

MAGYAR ORSZÁG HISTÓRIÁJA

A'

MOHATSI VESZEDELEMIG.

KÉSZÍTETTE

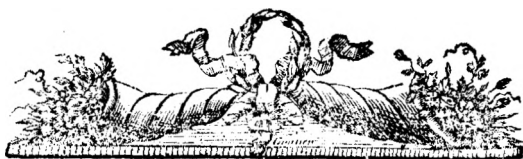
TANITVÁNYI SZAMARA

BUDAI ÉSAIÁS.

DEBRECZENBENN,

Nyomtatta CSÁTHY GYÖRGY. 1805.

HUNNUSOK HISTÓRIÁJA.

§. 1.

A' HUNNUSOK Asiából Balamber vezér-
sége alatt Krisztus Urunk születése után a'
IV-dik Századbann, nevezetesen 374-dik
esztendőbenn jöttek által a' Tanais vizénn
Európába. E' víznek Napnyugoti partján
lakó Nemzetekenn könnyen győzedelmes-
kedtek: de mikor errébb jövénn az Alánu-
sokra akadtak, ezekkel sok tsatázások
után is alig bődögélhettek; hanem utóljá-
ra csak ugyan győzedelmeskedvénn rajtok,
sokakat közzülök magokhoz vettek, és ugy
mentek a' Gothusokra.

§. 2.

A' Gothus Nemzet igen nagy földet
fogott el; t. i. a' Boristhenes vagy Dnieper
folyó víztől fogva, kiterjedt, Dél felé ugyan
a' Dunáig, Napnyugot felé pedig, a' Ti-
száig; és így mind az a' föld, a' melyenn
most Havasalfölde, Moldva, Erdély, és
Magyar Országnek Erdély felől való ré-

fze fekszik a' Tízfáig, a' Gothusoké volt: ezenkívül a' Fekete Tenger mellett is, az Éfszakra fekvő Tartományoknak egy része. Megkülönböztetődnek pedig ebbenn a' Nemzetbenn, az *Ostrogothusok*, a' *Wesztgothusoktól* vagy a' *Vízigothusoktól*; az elsőj név Napkeleti, az utolsó pedig Napnyúgoti Gothusokat jelentvénn; mivel a' Visigothusoknak lakása, későbbi időkbenn Napnyúgotra (Weszt), az Ostrogothusoké pedig, a' Visigothusokhoz Napkeletre (Ofzt) esett.

§. 3.

A' Hunnusok tehát 376-dik Efstendőbenn, a' Dáczíabann lakó Ostrogothusokra ütöttek, kiknek a' Királlyok *Ermenerich* vagy *Armanarich* volt; a' ki midőnn látta hogy a' Hunnusok rajta erőt vefznek, a' mint Ammianus Marcellinus mondja Lib: XXXI: Cap. 3. maga magát megölte, 's így ofztánn a' Hunnusok az Ofztrogothusokat könnyenn hatalmuk alá hajthatták. Azután a' Visigothusokra akartak menni, a' kiknek két Királlyok volt: az egyiket hívták Athanaricusnak, a' másikat pedig Fritigernusnak. Mellyet mikor a' Visigothusok meghallottak; annyira megrémültek, hogy seregenként a' Duna partjára gyűlvénn, *Valens* Császárt kérték, hogy botsássa által őket a' Dunánn. *Fritigernust* által is botsátotta a' maga népével (a' Tasfalusokkal) de *Athanaricust* nem, a' Tervingekkel; mivel ellensége volt *Válensnek*, és kevéssel az előtt hadakozott is véle. Így hát kéntelen volt Athanaricus innen a' Dunánn ma-

maradni, és magát Dáciaába venni, a' hol úgy látszik önként feladta magát, és így, a' Hunnusok barátságába felvevődött. Így foglalták el a' Hunnusok Dáciát Balamber alatt Kriztus Urunk születése után 376-dik Eiztendőbenn. Thurótzinak, és Bonfiniusnak értelme szerént, közönséges vélekedés volt az, színte az újjabb időkig, hogy a' Hunnusok ugyan ebbenn az Eiztendőbenn Pannoniát is elfoglalták, még pedig mind a' Felsőt, mind az Alsót. De Severini (*) megmutatta; hogy mind a' két Pannonia, nem tsak ekkor, hanem még azután is, egélz az Attila idejéig, és így az V-dik Század közepe tájjaig, a' Napnyúgoti Birodalomnál maradt; ámbár addig is gyakrann beütöttek a' Hunnusok Pannoniába; még többször pedig a' Napkeleti Birodalom részeibe; úgymint: Mœsiába, Thráciába; sőt utoljára egyesítvénn magokat azokkal a' Visigothusokkal, a' kiket Fritigernus Vá lens Császár engedelmeből általvitt a' Dunánn, de azután, ugyantsak Fritigernus alatt, a' Császártól elpártoltak: a' Vá lens Császár' seregét Drinápolynál (*Adrianopolis*) 378-bann meg is verték, a' mikor Vá lens egy kunyhóba vévénn magát, abba belé égették. Azután pedig a' Nagy Theodósius Császársága alatt, nem tsak Thráciába, hanem még Görög Országba is beütöttek a' Hunnusok; de ott 379-benn Nagy Theodósius őket igen megverte; és ettől az időtől fogva oltánn békét hagytak Theodosiusnak. Azt is mondják ugyan, hogy már ek-

A 2

kor

*) In Pannonia Veterum monumentis illustrata Anno 1771.

kor a' Császárok, adót fizettek volna a' Hunnusoknak; de a' nem bizonyos.

§. 4.

Balámber után lett a' Hunnusok Fejedelme 387-dik éfztendőbenn *Charaton*; ezt követte 400-bann *Udinus* vagy *Uldinus*; ezt 411-benn *Mundzuchus*, vagy a' Görög Irók fzerint *Mundiuchus*, kit a' Hazai Irók *Bendeguznak* neveznek; és ennek a' Fija volt *Attila*. *Mundzuchusról* bizonyosann sem az nem tudódik, mitsoda dólgoakat viselt, sem az, meddig uralkodott? Hogy mindazáltal nagy dólgoakat kellett néki tselekedni, onnan megtetszik; hogy ő alatta a' Rómaiak Aëtiust kezesül adták a' Hunnusoknak: melyet nem tselekedtek volna, ha vele kéntelenek nem lettek volna. Így hát Aëtius sok éfztendőig a' *Mundzuchus* *Udvarábann* lakván, nem tsuda, hogy a' Hunnusok hadakozásának módját egészszenn kitanúlta, és idővel legnagyobb akadállya volt a' Hunnusoknak.

§. 5.

Mundzuchus után, a' kinek halálát 428-dik Éfztendő tájára gondolják, az uralkodás szállott az ő Testvérjeire *Octártra* vagy *Ottártra*, és *Roásra* vagy *Rudsra*, mivel még *Attila* maga gyermek volt. *Octárról* azt mondja *Socrates Scholasticus* a' ki az V-dik Század vége felé írta *Ecclésiástica Históriáját* (*) hogy a' *Burgundusok*.

*) Libr. VII. Cap. 23.

sokra (kik a' Rhénusonn túl Galliá-bann laktak) reájok ütvénn, midőnn egy helyenn felette igen teleette volna magát, megpukkant. Így Vezér nélkül maradvánn a' Hunnusok, a' Burgundusok, noha kevesenn voltak, még is rajtok mentek, és földjokről elkergették. De fel lehet tenni, hogy Socrates csak azért tulajdonít Octárnak olyan rút halált, mert az Pogány volt, és a' Keresztyén népeknek sokat alkalmatlankodott. Octárnak e³ fzerint 430-bann halála történn; magára Roásra maradt a' Vezérség. Ez, midőnn némely elpártolt Nemzetek nevezetesenn az *Amalázurok* ellen, kik a' Pontus Euxinus mellett laktak, és a' Constantinápolyi Császárhoz Ifjabb Theodosiushoz tsapták magokat, a' Pontus Euxinushoz ment volna; megholt 434-benn; és ekkor lett a' Hunnusok Királlyává Attila, a' kit a' mint Thurotzi János (*) mondja: a' Magyarok *Ethelének* vagy a' *h.* betút kihagyvánn *Etelének* hívtak. Ezt a' nevet a' Volga vizétől (régi neve volt *Rha*) származtatják, mely Elzak felől megy a' Cáspium Tengerbe, és a' melyet a' Napkeletiek *Etelnek* vagy *Atilnak* is hívnak. (**)

A 3

§. 6.

*) Chron. XIII.

**) Pray Dissert. Historico Crit. in Annal. Vet. Hunnor. Avar. & Hung. Dissert. I. pag. 3. Schol.

Attilát a' ki bővebbenn akarja esmerni, olvassa meg Jornándest *de rebus Geticis* a' XXXIV-dik és azt követő részekbenn, és Rhetor, vagy Sophista Priscust, a' ki egy időbenn élt Attilával. Ezt meg lehet látni inter Scriptores Byzantinos Edit. Venet. Tom. I. In Excerptis Legationum pag. 38. & seqq.

§. 6.

Attila mintegy 30. esztendőös korábann vévénál által az Uralkodást: azt a' testvérjével *Bléddval* vagy *Buddval* megofztotta; és mindjárt arról gondolkodott, hogy a' Napkeleti Császárral, Roás alatt támadt hadnak véget vessen; minthogy a' Hunnusoiktól, a' Pontus Euxinus, és a' Duna mellett, elpártolt népek, II dik Theodosiushoz adták magokat. Azt kívánta tehát a' Császártól, hogy mind kettenn követeket küldjenek Mœsiának Margus nevű Városába; és ott egyezzenek meg; mely egyesség meg is lett, ezek alatt a' feltételek alatt:

1. Hogy az által szökötteket, a' kik igen sokann vóltak adja vízfza a' Hunnusoknak.

2. Hogy a' Kereskedés mind a' két Birodalom között egyforma jussal, és szabadsággal folytatódhassék.

3. Hogy Theodosius Esztendőnként 200 font aranyat fizessen adóba Attilának.

De ezeket a' feltételeket, vagy meg nem tartotta II-dik Theodosius, vagy talám Attila a' Napkeleti Birodalomra vágyott; és e' miatt az egyességnek vége szakadt. A' bizonyos, hogy már ekkor kezdett romlani az Attila erköltse: mely megtetfzik onnan, hogy a' Testvérjét Budát megölette, még pedig egyedül azért, hogy társ nélkül uralkodhatna.

§. 7.

§. 7.

A' Napkeleti Birodalom ellen indulvára tehát 447-benn, és a' Dunánn Mæsiába vivénn hadait, az Ifjú Theodosiust, kit kézfűletlen talált, meggyőzte: Mæsiát, Thráciát, egész Illyriucumot feldúlta, sőt minckutánna Marcianopolisnál, Alsó Mæsiábann, másodszor is győzedelmeskedett, még Macedóniábann, és Thessaliábann is nagy pusztitást vitt véghez; és egész *Thermopylæig* nyomult. Onnan mindazáltal visszafiz kellett néki térni, mivel észre vette, hogy a' Császár a' Gothusokat és Gepidákat, kik addig legnagyobb segítségére vóltak, ajándékokkal megvesztegette. Azombann II-dik Theodosius, hogy többé tartományait, ilyen veszedelemre ki ne tegye; Követeket küldött Attilához, kik tőle akár mely feltételek alatt is békességet kérjenek. A' Követek vóltak *Maximinus* és *Orefztes*, mind ketten Fő emberek és Hadi Tisztek; a' Tolmáts pedig *Bigilás*. Maximinus Császár engedelméből, magával elvitte Sophista vagy Rhetor Priscust is, a' kinek lehet kölfözönni, hogy erről a' Követségről bizonyost tudhatunk, mivel ez azt szépen és bőven leírta. Ezen Követeknek Attilához való útját, így írja le Priscus: Constánczinápolyból kiindulvann, mentek Serdicába, mely Város vólt Alsó Mæsiábann, Constánczinápolyhoz 13 napi járó földre. Onnan mentek Naifzizusba Felső Mæsiának Városába. Ezt elhagyvann értek a' Dunához, melyenn fák derekából vájt tsonakokonn mentek által: (hihető a' mostani Bánátba) a' honnan 15 Stadiumnyi,

az-az, mintegy két mértföldnyi útát tévénn, megállottak, és másnap 8 óra tájban érték az Attila sátorához; melynek e' szerint túl kellett esni a' Maros vizénn. Itt szállván Attilával, és véle együtt Észak felé (*) vévénn útjokat, tér földre, és hajót megbíró folyóvizekre találtak, mellyeknek nevei, Drecon, Tigas, és Tiphisás (**) (az első a' Maros, a' második a' Keres, a' harmadik a' Tíza lehetett). Ennek az utolsóinak innenső partjai mellett, folytatván útjokat; ismét holmi apró folyóvizekre találtak, de a' mellyeknek nevei ki nem tevődnek, meglehet hogy ezek a' Kakad és a' Hortobágy vóltanak. Ezekenn által menvénn abba a' Nagyfaluba értek, (***) melybenn vólt az Attila hajléka. Ezt a' helyet Timon (****) Moldva Országban keresi; de hihetőbb, hogy Móldvát, sőt Oláh Országot is jobb kézre hagyták a' Követek; mikor által mentek a' Dunánn. Otrokotsi pedig (*****) azt mondja, hogy az Attila lakóhelye Jász Berénybenn vólt.

De

*) *Επὶ τὰ ἀρκτικώτερα τῆς χώρας.*

**) *Εὐθὺς δὲ ἐπορεύομεθα ὁδὸν ὁμαλὴν ἐν πεδίῳ κειμένῃ, ναυσιποροῦντες τε προσεβάλλομεν ποταμοῖς· ὧν οἱ μάλιστα μετὰ τὸν Ἰστρον, ὁ, τε Δρέκων λεγόμενος, καὶ ὁ Τίγας, καὶ ὁ Τίφισας ἦν.*

***) *Καὶ ποταμὸς τινὰς διαβάντες, ἐν μεγιστὴ παρεγινόμεθα κώμῃ.*

****) *Imag. Antiq. Hung. Libr. II. cap. 5.*

*****) *Orig. Hung. Cap. V.*

De erre Pray (*) azt jegyzi meg, hogy a' Követekről nem mondja Priscus, hogy azok általmentek volna a' Tifzánn, hanem csak hogy ahhoz vetődtek; és így Jász Berénybenn, mely Város, túl van a' Tifzánn, nem lakhatott Attila. Innen a' Tifzánn kellett hát néki lakni; de hol? meg nem határozhatni: hanem akárhol lett legyen az Attila lakóhelye, a' hová a' II-dik Theodosius Követei mentek: elég az, hogy azoknak Követsége szerentsétlen volt. Mert Attilát a' békességre rá nem vehették; melynek ezt az okát adják: hogy II-dik Theodosiustól nagyobb, az az Consul viselte Követeket kívánt volna. De igazabb okának annak kellett lenni: hogy a' Követség tolmácsa Bigilás, Krizáfius (Chrysaphius) nevű udvari herélt embernek, és magának II-dik Theodosiusnak rendelkezéséből 100 font aranyat vitt el magával Constánzinápolyból, hogy azt, az Attila Testőrző katonái között kiosztván, azokat Attilának megölésére vegye. Ezt Attila kitudta: mindazáltal a' Követeket nem bántotta; hanem megelégedett azzal, hogy Bigilást tömlőtzebe vettette, és Elfzlást Orefztessel együtt Constánzinápolyba küldvénn, megparantsoíta, hogy Orefztes Bigilás erfzenyét, melybenn az aranyat hozta volt, a' nyakába akasztza, és úgy menjen II-dik Theodosius eleibe; és Krizáfiusat kérdeje meg, ha esméri-e azt az erfzenyt? Elfzlás pedig magához II-dik Theodosiushoz így szóljon: „Hogy ő „ugyan nagy és híres Atyának fija; de „Attila is nagy nemből való, és az At-

A 5

„ tyá-

*) Annal. Libr. III. pag. 130.

„ tyáról Mundzuchusról ráfzállott méltó-
 „ ságot, meg is tartotta: ellenbenn II-dik
 „ Theodosius azt a' méltóságot, melyet
 „ az Attyától vett, elvesztette: mert Atti-
 „ lának adót fizetvén, annak szolgájává
 „ lett. Igazfágtalan dolgot tselekezik te-
 „ hát, midőnn mint roszfz és hitetlen szol-
 „ ga, annak élete után, leselkedik, a' ki
 „ nálánál nagyobb, és a' kit a' fzerentse
 „ néki Urává tett. Melyel Attila mind
 „ addig fogja őtet vádolni, míg azt a' he-
 „ rélt udvari embert, a' kinek izgatásából
 „ Bigilás a' gonofzságot mivelte, ki nem
 „ adja“.

§. 8.

Ekkor II-dik Theodósius hogy megen-
 gefztelhesse Attilát, az elébbenieknél nagyobb
 méltóságú Követeket küldött hozzá, t. i.
Anatoliust és *Nomiust* Consulviselte embe-
 reket. Ezek hát által menvén a' Dunánn, a'
Drecon vagy a' mint *Jornandes* nevezi, a'
Dricca folyóvíznél találták Attilát; mely hi-
 hető a' Maros. Ezeknek Attila noha eleinte
 igen keményeenn befzért mindazáltal utóljára
 sok kéréseikre és ajándékaikra tsakugyan
 békességre lépett II-dik Theodósiuszal, és
 a' Követeket tovább nem fárafztotta; nem
 kívánván tőlök, hogy errébb az ő hajlé-
 kához jöjjenek. Ebbenn a' békefég kötés-
 benn azt ígérte Attila, hogy mindazokat a'
 Tartományokat, melyek túl vagynak a'
 Dunánn, oda hagyja II-dik Theodosiusnak;
 és hogy őtet az általfzököttekért sem fogja
 többé háborgatni; tsak hogy ő is magára
 vigyázzon, és többé az ilyen általfzöken-
 dő-

dőket bé ne fogadja. De azombann az elztendónként való adót megkívánta II-dik Theodosiustól. Ekkor Attila Bigilást is elbotsátotta, minekutánna a' fíja érette 100 fort aranyat fizetett. Mind ezek estek 449-dik elztendóbenn. De ennek a' békességnek kevés ideig vehette hafnát II-dik Theodósius. Mert mindjárt a' következő elztendónak, 450-nek, kózepe táján meghólt; és helyébe Mártiánus lett Csáfzár. Azombann már ekkor olyan szándékkal vólt Attila, hogy a' Napnyúgoti Csáfzár III-dik Valentiniánus Tartományaira üssön; és kétségkívtl még a' Theodosiussal kötött békességnek is, e' vólt fő indító oka: arra nézvén ebbenn Attila, hogy ha II-dik Theodosiustól bátorságban lészén, egélz erejét a' Napnyúgoti Birodalom ellen fordíthatja. És innen lehet már azt megmagyarázni, hogy ámbár Mártiánus egyenesen megízente, hogy a' II-dik Theodosiustól ígért adót nem fizeti; még is annak ellene nem ment, hanem feltett szándéka mellett maradt, mível talán abból több hafznot reménylett.

§. 9.

Békét hagyván hát Attila a' Napkeleti Csáfzárnak Mártiánusnak, Napnyúgotra szándékozott III-dik Valentiniánus ellen; melynek azt az okát adta: hogy Honoria a' Csáfzár húga, néki magát feleségül ajánlotta, annak nagyobb bizonyosságául a' gyűrűjét is néki elküldvén; és jegybe a' Napnyúgoti Birodalomnak felét ígervén: de a' mely Házasság, III-dik Valentiniánus

nus miatt nem mehetne végbe. Ezenkívül; hogy *Clodio* a' Francusok' Királya meghalván: az Országot *Merovæus*, annak kisebbik fija, akarná magáévá tenni; és ehez íztana *Aëtius* is *Váleníniánus*nak Fő Vezére. Melyre nézve őtet a' *Clodio* nagyobbik fija, a' kinek több jussa volna az Országhoz, hívná, hogy igazságos kívánságának elérésébenn lenne segítségére. Utóljára azt is mondta *Attila*, hogy őtet az Afrika szélinn, és Spanyol Országban lakó Vandalusok kérik, hogy a' Frantzia Ország Déli részeibenn lakó Visigothusokra usson rá; és így akadályoztassa meg azokat, hogy az ő Királyok *Gensericus* ellen hadat ne indíthassanak. Oka pedig annak a' hadnak, melytől annyira féltek a' Vandalusok, a' mint *Jornandes* (*) írja, e' volt: hogy *Gensericus*nak a' Vandalusok Királyának fija *Hunerich*, feleségül vévén magának *Theodoricus*nak a' Visigothusok Királyának leányát, midőnn az eránt esett volna gyanúba, hogy az őtet méreg által akarta elveszteni; elvágatván mind fülét mind órrát, az Attyához Frantzia Országba vízfizaküldötte.

§. 10.

Értésére esvénn tehát mind III-dik *Váleníniánus*nak, mind a' Francusoknak (a' kik *Merovæust* kívánták Királyoknak) mind pedig a' Visigothusoknak, *Attilának* azon ízándéka, hogy napnyugotot elakarja borítani; öszveadták magokat és seregeiket egye-

*) De rebus Geticis Cap. XXXVI.

egyesítették. Attila látván hogy mindnyájoknak meg nem felelhet; ő is a' Gepidákkal és Ostrogothusokkal fogott öszve; sőt az útjábann más Nemzeteket is vett fel, mint p. o. a' *Herulusokat*, *Scirrusokat*, *Quadusokat*, *Rugiusokat*, és *Marcomannusokat*; mely sok és külömbkülömbféle Nemzetekből álló sereg, a' mint mondják, mintegy 400000-re ment. Elindúlt pedig 451-benn tavaszzal, és seregét a' Dunának mind két partján vívén és a' Hercynia erdőből való fa derekából készült tsónakokonn (*) szálltván által a' Rajnán (Rhénusonn), legelőször is *Belgica Galliába* ütött be, és *Mettzet* (Lotharingiábann) feldúlta 's felégette; azután Frantzia Országának egész a' közepéig nyomakodván: Orleans (Aureliánum) városát megfzálotta. De midőnn meg értette, hogy Aëtius a' *Visigothusokkal* *Alanusokkal*, és más segítő seregekkel közelget hozzá: oda hagyta Aureliánumot, és vízfzavonván magát, Campaniábann, a' Catalaunum (Chalons sur Marne) mellett lévő térségenn telepedett meg; melyet lovasaira nézve legalkalmasabb helynek nézett. Ide a' III-dik Valentiniánus hadainak Fővezére Aëtius Theodoriccussal a' Visigothusoknak, Szangibánussal az Alánusoknak, és Meroveussal a' Francusoknak Királyaival elérkevénn: Attila úgy rendelte el seregét, hogy annak két szárnyát Valemir az Ostrogothusoknak, és Ardarik az Alanusoknak Királya vezérlte, maga pedig középen állott. Az ellenség seregének közepét ellenbenn Szangibánus,

*) Πλοιοις μονοξύλοις.

nus, a' jobb szárnyát Theodoricus, a' balt pedig maga Aëtius igazgatta. Az ütközetet Attila kezdte el, mintegy kilentz óra tájban, és csak a' setét éjtszaka válsztotta el őket egymástól. Melyik rész győzött legyen? azt mondják a' Hazai Historikusok, nem eléggé bizonyos. De, ha igaz, hogy Attila a' táborát kalfás szekerekkel vévénn körül, abból többé az ellenségre ki nem mert ütni: sőt hogy lovassainak nyergeit rakásra hordatván, arra határozta magát, hogyha az ellenség rá üt; azokat meggyújtja, és magát a' tűzbe veti: nem lehet bizonyosnak nem mondan, hogy Attila nem győzedelmes, hanem meggyőzettetett fél vóit: Ugy tartják ezt a' régibb Historikusok is, mint Jornandes (*) és Paulus Diaconus (**).

§. II.

Attila a' Rajnánn által egyenesen Pannóniába és Dáciába jövénn: új próbáról, nevezetesen az Olafz Országba való bésülésről gondolkodott; melyet véghez is vitt. Mert 452-benn tavafzra kelve, Felső Olafz Országba bément, és midőnn Aquileja Városa bezárta vólna kapuit előtte: azt, ha mind nehezen is, ostrom által megvévénn, feldúlta. Onnan Veróna, Mantua, Cremóna, Brixia, és Bergomum felé vévénn utját, ezen Városokat is elpusztította. Azután Mediolánumnak és Ticinumnak esett, melyeket megvévénn, általment

*) De rebus Get. Cap. XL.

**) Historiæ Miscellæ Libr. XV.

ment a' Pádusonn, és azonn túl Placenciát, és Fármát is elfoglalta. Midőnn pedig már azonn gondolkodnék, mit volna tanácsosabb tselekedni; Rómába menni-é, vagy Pannéniába vízfzátérni? úgy láttzik szinte jól esett néki, hogy a' III-dik Valentiniánus Követei hozzá érkeztek. Mert már Katonái rakvák lévén prédával, hazafelé izándékoztak, és aligha egész kedvvel követtek volna Rómába. És az az oka, hogy ötlet ezek a' Követek, kik között első a' Római Püspök Nagy Leo volt, a' békeségre rá voltak. mert a' mint *Paulus Diaconus* (*) és *Turózi* (**) beszélnék, hogy Attila az említett tisztes és ősz Püspöknek jövetelét megértvénn, annak eleibe kiment volna, és valamely rendkívül való méltóságú személynek, kit Leo mellett látott állni, kivont fegyverrel való fenyegetésére megrémülvén, hajlott volna a' békeségre: hinni éppenn nem lehet. Ennek az egész beszédnek onnan kellett származni, hogy Nagy Sándorról és a' Jéru'sálemi Fő Papról, Jadjuáról, hasonló história forgott fenn. Sokkal hitelesebbenn magyarázhatni meg a' dolgot, abból is, a' mit egy azon időbeli Krónika Író Idátius (***) ír, hogy t. i. Aëtius, a' Napkeleti Császárnak Martiánusnak segítségével közelgetet Attilához. Így Dáciába vízfzátérvén Attila, midőnn, a' mint Jornandes (****) írja, Ildicoval

*) *Historiæ Miscellæ* Libr. XV.

**) *Chronic.* P. I. cap. 21.

****) Vólt ez Lamegói vagy mások szerint Cheme-si Püspök, mely utolsó Város Aquæ Flaviæ nevet visel. Meghólt 468-bann.

****) Cap. XLIX.

val (kit a' Hazai írók, nem tudni honnan, a' Bactriánusok Királya Leányának mondanak; és így Asiából kellett volna azt Attilának hozatni; mások Frantzia Országi Király leányának tartják) lakodalmat tartana: megholt 454-benn. A' haláláról Jornandes azt mondja, hogy jó kedve lévén a' lakadalombann magát borral megterhelte volna, és hanyatt feküvén, mint ez máskor is megesett rajta, elindult volna az orra vére, és a' torkára folyván, a' miatt fült volna meg. Másnap a' Hunnusok halva találván Attilát, minekutánna fájdalmokat ábrázatjaikonn vájt sebekkel bizonyították meg; nagy pompával hármaskoporsóbann; melyek közzül egyik aranyból, másik ezüstből, harmadik vashból volt, eltemették. Esett ez 454-benn a' midőnn Attila 50 éftendősnél több nehezenn volt.

§. 12.

Attilának három fija maradt: *Ellák*, *Dengefzich*, és *Irnach* vagy *Hernach*, de a' kiknek egyéneisége miatt vége lett a' Hunnusi Birodalomnak. Mert ámbár Attilának a' volt az akaratja, hogy az egész Birodalom *Ellákra* szálljon: az ő fiai megakartak azonn osztozni; azombann az osztályon meg nem egyezhettek egymással. Melyet midőnn *Ardaricus* a' Gepidák Királya efzre vett: ellene támadt, és Pannóniábann a' mint Jornandes mondja; a' Nétád folyóvizénél velek megútközvénn, igen megverte őket. Elestek ebbenn az ütközetben a' Hunnusok közzül 30 ezérenn; a' több.

többek között *Ellác* is, Attilának legnagyobbik fíja. A' két kisebb testvérek pedig, a' Fekete Tengerhez ázaladván; a' *Pruth*, *Dniester*, és *Dnieper* folyóvizek között vették magokat, hol az előtt a' Gothusok és Alanusok laktanak vala.

§. 13.

A' Gepidák azombann egész Dáciát, és így Havas-alföldét, Moldvát, Erdélyt, és ettől fogva Magyar Országának a' Tiszáig terjedő részét, mind elfoglalták. Ugyan ezen alkalmatossággal a' több Népek is, úgymint a' Quadusok, Herulusok, Rugiusok, Marcomannusok, és Ostrogothusok kivették magokat a' Hunnusi hatalom alól, és mind szabadokká lettek. Nevezetesen az Ostrogothusokról megjegyzi Jornandes (*) hogy azok a' Napkeleti Császár engedelméből, Pannoniát elfoglalták. Sőt mivel ekkor az Ostrogothusok, három testvér Királyok alatt voltak, úgymint: *Walemir*, *Theodemir*, és *Widemir* alatt: azt is megmondja Jornandes (**) melyiknek mitsoda rész esett Pannóniából. *Walemir* t. i. bírta mind azt valami a' *Scarniunga* és *Aqua nigra* nevű folyóvizek közt volt; *Theodemir* a' *Pelső* tó mellett lévő részt; *Widemir* pedig azt a' mi a' két elsőnek birtoki között feküdt. *Pray* (***) a' *Scarniunga*, és

*) De rebus Get. Cap. LI.

**) Cap. LII. „Valemir inter Scarniungam & Aquam Nigram fluvios; Theodemir inter Lacum Pelsodis; Videmir inter utrosque manebat“.

***) Annal. pag. 178.

és *Aqua nigra* folyóvizekenn érti a' Szávdát és Drávdát. Ezen értelem szerint tehát Walemir az úgy nevezet *Savia Pannóniát* bírta. Más értelembenn van Mannert (*) a' ki azt mondja, hogy Walemir azonn a' földönn uralkodott, a' mely Po'son. és Komárom között vagyon, és így a' Jorrandestől említett két folyóvíz nem egyéb a' Leytánál és Rábánál. A' mi pedig Pelső tavat illeti: azonn Pray érti a' Fertőt mely van Sopron Vármegyébenn; és így ezt a' tájjéket adja Theódemirnek: Mannert ellenbenn azt mondja, hogy a' Lacus Pelsodis a' Balaton, és e' szerint a' Theodemir birtoka Délfelé egész a' Drávaig nyúlt. A' feltett pedig Északra, a' Widemir birtoka esnék. Ekképenn megbomolvánn és széljelfzaggatódvánn az Attila Birodalma; nagyobb része a' Hunnusoknak a' Fekete Tenger mellett, a' Pruth, Dniester, és Dnieper folyóvizeknél maradt, és ezeknek Királya *Dengesich* vólt. Másik része a' Hunnusoknak, alább, úgymint Délfelé, azonn a' tájonn lakott, a' hol a' Duna a' fekete Tengerbe szakad; és ezekenn Írnách uralkodott.

§. 14.

E' szerint közel lakvánn egymáshoz az Attila két fiai: Attyok birodalma elvesztett részeinek visszanyeréséről tanáskozhattak. Meg is próbálták azt 455-benn, a' midönn a Pannóniábann lakó Ósztrogothusok ellen indúltak, hogy azokat mint el-

*) *Geographie der Griechen und Römer* 3. Th.

elpártolt jobbagyaikat hatalmok alá víz-
 fza hajtsák. De Walemir a' kinek földére
 ütöttek, őket megverte, és azokat a' kik
 megmaradtak közzülök, Kis Scythiába
 (Scythia minor) a' Dunának Fekete Ten-
 gerbe szakadó ágaihoz szorította, mellye-
 ket, a' mint Jornándes írja (*) a' Hunnu-
 sok, tulajdon nyelvekenn *Hunnivárnak* hív-
 tak. Ide szorúlván az Attila fiai, a' kö-
 vetkező elszendőbenn a' Napkeleti Császá-
 r Első Leo ellen is szerentsét próbáltak; ki-
 váltékpedig Dengesich nem nyughat-
 tott. De éppenn azért szerentsétlen kime-
 netele lett. Mert *Anagastus* a' Napkeleti
 Császár Vezére 469-benn elfogván meg-
 ölette és fejét Constantinápolyba küldvén,
 ott azt karóba húzták, és az útlákon fel-
 's alá úgy hordozták. Így Attila fiai köz-
 zül, csak maga maradt Irnách, a' kinél
 mindazáltal úgy látszik, hogy mind Scythia
 Minor, mind a' Báltya földé csak ugyan
 megmaradt. Irnáchnak maradtak-e fiai
 vagy nem? arról semmit sem tudhatunk.
 A' Hunnusokról annyi bizonyos, hogy azok
 ezen lakóhelyekből, *Zeno Isauricus*, *Ana-
 stásius*, Első *Justinus* és *Justinianus* Császár-
 ok alatt, gyakrann ráütöttek a' Napkeleti
 Birodalomra. De azután mintegy eltűnnek
 a' Históriából. A' Hazai Histórikusok azt
 állítják, hogy az Avarok Ásiából kijövénn;
 mikor Dáciát, és Pannóniát elfoglalták,

B 2

a

*) Cap. LII. „ Quos ille (Walemir) diu fati-
 „ gatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium
 „ remaneret; quæ in fugam versa, eas partes
 „ Scythiæ peteret, quas Danubii amnis fluentia præ-
 „ termeant, quæ lingua sua *Hunnivar* appellant“.

a' Hunnusok is közikbe egyeledtek, azután a' két nemzet egyé lévénn, egy nevet viselt. A' Hunnusok birodalma kezdődött; Balamber alatt 374-benn, végződött pedig 469-benn, és így ízinte egy ízázadig tartott.

A V A R O K

HISTÓRIÁJA.

§. 15.

Valamint a' Hunnusokról elégséges fundamentum nélkül tartódik az, Degvinesius után (*) hogy a' Khínai íróknál a' *Hiongnu* név egyenesenn azokat jelenti: úgy az Avarokról sem állíthatni, hogy ugyan azon Khínaiak Annalisaibann, a' *Geugen* név alatt éppenn ez a' Nemzet, és nem más értetődnék. Sokkal bizonyosabbat tudhatunk az Avarokról, a' Görög írókból, nevezetesen a' VI-dik század végén él *Evdagriushól*, a' ki azt mondja (**) „ hogy az Avarok (***) a' Caucasusokonn „ túl

*) *Degvignes*. Histoire Generale des Huns, des Turcs, des Mogols, & des autres Tartares occidentaux Paris. 1756. — 1758.

**) *Histor. Eccles. Libr. V. cap. 1.*

***) Vagy a' mint *Evagrius* görögösönn írja, Abarok.

„túl lévő térségenn laktak, kik midőnn a’
 „szomszéd Törököktől sokat szenvedtek
 „vólna; elhagyvánntulajdon lakóhelyeket;
 „mindnyájann feleségeikkel és gyermeke-
 „ikkel együtt, a’ Bosporushoz (*) men-
 „tek; azután a’ Fekete Tenger partjaitól
 „eltávozván, errébb jöttek; és mindazo-
 „kal a’ Népekkel mellyeket az útbann
 „előtaláltak, hadakoztak. Vegre, mikor
 „a’ Duna partjaihoz értek: követeket
 „küldöttek Justinushoz (**) a’ ki akkor
 „a’ Császári sereggel a’ Duna mellett vól-
 „őrizetenn,. Eddig vagynak az Evagrius
 szavai. A’ dolognak további folyását ha-
 sonlóképpenn egy VI-dik század végénn élt
 Görög Íróból *Menander Protectorból* tud-
 juk, a’ ki ezt írja az Avarokról (***) hogy
 Justinus megizenvénn ezt a’ dolgot Justin-
 ánus Császárnak: az megegyezett benne,
 hogy az Avarok Követjei, ő hozzá Con-
 stantzinápolyba menjenek. Ekkor az Ava-
 rok egy Candich (Κανδίζ) nevű embert
 küldöttek magok közzül, a’ ki azt terjesz-
 tette eleibe a’ Császárnak, hogy az Avarok
 Nemzete meggyőzhetetlen, és hogy annak
 sok hafznát vehetné ellenségei ellen; mel-
 lyet mindazáltal, csak úgy érne el a’ Csá-
 szár, ha azoknak drága ajándékokat, esz-
 tendei fizetést, és lakóhelyül termékeny
 B 3 föl.

*) Értődik itt a’ Bosporus Cimmericus a’ Maeotis
 tava felett.

**) Ez a’ Justinianus Császár húgának
 fja vól; és idővel II - dik Justinus névvel
 Napkeleti Császárrá lett.

***) Excerpt. Legat. Libr. I. Script. Byz. Tom I.
 Edit. Ven. pag. 67.

földet adna. Ekkor Justiniánus minthogy már elerőtlenedett ember volt, nem érezvén magát alkalmatosnak a' hadakozásra: ráállott az Avarok kívánságára, és azoknak, drága ajándékai mellett, a' lakásra Dáciát, Pannóniát, és Mœsiát ígérte; tsak hogy az ő ellenségét, a' Gepidákat, kik Dáciát birták, és a' Fekete Tengernél lakó Hunnus Nemzetségeket győznék meg. Úgy gondolkodott t. i. Justiniánus, hogy akár győznek akár vesztenek az Avarok: maga mind a' kettőbenn nyertes lesz. Mert ha vesztenek, kevésbé fél tőlök: ha pedig győznek, legveszedelmesebb ellenségeitől a' Gepidáktól és Hunnusoktól szabadul meg. Készek voltak a' Császár kívánságának teljesítésére az Avarok, és először is a' Hunnus Nemzetekre, úgymint: az *Uigurokra* (*ουιγροι*) *Salusokra* (*ζαλοι*) és *Sabirusokra* mentek; ezeket meggyőzvén pedig az *Utrigurokra* és *Cutrigurokra*; és minekutánna ezekenn is erőt vettek, akkor a' Gepidáknak estek, kikenn hasonlóképpen győzedelmeskedvén, Dáciát elfoglalták, Krisztus Urunk születése után 557-ben I-só Justiniánus uralkodásának 30-dik esztendejében.

§. 16.

Dáciában megtelepedvén az Avarok: I-só Justiniánus alatt, a' Napkeleti Birodalom eránt tsendesenn viselték magokat; mely onnét esett, mivel ez a' Császár ajándékkal forgolódott körülöttök. De már II-dik Justinus, a' ki I-só Justiniánust 561-ben váltotta fel a' Császárságban, minden

den ajándékot megvont tőlök, sőt úgy rájok ijefztett, hogy azt többé nem is merték kívánni. A' II-dik Justinustól való félelem miatt tehát felhagyván Napkelettel, Napnyúgotra a' Francusok Királya Sigibertus ellen fordultak; a' ki is tőlök nagy summa pénzenn kéntelenített megvásárolni a' békefséget. Ez a' szerentse úgy látszik neki bátorította az Avarokat. Mert, vízfzátérvénn 565-benn a' Francus háborúról, szinte ugyan lesték az alkalmatofságot, hogy II-dik Justinusonn boszfzút állhatnának; melyre tsakugyan maga II-dik Justinus nyitott útát nékiek. A' mint t. i. egy Sigebertus nevű (Sigebertus Gemblacensis) XI-dik század véginn élt Deák Histórikus megjegyzi (*) II-dik Justínus némely Rómaiaknak vádjára 566-dik efsztendőbenn, a' Fővezérét Narsest Olafz Orfzágból Constántzinápolyba vízfzazahívta, Patriciusi méltóságától megfosztotta, és helyébe Olafz Orfzágba Longinust küldötte. Mely gyalázatot nehezenn szenvedvénn Nárses; hogy a' Császáronn boszfzút állhafson, a' Longobárdusokat arra kéfsztette, hogy Olafz Orfzágot foglalják el. Ez a' Nép ekkor Pannóniábann lakott, mely tartományt az V-dik század vége felé 489-benn Theodoricus alatt oda hagyták az Ostrogothusok; és Olafz Orfzágba menvénn, ott az Odvcertől fundált Herulusok Orfzagának véget vetettek, és az úgy nevezett Östrogothusi Orfzágot állították fel. Az Ofztrogothusok elmenetele után, Pannóniát a' Longobár-

B 4

ud-

*) Chronograph. ad A. 566, Pistor. Scriptt. rer. Germ. Tom. I.

dusok ülték meg, és azt békével bírták. Ellenbenn az Olztrigothusok, Olafz Országban a' VI-dik század közepe után igen igen szerentsétlenek kezdtek lenni. Mert az említett Nárses, a' ki akkor I-ső Justinianusnk Vezére vólt őket meggyőzte, sőt Országokat is *Totilas* és *Tijás* nevű Királlyaik alatt, elrontotta, és azt a' Napkeleti Birodalomhoz ragasztotta 554-benn. Illyen érdeme lévén Nársesnek, nem tsuda, hogy Olafz Országból lett vizfízahívatatását, és a' Patriciusúságtól való megfosztatását II-dik Justinusbann haládatlanságra magyarázta: és mint nagyralátó ember, azért, a' Longobardusok által kívánt bozfszút állani. Ekkor a' Longobardusok Királya Alboinus vólt. Ez tehát olyan feltétel alatt, hogy, ha az ő Népének, nem találna Olafz Ország tetszeni, és onnét vizfízahívánkoznék; Pannoniát vizfízavehesse: által engedte azt az Avaroknak. Így elhagyván Pannoniát a' Longobardusok, feleségeikkel gyermekeikkel és minden vagyonjaikkal együtt 568-bann (*) Oláh Országba mentek, és annak felső részét elfoglalván, fundálták az úgy nevezett Longobárdusi Országot, II-dik Justinusnak nem kis kárára és bozfszúságára.

§. 17.

Azombann az Avarok is Pannóniát elfoglalván, nyilván kezdtek II-dik Justinusnak alkalmatlankodni. Nevezetesen 574-benn

*) Lásd Paul. Warnefridi de Gestis Langobardorum Libr. II. cap. 7.

574-benn Targitius nevű Követet küldvénn Constántzinápolyba, azt kívánták, hogy a' Császár Sirmiumot melyhez jutsokat tartották; nekik adja által: azonn kívül az eddig az elmúlafztott esztendőnként való adót is fizesse meg. Melyet midőn a' Császár nem akart volna tselekedni: a' Dunánn általmentek, és a' Napkeleti Birodalomnak azon folyóvízre fekvő rézeit, kegyetlenül pusztították. Ekkor a' Császár Tiberius nevű Fővezérét küldötte ellenek: de azt megverték. Mely dolognak hallására annyira megrémült II-dik Justinus: hogy mindjárt bekelség kötésről gondolkodott. Meg is lett az: de úgy; hogy az Avaroknak esztendőnként való adót kéntelen vólt ígérni. Azombann ennyi sok szerentsétlenségei annyira meghatótták őtet, hogy azok miatt elméjében megháborodott; és ezenn az okonn már 575-benn Tiberius melléje adódott; a' ki oltánn 578-bann rendes Császárrá lett.

§. 18.

Tiberius az adófizetés alól fel nem szabadult, sőt Sirmiumot is elvesztette. Még szerentsétlenebb vólt Mauritus, a' ki Tiberius helyébe 582-benn állott. Mert 597-benn az Avarok Chágánja (Fejedelme) általmenvénn a' Dunánn, *Singidunumot*, Felső Mæsiának városát, megízallotta, és annak kőfalait lerontotta. Azután pedig nagy pusztításokat tévénn mind Mæsiábann mind Thráciábann: hadait a' Fekete Tenger mellé vitte, és ott *Tomea* vagy *Tomi* Városát közel a' Duna torkához, erős os-

trom alá fogta. Meghallván Mauritius e' dolognak hírét; *Commentiolus* nevű Vezérét a' Város felzabadására küldi; de azt a' Chágán oda nem várta, hanem eleibe menvénn, és hevenyébenn ráütvénn, úgy megverte, hogy egész serege közzül, csak maga a' Vezér és egynehány embere menekedhetett meg; a' többi vagy elhullott, vagy fogságba esett. Ezen szomorú hírnek hallására, melyet maga vitt meg *Commentiolus*, annyira megrémültek a' Constantzínápoliak: hogy már arról kezdtek tanácskozni, hogy Európát elhagyják, és Asiába, nevezetesen *Chalcedonba* költözzenek; mely Város a' Thráciai Bosporusnak tulsó partján állalellenbe vólt Constantzínápollyal. De szerentséjére ezen Városbelieknek a' Chágán táborábann nagy döghalál támadt, mely nem csak népének nagy részét, hanem magának is hét fiaiát elvitte. Gondolván azért Mauritius hogy ily szomorú állapotjábann hajlandó lesz a' Chágán a' békelségre, ahoz egy Harmaton nevű Követet küldött, a' ki tizenkét napi várakozás után botsátódván bé a' Chágánhoz, a' békelséget nagy nehezenn megnyerte, de ilyen kötés alatt; hogy a' határ az Avarok birtoka, és a' Napkeleti Birodalom között, a' Duna legyen; ezen felül a' rendes adó, melyet addig is tartozott fizetni Mauritius, 20 ezer arannyal szaporodjék. Ennek a' békelség kötésnek alkalmatosságával esett az, hogy az Avarok Chágánja megkínálta *Mauritiust* rabságba esett katonáival, hogy ha személy szerint mindenikért egy arany pénzt adna, azokat elbótsátaná. De *Mauritius* sem ennyit sem felényt nem ígért: mel-

mellyenn megbofzfzankodvánn a' Chágán: Mauritiusnak minden elfogott katonáit, kiknek száma 12 ezerre ment, megölette, és úgy tért vízfzfa földére. Ez a' fősvénység útálatba' hozta Mauritium jobbágyai előtt, és ennek köszönhetette, hogy az ő nyakára *Phocas* Császárrá tevődött; a' ki ofztánn amazt egész háznépével együtt kivégeztette. (*)

§. 19.

Az Avarok hatalma, még azután is tartott, nem tsak *Phocas* hanem *Heraclius* alatt is, úgy hogy 626-bann a' Bolgárok, és Gepidákkal, kik nékik alattok voltak, magát Constántinápolyt is megszállották. De nem bóldogúlhattak. Mert apró hajóik, mellyekenn a' Városra a' Tenger felől akartak rontani, többire elmerülvénn; azombann *Heraclius*, Asiábann a' Persákkal folytatott hadakozásából hazafelé közelgetvénn: nagy kárral és gyalázattal tértek vízfzfa hazájokba. Ez időtől fogva, kezdett lafsanként hanyatlani az Avarok hatalma, és többé a' Napkeleti Császárok ellen próbát nem is tettek: annyival inkább, mivel a' Bolgárok *Cubrát* nevű Fejedelmek alatt 635-benn elpártolvánn tőlök, a' Constántinápolyi Udvarhoz állottak; kik ofztánn mintegy őrzői lévén a' Napkeleti Birodalomnak: a' Mæsiába, és Thráciába való béütésektől az Avarokat megtartóztatták. Nem sokára azután más ízerentsétség is érte ezt a' Nemzetet. Mert 640-benn

*) Lásd Köz. Hist. I. Réfz. 397 öld.

benn Birodalmának dél felől való részét, mely a' Száva vizétől, az Adriai tengerig terjedt, és általán fogva *Dalma'ziának* nevezetett, egészenn elvezterte, elfoglalván azt Heraclius Császár engedelmével a' *Chrobátok*, és *Serbliek*, (Serbi, Sorbi, Sorabi) kik között amazok Lengyel Országból és Sileziából, ezek pedig Tsehorfszágból, Miszniból és Morvából jött Tótt Nemzetek voltak. És ez az eredete a' mai Croátiának (vagy Horváth Országnak) mint szintén Servianak is, és Boszniának a' már ma szoros értelemben vevődni szokott Dalmatiával együtt. Slavonia pedig, vagy Tóth Ország úgy lett, hogy a' Chrobátok, vagy Horvátok, a' Szávától a' Dráváig, és így Pannóniának abba az egész részébe, mely *Savia* nevet viselt, kiterjesztvénn birtokokat, e' két folyóvíz közt lakók, külön választottak magoknak Fejedelmet, de a' ki szintűgy függésben volt a' Croátiai Fejedelemtől, mint ez a' Napkeleti Császártól.

§. 20.

Napkeletre és Délre keskenyedvénn az Avarok határa: az ott vallott kárt Napnyugotonn, nevezetesen, a' vélek ellenkezésben élő Carentánusokonn, Bojusokonn, (vagy Bojoariusokonn) Bojohemusokonn, és Marahanusokonn akarták kipótolni; mely Népekkel, a' VII-dik Század utolsó felibenn, sőt a' VIII-dikbenn is tsaknem szüntelenül hadakoztak. A' Bojusok ellen szerentsések is voltak, annyira, hogy már 649-benn birtokokat az Anisus (En) folyóvizéig terjesztették, mely ma Austriában

bann esik, akkor pedig Bojoáriát (melyből lett Bavária) és Austriát választotta el egymástól. Mely határát birodalmoknak szinte másfél száz esztendeig megtartották míg nem Nagy Károly Császár a VIII-dik század vége felé rá a győzedelmeskedett. A' *Carentanusokkal* való hadbann, kiknek lakása Pannoniához dél és Napnyúgot között esett, hasonlóképpenn szerezések voltak az Avarok. Mert ám-bár *Boruth*, a' Carentánusok Fejedelme 732-benn, midőnn Carentaniába (Carinthiába) béütöttek, Bojoárius Fejedelem *Hugibert* segítségével, jól megverte őket: mindazáltal a' Hugibert halála után 736-bann általmenvénn az Anisusonn, Laureacumot, mely abbann az időbenn igen híres és virágzó város volt, feldúlták, és egészenn lerontották; sőt Carentániabann is bőségszűjokat töltvénn *Boruthonn*, nagy prédával tértek vízfzra Pannóniába. Így meglehető állapotbann maradtak az Avarok, szinte Nagy Károly Császár idejéig: de ezzel ölzveakasztván, végképpenn megaláztattak.

§. 21.

Hogy Nagy Károly az Avarok ellen hadat indított: arra e' következő dolog adott alkalmatosságot.

Nagy Károly Császár a' Longobárdusok Királyát Désideriust meggyőzvén, fogságra vitte Németh Országba. Ennek leánya *Luitberga* (Luidberga) a' Baváriai Fejedelemnek *Thaszilónak* felesége volt; a'
ki,

ki, Attya szomorú sorsán való indulatból, férjét arra vette, hogy Nagy Károly Császár ellen fegyvert fogjon. De látván *Thasfilo*, hogy maga soha meg nem felelhet Károlynak: az Avarokkal akarta együtt fogni a' dolgot, kiket arra könnyű is vólt rá venni. Ez, idejénn értésére esvénn Károlynak: Thasfilót szép szín alatt, Bavariából Ingelheimba tsalja, és elfogatja. De még ezért az Avarok meg nem ijedtek: hanem a' Thasfilóval kötött szövetség szerint, két sereget állítottak; melyek között egyik Olafz Orfzágra, nevezetesen Forojuliumra (Marchia Foro juliensis, Friaul) a' másik pedig Bavariára rohant; noha szerentsétlenül: mert mind kettő a' Nagy Károly Francusaitól megverettetve tért vízfza hazájába, 788-bann. Mindazáltal ezen szerentsétlenség által sem tsüggedtek el az Avarok; hanem még azután is béütöttek Bavariába: hol ismét megverettetvénn, és 10 ezer ember vesztességgel térvénn vízfza: akkor ofztánn kéntelenek vóltak alább hagyni, és óhajtani az egyfiséget Károly Császárra. De minthogy, a' mint gyanítani lehet, azt sürgették, hogy a' mit az Anisus folyóvízenn innen, a' szerentsétlen ütközetek által elvesztették, az nékiek vízfzaadódjék: Károly Császár pedig Napkeletfelé kívánta terjesztetni birodalmát: a' békefélig tökéletfégre nem mehetett; hanem 791-benn Károly Császár táborba szállítván az Anisus vízennél katonáit, minekutánna azokkal három napi bőjtöt tartatott vólna; (*) (melyből a' tetfzik meg, hogy az Avarok

tól

*) Regino ad A 791.

tól annyi győzedelmei után is félt) az Anisus vizétől felette nagy kézfűlettel ellennek indult, még pedig úgy hogy seregét két részre osztván, egyiket a' Dunánál északi, másikat déli partján vitte, magán pedig a' vízenn éléssel megrakott hajói mentek. Az Avarok előre a' Duna két partján *Crembs* városánál, és *Comagenánál* két erőtséget tsinálván, melyet az akkori Írók *Ring*nek neveznek (*): ott várták Károly Császárt. De midőnn közelgető seregeit, és a' Dunán lévő hajóit meglátták: Pannóniába vízfzavonták magokat; mely alkalmatossággal élvénn Károly Császár, az említett két erőtséget elrontatta. Azombann az Avarok, minthogy már megfélemlettek, a' Rábánál általóvénn: Károly Császár is utánok egészenn a' Rába vizéig jött. Ott egynehány napig mulatván, és Pannóniát pufztítván: nem mertek vele szembefzállani az Avarok. Ugyan akkor Károlynak más serege is a' fiának Pipinusnak vezérlése alatt, Olasz Országból, nevezetesen Friaulból, véletlenül rontván az Avarokra: azokat a' Száva és Dráva folyóvizek között igen megverte; és ott lévő *Ringje*ket elfoglalván, gazdag prédára tett szert. Ez okból bátrann beljebb jöhetett volna: de, mivel a' lovaknak oly nagy döge lett táborábann, hogy azoknak tizedrésze is alig maradt meg: Bavariába vízfzátérni kénytelen vólt.

§. 22.

*) Ez Német szó, mely kerektséget, vagy körül való kerítést téfzen.

§. 22.

Vízszatérvénn Károly Császár Bava-
riába, és 792-benn a' telet *Regenspurgbann*
töltvénn: az Avarok ellen kezdett hadnak
további folytatása helyett sokkal szebb és
ditsőségesebb dologról kezdett gondolkod-
ni. Mert, hogy a' Kereskedésenn segítsen:
azonn igyekezett; hogy a' Dunát a' Rajná-
val öfzvevégye. *) E' végre úgy gondol-
kozott; hogy a' *Rednitz* (régenn Radau-
tzia;) és Altmühl (akkor Almona) folyó-
vizek között, olyan Canálist, vagy vízá-
kot készített, mely a' hajót megbírja. Mert
a' *Rednitz*, vagy *Regnitz* (a' Francóniai
kerületbenn) Nörimbergától északra men-
vénn, a' Ménusba foly; ez vízfönt Mogun-
tíánál Napnyúgotra tekeredvénn a' Rajnába
szakad: az Altmühl pedig (a' Baváriai Ke-
rületbenn) *Regenspurgonn* folyúl, Keiheim
Városánál megyen a' Dunába; jön pedig
le Észak felől Pappenheimtől, mely a'
Francóniai Kerületbenn van. És így épít
a' Canálisnak Francóniabann kellett vólni.
Készült. Hozzá is fogatott annak ásá-
hoz Károly; igen sok embereket dolgoztat-
vána rajta, és 792 bann az egész Öist ab-
bann töltötte. Mely idő alatt annyira
ment; hogy kétezer lépésnyi hofzfaságú,
és 300 lépésnyi szélefségű árkot készíte-
tett. De a' szüntelen való esőzések, és az
ott különben is nedves természetű föld
miatt, a' munkának félbe kellett szakad-
ni: mért a' mit nappal ástak, éjtizaka
mind béomlott.

*) Ad A. 795. ap. Pistor. Tom. I.

§. 23.

De míg ebbenn foglalatoskodik; Német Országban a' *Szaxok*, kiket igen nagy bajjal tudott hatalma alá hajtani; elhagyvára a' Keresztyén Vallást, melyre erővel térítette vólt őket, ellene támadtak: és a' fönfzéd Nemzetekkel szövetséget kötvénn, az Avarokhoz is Követeket küldöttek; úgy mint a' kik felől reménylheték, hogy Károly miatt szenvedett sok káraitól indítatván, örömiest melléjek állanak. Ez ugyan hogy így lett vólna, az akkori Historicusok világosan nem mondják: de ki lehet abból hozni, hogy Károly még azon elztendőbenn az Avarok ellen indúlt. Az Avarokra menvénn tehát: azokat mind 793 bann, mind 794-benn, sok ízben megverte, és iszonyú pusztításokat követvénn el Pannóniában, nem elébb, hanem 795-benn engedett azoknak békefséget; minekutánna *Thudun* vagy *Tudun*, a' mint Regino írja, (*) azt ígérte, hogy magát földével és Népével együtt, Károlynak által adja; sőt hogy a' Keresztyén Vallást is bévéfzi. Eginhardus pedig azt mondja (**) hogy még maga ment vólna *Thudun* a' Károly taborába az Albishoz. De ez későbbi dolog, nem is az Albishnál, hanem Aquisgranumnál (*Aachen*) esett. Tudnilik békefséget engedvénn Károly az Avarok.

*) Ad A. 795. Ap. Pistor. T. I.

**) In vita Car. M.

roknak: magok közt támadt egyenetlenség. Mert a' mint *Svidas* (*) megjegyzette, két részre szakadván, egyik résznek *Thudun*, másikkal pedig *Jugurr* vagy *Igurr*, vólt a' Chágánja; a' honnan szörnyű vízfzavonás uralkodott közöttök. Melyből midőnn nagy elerőtlenedések következett volna: Károly Császár indításából, a' Friuli Hertzeg *Erich*, a' Carentánusok Fejedelmével *Wonomirral* egygyütt, 796 bann, mikor meg sem gondolták volna, rájok ütött, és a' *Rhíngjeket*, mely a' Dráva és Rába között vólt, elfoglalván, felette sok prédát nyert tőlök, melyet oltzán Károly C. Császárnak Német Országba, nevezetesen Aquisgranumba küldött. Ugyan azon elfutendőbenn a' fiát *Pipinust* is, ki már Olasz Orzági Király vólt, Pannóniába küldötte Károly Császár; a' ki midőnn megvervén az Avarokat, és a' mint Eginhardus írja, a' Tízfán túl kergetvén, az Attyához Aquisgranumba ment volna: Thudun is vele együtt elment, és ott megkeresztelkedvén, a' vele lévő Avarokkal együtt, Kereszttyénné lett. De, hogy a' több Avarok is, mind a' két Pannóniábann, nem nyerhetvén külbönn Károlytól, és Pipinustól békefséget, a' Kereszttyén Vallásra ajánlották magokat: onnan lehet kihozni; mert, minekelötte Pipinus Pannóniából Német Országba az Attyához ment volna: azokat a' *Salzburgi* (vagy a' mint akkor hív-

*) *Excerpt. Scriptt. Byz. T. p. 168.*

hívták *Juvávi*) Püspököknek és az ott lévő Canonicusoknak vígyázása alá bízta.

§. 24.

Mindazáltal a' Keresztyén vallás meg-nem gyökerezhetett az Avarok között, mint-hogy azt kéntelenségből vették fel. Maga *Thudun* nem sokára azután, hogy *Aquis-granumból* haza jött: mind attól, mind Károly Császártól elállott. A' ki ezenn megboszfzankodván, 803-bann sereget küldött Pannoniába, és azt újra elfoglalta. *Thudun* helyébe *Zodán* tevődvénn *Chágán*-ná, az *Regensburgha* ment, és magát népestül együtt aláadta Károly Császárnak. De, hogy Keresztyénné lett volna, nem mondatik. Hanem az utánna következett *Chágán Theodorus* 805 benn, mikor Károlyhoz azért ment, hogy népének *Carnuntum*, és *Sabaria* közt kérjen lakóhelyet, Keresztyénnek íródik, és ugyan azért nyerte meg a' mit kért. Azután tehát a' már nagyon elfogyott Avarok e' két város között laktak. *Carnuntum* hihetőképenn esett Bétsen alól, a' mai *Petronell* helyén: *Sabariának* pedig közönségesenn *Szombathelyet* esmérük. Ide azért kívánczozott *Theodorus*, mert már gyenge erővel lévén az Avarok, a' szomszéd Tót Nemzetektől bátorságban nem maradhattak. Az a' hely, melyet ez okból kéntelenek voltak elhagyni, Alsó Pannoniában, a' Dráva és Duna között volt: hol, az *Erichtól* és *Pipinustól* szenvedet pufztítások után, a' *Carentanus* Tótok felette elhatalmaztak. De ezenkívül a' *Marahanusok*, és *Bojóhemusok* is, kik a' Du-

nának északi partjának laktak, általmenvénn a' Dunánn, sokat alkalmatlankodtak nékiek. Így tehát bátorságosabb lakóhelyről kellett gondolkodniok. Theodorus hamar elhalván: a' helyébe tevődött Chágán, hogy Károly Császárhoz ment, a' Kerefzt-ségbenn Abrahám nevet vett: 811-benn pedig, *Canzauc* és Tudun nevű Chágánok említődnek; kikről az jegyződik meg, hogy midőnn a' Marahanus Tótoktól nem nyughatnának, magok fzemélyébenn folyamodtak Károly Császárhoz, a' mikor oltzán, a' Marahanusok birtokának a' Duna tevődött határává.

§. 25.

Károly Császár után, a' ki 814-benn holt meg: *Ludovicus Piusra*, annak fiára szállott Pannonia. De ez, kevésel azután, három fiai, úgymint *Lotharius*, *Ludovicus Germanicus*, és, *Carolus Calvus* között, az egész birodalmat megosztván, Pannónia *Ludovicus Germanicus*nak jutott; kitől midőnn a' *Savia Pannóniábann* lévő Helytartó 819-benn elpártolt volna: ahoz az Avarok is hozzá állottak. De nem sokára kikergetvénn azon Helytartót *Savia Pannóniából*: kéntelenek vóltak az Avarok magokat megadni, és sok esdeklésekkel 's ajándékokkal nyerni *Ludovicustól* békeiséget; mely meg is lett 822-benn. Azután 826-bann *Tutund* nevű Kerefztyén Chágán említődik. De hogy magok az Avarok is nagy részint, vagy talán mindnyájann, már ekkor Kerefztyének vóltak: onnan tétfzik meg: mert *Tutund* idejébenn Püspök-

pökség is volt földjökönn t. i. az úgy nevezett *Episcopatus Vetvariensis*, mely a' mai *Övärhann*, (Magyar Országának szélinn Austria felől) Németül, *Altenburgbann* volt. (*)

§. 26.

Ludovicus Germanicus után, a' fiáé *Carolomannusé* lett Pannónia; és mivel azután halgatnak az Avarokról az Historicusok: úgy lehet gondolkodni, hogy azok az említett Uralkodók alatt nagyobb részt kiirtódtak; alkalmatosságot szolgáltatván arra, az ő sokszori elpártolások, és a' Keresztyén Vallásról Pogányságra való visszafutérések. De külömbenn is, lehetetlen volt annak a' Nemzetnek, mely már olyan kevés számra olvadt, hogy Carnuntum és Sabaria közt megfért, oda nem lenni. Mert a' Ízomszéd Tót Nemzeteknek, nevezetesenn a' Marahanusoknak hatalma naponként nevedévénn: azoktól elborítottak. Ha hát még a' *Ludovicus Germanicus* és *Carolomannus* uralkodása után, voltak is valami kevesenn az Avarok: azon maroknyi Népnek, *Arnulfus* alatt, csak a' Marahánusok miatt is, kiknek maga ez a' Császár sem tudott magától ellent állani, szükségesképenn el kellett enyészni. A' mi pedig a' Dáciábann lakó Avarokat illeti, azok még elébb, úgymint, 802-benn, Napkeleti Császár Niceforus alatt, az Ilz-

C 3

ter

*) Pray. Annal. Vet. Hunnor. pag. 289.

38 AVAROK HISTÓRIÁJA.

ter két partjann, Alsó Mœsiábann lakó Bolgároktól (Bulgari) írtattak ki. (*)

*) Excerpt. Svida, ad voc. Βουλγαροι. Scriptt. Byzant. Tom. I. pag. 168. Τῆς Αβαριεῖς κατὰ κράτος ἄρσιν ἠφάνησαν οἱ αὐτοὶ Βουλγαροι. Ugyan ott a Bolgárok Fejedelme *Krém* ilyen kérdést téfzen fel a fogságban lévő Avaroknak: Πόθεν συνίετε, ὅτι ἀπώλετο ὁ ἄρχων ὑμῶν, καὶ τὸ ἔθνος ὅλον. *Honnan gondoljátok, úgy mond, hogy a' Fejedelmek, és egész Nemzetetek elveszett? Melynek azok ezt az okát adják, hogy közöttök sok vízfzavonások, vefzakedések, erőfzalkoskodások, igazságtalanságok, tsalások, 's a' t. uralkodtanak.*

M A G Y A R O K H I S T Ó R I Á J A.

ELŐREVALÓ JEGYZÉS.

§. 27.

Hogy a' Magyarok azoknak a' Népeknek díjjára nem jutottak, kiknek már ma semmi nyoma nintsen: azt egynek lehet tartani a' legkülönösebb dolgok közül a' Históriában. Mert mefszűnne, a' Világnak más részéből jövénn Európába, tőlök egészen különböző, náluknál sokkal számosabb, és vélek ellenkezésbenn lévő Nemzetek közzé: az a' tsuda, hogy a' sok hadakozásokbann, vagy mind el nem hullottak, vagy legalább úgy el nem erőtelenedtek, hogy apródonként más Nemzetekkel öfzveőgyeledvénn, nyelvek el nem vészett, és azzal együtt maga is a' Nemzet el nem enyészett: holott ez még az Európai Népekenn is, mint p. o. a' Gothusokonn, Vandalusokonn, Langobárdusokonn 's a' t. megesett, kikre már ma, mint megkülömböztetett Népekre sohol nem találunk Európában. Ide lehet a' Prufzfusokat is számlálni, kiknek ha színte nevek meg van is: a' nyelvek kikopott, és a' Nemzet egészen Németté vált: holott tsak a'

XVII-dik Század véginn is vólt Prufzfus nyelv. Ellenbenn a' Magyarok, 900 's egynéhány efsztendők alatt, nem tsak Asiából kihozott nyelveket, és azzal együtt Nemzeti külömbiségeket tartották meg: hanem a' régi vadságot, durvaságot, bárdolatlanságot, fzelídséggel, és tsinosabb erköltsökkal váltván fel, a' pallérozódás gráditsánn, melynek eleintenn tsaknem az alsó fogánn állottak, mindenkor feljebb, meg feljebb mentek, és máig is mennek, mellyel más Európábann megtelepedett Asiai Nemzet már ma nem ditsekedhetik. Mert, az Arabsok, ha szinténn virágzóbb állapotbann vóltak is egy darab ideig Spanyol Országbann; ott 900 Efsztendeig tsakugyan nem maradhattak; sőt 800-ig sem; mert a' VIII-dik Század eleinn léptek oda bé, és már a' XV-dik Század véginn Ferdinándus (Catholicus) egészenn kinyomta őket. A' Törökök pedig, kiknek hasonlóképpenn A'sia vólt első hazája, a' pallérozódásra nézve most is igen ott vagynak, a' hol vóltak akkor, mikor először Európábann megtelepedtek, mely is a' XV-dik Század közepénn esett. Annál fzezbetűnőbb pedig a' Magyarok Nemzeti tulajdonságának megmaradása, hogy született nyelvek helyett, többire, a' Közönséges dolgok folytatásabann, Közép Századokbeli Deak-sággal éltek. De tapasztalhatni, hogy már ma, a' Magyar szintűgy betsüli nyelvét, mint más akármely Nemzet a' magáét, és napenként azokra a' hibákra is mind jobban jobban kezd esmerni, melyek nyelvet igaz formájából, és Magyar tisztaságából kivélszik.

A' MAGYAROK EREDETÉRŐL

É S

A T Y A F I S A G A R Ó L.

§. 28.

A' Magyarokat, Hazai Historicusaink, a' Hunnusokkal, és Avarokkal egynek tartják. Hasonló értelembenn vagynak, a' Közép Századokbeli Görög és Deák Írók. (*) Ezeknek tanúbizonyságának, hi-
C 5 te.

* A' Görög Írók az *Avarokat* gyakran nevezik Hunnusoknak; mint p. o. *Procopius*, a' ki éppen akkor élt, mikor azok Pannóniát elfoglalták; nemkülömbenn a' VI-dik Század véginn *Menander Protector*; a' VII-diknek véginn *Theophylactus Simocatta*; a' VIII-diknek második felibenn pedig *Theophanes*. Lásd ezeknek ízavait Pray Dilsert., I. in Annal. Vet. Hunn. Avar. & Hung. pag. 3 & 4. Hasonlót állitnak a' Deák Historicusok, nevezetesen: *Paul. Diac. Longob. I. 27.* „Avars qui primum Hunni postea — Avars appellati sunt.“ L. II. 7. „Pannoniam Alboin amicis suis Hunnis contribuit.“ hol egyenesenn az Avarokról van szó II. 10. és IV. 12. „Hunni, qui & Avars“ *Georgius Ravennas* IV. cap. 14. „Dacia, quæ & Gepidia, ubi modo Unni qui & Avari, inhabitant.“ *Gregor. Turon. IV. 29.* hasonlóképpen Hunnusoknak nevezi az *Avarokat*, és azoknak Fejedelmeit *Cacanoknak* az az *Chaganoknak*.

Hogy pedig a' *Magyarokat* kijövetelekkor, és azután is a' Historicusok rendszerint *Hunna-*

telesebbnek kell lenni, mint némely mai Tudósok vélekedésének, kik a' Magyaroknak a' Hunnussal és Avarokkal való atyafiságát, úgylátszik, csak azért tagadják, hogy azokat a' *Finnusi törzsek*re vihessék. Vélekedéseknek ez a' fundamentuma, hogy a' Lapponok nyelvének, a' kik pedig nyilván a' Finausi Nemzetnek egy ágát képezik, a' Magyarokéval nagy egyezése van. Ézt a' két nyelv között való Atyafiságot, már a' XVII-dik Századbann, kezdte gyanítani Sveciai Tudós *Stiernhielm* (*), a' XVIII-diknek eleinn pedig, Upsaliai Professor *Rudbeck* (**) de mind kettőn csak Lexiconok után. Méltánn lehetett tehát kíván.

soknak hívták, és azokkal egy Nemzetnek tartották, kétségen kívül van: mint ez *Reginából* ap. Pistor. T. I. pag. 89. seqq. és *Otto Frisingensiből* ap. Murator Tom. VI. eléggé megtehető. Azokat az Avarokat is, kik Heraclius Császár alatt 625 táján, a' Persa Király Chosroës ellen hadakoztak, a' Hircs Muzka Kronika Író Nefztor Ugruseknak nevezi, mely néven pedig hogy egyenesen a' Magyarok értődnek, oda alább megmutatódik.

*) *Stiernhielm*, élt 1671 táján, ki a' mint *Le Lenz Jakob Bibliotheca Sacra* nevű munkájában, az I.-ső Darabnak 436-dik oldalán említi, a' Gothus nyelven lévű négy Evangéliumokra írt Előjáró Beszédében, ezeket mondja: „Inter nos, tas lingvas de duabus Hungarica & Finnonica, dicam, quarum originem nemo adhuc aperire petuit. — Hoc, quod maxime miror, est, quod in Lexico Ungarico Molnari bene multa vocabula Ungarica invenerim, Finnis communia, nationibus toto caelo distitis“.

**) Ilyen titulusú munkájában: *Analogia linguae Gothicae cum Sinica, nec non Fennonicae cum Ungarica*. Upsal. 1717. in 4.

vánni, hogy valamely Magyarúl értő Ember vetődnekk Lappóniába, mely meg is lett 1770-benn, a' midőn *Sajnovits János* nevű Jésuita oitann megfordúlt, és a' két nyelvet egybe hasonlítvánn, munkájábann azt adta ki Világ eleibe, *hogy a' Magyarok nyelve egy a' Lapponokéval* (*). Ennek a' munkának kell főképpenn tulajdonítani, hogy az említett értelem elhatalmazott. Mert úgy gondolkodtak a' Tudosok, hogy Saj-

*) Dániai, és Norvégiai Király *VII Christianus*, *Hell Maximilian* a' ki Magyar Országonn Selmetz Bányán született, és egy volt a' legkisebbb Európai Mathematicusok között, akkor ditsőségesen uralkodó Mária Theresia engedelmével, Bétsből, a' hol Császári Astronomus volt, Norvégiába kihívta; a' végre, hogy ott a' Vénus tsillagnak a' nap tányérjann való által menetelét vizsgálja; mely kívánságnak meg is felelt, *Wardhusiumbann* (van ez Vardoe nevű Szigetbenn a' Jeges Tengerre, és Finnmarchiához tartozik) observatoriamot állítvánn fel. Elvitte oda magával *Sajnovits János* is, a' ki Székes Fejér Varmegyéből való Tordasi fi, és Bétsbenn Hellnek az Astronomica observatiókban segítője volt.

Ez a' *Sajnovits János* Finnmarchiábann járván a' Lapponok között, Hell indításából, a' ki már az előtt a' Lapponiaiak nyelvönek, a' Magyarokéval való hasonlatosságát, némely könyvekben olvasta, kezdett figyelmezni a' Lapponok beszédére, és abból jegyzéseket tévénn, vizlajajótibenn, a' Coppenhágai Királyi Tudos Társaság gyűlésébenn, egy Disseratiot olvasott fel, ilyen titulus alatt: *Demonstratio Idioma Ungarorum & Lapponum idem esse*, mely Disseratio ugyan tsak Coppenhágabann ki is jött 1770-benn, azután pedig kevéssel Magyar Országonn is, Nagy Szombatbann,

Sajnovitsnak, a' ki Magyarúl jól értett, lehetetlen volt a' két nyelv egybebecslésében megtsalódnai; holott megtsalódhattott, mert ha a' Magyar nyelvet jól tudta is, a' Lapponokét legkisebbé sem értette. Allatásának megbizonyítására 150 Lapponiai szót hoz fel Sajnovits, melyek ugyan annyi Magyar szónak állít lenni, a' mint ezt láthatni az említett Értekezésnek 58 dik és azt követő oldalain. Ezek között a' melyek leginkább hasonlítanak a' Magyarhoz ezek: Elam, (élek); Nyelam, (nyelem); Nyalom; Tsalom; Szemme, (fzem); Epe; Szarv, (Szarvas); Tsorra, (tsorda); Félze, (Félzek); Főzara, (Főzöm); Voj, (Vaj); Gyermek; Tuodom, (Tudom); Vajdelam, (Vádolom); Veretam, (Veretem); Siram, (Sírok); Adom; Meretam, (Méretem); Arvo, (Ara valaminek); Szépe, (Szép); Amez, (Méz); Loigy, (Lány); Vilám, (Villámlók); Cselgad, (Csillag); Rontzas, (Rántzos); Poikom, (Pököm); Megam, (megyek); Balgadam, (Ballagok); Vonam, (Vonom); Csom, (Csomó); Aigy, (Ágy).

§. 29.

De hogy ennyire közelíthessenek ezek a' Lapponok szavai a' Magyar szókhoz: azt sok változások, sőt mondhatni, erőltetések által csinálta ki Sajnovits, a' mint ezt az említett munkából akárki is könnyen észreveheti. Így is pedig ezen erőltetés mellett a' törzsök szók hatvanonn legfeljebb hetvenen túl nem mennek, a' többek mind lezármazottak (derivativumok).

En-

Ennyi számú szókból már, a' nyelv ugyan-
azon voltát hozni ki, nagy hírtelenkedés:
mert etre nem egynéhány szóknak, hanem
kivált az egész nyelv természetének
megegyezése, kívántatik. Hogy pedig a'
Lapponok nyelve természetébe igazán be-
lé nézett volna Sajnovits, azt a' munka
éppenn nem mutatja, nem is mutathatja;
mert ez a' Lapponok nyelvet, ebbenn az
utazásbann meg nem tanulta, hanem a'
mint maga megvallja, csak Grammaticá-
ból, és Lexiconból szedte ki a' szókat, és
egynéhány, részle int született Lappon-
nak, részleint pedig Lapponúl értő em-
berekkel mondatvann ki azokat, úgy ve-
tett hozzá, hogy Magyarosann hangzanak-é
vagy sem? Hogyha a' Lapponok nyel-
ve a' Magyarokéval egy volna, a' mint
Sajnovits állítja: lehetetlen volna a' Lap-
ponok nyelvén lévő Uri Imádságban,
legalább egy vagy két nyomát nem találni
a' Magyar izónak, vagy Magyar Ejtegetés-
nek, hajtogatásnak, és egybefzerkeztetés-
nek. De tellyefséggel nem találhatni (*)
Hij-

*) Lásd *Chamberlain János*nak azt a' munkáját,
melybenn az Uri Imádság 152 nyelvenn van elő-
adva. Kijött Amstelodambann 1715-benn. Ebbenn
a' Lapponiai *Mi Atyánk* a' 83-dik oldalonn így van:

Atki mijam juke lee almensisne
Ailis Ziaddai tu nam
Zweigubatta tu ryki
Ziaddus tu willio
naucuchte almesne nau ai edna mannal,
Wadde mijai udni mijan
Faert praeswen laibebm
Jah andagisloite mije

46 MAGYAROK EREDETE

Hijábann is igyekezik, azzal előzni meg ezt az ellenvetést Sajnovits, hogy régólia lévén távol egymástól a' Lappón és Magyar Nemzet, mind kettőnek nyelvében nagy változás esett, még pedig különböző módon, mivel a' mely változás egyiknek nyelvében történt, azt a' másik nem tudta, és ahhoz a' magáét nem alkalmaztathatta: a' honnan a' két nyelv közt izükségesképpenn különbségnek kell lenni. Mert ha olyan nagy a' különbség, hogy a' Lappóniai beszédnek éppenn nem az már na a' természete a' mi a' Magyarinak, úgy miatsen okunk rá, hogy inkább a' Lappóniai nyelvről mondjuk azt, hogy valaha egy volt a' Magyar nyelvvel, mint másról akár melyikről. Ha pedig nem olyan nagy a' különbség a' két nyelv között, úgy kell a' Lappóniai beszédben valaminek lenni, a' mi mindjárt első tekintettel Magyar nyelv természetét mutatson, mint van a' Hollandus, Anglus, Dánus, és Svédus nyelvben, a' melyből mindjárt kitetűzik, hogy az mindenik valamikor egy volt a' Német nyelvvel. De ezt nem egynehány fzőnak a' hasonlatosságából, vagy egyenlőségéből kell kihozni: hanem magának a' nyelv-

mijan suddoid, naukuchte
 mije welgogas lien
 Jah sifsalaidi mijabni
 Aelee tocko kaechzaelebma pahast
 The tu lee ryki fabmo jah
 herlige swota than igea
 naiga Amen.

Itt a' fzők inkább a' Német nyelvhez közelitenek:
 mint p. o. *tu nam; tu ryki, tu willio 's a' t.*

nyelvnek azokból a' tulajdonságiból, melyek annak természetét téfzik. E' fzerint ha Sajnovits azt akarta megmutatni a' mit mond: *Idioma Ungarorum & Lapponum idem esse*: egy egész Lappóniai belzédet kellett volna néki kiírni, és annak minden részzeit felvévén a' Grammatica fzerint kellett volna megmutatni, hogy azokból a' Magyar nyelv természete még most is kistsillámlik. Melyet minthogy nem tselekedett; munkájának egészenn más titulust kellett volna adni. (*) Mert egynehány ízóból ítélvén, a' Magyar nyelvet, a' 'Sídó, Persa, Görög, Chínai, sőt más nyelvekkel is egynek lehetne mondani. (**)

§. 30.

Ezekből kiki által láthatja, hogy Sajnovits a' Lapponoknak a' Magyarokkal való Atyafiságot elégséges fundamentom nélkül vette fel, melyel sok Európai Tudósokat tévejgésbe ejtett, kiknek vélekedése fzerint, már ma, nem tsak a' Lapponok, hanem az Esthiusok, Lettusok, Ingrusok, Cseremilfzek, Permiosok vagy Biár-

*) Ilyen formát: Demonstratur: Vocabula quædam Lapponica non parum ad similitudinem vocabulorum Hungaricorum accedere.

**) Lásd a' Debreczeni Magyar Grammaticát a' 332-dik és azt követő oldalakonn. Ezenkívül T. T. Bereglázfi Pál Úrnak következő munkáit: Uiber die Aenlichkeit der Hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Leipz. 1797. in 4-to. és: Versuch einer Magyarischen Sprachlehre. Erlang. 1797.

Biármiaiak, Csuvaszfzok, Morduinok, a' Wotjakok, Wogulok, és Condiniak Ostiakok is, mint Finnusi Nemzetek, a' Magyaroknak Attyokfiává lettek. (*)

A' mint Georgi a' Finnusi Nemzetek élete módját, szokását, lakóhelyét, ruházatját leírja (**) lehetetlen csak gondolni is, hogy azoknak valami közi volna a' Magyarokkal; mivel a' mely szókat és szokásokat felhoz, azoknak a' Magyarokéval valami hasonlatossága nintsen: p. o. a' Lappokról azt mondja, hogy azok a' földről élnek, de soha úgy nem, hogy arra valamit neterítenének, és azt a' mit ráterítenek hívják *Drellonak*. — Mikor egymást meglátogatják, megfogván egymás kezét, és megismerkedvén egymást, így kölöznek: *Euerisz* vagy *Puereisz*. A' Finnusok az Istent hívják *Jumárnak* vagy *Jumatának*'s a't. Semmivel se bizonyosabb a' *Fischer* vélekedése is, a' ki a' Finnusi Nemzetek között kiváltképp a' Vogulokat gondolja egy Nemzetnek a' Magyarokkal, a' Vogul, és

*) Lásd Pray Dissert. 2. in Annal Vet.

Ezenkívül Professzor T. Gyarmati Úr munkáját: *Affinitas lingvæ Hungaricæ cum lingvæ Fennicæ originis*. Götting. 1799. de a' melyből a' mit feltett ki nem jön. Turkuli Mihály P. Orosz Sigmondhoz 1757-ben küldött levelében semmit nem említ, hogy a' Magyaroknak a' Csermizfzakkal, Csuvajokkal, Morduinokkal 's a' t. valami Atyafiságát vette volna észre; holott pedig arra, utazásában, főképp figyelmeztet. Lásd Molnár János Magy. Könyvház III Szakasz 200 oldal.

**) Ruzland Leipz. 1783 az 1-ső darab elein

és Ugur neveknek hasonlatosságánn építvénn. (*) De ez nevetséges dolog. (**) Hasonló ehez az is, a' mit a' Caréliaiakról mondanak, hogy tudnillik ez a' szó Carélia, Magyar szó, mellyet jobbann így kell kimondani Karjelia; és ez annyit téfszen mint Kar—jel Ország, vagy a' melybenn jeles karu, az-az, Vitéz Emberek lakoznak. (***) Ezt bizonyítják Carelia Tartományának címéréből, mely két kar. (****) Ezt elméfségnek bélehet venni, de Históriai igazságnak éppenn nem. Mert, azonkívül hogy a' Careliaiak, ezt a' jeles karúságokat, vagy vitézségeket, soha ki nem mutatták, minthogy a' Históriaik szerint mindég más Nemzet jármát viselték: példa nélkül való dolog, hogy a' Nemzetek címereikről neveztefsenek, sőt valóságos képtelenség azt gondolni, hogy valamely Nemzet, az ő eleinek nevét, melyhez mód nélkül ragaszkodik, címerrel tserélje fel. De, ha feltetfszük is, hogy ez a' szokatlan és a' Nemzetek természetével ellenkező dolog, a' Careliaiakonn megtörtént: az a' kérdés: hogy hívták hát őket az előtt?

mert

*) Quæst. Petropol. Disput. I. De Origine Ungarorum pag. 30. a' hol így szól: „Nescio an recte sentiam, si dicam Jugros, seu Ugros (a' kikenn a' Magyarokat érti) unam eandem, que gentem esse cum Vogulis, non re solum sed ipso quoque Nomine: quantula est enim ea differentia Nominum Ugur & Vogul“?

**) Lásd Spittler Staatengeschichte I. B. S. 247.

***) Lásd Sajnovits pag. 119. & seqq.

****) Lásd lefestve Sajnovitsnál pag. 122. és Spennernél. Op. Herald. Part. II. Libro 2. c. 95. p. 544.

mert kellett más neveknek lenni, mint-hogy a' czímerekkel való élés a' Közép Századokba jött bé.

Ezekhez mehet az is, midsőnn ezek között a' szók között Virach ocha, és Világoka, ismét Mogol és Magyar, valami hasonlatosságot látván: az elsőből a' Perubelieknek Déli Amérikában, az utolsóból a' Mogoloknak Indiában (*) a' Magyarokkal való Atyafiságát gyanítják.

Mind ezekből megtetfzik, mely igen mefzze, és félre elvílzi a' külömbenn Túdós embereket, tsupánn a' szók hasonlatosságnál való kapkodás.

§. 31.

Sokkal bizonyosabb útonn esik tehát a' Magyarok eredetinek nyomozása, ha a' régi Iróknak arról való biznysági megvíssgálódnak, egybevetődnak, és egymással való megegyezések tevődik fundamentumúl. Ezek között legnevezetesebbek: Constantinus Porphyrogenneta (**), Nestor (***), és Béla Király nevetlen Iró Deákja

*) Mind kettőről lásd S. Pataki Prof. T. Szombati János Úr értekezését Mindenés Gyűjtem. I. Da. ab pag. 49. seqq. és V-dik Dar. p. 43. seqq.

**) Lásd Régi Túdós Világ Hist. pag. 114. Közöns. Hist. I. Réfz pag.

***) Az első Orosz vagy Mufzka Chronikát írta egy Nestor nevű Szerzetes, a' ki a' XI-dik Századnak a' közepe táján az-az 1056-ban született, és ugyan azon Századnak a' végén holt meg egy

ja (Anonymus Belae Regis Notárius) (*).
A' két utolsó egymással tsaknem minden-
benn megegyezvénn: noha az elsőnél ké-
D 2 sőb-

Kióviai Klastrombann. Ennek őfztánn a' Chroniká-
ját a' XII-dik Század eleinn, egy Silvester nevű
Perejeslawi—i Apátur, Kis Rusziábann, Kióviai Tar-
tományban folytatta, a' ki 1123-bann holt meg.
Azután pedig, egy Simeon nevű Susdaliai Püspök
Nagy Rusziábann, a' ki a' XIII-dik Század eleinn,
1206-dik Elftendő táján irt. — Ezt követték sok
de többire nevezetlen Chronika Írók; a' kik az
elkezdeti Chronikáját Nestornak egészenn a' XVII-
dik Századig lehozták; és így az Orosz Nemzetnek
egy olyan szakadatlanul menő, és minden hézag
nélkül lévő Históriaja van; a' milyen egy Nemzet-
nek sints Európábann. — A' mi pedig még több,
az egész munka Orosz, vagy Muszka nyelvén
van; és ez tsudálkozásra méltó dolog; hogy az Oro-
szok voltak tsaknem legelsőek Európábann, a' kik
az esett dolgok leírásábann nem idegen; hanem a'
magok született nyelvével éltek. Ebből az is kö-
vetkezik, hogy sokkal hitelesebbek ezek a' Chroni-
kák, mint azok, a' melyek ugyan azon időkbenn
Deák nyelvén íratlak. Mert ezeknek szerzői; nem
tudván jól Deákul, nem úgy írták meg a' dol-
gokat; a' mint kellett volna; nem is azt
tették ki sokszor a' mit akartak, hanem azt, a'
mit kitudtak tenni, más Históriakusokból őfzveho-
dott szókkal; mely a' Históriai igazlágnak nagy
kárára van. De az említett Orosz Annálisták, a'
magok született nyelvén írván; ilyen hibába nem
estek. Ezek a' Chronikák Német nyelvre meg-
vagnak fordítva; a' fordítást kezdte egy Müller
nevű Petersburgi Profefsor. Orosz nyelvén pedig
kezdette azt legelőször kinyomtattni Schlöttzer
1767-benn Petersburgi Profefsor korábann.

*) *Anonymi Belae Regis Notarii Historia Hun-
garica, de septem primis Ducibus Hungariae.* Ez
a' munka sok Századok alatt a' Bétsi Bibliotheká

sőbbiek: méltánn elébb említődhetnek. Nestornak tehát a' Magyarokról szóló szavait

bann lappangvann, esmeretlen vólt mind addig, míg azt 1746-bann Schwandtner ki nem adta. Írója, ha született Magyar nem vólt is, annyi bizonyos magából a' könyvből, hogy magyarúl tudott; mert, a' mint írja a' Prologusábann, azt a' mit a' Parafztok egymás közt, az ő Nemzetek eredetéről, és Eleiknek viselt dolgairól, mesélni, és danolni szoktak; vagy a' mint maga szól: „*Falsas fabulas rusticorum & garrulum cantum joculatum*“ az igaz Históriáól megtudta különböztetni. De az a' kérdés, mikor élt ez az Író? mert tsak azt mondja maga felől, hogy Béla Királynak Notáriulsa, vagy Cancelláriulsa vólt. Béla nevű Királlya pedig Magyar Országának négy is vólt. Abból ugyan, hogy az egész munkájábann tsak az I-ső Béla előtt élt Magyar Országi Királyokról emlékezik, az utánna valókról pedig sohol sem; azt lehetne kihozni: hogy tehát I-ső Béla alatt élt, és így kevéssel a' XI-dik Század közepe után, mert I-ső Béla 1060-tól fogva 1063-ig uralkodott. Nintsen is ez ellen egy nehézségnél több t. i. hogy Anonymus I-ső István Királyt szentnek nevezi; hollott pedig az I-ső Béla alatt még a' Szentek közzé nem számlálódott: hanem Szent László alatt 1083-dik Efstendőbenn, és így I-ső Béla halála után 20 Efstendővel. Hihetőbb azért, hogy az említett Anonymus a' XII-dik Századbann élt II-dik vagy még inkább III-dik Béla alatt, kik közzül amaz a' XII-dik Század közepe előtt (1131-től fogva 1141-ig) ez pedig ugyan annak vége felé (1174-től fogva 1196-ig) uralkodott. Némelyek ugyan mint T. Pray, és Horányi Elek Urak, még későbbenn gondolják, hogy élt, t. i. IV-dik Béla alatt, és így a' XIII-dik Századbann (mert IV-dik Béla uralkodott 1235-től fogva az 1270-dik Efstendőig). De hogy ez az értelem meg nem állhat, eléggé megmutatta Cornides Dániel Úr ilyen titulusú mun-

vait így adja elő Schlöttzer: (*) hogy a' Jugrusok, vagy Ugrusok a' IX-dik Század véginn Mufzka Országba Kióvia mellett menvénn el, és a' Carpatusi hegyekenn által jövénn, minekutánna a' Carpatusonn innen talált lakosokat haddal elnyomták: a' Dunánál megtelepedtek, és azólta ez a' föld *Ugriának* vagy *Ungriának* neveztetik. Ezzel a' mi Anonymusunk is megegyez, a' ki munkájának VII-dik részében ezt mondja: hogy a' Magyarok minekutánna az Etíl az-az Volga vizénn, talphajókonn úlvénn (**) általjöttek; mentek Rufsíának abba a' részébe, a' mely Susudalnak (vagy Susdaliának) (***) hívatattik.

A' VIII-dik részben pedig ezt a' dolgot így folytatja. „Az Oroszok között, „úgy mond, minden ellentállás nélkül mentek egész Kióviáig, és midőnn ezen Vá, „rosonn által mentek vólna, a' *Denep* „(az-az Dneper vagy Dnieper) folyóvízén „általhajókázvann elakarták foglalni „a' Ruthenusok földét. — Melyet meg- „értvénn a' Kióviai Orosz Fejedelem; özl- „vehívta Fő Embereit, és azokkal együtt „elvégezte: hogy Almus ellen hadat indít- „tsanak, és inkább haljanak meg a' had- „bann, mintsem Országokat elveszessék,
D 3 „és

kájábann: *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii, Ed. auct. a I. Christian. Engel Budae 1801.* in 4-to.

*) Allgemeine Welthistorie Tom. XXXI. p.420.

**) *Super Tolbou sedentes.*

**) Van ez Molcuánn felyül Éfzakra.

54 MAGYAROK EREDETE

„ és a' Magyarok Vezére! Almus alá es-
 nek. Erre a' végre, mindjárt segítség-
 „ hívták a' Cumanusokat, 's a' t. de csak-
 „ ugyan a' Magyaroktól megverettelek,
 „ és kénytelenítettek Kióviába szaladni.

A' IX-dik részben a' dolog kimenete-
 lét így adja elő: „ Midőnn már magát
 „ Kióviát akarnák ostromlani; megijjed-
 „ vén a' Városba bészorúlt Oroszok, és
 „ Cumanusok: Követeket küldöttek Almus-
 „ hoz, és kérték hogy békéljen meg velek:
 „ melyet meg is nyertek, ilyen feltételek
 „ alatt: hogy, az Orosz Fő Emberek ke-
 „ zesül adják gyermekeiket; ezenkívül,
 „ színdöntőként bizonyos summa pénzt fi-
 „ zessenek (tízezer arany márcát). To-
 „ vábbá hogy eleséget, és ruhát is adja-
 „ nak, és más szükséges dolgokat. Mely-
 „ re reáállottak az Oroszok: hanem arra
 „ kérték Almust, hogy ott hagyván föld-
 „ jöket menjen Napnyúgotra túl a' Hovos
 „ (az-az Havas) erdőnn Pannóniába, mely-
 „ nél jobb föld nintsen, és hogy úgy is
 „ Attilájé volt az a' föld. Így osztán a'
 „ mint a' XI-dik Részben leíratik, ott
 „ hagyván Kióviát a' Magyarok, Lodo-
 „ mériába jöttek, mely tartománynak az
 „ Úra, kimenvén sok ajándékokkal eleik-
 „ be, maga bévezette őket Lodomériába,
 „ a' hol három hétig nyugodtak; és akkor
 „ Halícia (Gallicia) felé indultak. Ennek
 „ a' Tartománynak Fejedelme is eleikbe
 „ ment, és önként feladta magát, a' kinél
 „ midőnn egy hónapig nyugtatta volna
 „ Almus a' Magyarokat, minthogy ez a'
 „ Halíciai Fejedeleme is színte azokat mon-
 „ dot.

„dotta Pannóniáról, a' melyeket a' Kió-
„viai mondott vólt: a' mint a' XII-dik
„Részben előadatik, a' Hovos erdőnn,
„az-az a' Carpathusonn által, Galitziai
„kalauzok által vezettetvénn, Magyar Or.
„szágra bėjöttek “.

§. 32.

Ezekből megtetszik, hogy a' mi Anonymusunk, éppenn azt beszéli el hofszab-
bann, a' mit Nestorból láttunk; ezzel a'
külömbiséggel, hogy Nestor kedvezvénn
Nemzetének, a' Magyaroknak az Orofzo-
kon vett győzedelmét elhalgatja. Annyit
hát már a' két Író szavainak egybehason-
lításából bizonyosann állíthatni: hogy mind
a' két Író ugyan azon egy Nemzetről t. i.
a' Magyarokról szól: mert a' két beszéd
folyása egymással tökéletesenn megegyez,
mint szintén az idő is. Mert a' Magyarok
kijövetelét Anonymus a' IX-dik Század vé-
gére télt, és így a' Nestor *Jugrusai* v.
Ugrusai nem lehettek mások hanem a' Ma-
gyarok. Mely ha igaz, a' minthogy igaz
is, azt is bizonyosann megállíthatni, hon-
nan mondódnak a' Magyarok *Ungarusok-*
nak vagy *Hungarusoknak* (οὐγγροι) tudnillik
nem Ungvártól a' mint a' mi Anonymu-
sunk mondja; (*) sem nem Ung—Úrtól.

D 4

T.

*) Cap. XIII. „Et vocatus est Árpád Dux
„Hungariae, & ab *Hungu* omnes sui milites vo-
„cati sunt *Hungari* secundum linguam alienigena-
„rum“ (ezt azért mondja mert Ungvártól tulaj-
donképpenn *Ungvarusoknak* vagy *Hungvarusoknak*
kellett volna őket mondani) „& illa vocatio
„usque ad praesens durat, per totum mundum“.

T. Palma értelme szerint (*). Mert az Ungarus vagy Hungarus név 300 Elztendővel is régibb: mivel má' Jornandesnél, a' ki a' VI-dik Század közepe táján élt, előfordúl. (**) Ezzel ha azt nem mondjuk is, hogy hogy már Jornandes a' VI-dik Század közepénn a' *Hungarus* névenn egyenesenn a' Magyarokat értette, és így, hogy a' VI-dik Századbann, már a' Magyarok Hungarusoknak neveztettek: annyi a' dologra elég, hogy már a' VI-dik Századbann, megvölt a' Hungarus név. De az első sem lehetetlen; mivel Nestor (***) azt mondja, hogy az Ungrusok már Heraclius Császár alatt, az-az a' VII-dik Század eleinn 625 táján a' Persák Királya Chosroës ellen mentek; és így a' Jornandes idejébenn is esmeretesek lehettek. Sokkal hihetőbb tehát, hogy az *Ungarus* vagy *Hungarus* nevezet az Oroszok *Ugrijából* lett, melyel neveztettek, minekelőtte erre a' földre jöttek vól.

(* Notit. rer. Hungaric. Tom. I. pag. 15. „Ego „ malim apellationem hanc inde else derivandam, „ quod postquam adsitas *Ungo* flumini plagas, „ cum castro cognomine occupassent, hoc quasi „ futurorum succelsuum præludio exultantes, Arpa- „ dum Ducem, *Dominum Ungi*, patria lingua „ *Ung—Ur* acclamaverint, cujus rei fama, ut „ fit, ad vicinos populos propagata: occasionem „ præbuerit Arpadianos Scythas *Unguros*, *Ungros*, „ & *Ungaros* apellandi.“

(**) De reb. Get. Cap. V. Hol *Magna Scythiâ* leírván, ezt mondja: „ *Hungari* hinc sunt noti „ quia ab ipsis pellium murinarum venit commer- „ cium “.

(***) Ap. Chr. Engel. Disquis. Crit. de Hungarorum origine pag. 68.

vólna, máig is pedig az Oroszok *Ugrihoz* vagy *Ungrihoz* közelítő névvel *Wengri*—knek nevezik őket. (*)

§. 33.

A' *Hungarus* nevezettől egészenn különböz ez a' név *Magyar* melyel a' Nemzet maga magát nevezi. De ez nem tsuda: mert más Nemzetekre nézve is többire úgy van a' dolog, hogy a' magok nyelvén más a' nevek; más ismét az idegen nyelveken; p. o. a' Németek a' magok nyelvén nevezik magokat *Deutsch*-nak vagy *Teutsch*-nak, melynek a' Német névhez semmi hasonlatossága nintsen; a' Finnusok nevezik őket *Sax*-oknak, az Olaszok *TeDESCO*-knak, a' Frantziák *Alemand*-oknak. E' szerint éppenn nem szűkség fejűnket azonn törni, a' mit *Otrokotsi* után (**)
némelyek tselekedtek, miképpenn egyeztesűk meg a' *Hungarus* nevet a' *Ma yar* névvel? vagy világosabbann, hogy húzzuk mind a' kettőt azon egy gyökérfőzóra? mert ez nagy és szembetűnő erőltetés nélkül meg nem eshetik. (***) Ennek az egész
D 5 Ety.

(*) Lásd Schlötzer Allgem. Welthist. Tom. XXXI. pag. 421. és Fischer Quæst. Petrop. Diss. I. pag. 30.

(**) Origin. Hungar.

(***) A' 'Sidó és Chaldeai nyelvhez folyamodni, és abból ezt a' gyökér szót *gur*, peregrinatus est, felvévén, annak Participiumából tsinálni ki a' *Magyart*, melyből oltsánn a' leglágyabbann való kimondása által Magyar lesz: nem egyéb haszontalan Etymologizálásnál; melynek fundamentoma az hogy a' 'Sidó nyelvből származtak, minden nye

Etymológiának semmi ereje nem lesz, mi-
helyt a' *Hungarus Ungarus*nak íródik. Ugy
írják pedig, és régen is sokan úgy írták;
sőt ma a' *h*-val való írását helybenn se
hagyják a' Histórikusok; a' Németh is nem
*Hunger*nek hanem *Unger*nek nevezi a' Ma-
gyart; a' Byzántiumi Íróknál pedig mindég
αγγροι van, adspiratio nélkül, és *αγγροι*
adspiratioval tsupán egyszer fordul elő
Lásd Stritter Tom. III. pag. 581. Az effé-
le Etymologizálást hát hátrahagyván: jobb
megvallani, hogy, hol vette magát, vagy
honnan eredt ez a' szó *Magyar*, nem tud-
juk: hanem azt tudjuk, hogy az igaz, és
rég neve a' Magyaroknak, mely már Con-
stantinus Porphyrogenitusnál, a' ki mind-
járt a' Magyarok kijövele után a' X-dik
Század eleinn élt, és uralkodott, előfordúl
ezenn szavaibann (*) „ Tudni kell, úgy-
„ mond, hogy eleintenn a' Patzináciták az
„ *Atel*, és a' *Geich* folyóvizeknél laktak,
(Az

vek a' Világon. Még nagyobb erőltetéssel esik,
a' *Hungarus* névnek, az említett gyökerfzóra való
vonása, midőnn a' mondatik: hogy *Hunnus*ból,
mely annyit téfzen mint *Kunyhós*, és *garb*ból, mely
a' mint mondódott, vándorlást, fel's alá való já-
rást, és kelést téfzen, tevődött öfzve; hogy így
Hungarus Vándorló Embert jelentsen, a' kinek
mintsen állandó lakóhelye, hanemtsak *kunyhó*bann
lakik, még pedig olyanbann, melyet most itt,
majd amott állít fel, a' mint tudnillik barmaira
pézve a' legelő helyet alkalmasabbnak ítéli.

*) De administ. Imper. C. XXXVII. Script.
Eyz. Tom. XXII. *εχοντες Της Μαζαρης συν-
σταται.*

(az *Atelen* értetik a' Volga, a' *Geichenn* pedig a' Jaich folyóvize, mely másképpenn Uralnak is neveztetik): és az ő vélek határos népek voltak a' *Magyarok*“. Itt a' Mazar név egy a' *Magyar* névvel, tsak hogy Görög betűkkel, úgy a' mint hangzik, nem lehetett leírni; valamint ma is, az A'siai népek, nevezetesen a' Törökök *Madzsarnak* hívnak bennünket. (*) Ugyan ezen névvel neveztetnek a' *Magyarok*, ama híres Mongol írónak *Abulgazi Bajadur Chánnak* Krónikájában, a' ki is ezt mondja: (**) „Egy a' Fő Haditízftek köz-
„*zül*“

*) Lásd, Pray. Dissert. V. in *Annal. Veter. Hunnorum*, pag. 104.

**) Völt ez Tsingischán familiájából való Fejedelem *Urgentz*, vagy *Urgania*, Városának, és annak vidékének Ura; Chorasnia vagy Chorasán Tartományában. Sok viszontagságokonn menvén által, és nevezetesen a' Persáknal sok ideig lévén fogságban; az olvasásra adta magát, és kezdett egy História írásához Mongol nyelven, melyet kiváljképpenn a' Persiai Írókból szedett öszve: de második Efstendejében ezen foglalatosságának u. m. 1663-ban meghalván, munkáját el nem végezhetette, hanem a' hára bizta, hogy végezze el. Mely meg is lett két Efstendővel azután 1665-ben. Ez a' betses munka Mongol kézírásban némely Svétziai Haditízfteknek kezébe akadt, kiket, a' Svétziai Király XII-dik Károly Szerentsélen hadakozása alkalmatosságával, Pultavánál a' Muszkák elfogtak, és osztán Szibériába küldöttek. Ezek az említett munkát megfordították Muszka nyelvre, azután Frantzia nyelvre is fordított. Kijött Leidában 1726-ban. Titulusa ez: *Histoire Genealogique des Tatares, traduite, du Manuscrit Tatare d' Abulgasi, hol a' Tatárok ne-
vén tulajdonképpen értetnek a' Mongolok*

„zúl *Ogus* Chán alatt, özvegyiségre maradt feleségét viselősnön hagyta, ki a háború idejénn fiat szült, kinek neve *Kipzák*. Mihelyt ez a' gyermek felserdült, *Ogus* Chan számos hadinépet bízott kezére, hogy támadná meg haddal a' *Vrususokat*, *Vlakokat*, *Mad'sarokat*, és Baskírokat, kik a' *Tin*, *Atel*, és *Taich* vizek mellyékénn laknak“. (*) Itt a' *Tin* tetzi a' *Don*-t vagy *Tanaist*; az *Atel* a' *Volgát*; *Taich* pedig az *Ural* vizét. Már ha azt bizonyosan meg nem határozhatni is, mikor élt ez az *Ogus*, és az ő vezére *Kipzák*? annyi *Abulgáziból* világos: hogy *Tsingis*-chan előtt sokkal éltek. Mert Mongolnak négy fia között elsőnek tetzi *Cara*-chánt; és ennek fiának az említett *Ogust*. Világosabbann pedig ezt mondja (**) „A' *Mogul* maradéki uralkodtak ő utánna kilentz íziglen, *Mogul chán* első, *Ill-chán* utólsó lévén, *Zingis*chan pedig (az az *Tsingis*chán) sok idővel uralkodott azután“. Másutt ismét ezt mondja (***) „Minekutánna *Kipzák* ezeket a' Nemzeteket (az-az a' *Vrususokat*, *Vlacokat*, *Mad'sarokat*, és Baskírokat) meghódoltatta: uralkodott ottann 30 esztendeig, és ő tőle származtak a' *Kipzák*ok; és *Ogus*-chán idejétől fogva egész *Zingis*-chánig, 4000 's több esztendőkönn által, semmi más Nemzet nem lakott azon három vizek között, hanem tsupán a' *Kipzák* famíliájából való Fejedelmeknek alatt.

*) Hist. General. P. II. pag. 45.

**) P. II. Cap. I. pag. 29.

***) pag. 46.

„alattvalói“. Ez a' 4000 Ezstendő no-
ha hitel felett való szám, és ennél fogva
Engel Úr, a' Frantzia fordításonn változta-
tott is, 4000 helyett 300-zat tévénn (*):
mindazáltal a' dologra elég, hogy Tsingis-
chán előtt Ogus-chán, és annak vezére
Kipzák sok száz ezstendőkkal éltek, és így
mivel Abulgazi azt mondja, hogy ez aman-
nak parantsolatjából, a' többek között a'
Magyar nevű Nép ellen is hadat indított:
kétségen kívül lévő dolog, hogy e' sze-
rint a' Mongol Historikus szerint a' Magya-
rok sok száz ezstendőkkal is Tsingis-
chán előtt, mikor még a' *Tanais*, *Volga*, és
Jaich folyóvizeknél laktak, Magyaroknak
hívattattak.

§. 34.

Ebből az is megtetszik, hol vólt a'
Magyarok Hazája, minekelőtte erre a' föld-
re kiköltöztek. Vólt t. i. az, a' *Tanais*
(vagy *Don*) folyóvizénn túl, a' *Caspium*
Tenger felett, a' *Volga* (vagy *Etel*) és *Ural*
(vagy *Jaich*) vizeknél, melyek azon Ten-
gerbe szakadnak; és így vagy a' mai
Astrachánbann, a' mint ezt lehet gyanítani
egy ott lévő régi város maradványiból,
mely most is *Mad'sarnak* az az Magyarnak
hívattatik. (**) vagy a' felett *Baskiriábann*.

Ide mutatnak a' legrégibb Hazai His-
tóriusok is. *Túrótzi Chron. Part. I. Cap.*
V.

*) *Disq. Crit. de Hungar. orig. pag. 18.*

**) Lásd Müllers *Sammlung Rufsischer Gesch IV.*
B. S. 153. és Büschings *Magazin III. B. S. 49.*
V. B. S. 535.

62 MAGYAROK EREDETE

V. így szól „Hungaricarum primævi au-
 „dores Historiarum scripsere: Scythiam
 „regionem una cingi comprehensione; sed
 „in tria regna: Bostardiam (vagy a' mint
 „a' M. S.bann van *Bascardiam*) *Dentian*,
 „et *Magariam* dividi“; hol a' *Bascartia*
 nem egyéb *Baskiriánál*; *Dentia* pedig és
Magaria egy a' Béla Iródeákja *Dentu Mo-*
gerjével, mely név ama kettőből van öfzve-
 téve; és azt Anonymus nyilván túl a'
 Volgánn teszi. De ide mutatnak sok más
 hiteles Documentumok is. Első az melyet
 Defericius a' Vaticana Bibliothecában ta-
 lált, és legelőször tett közönségesse (*).
 Ebbenn az adatik elő, hogy 1237-benn az
 akkori Magyar Király IV-dik Béla; négy
 Szerzeteseket (ex ordine Prædicatorum)
 elküldött, hogy menjenek el a' régi Ma-
 gyarországba (in Hungariam veterem, et
 Magnam). Ezek elméntek; és 100 nap
 alatt az egész utat megjárták. Vissza jó-
 vénn azt a' hírt hozták, hogy már a'
 Mongolok elfoglalták a' régi Magyar Or-
 szágot. Ugyan ott a' többek között ez is
 mondódik: „Frater Juliánus in una ma-
 „gnâ civitate Magnæ Bulgariæ (ez a'
 „Tartomány volt a' Volga vizénél, és
 „ettől a' víztől vette a' *Volgaria*, vagy
 „*Bolgaria* és azután a' *Bulgaria* neveze-
 „tet) unam mulierem Ungaricam invenit,
 „quæ de terra, quæ haberet, ad partes
 „illas tradita fuit Viro. Illa docuit Fra-
 „trem vias, per quas esset iturus, asse-
 „rens, quod ad duas diætas ipso posset
 „Un-

*) De initiis ac majoribus Hungarorum Tom. I.
 pag. 470.

„ Ungaros, quos quærebat, procul dubio
 „ invenire. Quod & factum est. Invenit
 „ enim eos, juxta fluvium magnum Ethil.
 „ Qui eo viso, & quod esset Ungarus, in-
 „ tellecto, in adventu ipsius non modicum
 „ sunt gavis, circumducentes eum per do-
 „ mos & villas, & de rege & regno Chri-
 „ stianorum Fratrum perquirentes fideliter,
 „ & quidcunque volebat, tam de fide,
 „ quam de aliis, eis proponere, diligen-
 „ tissime audiebant, quia omnino habebant
 „ Ungaricum Idioma, & intelligebant eum,
 „ & ipse eos“.

Hol laktak légyen ezek a' Magyarok,
 a' Juliánus vizsgálteréséből hozzá lehet
 vetni. Mert a' mondódik az említett Do-
 cumentumbann felőle, hogy a' Morduinu-
 sok földénn, és azután Mufzka, és Len-
 gyel Országonn által, jött Magyar Ország-
 ra. Már pedig a' Morduinusok, éppenn a'
 Baskiria szomszédságábann Napnyúgotra
 laknak. A' Magyarok Hazájának is, tehát
 túl a' Volgánn Baskiria tájékánn kellett
 lenni.

Világosan megegyez ezzel az is, a'
 mit két más XIII-dik Századbéli utazó
 Szerzetesek: *Plancarpinus* (vagy Deákúl;
 Joannes de Plano Carpini) és *Rubruquisius*
 írnak. (*)

Mind

(*) *Plancarpinus Franciscanus* Barát volt, kit is
 1246-bann másod magával IV-dik *Innocentius* Pá-
 pa *Keyuk* vagy *Kayuk Chán*hoz a' Mongolok Fe-
 jedelméhez küldött oly tzielből, hogy azt térítene
 meg. Mely utat meglehet látni *Histoire Générale*

Mind a' két útnak emlékezik az A'siai Magyar Országáról. *Plancarpin* azt mondja Artic. V. Hogy a' Mongolok Európából A'siába való vízfzamenetelekkor 1243-bann minekutánna a' Morduinusokat, és Bulgarusokat a' Volgánál hatalmuk alá hajtották volna: Baskariót v. Nagy Magyar Országot elfoglalták. A' mely ízavaibann *Plancarpinus*nak *Baskárt* Baskiriát téfzi. *Rubruquis* pedig ugyan azt *Paskatírn*nak nevezi, és világosan azt mondja: hogy azoknak a' Népeknek a' kik itt laknak nyelve, a' Magyarokéval ugyan azon egy. Emlékezet van A'siai Nagy Magyar Országáról IV-dik *Innocentius* Pápa levelébenn is, melyet felhoz *Raynaldus* (*) és a' mely levél ízerint oda *Dominicanus* Szerzetesek is küldödtek; térítés végett.

§. 35.

des Voyages Tom. VIII. pag. 250 & seqq. — *Rubruquisius* *Wilhelmet* pedig, ki is *Kaputzinus* Barát volt, IX-dik *Lajos* *Frantziái* Országi Király küldötte 1253-bann *Mangu Chán*hoz a' Mongolok Fejedelméhez. *Vid. Hist. Generale. Tom. VIII. pag. 263. & seqq.*

*) Lásd *Odonici Raynaldi Annal. Ecclesiast. Tom. XIII. Anno 1253. Nrő 48.* kinek ízavai ezek:
 „ *Innocentium IV. dimisisse in varia terrarum loca religiosos Prædicatores ad Saracenos, Paganos, Græcos, Bulgaros, Cumanos, Aethiopas, Zichos, Ruthenos, Jacobitas, Nubianos, Nestorianos, Georgianos, Armenos, Indos, Moscelitas, Ungaros Majoris Ungariæ, Christianos captivos, aliosque populos, a fide Catholica aberrantes, in sinum Ecclesiæ revocandos, Pontificiæ ostendunt Literæ L. II. ep. cur. 1.*“

§. 35.

Méltó a' megjegyzésre az is, 'a' mit Aeneas Sylvius XV-dik Századbeli író be-
 befzél (*). „Hungarorum natio ex ultimis
 „Scytharum finibus (Pannoniam) inunda-
 „vit, quæ usque in hanc diem Regno po-
 „titur, & ultra citraque Istrum late po-
 „minatur. Exstat adhuc non longe ab
 „ortu Tanais altera Hungaria, nostræ hu-
 „jus (de qua sermo est) mater, lingua &
 „moribus paene similis; quamvis nostra
 „civilior est, & Christi cultrix, illa ritu
 „barbarico vivens serviat Idolis“.

Másutt pedig a' maga tapasztalásából
 így szól: *Hist. Asiæ cap. 24.* „Nos ho-
 „minem allocuti sumus Verona oriundum,
 „qui per Poloniam, Lithvaniam ad fon-
 „tes Tanais pervenisse se adfirmavit, eos-
 „que transcendit, & omnem illam bar-
 „bariæ oram borealem perscrutatum“.
Azutánn pedig cap. 29. „Noster Vero-
 „nensis, quem supra diximus ad ortum
 „Tanais pervenisse, retulit, populos in
 „Asiatica Scythia non longe a Tanai se-
 „des habere, rudes homines & Idolorum
 „cultores, quorum eadem sit lingua cum
 „Hungaris, Pannoniam incolentibus, vo-
 „luisseque cum plerisque Sacrarum Litera-
 „rum Professoribus, viris religiosis, &
 „ex ordine beati Francisci, qui linguam
 „illam nossent, eo proficisci, & Sanctum
 „Christi Evangelium prædicare; sed pro-
 „hic

*) *Histor. Europ. C. I.*

66 MAGYAROK EREDETE

„hibitum a Domino, quem de *Mosca* vocavit (ez a' Mufzka Fejedelem vólt) qui cum esset Græca perfidia maculatus, ægre ferebat, Asiaticos Hungaros, latinæ conjungi Ecclesiæ, & nostris imbui ritibus“.

Szinte ezeket mondja *Bonfinius* Dec. I. L. III. „Divus quoque Mathias noster, hujus rei non ignarus, cum a Sarmaticis, quibusdam mercatoribus acceperat, legatos illuc, & exploratores misit, quibus cognatam gentem, si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud parum exhaustam, alliceret. Quod etsi hactenus assequi nequivit, si vixerit tamen, fortasse præstabit“. Mindazáltal ezt meg nem tselekedhette Mátyás Király: minden bizonnyal azért, a' mit Aeneas Sylvius említ, mivel ebbenn a' Mufzkától megakadályoztatódott; a' kik mind arról féltek, hogy így a' Pannoniai Magyaroknak ereje nagyra nevedik; mind a' Római Ekklé'sia szaporodását, mint Görög Vallásonn lévő emberek, irigylették.

§. 36.

Ezekből világos, hogy még a' Közép Századokbann, vóltak A'siábann Magyarok, kiknek hazája a' Volgánál vólt. Sőt világos az is, hogy azt tudták az Európai Magyarok (*). A' mi több, Constantinus Por-

*) Lásd Alber. Monach. trium. font. ap. Leibnit. Accels. Hist. T. II, pag. 564.

Porphyrogenitus azt mondja (*), hogy az ő idejében a' Pannóniai Magyarok, az Ásiában maradt Magyarokkal, az egyességet fenntartották; a' midőnn kereskedőik által azoknak izenni szoktak, és ugyan azok által feleletet is veitek, őket meg is látogatták. Az mindazáltal, a' XI-dik és XII-dik Században, úgy látfzik, kezdett szűnni, míg nem a' mint láttuk, a' XIII-dik Század eleinn 1237-benn, a' Misionáriusok által kívánták azt megújítani. De már késő vólt. Mert az Ásiai Magyarok az előtt két Eftendővel a' Mongolok alá estek. Hogy mindazáltal még azután is lehetek tulajdon Fejedelmeik: XII dik János Pápa leveléből gyaníthatni, melyet Raynald 1229-dik Eftendőre hoz fel, *Annal. Eccles. Tom. XV. pag. 397.* „Retulere magnam pietatis & constantiae gloriam Asiatici Ungari, Malchaitae, & Alani; qui licet impiis superstitionum erroribus irretitis populis circumfusi essent: incorruptam tamen fidei puritatem servaverunt. Éminebat inter eos dignitate *Jeretanny* Ungarorum Regum stirpe satus, qui Præsulem Catholicum a sede Apostolica flagitalset; Pontifex Episcopum *Gemiscatensem* (hibásann van ez a' név, e' helyet Genjiskalch (**)) Thomam ad eos transmisit, subjectisque literis ad fidem tuendam, ac religiosorum virorum pia monita excipienda ipsos instruxit.,,

E 2

A'

*) De admin. imp. C. 38.

**) Lasd Thunmann. Untersuch. pag. 166.

A' Levél így kezdődik :

Dilectis filiis Jeretanny, & universis
Christianis Ungaris, Malchaytis, & Ala-
nis salutem!

„ In immensum nobis celsit gaudium
„ intellecto, quod tu fili Jeretanny, de
„ stirpe Catholicorum principum regum
„ Hungariæ descendisti, quodque tu, &
„ alii & caet. doctorem Catholicum de-
„ sideratis habere & caet. “

Ebből ha egyéb nem is, annyi bizo-
nyos, hogy valamint a' feljebb említett
Históriai tanúbizonyságok szerint a' XIII-
dik és XV-dik Századbann tudva voltak
Európábann az Á'siai Magyarok: úgy es-
mereteseek voltak azok a' XIV-dikbenn is.

§. 37.

A' XVI-dik Századból semmi Docu-
mentumunk nintsen, mely az Á'siai Ma-
gyarokról szólana. Mert, a' mit *Piccolo-
mini Ferentz* Senai Er'sek, Rómábann,
1581-benn ilyen titulusú könyvébenn: *Com-
mentarii rerum memorabilium Pii II Ponti-
ficis* közönségessé tett: XV-dik Századbeli
Documentum; melynek szerzője vagy ma-
ga volt II-dik Pius Pápa (elébbeni neve
szerint Aeneas Sylvius (*);) vagy az ő Se-
cretáriusfa, Gobelinus János. Méltó mind-
azáltal hogy ez a' Documentum is említőd-
jék: „ Nos compertum habemus, ultra
„ Ta-

*) Lásd *Cave Append. Hist. Litt. Script. Eccles*

„Tanaim non procul a fontibus ejus, in
 „Asiatica Scythia, populos usque hodie
 „reperiri, qui Hungari apellantur. Illi pa-
 „rentes horum se dicunt, Deosque more
 „gentilium, & Idola colunt, ritumque bar-
 „barico ac propemodum ferino vitam de-
 „gunt“. Eugenius IV Pontifex Maximus
 (1431-től fogva 1439-ig vőlt Pápa) ad cul-
 „tum Dei eos traducere conatus est; missis
 „ex Hungaria nobis propinquiore, viris reli-
 „giosis, qui verbum Dei prædicarent, &
 „notam illis facerent baptismi gratiam. In-
 „terjacentes Rutheni transitum vetavere, qui
 „Græcanico ritu sacrificantes, perire potius
 „in errore idololatrias voluerunt, quam Ro-
 „manæ ritum Ecclesiæ ad eos deferri“. Lásd
*Stephani Kaprinai supplementum Hungariæ
 Diplomaticæ pag. 558.*

§. 38.

A' XVII-dik Századból, igen nevezetes Documentumot hoz fel *Kaprinai István Supplem. Hungariæ Diplomaticæ pag. 557.* és ő utánna *Práy György Dissert. in Annales Veteres Hun. Av. & Hung. pag. 36.* azon könyvből, mely Bétsbenn 1665-benn jött ki ilyen titulus alatt: *Narratio Historica de initio, & progressu religionis apud Chineses.* Abbann, Jé'suita és Chinai Misszionárius *Schall Adám Levelének* következő tzikkelye olvastatik: „Memoriæ
 „proditum est, patrem de societate, na-
 „tione Hungarum, a' Turcis captum, per
 „eos ad Tartaros (Volgam fluvium acco-
 „lentes) venum datum pervenisse. Retulit
 „ille postea per literas Romam perscri-
 E 3 „ptas,

„ ptas, hoc exilio se in Patriam ejectum
 „ esse: reperisse se ibidem, homines eo-
 „ dem, quo Hungari utentes Idiomate,
 „ planeque eos, a quibus Hungari quon-
 „ dam processisse videantur. Proinde pro
 „ pretio redemptionis non lytrum, sed so-
 „ cios postulare, qui avitam gentem patria
 „ religione una secum imbuant. Inde com-
 „ pendio ad Chineses penetrari posse,
 „ sumtibus & periculis, atque immani cir-
 „ cumnavigatione in posterum declinandis.
 „ Ceterum non admodum peregrinis mori-
 „ bus, soli semiustulatae, & crudiusculae
 „ carni stomachum aptari oportere; haec
 „ cum lacticiniis fere sine pretio in Tarta-
 „ rorum tentoriis obviam esse“ (*).

Hasonlóképenn a' XVII.-dik Századra tartozik az a' Documentum is, melyet Jé-
 'sua *Cseles Márton* (**) kézírásiból vett
Kaprinai István. Ez így következik: „Hun-
 „ garos antiquitus solo Magyarorum no-
 „ mine dictos fuisse argumento est, quod
 „ hodie ex sanguine Hungarorum haeredi-
 „ ta-

*) A' feljebb való Századokban az Á'siai Élfzaki Tartományoknak Geographiája nagyon hi-
 bás lévén, valami China, és a' Nagy Mógol Bi-
 rodalma felett volt, Napnyugotra ugyan a' Volgá-
 ig, Élfzakra pedig Sibériáig: azt mind Tartáriának
 hívták: de hibásann.

**) Vólt Nagy Szombati Philos. és Theol. Pro-
 fessor; Rómában a' XVII.-dik Század vége felé
 egynehány éltendeig tartózkodván: a' Papa en-
 gedelmével a' Vaticana Bibliothécából sok jegyzé-
 seket tett magának. Azután vízfzajóvenn Pata-
 konn hólt meg 1709-benn.

„tatem suam in Scythia incolentes, non
 „aliter quam *Magyari* patriam appellatio-
 „ne lauditent, nobis Hungaris, qui cum
 „nominis alterius acceſſione molliores mo-
 „res ac disciplinam pietatis hausimus, re-
 „ligione, moribus, una lingua, quam a
 „patribus nullo cultu expolitam accepe-
 „runt, longe absimiles. Utuntur enim
 „idionate duro, & vocabulorum penu-
 „ria angustiore, si quidem plerisque rebus
 „peculiares vocum notas impositas, non
 „habent: sed ab officio & utilitate nomi-
 „na eorum mutuuntur: quo modo pedem
 „*Jároka* oculum *Látóka* & similes apella-
 „re eos, quidam e terra ipsorum rediens
 „peregrinus referebat. Persvadere vero
 „sibi non patiuntur, nos esse veram Ma-
 „gyarorum progeniem, soli ipsi nomen
 „Gentis Hungaricæ profiteri volunt, extra
 „terram suam, nullos esse Magyarorum
 „legitimos filios. Quæ de egressu eorum
 „in Pannoniam narrantur: ea agnoscunt
 „quidem: sed jam pridem familias illas,
 „vel in præliis vel aliis casibus per tot
 „secula in semine defecisse credunt; ab-
 „surdum esse rati, ut non a pluribus an-
 „norum Centuriis, ex affectu naturæ vel
 „patriæ, suam revisissent, vel alio quo-
 „vis modo, consanguineos suos visitando,
 „ius patriæ hæreditariæ recognovissent“.
Lásd Kaprinai supplement. Hungariæ Di-
plomaticæ Part. II. pag. 558.

§. 39.

XVIII-dik Századbann kólt Documen-
 tumunk az A'siai Magyarokról tsak egy
 E 4 sints,

sints: holott pedig lehetett volna mód annak szerzésére: mivel ama nagy emlékeztető Mufzk Czarne *II dik Katalin*, Birodalmanak minden részeibe Túdós embereket küldött ki, kik azokbann mind a' föld természetét, és ajándékit: mind a' benne lakó Nemzeteket gondosan írnák le. De nagy szerentsétlenségére a' Magyar Nemzetnek, azon kiküldött Túdós Emberek közzül, tsak egy sem volt a' ki Magyarúl tudott volna.

§. 40.

Az eddig felhozott bizonyságokból annyi világos, hogy a' közelebbi Századokban is voltak A'siábann Magyarok: még pedig éppen azon a' tájjon, a' honnan az Európaiak kijöttek; a' nyelvek sem változott el; mivel azokat az Európából hozzájok ment Magyarok megértették. Mely ha úgy van: azt lehet belőle kihozni, hogy ma is kell A'siábann Magyaroknak lenni: kik ámbár sokkal szűkebb, és bárdolatlanabb, de tsakugyan Magyar nyelven beszélnék. Mert, hogy a' Magyar, egynehány száz Elztendók alatt, ha izinte idegen Nemzetek között van is, el nem hagyja született nyelvét: arra van példánk. És ennek megerősítésére szolgálnak azok, melyek következnek.

Moldva Országban, hogy Magyarok számosan vagynak: kétségen kívül való dolog; kikrol való bővebb esméretünket közönhetjük egy *Zold Péter* nevű Székely Catholicus Papnak; a' ki 1776-bann Mold-
vá-

„est“. Mely ha úgy van: látni való, hogy negyedfélfáz 's több ezrendök alatt tartották meg idegen nép közt Magyar nyelveket: még pedig a' mi Magyarságunktól csak ennyibe különbözve, hogy, a' mint Zöld Péter szól: *Loquuntur linguam Hungaricam multum blæse*. De ezen utazásnak kiadója még arról is kételkedik, hogy ezek a' Magyarok Erdélyből szakadtak volna Moldvába (*), holott ezt a' Száfokról megengedi. Oka pedig kételkedésének ez: mivel a' Magyaroknak arról a' Moldvába való költözéséről, a' História nem emlékezik: nem is hihető, a' mint mondja, hogy olyan sok Magyarok költöztek volna ki Erdélyből: mert úgy majd felének kellett volna ott hagyni Erdélyt. E' ízerint ezen utazásnak kiadója a' Magyaroknak Moldvábann való megtelepedését, sokkal régebb időre, az-az a' Magyarok kijövetelének idejére láttatik vinni; mely ha úgy van: a' Magyar nyelvnek közöttök való megmaradása annyival nagyobb figyelemetelséget érdemel.

Hogy már a' Moldvábann lévő Magyaroknak számát valamennyire gondolhasuk: ezeket szükség a' Zöld Péter leírásából tudni: hogy, a' mint mondja, Moldvábann mindőlve a' Magyarok, és Magyarokká lett Saxok Hatvankét Helységekben laknak: úgy mindazáltal, hogy azokat nem egyedül magok töltik meg. Öfztatnak pedig kilentz Parochiákra, melyek között az első *Jassíró*, vagy *Jíjz Városról* ne.

*) Vid. pag. 92. & 97. ad not. 7.

neveztetik, a' hol is nem kevés Magyarok laknak; ehez tartoznak *Kútvár*, és *Küperest* nevű helységek, melyeknek ugyan azon egy Pap ízolgál.

A' második Parochia, *Mugyilo*, a' Pruth vize partján.

A' harmadik *Damafalva*, a' Seret vize partján.

A' negyedik *Szabófalva*, a' Moldava tulsó partján, hol mintegy 500 Magyar gazda lakik. Ehez tartozó Filiális helyek *Gyerjest*, *Turkofalva*, *Halvesést*, *Kokosét*, *Húzfárfalva*, *Ankutza*.

Az ötödik *Tulpa*, a' Moldava innenső partján; melyhez hasonlóképen egynehány Filiális helyek tartoznak.

A' hatodik *Kaluger Pataka*, a' *Bester-tz* vize mellett. Ennek Filiálisai; *Bakó*, és *Barát* nevű helységek, és más tizenhat Faluk.

A' hetedik *Forrófalva*, a' Seret vize mellett, melyhez tizenkét Filiális helységek tartoznak.

A' nyóltzadik *Gartzafalva*, a' Tatros vize mellett; melynek Filiálisai: *Tatros*, *Akna*, *Káson*, és *Hersa* nevű Faluk.

A' kilentzedik *Hufs Várofa*, a' Pruth mellett, melynek lakosiról a' mondatik, hogy azok a' Mátyás Király alatt Erdélyből,

ből, és Magyar Országból kihajtatott Husitáknak (maradéki; kik Hufsz Jánosnak emlékezetére nevezték így ezt a' helyet; valamint egy más helyet Prágai Hieronymusnak emlékezetére *Szent Jeronymusnak* hívnak.

Más 1693-dikbeli kézírásból pedig ugyan tsak a' Zöld Péter útazásának Kiadója, ezeket a' nagy részént Magyar lakosú Moldvai helyeket említi: Ad Episcopatum Bacoviensem pagi Catholici: *Lukácsfalva, Cománfalva, Voltzók, Godrafal, Albalu, Újfalu, Bogdánfal, Hidegkút, Terebes & cet.*

Omnes hi Pagi Hungarici & Catholici (*): és másutt *Vazló, Takutz, Karatzonko* (**). Mind ezek a' Magyarok Római Catholica Vallásonn vagynak, melyet tókélltetes szabadsággal nem gyakorolhatnak; mivel Moldvábann az Ó Vallás az uralkodó Vallás. Templomaik is tsak fából vagynak, Papok hozzájok Olasz Országból küldődnek, az úgy nevezett *Congregatio de propagandától*, a' kik tehát Magyarúl nem tudnak: Vesd egybe *Jos. Benkó Milkoviæ Tom. II. pag. 6, 7, 8, & seqq.*

§. 41.

De vagynak még ma Magyarok mezfizebb is, t. i. Bessarábiábann, mely Tartomány a' Fekete Tengerre fekszik a' Duna,

*) Pag. 94.

**) Pag. 102.

na, és Nester, (Dniester, vagy Tyras) folyóvizek között (*). Ezeket is leírja a már említett Zöld Péter az úgy nevezett *Ungrisches Magazin* III. dik Darabjának Első Részibenn pag. 105 & seqq; hol Bessarábiának négy Magyar Helységeit említi, melyek ezek: *Csöbörtsök*, *Szent Péter*, *Szent János*, és *Szent Antal*, melyeket 1767. benn midőnn egy Moldáviai öreg Misionáriussal Pater *Carisi Ferentzel*, meglátogatott volna: azt mondja, hogy úgy fogadták mint égből alá szállott Angyalt; annyival is inkább, hogy Catholicusok lévén ezek a' Bessarábiai Magyarok: rendszerint való Papot már tizenhét esztendőök alatt nem láttak; hanem egy öreg Kezdi Háromszéki ember, könyörgött minden Vasárnap, és Innepekenn előtök: oda menvénn hát Zöld Péter tizenkét nap mulatott nálok, mely idő alatt szüntelen vagy a' Vallásra tanította, vagy gyóntatta őket, vagy pedig keresztelt. Az utólsót azért tselekedte, mert észre vette, hogy sem az öreg Kezdi Háromszéki Tanítójok, sem Bábaik nem jól kereszteltek, az-az, a' Római Catholicusoknál lévő kerestelésbeli szokást nem tartották jól meg. Zöld Péter tehát az öreg Misionárius társával együtt, közölök minden tizenhét esztendőnn alól lévő személyt újra megkeresztelt: minthogy annyi ideje vólt, a' mióta nem lévén rendszerint való Papjok, roszszúl ment végbe nálok a' kerestelés. Így tizenkét nap alatt 2512 személyt kereszteltek meg; gyóntattak pedig 7139-et, mely utólsó

mun-

*) Lásd Benkő Milkov. Tom. II. pag. 112.

munkát, többire csak maga Zöld Péter vitte véghez, minthogy a' Társa Magyarúl nem tudott. Azok mindazáltal a' kik Oláhul tudtak, annak gyóntak meg. Minekutánna osztánn, mind az öreg Tanítót, mind a' Bábákat a' kerefzteles módjára megtanították volna, tizenharmadik nap eljövén igen keserves sírások között bostátották el, és többenn két ezernél egy mér földnyire kísérték, kérvén mindenek-re, hogy a' Jaszfziban lakó Misionáriusok Praefectusának mondanák meg, hogy küldjön Papot nékiek. Melyet meg is tselekedtek: de az azt felelte: hogy ő csak Moldáviába van küldve, és hogy nem is akar senki menni oda a' Misionáriusok közzül. Ezek a' Magyarok, hogy Erdélyből, vagy Magyar Országból származtanak volna Bejsarábiába: sokan nem hiszik: Nevezetesen Pray Difs. VI. in Annales Veteres pag. 121. így ízól: „Nulla illis
 „causa aliquando fuit, ut tam longe pos-
 „sitas ditiones peterent, ac relictæ patria
 „externorum se iugo sponte subjicerent;
 „quædo quæcunque tandem fortuna ferent,
 „de est, illa amore soli patrii, incertis,
 „quas alii offerunt spebus, præponi fere
 „solet“. Ugyan ilyen értelembenn van a' Zöld Péter utazásának kiadója is, pag. 93 azt állítván, hogy cányi embereknek Erdélyből (annyival inkább Magyar Országból) lett kiköltözésének a' História-bann semmi nyoma nintsen. Ezen értelem ha megáll, melyet pedig legközelebb Engel Úr is bevett; (*) úgy ezek a' Magyarok, azok-

*) Disq. Crit. pag. 111.

azoknak a' Magyaroknak maradéki, kik az A'siából lett kijövetelkor, Constantinus Porphyrogenitus fzerint egy darab ideig ottana mülattak. De minthogy e' fzerint nehéz megfogni, hogy lehettek ezek a' Magyarok Belsarábiában egyedül magok Catholikusokká, holott a' több Belsarábiai lakosok, kivévén a' Kereskedőket, most is mind Mahumedánusok: hihetőbb, hogy azok Magyar Orfzágból, vagy Erdélyből szakadtak oda. Annyi mindazáltal, ha a' feljebb említett értelem mellé nem állunk is, bizonyos: hogy ezeknek a' Magyaroknak Belsarábiában való megtelepedése nem esett későbbenn mint a' Moldvában lakóké: és így annak is már egynéhány száz efitendeje, hogy ők idegen nép között a' Magyar nyelvet megtartotak (*). Hasonló

*) A' Moldáviai Magyarokról szól Sultzer József is, ilyen titulusú munkájában: *Geschichte des Transalpinischen DACIENS*, melynek summáját lásd Molnár János Magyar könyvtárában. Parte III. pag. 386. & seqq. Nevezetesen pag. 393. így szól: „Bakov Vármegyében *Zilimonest*, „*Gorsest*, *Faruon*, és egyéb nevű Falukönn találni most is álló Catholicus Templomokat. A' lakosok Magyaroknak hívják magokat, 's úgy tudják a' Magyar nyelvet, mint az Oláhságot“. Ismét pag. 398. „Sokann vannak 's laknak (igaz „Magyarok) Moldvában mind Katholikusok. Jasin kívül tizenkét Plébániát foglalnak el, 's más „egyeb Falukat. Tízfélszáz befzellenek Magyarúl, „valamint Oláhul is“. Pag. 397 pedig ilyen fza-
vált hozza fel Molnár Sultzernek. „Ismerek úgy „mond valakit, ki a' Havasalföldi Magyarokat „arra befzélle, hogy indulóba vólnának haza fe- „lé. De hallák, hogy ott nintsen üres hely az ő

Ist lehet látni Turkuli vagy Turkoly Mihálynak 1757-ben 18. Apr. a' Caspium Tengernél lévő Astrabút Városából Pater Orsz 'Sigmoidhoz Erdélybe küldött leveléből: melyet egészenni meglehet látni T. Molnár János Magyar könyvháza III-dik Réfzének 284 's azt követő oldalain. Ide tartozó szavai így következnek: „ a' mint „ a' Magyar Kronika írja, hogy 454-dik „ Eftzendőbenn a' Magyarok vízfzfazértek „ Szittiába, azon Magyarok telepedtek le „ a' Krimi Tatárok közt: most Krimbenn „ a' Tatár Khám protectiója alatt vagynak „ két Magyar Faluk: melyekben Magyar „ rül befélnek. Vóltam is azon Faluk- „ bann “.

§. 42.

Ezeknek már és a' feljebb említett Documentumoknak egybevetéséből ez az igazság következik: hogy mivel az A'siai Magyarok nyelve, valamint Constantinus Porphyrogenitus idejében (az - az a' X-dik Század első felében, a' midőnn még az A'siai Magyarok az Európaiakkal is némimű egyefiséget tartottak.) úgy a' XIII-dik, XIV-dik, XV-dik, és XVII-dik Századokban is, egynek találtatott az Európai Magyarok nyelvével: és mivel az ez előtt egynehány Száz Eftzendőkkel, Magyar Országból és Erdélyből kiköltözött Magyarok is azt a' mai napig épen megtar-

„ szamokra. Így afféle hatezer Familiánál több „ marada ott ezen áráig, 's Fejenként a' Fejed- „ lemnek nyóltz forintot fizet.

tartották: tsak azt lehet a' Magyarral igazánn Atyafiságos Nemzetnek tartani, a' melynél a' Magyar nyelv szinte úgy megtaláltatik, mint az említett Népeknél. Mert ha ezeknél megmaradhatott: megmaradhatott volna másoknál is. Úgy de világossan tudjuk, hogy sem a' Finnusoknál, és azokhoz tartozó Lapponoknál; sem a' Mongoloknál, sem a' Törököknél, sem más Népeknél, melyeket némelyek erőnek erejével a' Magyarok Attyafiaivá akarnak tenni, meg nem maradt úgy a' Magyar nyelv, mint az említett A'siai, Moldvai, és Besarábiai Magyaroknál; sőt azoknak nyelvéből tsak egynehány szónak a' Magyarral való megegyezése is, nagy erőltetéssel hozódik ki; és így, az eddig Magyarok Attyafiává tevődött Nemzetek között, tsak egy is annak nem tartathatik; tőlök származtatni pedig a' Magyarokat tsudálatos Hypothesis. Van azokat kiktől származtatni, tudnillik azoktól a' Magyaroktól, a' kik Asiában maradtanak, és a' kiket valamint még a' Felsőbb Századokban, úgy most is ott meglehetne találni, tsak a' Caucasus környékeire kellene vi'sgálódó Tűdős Magyarokat küldeni. Melynek valahára való teljesítődését méltánn óhajtja a' Magyar.

MAGYAROK KIJÖVETELE.

§. 43.

Azok a' Histórikusok, kik a' *Deguignes* Systemáját *) követik, azt állítják, hogy a' Magyaroknak első Hazája A'siának belső része, *Turfan*, vagy *Igúr* tartománya **) vólt. Onnét a' közöttök támadt egyenetlenség miatt, némelyek felkerekedvén közülök, *Ogek* Chámnak vezérlése alatt ***), kinn T. Práy az *Almus* attyát *Ugeket* ****) érti, 840-benn az *Irtis* folyó vize mellett telepedtek meg ****). De ott kevés ideig maradhattak. Mert, nyomván őket Napkelet felől más Nemzetek, a' Jaik és Volga vizekhez szorúltak. Ez utolsó lakó helyeket a' Görög és Deák Historikusok is nyilván említik: de az elsőről hallgatnak. Ha mindazáltal a' Napkeleti Histórikusok nem épenn hitel nélkül valók: ezt sem lehet egyáltalában megvetni. Valóban figyelmeztetést érdemel az, hogy az *Igúr* tartománya la-

*) Lásd *Deguignes Histoire Generale des Huns &c.* Tom. I. p. 230.

**) Megláthatni ezen tartományt a' Debretzeni Magyar Átlásbann, mind a' föld öt részeinek, mind külön A'siának Mappájann. Amabbann mindazáltal helyesebbenn tevődött fel.

***) *Deguignes* a' közelebb hozott helyenn.

****) *Hist. R. Hung. Part. I. p. 10.*

*****) *Abulgazi p. 93. és Deguignes.*

lakosit Abulgazi *Uiguroknak*, egy részét pedig azoknak *Un-uiguroknak* mondja. Az elsőből az Ugrusok, az utolsóból az Ungrusok nevének származását legkönnyebbenn magyarázhatni. Ezzel azok is, melyek feljebb (§. 32.) mondódtak, szépen meggyeznek; nevezetesen, hogy az Ugrusok már Heraclius Tsáfzár alatt, 625-benn a' Persák Királlya Chosroës ellen hadakoztak; melyből maga T. Engel Úr is *) azt gyanítja, hogy az Ugrusoknak Persia szomszédságában kellett lakniok. Ide mutat az is, a' mit Constantinus Porphyrogenitus mond **), hogy mikor a' Pátzinátzíták a' Lebediás tartományából kiverték a' Magyarokat: ezeknek egy része Napkeletre Persia mellé ment, és ott telepedett meg; mely nem egyéb okból esett, hanem abból, mivel az a' föld, mint régi lakó helyek, nagyon esmeretes

F 2

vólt

*) Disqu. Crit. p. 80.

**) De admin. Imp. C. 38. Script. Byzant. Tom. XXII. p. 88. καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς περσίδος μέρος κατοίκησαν. Ezen Persia mellett lakó Magyarokkal, a' Napnyúgotra szakadt Magyarok azután is fenn tartották az atyafiságot, küldözvénn és izengetvénn hozzájuk, a' mint ez Constantinus Porphyrogennetának következő szavaiból bizonyos: εἰς δὲ τὸ ἔθνος τῶν τερκῶν (a' Török névenn Constantinus Porphyrog. egyenesen a' Magyarokat érti) πρὸς τὴν ἀνατολὴν εἰς τὰ τῆς Περσίδος μέρη μέχρι τῆ νῦν πραγματευτὰς ἀποσέλλουσιν ἔτοι οἱ πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος οἰκοντες Τερκοί, καὶ βλέπεσιν αὐτὲς, καὶ ἀποκρίσεις παρ' αὐτῶν πρὸς αὐτὲς πολυλάκις ἀποκομίζουσιν.

volt előttök. Ugyan ebből lehet megfejteni mind azt, hogy sok Magyar szónak és szokásnak nyilván való megegyezése van a' Persával *): mind kivált azt, hogy a' Magyaroknak régi Vallása, mely közöttök addig uralkodott, míg Kerelztyénekké nem lettek: leginkább a' Persa Valláshoz hasonlított; a' mint ezt Cornides Úr megmutatta **). Mind ezek szerint, abbann, hogy a' Magyarok belső A'siából származtak volna erre a' földre, olyan képtelenség éppennints, a' melyet abbann Göttingai Prof. Schlö-tzer

*) Lásd T. Beregszászi Pál Úrnak feljebb is említett munkáját: Uiber die Aehnlichkeit der ungarischen Sprache mit den morgenländischen.

**) Dan. Cornides Commentatio de Religione veterum Hungarorum. Viennæ 1791. A' Persáknál az Isten' neve *Jisdan*, *Jistan*, vagy *Jisten*: melynek a' Magyarral szembetűnő megegyezése van. A' mi több, az ő Isteneiket szinte úgy tisztelték a' Magyarok, mint a' Persák. Valamint ezeknek, úgy amazoknak is sem Templomaik, sem bálványaik nem voltak: lóval áldoztak; és az áldozatot az ég alatt magas helyekenn vitték véghez, mint ez Anonymusból megtetfzik, a' ki Cap. XVI. ezt mondja: „Tunc „hi tres Domini (az az Ound, Retel, és Turzol) super verticem ejusdem montis (érti a' Tartzali hegyet) terram undique prospicientes, quantum humanus oculus valet, ultra quam dici potest dilexerunt, et in eodem loco more paganismo occiso equo pingvissimo magnum *Aldamás* fecerunt.“ A' Magyarok Vallásának ezt a' megegyezését a' Persa Vallással már Theophylactus Simocatta is megjegyezte, a' kinek szavai L. VII. c. 8. ezek: Τιμῶσιν οἱ Τέρσοι λίαν ἐκτόπως το πῦρ — προσκυνῶσι δὲ μᾶλιν, καὶ Θεὸν ὀνομάζουσι τὸν πεποικιλότεν ἐν ἑρατὸν καὶ τὴν γῆν. Τέτρω θύουσιν ἱππεις.

tzer Úr, és más ötöt követő Historikusok látnak.

§. 44.

A' *Jaik* és *Volga* folyóvizeknél lakó Magyarok közzül hét nemzetség elszakadván a' többtől, ugyan annyi Vezérek alatt *) *Napoyúgot* felé jött, és a' mai *Krimbenn* lakott *Chazarok* mellett *Lebediás* tartományában megállapodott. Ez a' *Lebediás* tartománya, mely nevét *Constantinus Porphyrogenneta* szerint *Lebediástól* **) a' Magyaroknak egyik Vezérétől vette, volt a' *Don* (vagy *Tanais*) és *Dnieper* (vagy *Borysthenes*) folyóvizek között. Ezenn a' tájra a' *Lebediás* névnek nyoma egy *Lebedin* nevű Városbann, mely a' *Charkovi* Guberniában fekszik, máig is megvan. Itt tehát a' Magyarok, *Constantinus Porphyrogenitus* szerint három esztendeig ***) lakván: a' Cha-

F 3

za-

*) Ezeknek nevei *Anonymus*nál így következnek: *Almus*, *Elend*, *Condu*, *Ound*, *Tosu*, (vagy *Tós*), *Huba*, *Tuhutum*.

**) Ezt az *Anonymus*nál lévő *Eleuddal* egynek gond lják.

***) Vólt *Hálai Professor Thunmann* *Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen Europäischen Völker* p. 134. azt állítja, hogy itt a' számbann hiába van, és a' mi *Constantinus Porphyrogenitus*bann így olvasódik: *συνωκησαν δε μετα τῶν χαζάρων ἑναιυτες τρεις*, annak igazán így kellene lenni, *συνωκησαν δε μετὰ τῶν χαζάρων, ἑναιυτες ΣΓ*; mely ezt tenné: *laktak pedig* (t. i. a' Magyarok, de a' kiknek ez az *Író Τριχοι* nevet ád) a' Chazárok mellett 203 az az két száz három esztendeig. Erre az ok: mert három elztendő alatt lehetetlen hogy

zaroknak minden hadakozásaikbann társaik és segítőik voltak.

§. 45.

mind azok a' dolgok megeshettek volna, a' mellyek Constantinus Porphyrogenneta fzerint a' Magyaroknak *Lebediás* tartományábann való lakása alatt történtek; nevezetesenn, hogy a' Chazaroknak sok hadakozásokbann segítő társaik voltak, melyeknek alkalmatosságával *Lebediásnak* (*Eleudnak*) különös vitézségét tapasztaltvánn a' Chazarok Chágánja, leányát annak adta feleségül; de a' házasság magtalan lett. Már a' hiba miképpenn tsúszott légyen be ezen helybe? azt így magyarázhatni: Tudva lévő dolog, hogy a' Görögök a' számok helyett betűkkel élnek; nevezetesenn a' Γ, vagy γ téfzen nállok 3-at: a' Σ, vagy σ. téfzen 200-at. A' felhozott szóknak utolsó része tehát így lévén írva: *εν' αυτης σγ*; a' könyv-leírónak (Librarius) gondatlansága miatt könnyenn megeshetett, hogy a' két σ. betű között az egygyik kimaradt, és mindjárt lett *εν' αυτης γ*. mely csak 3 eftendőt téfzen. E' fzerint a' Magyarok *Lebediás* tartományába 681-benn költöztek volna. Ezekhez Engel Úr, a' Thunmann értelmének erősítésére ezeket adja: hogy a' Magyaroknak Napnyúgoti Európába olyan beütéseit is említik a' Historikusok, melyek sokkal előbb estek, mint a' mely időre a' közönséges értelem fzerint az ő Európába való jövételek tevődik; nevezetesenn, hogy már 750 táján, Rhetiábann, a' *Disentisi* Klastromra (Cœnob. Disentinum) reárohantak, és abbann a' Szerzeteseket megölték. Lásd Eng. Disqu. p. 92. Supplem. ad Vindicias Cornidessianas §. II. p. 354. et 355. De ezt az Avaroknak is lehet tulajdonítani. És így ez arra való erősség, hogy az Avarok Nemzete egy a' Magyarokéval.

§. 45.

Lebediás tartományából, mely az *Anonymus Dentumogerjével* *) és *Scythiádjával* egy, 884-benn a' Magyarok a' Pátzináztitáktól (kiket a' Volga, és Jaik folyóvizzeinél lévő lakóhelyeikből az *Uzusok* kihajtottak) a' Dnieperenn, vagy Borysthenesenn innen nyomattattak, a' Kióviai Palatinátusnak egy részébe, Ukrániába, Bessarábiába, és Moldvába **), vagy a' mint Const. Porphy.

F 4

*) Ez a' név *Dentumoger*, Anonymusnál jelent tartományt; mert mindjárt az I. Részben így szól: „Scythia maxima terra est, quae *Dentumoger* dicitur, versus Orientem.“ De jelenti annak a' tartománynak lakosait is; mert ugyan csak a' felhozott helyen ezt mondja: „Homines vero, qui habitant in eam, vulgariter *Dentumoger* dicuntur, usque in hodiernum diem.“ Ezenn utolsó jelentés szerént, *Dentumoger*, alig ha annyit nem téfzen, mint *Doni*, vagy *Don mellyéki Magyar*; mivel annak a' helynek, melyben való laktokbann a' Magyarok így neveztettek, a' Napkelet felől való határát a' *Don*, vagy *Tanais* vize tette Anonymusnak következő szavai szerént: „A tergo autem (*Dentumoger*) habet flumen, quod dicitur *Tanais*.“

**) Kitétfzik ez azoknak a' folyóvizeknek neveitől, melyeket Constantinus Porphyrogenitus *Ἀρελαιοῦς* tartományában említ. Ezek között a' Pruth (*Βεστος*) és Seret (*Σερετος*) máig is megvannak. A' *Trullus* tefzi a' Dniester folyóvizét, melynek neve a' Törököknél most is *Turlu*. A' *Baruch*, melyet legelől említ, teheti a' *Borysthenest*, vagy *Dniepert*; annyival inkább, mivel Constantinus Porphyrogenitus Cap. 27. a' Pátzináztiták lakóhelyét, (mely annakelőtte a' Magyaroké volt) úgy írja le, mint a' melynek négy része innen a' Dnieperenn, Napnyúgotra, és Északra; Bolgár országnak, Erdélynek, és Mufzka országnak szomszédságában volt.

phyr. hívja, *Atelcuzuba*; mely név hihető annyit télsen, mint *Atelköz*, az az *Víz köz*, vagy *Vizek köz*i; mivel a' mint *Pallás*nak, és másoknak írásaiból bizonyos, az *Atel*, *Etyl*, vagy *Etel* név még ma is a' Tatárok nyelvén folyóvizet télsen. *Atelcuz* tehát, (melyhez az *u* úgy ragaszkodott, mint *Anonymus*nál a' *Zabolsubann*, *Tosubann*, *Ecilburgubann* 's a' t.) telzi a' Dnieper (Borysthenes) Dniester (Tyras) és Pruth vizek közit. Ezenn lakóhelyekben *Anonymus* szerint a' Kióviai Oroszokat meggyőzték, és hatalmok alá hajtották; de a' melyről a' *Mufzka Krónika*-írók, mint *Nemzeteknek* kisebbségére szolgáló dologról hallgatnak, és csak ott való általjöveletekről emlékeznek. *Atelköz*benn laktak a' Magyarok 884-től fogva 894-ig. Ott, mivel különböző Vezérek alatt lévén, a' szükséges egygyesség, kivált vezedelem idején, nem volt meg közöttök: a' mint *Constant. Porphyrog.* mondja, a' *Chazarok Chámja* tanácsából az ő hét Nemzetlégeknek közönséges Fejedelmévé választották *Almus*nak fiát *Arpádot*. *Almust* hihető, azért nem választatta a' *Chágán*, mivel látta, hogy annak, mint öreg embernek, (mert *Anonymus* szerint 816-ban született, és így ekkor úgymint 893, vagy 894 táján több volt 70 éftendősnél) kevés ideig veheti hasznát. Inkább tehát tovább nézvénn, a' fiát igyekezett lekötelezni. Hogy már *Anonymus*, a' ki a' Magyarok első Fejedelmek *Almust* mondja, és a' Magyarokat, annak vezérsége alatt hozza be *Magyar Ország*-ra, *Constantinus Porphyrogenitussal* meg egygyeztetődjék: *Engel Úr* ezt a' hypothesis-t telzi fel, hogy a' Magyarok kevéssel az ő

Atel-

Atelkőzből való kijövedelelek előtt, 'a' rajtok uralkodni akaró *Chazarok* ellen való boszszúságból, Arpád helyébe, kit a' Chazarok Chámja tanácsára választottak, Almust tették, és annak hűségére esküdtek. Hogy a' Magyarok, és a' Chazárok között utoljára valósággal ellenkezésnek kellett támadni, onnan tetszik meg, mivel öszveháborodván magok közt a' Chazárok, azoknak egy része, kik Cabaroknak hívattattak, a' Magyarokhoz állott, és azokkal egygyesült; mely egygyesülés után a' Magyarok egész népe nyoltz Nemzetlégből állott. Ezeknek neveit Constantinus Porphyrogenitus így adja elő: az első Nemzetléget tették a' Chazaroktól elszakadt *Cabarok*; a' másodiknak neve volt *Neke*; a' harmadiknak *Megere* *); a' negyediknek *Kurtugermat*; az ötödiknek *Tarian*; a' hatodiknak *Genach*; a' hetediknek *Kar*; a' nyoltzadiknak *Kas* **).

F 5

§. 46.

*) E' név alatt, hihető, a' Magyar név lappang.

**) Constantinus Porphyrogenitusbann ugyan *Kαρον*, és *Καση* van: de azért hibásann írják Carénak, és Casénak Historikusaink. Mert itt az η vocalist csak a' foemininum genusú Görög substantivum *γενεα* (az az Nemzetfég) kívánja. Hasonló hiba, mikor Kurtugermat-nak, és Tarianu-nak írják a' más két Nemzetfégeket; holott így mind a' két név Görög genitivusbann van, és annyit télzen, mint: Tarian-nak, Kurtugermat-nak Nemzetfége. Egyébaránt, a' ki 'a' régi nevek felzegetésébenn, kurkáfzásábann, maiakkal való egybe hasonlításábann gyönyörködik: az említett nevekhez valami részben hasonlókát találhat a' következőkbenn: *Νέκη Nek*, vagy *Νυέκη; Μέγην, Megyer; Κυρτηγερματ, Kürt Gyar-*

Az Atelközi földönn való laktakbann, 888-dik esztendőbenn a' Napkeleti Tsáfzár-tól *VI. Leotól* (Leo Sapiens vel Philosophus) a' Bolgárok Fejedelme *Simeon* ellen segítségül hívattatván a' Magyarok: a' Dunánál általmentek, Simeont megverték, és nagy pusztítást követvénn el Bolgár Ország-bann, gazdag prédával tértek vilzfza lakóhelyekre. Ezzel az alkalmatossággal esett az, hogy *VI. Leo* a' Magyar Lovasságot meglátván, annak hadi szokásira, és rendtartására oly figyelmetessé lett, hogy azokat leírni méltónak tartotta *). Nem sokára azután 892-benn, a' Napnyúgoti Császáz *Arnulf* is segítségül hívta a' Magyarokat a' *Marahánusok* (Morvák) Királya *Zventibald*, vagy a' mint a' hazai Historikusok nevezik, *Svatopluk* ellen, kinek földénn hasonlóképenn nagy pusztítást vittek véghez. De, az alatt, míg ők Moráviába jártak, a' Bolgárok szövetséget kötvénn a' Paczinaczitákkal, lakóhelyeikre ütöttek, és azokat elfoglalták, az őrizet végett othon maradt Magyarokat részfzerint kiverték, részfzerint pedig levágták. Melyet látván, mikor vilzfzatértek, a' Magyarok: más lakóhelyet kerestek, és ekkor telepedtek meg azonn a' földönn, melyenn, a' mint *Constantinus*

Por-

mat; Таръан, Tarján; Гѣнахъ, hihető ez van megfordítva, *Nage*, az az Nagy. *A' Kar*, és *Kas* világos Magyar nevek.

*) Lásd *Leo Grammaticus* ad a. 3. *Leonis Sapientis*, és *Kollárt*, *Amoenit. Historiae Junisque Publ. Hungariae*. Vindob. 1783.

Porphyrogenneta szől, a' *Temes, Tutes, Maros, Keres,* és *Tisza* vizek folynak *). Ettől az előadástól az Anonymus előadása annyibann különbözik, hogy ez a' Magyaroknak erre a' földre való jövéset, nem a' Paczinacziták reájok való ütésének tulajdonítja: hanem annak, hogy az Oroszok kérték őket, hogy elhagyván az ő földjüket, jöjjenek Napnyúgotra. Lásd feljebb §. 31.

§. 47.

Mind ezek szerint Constantinus Porphyrogenitus és Anonymus között nyilvánvaló ellenkezés éppenn nints: hanem egyik egy, másik más dolgot ad bővebbenn és világosabbann elő. Igen hihető, hogy a' Cumánusoknak a' Magyarokkal való egyesülése is, melyről Anonymus emlékezik **), nem egyéb annál, a' mit Constantinus Porphyrogenitus, a' Magyarokhoz állott, és azokkal egyesült Cabarokról mond ***). Az a' nevezetes nehézség pedig, hogy Constantinus Porphyrogenitus a' Magyarokat Moldvából, Anonymus pedig Galitziából hozza ki, magábann elenyézik: mivel a' kettő egyre mégyen ki. Nem kell t. i. gondolni, mint-

ha

*) Cap. XL. Ποταμὸς πρῶτος ὁ τιμῆσις ποταμὸς δευτέρος τῆτης ποταμὸς γ' ὁ Μορησις δ' ὁ Κρίσος· καὶ παλιν ἑτέρος ποταμὸς ἡ τίτλα.

**) Cap. X. Ezen Cumánusok hét Vezéreinek nevei Anonymusnál ezek: *Ed, Edumen, Etn, Bunker, Ousad, Boyta, Retel.*

***) Lásd feljebb a' 45-dik § véginn.

ha Constantinus Porphyrogenitus fzerint a' Magyarok Moldvából Oláh Országonn által jöttek volna bé, a' közelebb említett folyóvizek mellyékeire, mint ezt T. Práy Ur vélte *), mert ezt Constantinus Porphyrogenitus nem mondja; hanem csak 'azt a' helyet írja le, melyenn a' Magyarok, Atelközéből lett kihajtatások után, az ő idejében, laktak. Erre a' helyre tehát, nem csak Anonymus, hanem Constantinus Porphyrogenitus fze-

*) Hist. Regum Hung. Part. I. Notit. Praev. §. XI. Ez a' nagy emlékezetű Historikus erre az értelemre azért ment, mivel a' *Tutes* nevű bizonytalan folyóvizet, melyet Constantinus Porphyrogenitus, a' mint láttuk, a' *Temes* után említ, az Oláh Országban folyó Ölt vagy Aluta vizének gondolta. De bibásan. Mert Constantinus Porphyrogenitus nyilván mondja, hogy a' *Tutes*, és az ezzel együtt említett több folyóvizek, Constantinápolyhoz a' Trájánus' hídján és Belgrádon túl, vagy felül (*ἀνωτέρω τῆτων*) esnek; és így a' *Tutes*, Oláh Országban nem lehetett. Megerősítette ezen értelmében a' b. e. Práyt az is, hogy Constantinus Porphyr. közelebb említett ízavai után Cap. 40. a' Magyarokkal szomszéd Nemzeteket írván le, ezt mondja: Napkeletre a' Magyarokkal szomszédok a' Bolgárok, hol őket az Ister választja el egymástól, mely víz Dunának is hivatattik; mert innen azt hozta ki, hogy kellett tehát a' Magyaroknak Oláh Országban lakni. De ebből csak az következne, hogy abban az időben, melyben Constant. Porphyr. élt, (élt pedig Zoltán és Toxus idejében) a' Magyarok' birodalma határos volt a' Bolgárokéval; vagy, ha nem volt, éppen úgy hibázott Constantinus Porphyrogenitus, mint mikor ugyan azon helyenn, északra, a' Magyarokkal szomszéd Nemzetnek a' Paczinacitákat mondja: vagy pedig ezt a' szót: *πλησιάζει*, tágabb értelemben kell venni, úgy hogy az csak közelítést tégyen.

szerint is, mehettek Galitziánn által a' Magyarok; annyival inkább, mivel a' Marahanusok vagy Morvák ellen folytatott hadból ezenn a' földönn kellett vízfizetérniek; mint ízintén, az Atelközben othonn maradtaknak is, az őket nyomó Paczinaciták elől, erre kellett futniok, hogy magokat a' Morva Fejedelem *Svatopluk* ellen ment attyokfiaival egyesíthessék.

MAGYAROK MEGTELEPEDÉSE.

§. 48.

Bejövén a' Carpathusonn által 895-dik esztendő táján mostani lakóhelyekbe a' Magyarok: abbann különböző népekre, és Fejedelmekre találtak. Kezdvén t. i. Erdélyenn, azt lakták *Oldáhok* (Blaei); kiknek Bolgár felsőséget esmérő Fejedelme *Gelou* volt. Erdélytől fogva a' Szamos, Maros, és Tisza vizek közit, az akkori Napkelei Tsáfszártól VI. Leótól bírta *Mén Marót* (Menu Morout *) ; a' Marosonn túl lévő földet, Or-

*) Ennek Mén (Caballus) nevet, a' mint Anonymus Cap. XI. megjegyzi, azért adtak a' Magyarok, mivel sok szeretői voltak, *eo quod plures habebat amicas*. A' Consonánsonn végződő szókhoz ízokása Anonymusnak *u* vocalist ragasztani. Példák erre a' következő nevek: Hungu; Hetu moger, Almu, Erdeuelu, (azaz Erdely) Borsu, Geuru, (az az Diós Győr) Lelu (az az Leel, vagy Lehel), Emesu, (az az Emes, így hívták az Álmos attyának *Ugek*).

Orsováig, és a' Dunáig, vagy a' mái Bánátot ¹*Gaad*, vagy Glad; a' Tifza Duna, és Garan között a' Carpathusig fekvő földet, mellyenn régibb időkben a' Jazyges Metanastae nevű nép lakott; *Zaldn* (Salanus), kinnek hatalma alatt Bolgár és Tót Nemzetiségek voltak; a' Vág vize mind két mellyékét a' Garantól fogva a' Morava vizéig a' Morva Fejedelem *Svatopluc*; a' túl a' Dunán való részt, vagy Pannóniát, a' mint szóll Anonymus a' Rómaiak (Romani), kikenn tulajdonképpenn nem a' Napnyúgoti Tsászfár, és annak emberei a' Francusok értődnek; hanem a' Nagy Károly fia Pipinus alatt *), és azután Pannóniába szállítódott, és a' Francus Császárok ortalma alatt élő Olafzok (Itali) **), mely onnét tétfzik meg; mivel Anonymus a' *Romani* és *Teutonici* neveket, az egész munkájában megkülömbözteti.

nek feleségét, mely név méltó a' megjegyzésre. Ugyan is ez a' tör'sök Magyar szó *emni*, annyit téfzen, mint izopni; innen vagynak ama' izavaink: *emlő*, *tsetsemő*; eme difznó. Ezek szerint, *Emes*, annyit téfzen, mint Emlős). E' szerint lett *Mén* is *Menud*. Hasonló izokása Anonymusnak, hogy a' rövid *a* vocalist *o* vocalissal tseréli fel; p. o. ezekbenn: *Hovos* (Havas), *Moger*, (Magyar) *Morus*, (Maros), *Zomus*, (Szamos); *Olpár*, (*Alpár*); *Tokota*, (Takta); *Retelpotaka*, (Retel-pataka), *Oba*, (*Aba*) 's a' t. Nem különbenn a' hofzfú *o* vocalist néha *ou*-val izokta kiteni; mint ezekbenn; *Soyou*, (Sajó); *Nougrad*, (Nógrád); *Curtueltou*, (Körtvélytő); *Zolouc*, (Szalók) 's a' t. Ezek szerint az Anonymus *Moroutja* *Marótnak* is íródhatik.

*) Vesd egybe az Avarok Historiájában lévő 21-dik §-t.

**) Lásd Engel Supplem. ad Vindic. Cornid. §. 5. pag. 331. 332.

teti. Mindazáltal Pannoniából is az a' rész, melynek Napkelet és Északfelé a' Duna vólt határa, a' Morva Király birtokához tartozott.

§. 49.

Mind ezen Fejedelmek birtokit és tartományit, egymás után, még ARPAD alatt elfoglalták a' Magyarok *). Elsőbenn is, a' mint a' Carpatuson általjöttek, Bereg, és Ung Vármegyét borították el. *Munkáts-nál* (melynek igaz neve *Munkás*, az útbann véghez vitt sok *munkától* vevődött) 40 napig múltattak. Azután mentek *Ungvár* alá, melyet egy Labortzi nevű Tót Commandáns oltalmazott, kit megfuzalasztván, mikor utólérték, egy ott folyó, és ettől a' Vezértől azután Labortzának (ma Lator-tza) neveztetett víznél felakasztottak; Ungvárt pedig elfoglalták. Még eddig a' Magyarok Fővezére *Almus*, vagy magyarosan *Almos* vólt, egy azon hét Vezérek között, kiket Anonymus *Hetu - Mogereknek*, az az, *Hét - Magyaroknak* nevez **) De minekutána Ungvárt elfoglalták: Almos a' Fővezérséget, kétség kívül örege, és erőtlen-sége miatt, a' fiának *Arpádnak* adta által.

§. 50.

Arpád a' Tisza és Bodrog között fekvő tartományt (és így a' mai Bereg, Máramaros,

*) Ezen foglalásnak egész Historiája Anonymusból vevődik: kinek munkáját Mándi István Úr fordítása szerint Magyarúl is lehet olvasni. Kijött az Debreczenbenn 1799. élt.

**) Lásd neveiket feljebb a' 44-dik §. alatt lévő jegyzésbenn.

ros, és Ugotsa Vármegyéket jobbára) elfoglalván: Salanustól kemény izenetet vész, hogy a' Bodrogonn túl menni ne mérésheljen. De ezzel Arpádikeveset gondolván *), Salanusnak több földeit is egész a' Sajó vizéig elfoglalja. E' meglévén, a' Bihari Fejedelemhez Mén Maróthoz küld, és attól a' Szamos vize, és a' Nyír között a' *Meszesig* fekvő földet kéri: melyet midőnn Mén Marót általengedni nem akart: három Vezéreit, úgymint *Tóst* (Tosu), *Szabóltst* (Zabolsu), és *Tuhutumot* számos sereggel ellene küldi. Ezek általjövén a' Tifzánn, Mén Morouthot úgy megrettentik, hogy az velek szembe szállani nem mervén, magát a' Keres vizének óltalmazására hátravonja. Ekkor két részre oszlván seregeket, Szabóltst ugyan, minekutánna az ő nevérol nevezett Várat építette, Tóssal együtt a' Szamos felé mervén, *Szathmárt* megvette: *Tuhutum* pedig a' fijával *Horcával* egygyütt a' Nyírt hódolttatván meg, onnan egész Zilajig felment. Végre a' három Vezérek a' Meszesnél öfvetalálkozván: ott határt tsináltak. **)

§. 51.

Hallván azombann Tuhutum Erdélynek dítséretét, egy *Ogmand* nevű kémet oda küld, a' ki által midőnn azon tartomány termékenységeről bizonyossá tevődött volna: Arpádtól, a' ki akkor *Szerentsenn* mulatott, követei által engedelmet kért annak elfogla-

*) Hogy tsalta meg Salanust, lásd Anonymusnál Cap. XVI.

**) Lásd Anonym. Cap. XXII.

lalására. Melyet megnyervén: Erdélybe általment, hol Gelout, és a' hozzá tartozó Oláhokat felkeresvén, seregét úgy telepítette meg, hogy a' két tábort tsupánn az *Almás vize* válfasztaná el egymástól. Ekkor két felé osztván seregét, egyiket magánál tartotta, másikat a' folyóvíz felső részén általköltöztette; mely, Gelout, mikor meg sem tudta volna gondolni, megtámadván, zavarba hozta. Ugyan akkor Tuhutum is neki futtatott az Almás vizének, és azonn általgázoltatott. Így két oldalról nyomattatván az Oláhok: megverettettek. Gelout pedig midőnn a' Szamos mellett lévő várába *) sietett volna: a' Magyarok úzóbe vették, és a' Rapos (Copus) vize mellett levágták. Így lett Erdély Arpádé; melyet ő Tuhutumnak adván: annak maradéki egész Sz. István idejéig bírták.

§. 52.

Az alatt, míg ezeket Tuhutum Erdélyben tselekedte; Szabóits és Tós Mén Marót ellen akarták vezetni hadaikat: hanem hijába próbálván általmenni Szeghalomnál (Zeguhóimu) a' Kere'senn; mivel abbann a' Mén Marót katonái ellent állottak: felfelé a' Tifzának vették útjokat, és azonn a' Dorogmai (Drugma) révén **) általmenvén, Ar-

*) Hihető, hogy az volt a' *Gelou* vára, mely osztán idővel *Gyalu* várának neveztetett. Vagyon ez Erdélyben a' Szamos mellett.

**) Ezt a' *Dorogmánál* való általmenetelt említvén Anonymus: megjegyzi, hogy, ugyan ott, egy *Uthot* nevű Kun katonának Arpád Fejedelem enge-

Árpádhoz Szerentsre békével eljutottak; a' ki is nagy örömmel, és sok ajándékkal fogadta őket.

§. 53.

Eddig többire kedve szerint folyván dolgai Árpádnak: hogy Salanustól még több földet nyerjen, még pedig ha lehetne fegyver nélkül: követeket küldött hozzá, kik által az eddig említett győzedelmeit megízévénn, azt kívánta, hogy azt az egész földet, mely a' Zagyva vizéig van, néki adná által. Melyet Salanus, nem mérészelvénn magát az ellentállással szerentséltetni, meg is tselekedett. Árpád tehát túl menvénn a' Sajónn, mind azt a' földet, mely a' Tisza, és Mátra hegy között, egy részről a' Zagyva vizéig, más részről pedig a' Szepesi erdőkig van, elfoglalta.

§. 54.

Ezek után három Vezéreit, *Zuardot*, *Kadusát*, és *Hubát* a' Nyitrai Vezér Zobor ellen küldötte, a' ki a' Garan és Vág mellékeit a' Morava vizéig a' Tseh és Morva Király engedelméből bírta. Ezek tehát újokbann a' Gömöri, Nógrádi várakat, abból a' tzélból, hogy hátok megett valami veszedelemtől ne tarthassanak, elfoglalván; és az Ipoly 's Garan vizeinn általmenvén, midőnn a' Nyitra vizéhez értek volna, összeváltakoztak Zoborral, kivel számos Morva és

delmével, jó darab föld adódott, melyet a' *Huhot* maradéki még az ő idejében is bírtak. Ez a' Debretzeni *Ohut*.

és Tseh sereg vólt. Melynek sűrű nyilazása ellent nem állván, a' Nyitra vizénn általmentek, a' Morvákat és Tseheket megfzalaftották, Zobort megsebesítve elfogták, és egy Nyitra mellett lévő hegyenn, mely az ő nevérol *Zobornak* neveztetett, felakafztották.

§. 55.

Semmi akadályok nem lévén többé, egélfz a' *Vág* vizéig nyomúltak; és az addig talált várakat, nevezetesenn *Galgóztot*, *Trentsint*, elfoglalták; és azokat megerősítvén, ellenséges kiütéseikkel még a' Morava vizénél lakó népeket is háborgatták. Azomba míg ezek történtek: Salanus a' közelebbi kárát, t. i. Gömör és Nyitra várainak elvesztését, nehezenn fzenvedvén, Görög és Bolgár segítléggel, mellyel seregét *Titulnál* (Tétel) egygyesítette, mind azt, a' mit elvesztett, igyekezett vízfzanyerni. Ez okból azt izeni Árpádnak, hogy arról a' földrol, melyet tőle igazlágtalanúl elvett, eltakarodjon, és menjen oda, a' honnan jött. Ezenn Árpád felindulván, és a' Zagyva vizétől a' Tíftza mellett lefelé indítván seregét, midőnn Salanust fzembe találta vólna, azt megverte, és Nandorfejérvárba fzalafztotta. Másik éftendőbenn, a' Bolgárok Királyánn, kinél Salanus tartózkodott, bofzfzút akarván Árpád állani: ellene hadat indított, ki is két ízbenn verettetvén meg, azt ígérte, hogy többé Salanust nem óltalmazza; Árpádhoz hűséggel viseltetik; néki éftendőnként való adót fizet; e' mellett pedig a' fíját kezesúl adja. Ezek alatt a' feltételek alatt néki békét hagyván a' Magyarok, más felé vették út-

jokat; t. i. három Vezéreik, *Lehel*, *Baltz*, és *Botond* alatt, Napnyúgotra fordulván, Slavoniának és Croátianak elfoglalásában munkálódtak; mely annyi időbe került, hogy Árpádhoz nem előbb, hanem második elz-tendőre térhettek vissza, a' ki akkor Bodrog Vármegyében Titulnál tartózkodott. Árpád pedig a' Duna mellett felfelé indulván, mikor a' *Csepel* szigetéhez ért; ott megállapodott, és ebbenn a' Szigetben mind magának, mind a' fővebb Magyaroknak házakat építtetett. Vid. Anonym. Cap. XLIV.

§. 56.

Ebből a' *Csepel* szigetéből, melyet a' Duna Pestenn alól tsinál, kétszer küldötte ki Árpád hadait: először *Glád* vagy *Gaul* ellen, kinek birtoka a' Maros vizétől Orsováig volt; és így Oláh Ország és Servia határáig, a' Dunánn innen. Kit is *Zuard* és *Kodusa* Vezérek a' Temes vizénél megvervén, ezt a' részét is Magyar Országának, mely most Tömösvári Bánátnak nevezetik, elfoglalták. Másod ízben *Csepel* szigetéből alsó Pannóniába tsaptak be a' Magyarok; melynek a' Napnyúgoti Császártól függőurai voltak. Ekkor maga Árpád is ott hagyván a' szigetet, és a' Dunánn *Megyernél*, (ad insulam S. Andreae, *Szent Endre*, vid. Anonym. Cap. XLVI.) általmenvén, Veszprémet megvette: onnan a' Rába és Rábtza vizekig menvén, azon egész tartományt, sőt olztánn felső Pannóniát is, melyet a' Marahánusok, vagy Morvák bírtak, alkalmatosságot adván reá a' *Svatopluc* síjainak egymás között való egyenetlensége, elfoglalta. - Víz-

szatervénn Árpád, először Ó Budára, aztán a' Csepel szigetébe ment: ott született a' fija *Zoltán*.

§. 57.

Az alatt, míg ezek estek, Mén Marót Dacia közepénn békességben és bátorságban maradt: kinek a' Csepel szigetéből ismét ellene küldi Árpád *Usubu* és *Velek* Vezéreit nagy sereggel. Kik általszállván a' Tifzánn, midőnn öfzvetalálkoztak volna a' Székelyekkel, (vid. Anonym. Cap. L.) a' kik ezen mozdulásnak hírére Erdélyből kijövénn, főzetleges társai kívántak lenni a' Magyaroknak: ezekkel egygyütt Bihar vára alá mentek. Melyenn megrémülvénn Mén Marót, feleségével és leányával elfutott, és a' vár őthalmazását katonára hagyta; kik is azt tizenkét napig tüzesen őthalmazták: de midőnn tizenharmadik nap látták volna, hogy már a' Magyarok megtöltvénn a' vár árkat, a' kőfalra akarnak latorjakon felmenni: mezüláb a' várból eleikbe kimentek, és magokat a' várral egygyütt feladták. Mely dolgot megtudván Mén Marót: Usubutól, és Velektől azt kérte, hadd küldhessen követeket Árpádhoz, kik annak, egész tartományát, a' fijának pedig *Zoltánnak*, a' leányt feleségül ajánlják. Mely megengedővénn, Árpád a' Csepel szigetében a' Mén Marót ajánlását örömmel elfogadta, és öt hónap napjáig Bihar várának békességes bírásabann meghagyta, a' ki is kevéssel aztán megholt. Ekkor osztánn az egész Tifza és Keres mentibenn fekvő föld is Árpádé lett; melyet mindezáltal soka nem bírhatott.

Mert 907-benn, minekutánna még életében a' Magyarokat fíja hűségére feleskette, meghólt.

MAGYAROK TOVÁBBI VISELT DOLGAI A' KÖVETKEZŐ FE- JEDELMEK ALATT.

§. 58.

ZÓLTÁN még gyermek lévén mikor az Attyáról az Ország reámaradt, az igazgatásra alkalmatlan vólt. Ezzel a' maga háfznára élni akarván *Ludovicus Infans*, a' ki 899-benn lett Arnulf után Csáfzárrá, és azt, hogy Pannonia a' Magyarok kezére került, nem szívelhette: mindjárt első esztendejében a' Zóltán uralkodásának, hadat indított a' Magyarok ellen. De fzerensétlen kimenetellel. Mert azonkívül, hogy ekkor keményen megverettetett: arra is útat nyitott, hogy a' következő esztendőkbenn Baviát, Saxoniát, és Thuringiát gyakor ízbenn pufztították a' Magyarok: 910-benn pedig *Augsburgnál* (*Augusta Vindelicorum*) újra megverettetvén, kéntelen vólt esztendőként való adót ígérni. Ez 911-benn meghalván, helyébe *J. Conrád* lett Csáfzárra: de a' ki a' Magyaroknak Német Országba való béműéseit, egész uralkodása alatt, mely 918-ig terjedt, meg nem gátolhatta. Mert ezek ó alatta nem tsak Baviát, Svéviát, Thu-

rin-

ringiát, és Saxoniát, hanem még Helvétziát, Alzátziát, és Lotharingiát is háborgatták, és pufztították.

§. 59.

Az I. *Conrád* után következett Császár I. *Henrich* (ki *Henricus Auceps*nek is nevezetik) Német Országot a' Magyarok miatt való félelemtől és nyughatalanságtól megszabadította. Mert midőnn 926-bann, szokott módjok szerint prédálni Saxoniára ütöttek volna: történt, hogy Vezérek közül egygy elfogattatott *). Ezt felette nagy summa aranyon igyekeztek kiváltani: de I. *Henrik* váltságul nem pénzt, hanem kilentzt esztendeig való békességet kívánt. Mely idő alatt, mindefelé várakat építtetvén, a' nagyobb helyeket kőfalakkal környülvén, és a' Németeket szüntelen fegyverbenn gyakorolván; annyira ment, hogy midőnn 934-dikbenn, a' kilentz esztendei békesség egészen való eltelését meg nem várván, Saxoniába béütöttek a' Magyarok: *Merseburg*-nál őket általánfogva megverte; úgy hogy ha a' Historikusoknak hízlünk 36 ezerenn estek el közülök **). Ezen veszedelem után, úgy lehetne gondolkodni, nem jött többé kedvek a' Magyaroknak a' Né-

G 4

met

*) Némelyek úgy gondolkodnak, hogy ez a' Vezér maga Zóltán lett volna.

**) Leírja ezt a' hartzot *Luitprand* L. II. c. 9. hol a' többek között így szól: „Bellum incipit, atque ex Christianorum parte sancta mirabilisque vox *Kuçse*, „ex eorum turpis, et diabolica *huj huj* frequenter „auditur.“

met Országra való békítéshez: mindazáltal előbbeni szokásokról *I. Ottó* alatt sem tettek le, mint ez az akkori Historikusokból kitétfzik *). Végre Zóltán 947-ben letévén a' Fejedelemséget, általadta azt a' fijának *Toxusnak*, és ezen általadás után két éltendővel megholt, 948 bann, mintegy 53 éltendő korában.

§. 60.

TOXUS, (kinek nevét némellyek erre a' szóra vífzik: *Tagos* **) az *Attya* Zóltán helyébe mintegy 16 éltendő korában lett Fejedelemmé. A' külső Historikusok úgy írják le, mint igen tüzes, és heves embert: Anonymus pedig tsendesnek, és békeség szereiőnek mondja, a' midőnn *Cap. LVII.* így szól: „*Pacificus per omnes dies vitae* „*suae obtinuit omnia jura regni sui. Et* „*audita pietate ipsius, multi hospites con-* „*fluebant ad eum ex diversis nationibus*“. Ezen utóbbi szókából lehet talán megmagyarázni azt is, hogy *Toxus* alatt a' *Kezefztyén* Vallás; néménémüképpenn kezdett bójóni Magyar Országra. Mert a' hi az idegenek eránt jó indúlattal tudott viselkedni,

*) *Hermannus Contractus* Tom. I. ad annum 937. mely éltendő éppenn a' *Henrich* halála után való volt, így szól. „*Ungari Franciam, Almanniam, et* „*Burgundiam devastantes, tandem per Italiam red-* „*ierunt in Pannoniam. Monasteria S. Galli et S. Bo-* „*nifacii concremabantur.*“ — Későbbenn pedig a' mit tsínáltak, oda alább fog felkenődni.

**) *Tagos*, a' régi írás mója *Herent* *Tagos*, és megrovidítve *Tags*, lett a' *Ueßk rreßk Herent* *Tagtas*, vagy *Toxus*. Lásd *Katona* *Hist. Duc.* p. 394.

ni, annak könnyű volt az idegen vallást is eltérni. Scylices Caropolata János nevű Görög Historicus, a' ki élt a' XI-dik Század' vége felé, 1081-dik esztendő táján, a' 948 dik esztendőről azt mondja: hogy a' Magyaroknak *Bolosudes* nevű Vezére Constantinápolyba menvén, ott a' Keresztyén Vallásra tért, és megkeresztelkedett; nem különbenn kevészetűtán *Gylás*, ki vilázhajóvén Constantinápolyból, *Hierotheus* nevű Szerzetest is hozott onnan magával; a' ki osztánn a' Magyarok között sokakat a' Keresztyén Vallásra térített. Ez utólsó meg is maradt állhatatosan a' Keresztyén Vallásban: de *Bolosudes* azt elhagyta. *Bolosudes* nem egyéb annál, a' kit Anonymus *Bulsu*-nak, *Constantinus* Forphyrogenita *Bultzó*-nak, Turótzai pedig *Bulchus*-nak hív, és a' ki a' Temesvári Banost bírt. *Gylás* pedig nyilván *Gyula*, a' ki Bátyi Fejedelem volt. Innen egy Magyar Orizági Isületesű, de Német Orizágra Izakolt, és a' Veszpháliai Kerületben (in Comitatu Schauenburgensi) Rinteliában Superintendenséget viselt *Tedós*, *Schwartz Gottfried*, a' múlt Századnak közepe előtt, azt állította, hogy legelőször a' Magyarok az ő vagy Görög vallást vették be, ilyen titulusú munkájában: *Dissertatio, in qua milia Religionis Christianae inter Hungaros, Ecclesiae orientali adseruntur*. Halae 1740. in 4-to. Ő t. i. így okoskodik: hogy Gyula Constantinápolybann a' Görögök között a' Görög Vallásra térvén, Erdélybe is a' Görög Vallást vitte be, *Hierotheus* is ott azt terjesztette; nevezetesen a' Gyula bázanépe, felesége, és leányai azt vették be; mely le-

nyai közzül egy, t. i. *Sarolta* a' Magyarok Fejedelméhez *Geizához* a' Toxus fiához ment férjhez; és ez tselekedte azt, hogy a' férje *Geiza* a' Keresztyén Vallást bevonta, és a' fija is *István* abbann neveltetett. És így, a' mint ő állítja, valamint Erdélybe, úgy Magyar Országba is a' Keresztyén Vallás a' Görögök módja fzerént jött be legelőször. Kikeltek Schwartz ellen *Kollár in Historia Diplomatica Juris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum*, Vindobonae. A. 1762. p. 8—20. *Pray in Annalibus Hunnorum* p. 395. *Kaprinai in Historia Ducum Hungariae* p. 398. et sequ. *Palma Notitiae Rerum Hungariae*, T. I. p. 28. et sequ.

§. 61.

Egyébaránt, hogy a' hadakozásra való hajlandóság is megvált Toxusbann, és, e' fzerint kellett abbann lenni valaminek, a' mit róla a' külső Orzági Historicusok mondanak: megtetszik abból; hogy egyébkor is ugyan, de kivált 955-benn Német Országba minden igaz ok nélkül nagy sereggel beütött. Melynek szomorú kimenetele lett. Mert a' Svéviai Kerületbenn Augspurnál, I. Ottó a' Német Császár úgy megverte, hogy hadi népének nagyobb része vagy levágattatott, vagy megfogattatott, vagy a' Lech vizébe veszett. A' Túrótzi Anonymussa pedig azt mondja: hogy egy részét a' Magyar seregnek Toxus épenn haza hozta: de két része, kivévénn hetet, elveszett; kik gyalázatosan, t. i. elvágott fülekkel tértek vízfzra. Ezeket osztánn a' Magyarok magok közzé bé nem fogadták: hanem külön kellett nyomorogniok, sátorról sátorra kóldúlván; 's a' rajtok,

tok esett gyalázatról *Magyarkáknak*, *Gydsz-*
nak, és *Lázdroknak* neveztettek. Elfogattak
 ekkor, a' mint Vitekind bizonyítja, három
 Vezérei is a' Magyaroknak; az első volt
Bulzo; a' második *Lehel*, a' mint Thurótzi
 mondja *); a' harmadik talán *Botond* volt,
 mivel Anonymus ezt szokta ama' kettőnek
 társaságába tenni; a' kinek neve mindazál-
 tal az elfogattattak közt nem említetik,
 hanem *Azzurnak* mondatik; mely nemegyéb
 ennél a' Magyar titulushál *Az-Úr* **) Az
 Augspurgi vezedelem után Toxus megholt
 972 benn. Eltemettetett *Taxonybann* túl a'
 Dunánn lévő helybenn, mely nevét, úgy lát-
 zik, ő róla vette. Maradt Geizánn kívül
Mihály fija, *Kopasz Lászlónak*, és *Vazul-*
nak vagy *Basiliusnak* atya. Utanna Feje-
 delemmé lett a' fija *Geiza*.

§. 62.

A' *GEIZA* neve a' Historicusoknál *Ge-*
itznek, és *Gizónak* is íratik, melyből Bél Má-
 tyás ***) ezt a' szót akarja kitsínálni, *Győző*.
 A' Fejedelemségre mintegy húsz elztendő
 korábann emeltetvénn, kevés idővel azután
Saroltát az Erdélyi Fejedelemnek Gyulá-
 nak leányát vette el feleségül, a' ki már
 akkor a' Keresztyén hitenn volt. Erről a' Fe-
 jelem Alfzonymról az íródik, hogy mind
 az

*) Erről Thurótzi ilyen mesét befzéli: hogy *Lehel*
 a' kürtivel *Konrád Császár* agyonn ütötte; holott ek-
 kor *I. Ottó* volt a' Császár. Lásd *Kat. Hist. Ducum*,
 pag. 454. Ebből a' Thurótzi meséjéből került szótán
 a' másik mese is, hogy a' *Lehel* kürti maig is *Jász*
Berénybenn vagyon.

**) Lásd *Práy Dissert.* pag. 72.

***) *Not. Nov. Hung. Part. 1.* pag. 108.

az igazgatásbann, mind a' Keresztyén Vallás terjesztésébenn fő eszköz vólt. Ugyan ennek lehet tulajdonítani azt is, hogy Geiza a' Magyarokat a' külső országokra való ellenséges kiűzésektől visszavonván, a' földművelésre szoktatta. Mely dítseretes igyekezte tudtára esvénn I. Ottó Császárnak, nem tuda, hogy egy *Brúnó* nevű Verdeni Püspököt követül küldött hozzá a' végre, hogy az, az ő Fejedelemségre lett emeltetésénn való örömet kijelentse. Láta t. i. Ottó, hogy ha a' Magyarok a' tsendesenn való lakozásra, és a' pusztítások, 's rablások helyett a' föld művelésére vettékdhenének: az a' szomfzéd tartományoknak, kiáltképpenn pedig Német Orzágnak bátorságbann való maradására igen sokat tenne. De reménylhetette azt is, hogy azenn az útcnn, melyet Geiza elkezdett, a' Keresztyén Vallás is legkönnyebbenn bémehet Magyar Országba. Ebből a' tálból lett az: hogy egyenesenn Püspökre bízta a' követiséget, és hogy *Brúnót* Bavariába a' Passaui Püspöknek Pilgrinnek, vagy Piligrinnek ajánlotta, hogy mind azokbann, melyek ezen követfégnek fzerentsésénn való elvégezésére szükségesek volnának, *Brúnót* segítene. Mely követfégnek meg is lett valamennyire a' reménylett haszna. Mert kevés azután Pilgrinus sok Szerzeteseket küldvén Magyar Országba; ott öt ezer lelket térített a' Keresztyén Vallásra; a' mint ezzel a' Római Pápához VII dik Benedekhez 975 ben küldött levelébenn ditsékszik *). Mely térítésnek mind.

*) Lásd *Hard. Concilior.* Tom. IX. pag. 710. Item *Inchoffer in Annal.* pag. 209. et *Edt. III.* 46. pag. 516. Item *Schwarz* pag. 9.

mindazáltal nem volt állandó fogamatja; mert a' következő ház elzúndók alatt, nem hogy terjedt volna a' Kereszttyén Vallás Magyar Országban; hanem még a' mi volt, annak is szinte vége lett; míg nem oltán a' Prágai Püspök *Adalbert*, rész szerint követői által, rész szerint maga jelenlétével, mind a' hitbenn gyengélkedő *Geizt* megtróskelte, mind annak fiját *Istvánt* megkeresztelvén, az egész Fejedelmi Házat a' Krisztusnak megnyerte. Ezekután *Geiza* a' Szent Márton hegyén lévő Klastornak felállításához *) fogván, és *István* fijának a' Fejedelemségre az utat megkészítvén: meghalt 997-benn. Már ő alatta nem kevés Idegenek jöttek bé Magyar Országba, kik közül Fő emberek voltak ezek: *Deodatus*, vagy *Theodatus*, vagy *Tata*, a' ki Apuliából szakadt Magyar Országba, és a' ki az *István* Keresztattyanak mondatik; másik volt *Volfger* Német Nemzet, az ő Testvérjével *Hedrich*kel, kitől vette nevét Hedervára. Illyenek voltak továbbá *Hunt*, és *Páznán* **).

§. 63.

Az ő Attyának *Geizának* halála után, mindjárt 997-benn, minden akadály nélkül álltalvete a' Fejedelemséget *ISTVÁN*, mint egy 18-dik elzúndós korában. De azt tessen keves ideig viselhette; mert még azon elz-

*) Bizonyítja ezt annak fundationalis levele. Lásd *Stilling* Tom. I. pag. 194. et *Katona Hist. Duc.* pag. 661.

**) Lásd *Steph. Katona Hist. Ducum.* pag. 668. et sequ.

esztendőbenn támadás lett ellene. Ugyan is az Idegenek, kiket Geiza hívott vala bé az Országba, és már sok jószágokkal bírnak 's nagy hivatalokat viselnek vala, olyan hatalmat vettek magoknak a' még tapasztalatlan Fejedelem alatt, hogy mindenbenn az ő kezek forogna *). Ezt nehezenn szenvedénn sok Magyarok, pártot ütöttek: de még is jókor észre vevődvénn a' dolog, ez által hamar letsendesítették. Sokkal veszedelmesebb volt az a' támadás, melyet kevés azután 998-bann a' Somogyi Fejedelem *Kupa* a' Kerefsztyénségre nem tért Magyarokkal indított. De ettől a' Németeknek, kik között volt *Hunt* és *Páznán*, és a' Kerefsztyén Magyaroknak segítőlégyével szerentsésenn megmenekedett. Mert *Ventzellinust* Fővezérévé tévénn seregének: az Kupát Veszprém alatt az ütközetbenn maga kezével megölte. Melyet látván annak katonái, megfzaladtak, és az István serege győzedelmeskedett.

§. 64.

Vizszaállítván István országába a' tsendességet: fő gondját a' Kerefsztyén Valásnak a' Magyarok között való terjesztésére fordította, és ez által érdemlette az Apostoli nevet **). E' név, és az azzal járó Királyi Mél.

*) Lásd *Windisch*. p. 37.

**) Némellyek azt beszélik, hogy midőnn István Fejedelem a' Kerefsztyén Vállához való buzgóságából, egész Országát Püspöki Megyékre akarta volna felosztani: elküldötte *Astrichot*, a' kit előre *Kalotsai Püspöknek* szánt, a' Római Pápához, kit *némellyek VII-dik Benedeknek*, de sokkal többenn

Méltóság, 's ennek jele a' Korona, mikép-
penn

II-dik Sylvesternek mondanak, a' végre, hogy ezen tselekedetre nyerne engedelmet, és egyfzersmind a' Római Széknek Országát aláadná. Melybenn a' Pápa nem tsak örömet megegygezett: hanem önéki *Magyarok Királlya és Apostola* Titulust adván, koronát is küldött, mellyel máig is koronáztatnak a' Magyar Orzági Királyok. Ehez adott egy Patriarchai kerefzet is, mely öfztán Magyar Ország' tziemerébe is belément; és még ma is a' koronázáskor egy Püspöktől a' Király előtt vívdik. Az említett koronát ugyan, a' mint mondják, a' Lengyel Orzági Fejedelenek Micislausnak kénzítette vólt II-dik Sylvester. De egy álmában megjelent Isten' Angyala által megintetvén, nem ennek, hanem Istvánnak küldötte azt, a' kerefzettel egygyütt. Ezen értelemnek valóságát fundálják *Chartuitius* tanúbizonyságánn, a' ki Kálmánnak a' IV-dik Béla testvérjének, és Haliciái Királynak parantsolatjára, leírta a' Szent István életének Históriáját. Lásd *Script. rer. Hung. Tom. I. pag. 417.* Fundálják továbbá ezt az értelmet kiváltképpenn II-dik Sylvester Pápanak Szent István' levelére küldött válafzánn, mellyet meglehet látni Jésuita *Inchoffer Menyhértnek* ilyen titulusú munkájábann: *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae Tom. I. pag. 256. et seqq. Romae 1644. Fol. ad 1059.* De *Chartuitius* tanúbizonyságánn építeni nem lehet, mert ő Szent István Király után sokkal, a' XIII-dik Századbann élt. Maga is az a' mód, mellyet a' dolog' leírásábann követ, világossann mutatja, hogy abbann sok a' költemény; a' midőnn Angyali jelenésről, 's más egyéb effőlékről emlékezik. A' mi pepig a' II-dik Sylvester válafzát illeti, annak valóságáról, tsak azért is lehetne kétkedni, hogy arra *Chartuitius* nem provócál; holott rá szükségé lett vólna. De nem is vólt ennek a' válafznak egélf a' XVII-dik Századig semmi híre, 's nyoma. Ekkor hozta azt *Inchoffer* világosságra; a' kihez az került egy *Levacowich* *Rafaél*

penn és mikor adódtak légyen Istvánnak:

ar-

nevű Horvát Országai Minorita Baráttól. Mennyit tett légyen ez; megtetűzik abból, hogy azon vá-
lasznak közönségessé való létele előtt világosan
tagadták a' Magyarok a' Római Udvarnak Ma-
gyar Ország bírásához való jussát: de azolta olvas-
vann az Inchoffer könyvét, mindnyájann megné-
múltak, egézzenn a' múlt Századnak közepéig.
Ekkor költ ki Inchoffer ellen egy Tudós Hazánk
fia (Lőtsei fi) *Schwartz Gottfried*, és kezdte a' Ma-
gyarok szeméről a' hájogot levonni, a' már említett
munkájában: *Initia Religionis Christianae inter Hun-
garos Ecclesiae Orientali adserta* pag. 52. et seqq.
Ellene mondott Schwartznak *Kollár Adam* a' Bé-
tsi Császári Könyvház Gondviselője, in *Historia Di-
plomatica Juris Patronatus Apostolicorum Hung.
Reg. Libr. I. cap. 9. et seqq.* és igyekezett megmu-
tatni, hogy II-dik Sylvesternek Inchoffer által kö-
zönségessé tétetet Bullája igaz. De a' mint Dr. Detsi
Sámuel Úr, a' *Magyar Korona Historiájában*
pag. 136. mondja: egy Tudós Zagrabí Kánonok
(Zagrab, vagy Ágram van Croatiában) *Kertse-
lich Boldisár Adam*, megolvassván Kollár mun-
káját, barátságosan írt nékie, és egézzenn fel-
fedezte Levakovits Rafaél álnokságát, még pedig tu-
lajdon keze írasából, melyek körzül egybenn (Dr.
Detsi pag. 137. et 138.) Olaszúl azt írja Aldo-
brandinus nevű Cardinálhoz, hogy mivel a' Magya-
rok olyan értelemben vagynak, hogy az ő Or-
szágokhoz semmi jussa nincs a' Pápnak; hogy jó-
zanabb gondolatokat indíthasson bennük, egy leve-
let írt Sylvester Pápa neve alatt. Lásd Dr. Detsin ki-
vül *Kollár de Originibus, et usu perpetuo potesta-
tis legislatoriae circa Sacra Apostolicorum Regn.
Hung. Vindobonae 1764. in 8-vo Cap. XIV.* pag.
160 Ezek így lévén, még Chartuitiusból, és a'
Sylvester Bullájából, csak annyit sem lehetne meg-
bizonyítani, hogy Sylvester koronát küldött volna
Szent Istvánnak, annyival inkább azokból, hogy
a' mostani koronánk a' Sylvestertől küldetett koro-

arról külömbkülömbféle értelmek, sok kétsé-

na volna, ki nem hozhatódik. Mindazáltal az elsőt, hogy II-dik Sylvester tsakugyan küldött valamely koronát Szent Istvánnak, a' mi részünkről valók is, nevezetesen D. Detsi Sámuel, és Veszprémi István Urak (Lásd az utólsót pag. 31, és 50.) megengedik: abból az okból (Lásd D. Detsi pag. 96.) hogy azt nem tsak a' Hazai, hanem a' külső Historikusok is mondják, sőt a' Hazánk közönséges végeztései is bizonyítják. Az igaz: hogy tsak a' *Dithmár* szavai is, a' ki Szent István Király idejében Merseburgi Püspök volt, erre az értelemre vísznek bennünket. Mert ő *Annalium Libr IV.* így szól: „*Imperatoris praedicti (i. e. Ottonis III-tii) „gratia et hortatu gener Henrici Ducis Bavarorum Vajk in Regno suo Episcopales cathedras „faciens, coronam, et benedictionem accepit“.*” Hogy pedig *Vajkonn* Szent István Magyar Királyt értette *Dithmár*: onnan tesszik meg, mivel ő volt az, a' ki *Henrichnek* a' *Bavariai Hertzegnek* Leányát *Giselát* feleségül vette. Ebből mindazáltal nem következik, hogy a' Koronával együtt a' Királyi méltóságot is a' Pápától vette Szent István: mert azt néki a' Magyar Nemzet adta, tsak az is adhatta. Nem is volt még II-dik Sylvester idejében, a' Pápai hatalom olyan szélesenn kiterjedve, hogy ő valakinek Királyi Méltóságot ajándékozhatott volna. Legelőször VII-dik Gergely, vagy *Hildebrand* Pápa a' XI-dik Század vége felé (utolsó fertályában) szerzette ezt a' hatalmat a' Pápáknak. Az is bizonyos, hogy a' Szent István előtt élt Magyar Fejedelmek már valóságos Királyok voltak. Maga Szent István ezt a' nevet a' ja azoknak, midőnn Imre fiához intézett oktatásaibann így szól: *Lásd. Decret. S. Stephani Libr: I. cap. VIII. §. 3. Mores meos, quos regali vides convenire dignitati, sine vinculo totius ambiguitatis sequere. Grave enim tibi est, hujus climatis tenere regnum, nisi imitator consvetudinis antea regnantium exstiteris*

ségeskedések, és hofzfzas vilzfzálkodások
vól-

Regum. Geizát is, a' Szent István Király' édes Attyát, és a' Nagy Attyát Toxust Királyoknak nevezi *Luitprandus* II-dik Ottó Császár uralkodása alatt élt Cremonai Püspök, és más Hístóricusok, a' mint ezt megmutatja D. Detsi pag. 104. et sequ. II-dik Sylvester tehát, csak oly veggel küldött István Királynak Koronát, hogy az által lekötöztette őtet a' Római felek eránt való háládatosságra, és a' Keresztjén Vallás' terjesztésére buzgóbbá tegye. Eleitől fogva szokása vólt t. i. az a' Római Széknek, hogy azoknak a' Fejedelmeknek, a' kik vagy a' Pogányyságot oda hagyván Keresztjénékké lettek; vagy a' Görög Vallástól elfszakadván, a' Rómaira tértek, ha színte már annakelőtte koronás fejek vóltak is; még is Koronát, Királyi palját, zafzlót, keresztet, és más efféle szembetünő izimeket szokott küldeni. Lásd Doctor Detsit pag. 11. Így tselekedett p. o. III-dik Innocentius 1024-dik elfzendőbenn, *János* Bulgáriai Királlyal (ámbar már annak előtte is koronás Király vólt) azért, hogy az a' Napkeleti Birodalomtól elfszakadt. Lásd Raynald. Annal. Eccles. ad a. 1024. Így tselekedett ugyan csak az említett Pápa a' Serviai Királlyal *Vulcussal*, kinek már annakelőtte Konstantinápolybann Korona tevődött fejére. Lásd Raynald a' felhozott helyeenn. Így bánhatott II-dik Sylvester is Szent István Királlyal. — Hogy mindazáltal, a' mi mostáni Koronánk, nem a' II-dik Sylvestertől küldetett Korona, mint sokann vélik, megtefzik azokból a' betűkből és nevekből, mellyek azonn láttatnak ily rendel: *Ο αρχαγγελος Γαβριηλ, ο Δημητριος, ο Δαμιανος, Κωνσταντινος Βασιλειυς Ρώμαιων ο πορφυρογενής. Μιχαηλ εν Χω πικος, Βασιλειυς Ρώμαιων ο Δεσπας. Γεωββίτζ. Δεσποτης πικος κρατης Τερκιας. ο Κοσμας Γεωργιος, ο Αρχαγγελος Μιχαηλ.* Ezen említett izeneményeknek a' kepeit is lehet a'

voltak a' Hazabéli Tudósok között, míg nem

H 2

az

Koronánn látni. Tudniillik a' Krisztus képével, mely előlről szemközt a' Korona' homlokánna szemléltek, egyenesen álltaellenbe, és így hátúlról a' tarkójánál a' Dukás Mihály képe van lefestve, szinte olyan szimeresenn, mint a' Krisztusé, ezzel a' különbséggel mindazáltal, hogy a' Krisztus Királyfészkben ülve, egy egész póltzal láttatik teljebb emeltetettnek lenni, mint Dukás Mihály. A' Krisztus' Királyi Thronusának alsó 'sámolyánál egy egész gráditsál alább balról Gábrriel Arkangyalnak; jobbról pedig Mihály Arkangyalnak, és ezek után a' jobb oldalonn Szent Györgynek, a' balonn pedig Szent Demeternek a' Görög Ekklésia' nevezetes Szenteinek képei vagynak; és ezek töltik be a' Korona első, vagy homlok részét egészenn: mellyel, n' mint Doctor Velzprémi István Ur a' Magyar Kororáról Irt Elmélkedésének 52-dik oldalonn, nem ok nélkül véli, az jelentek, hogy a' Krisztus oly mindenekfelett felmagasztaltatott Felség, ki még az Arkangyaloknál, és a' Szenteknél is teljebb való, és azok mindnyáann az Ő Thronusának 'sámolyánál udvarolnak. A' hátulsó részenn a' Koronának, alólról Dukás Mihály alatt, jobb kézről van Constantinus Porphyrogenitus; bal kézről pedig Geobitz azaz *Geiza* képe. Ezek mellett ismét két Görög Martyrok állanak, úgymint jobbról *Demjen*, vagy *Domján*, balról pedig *Kozma*. Hogyhogy lehetne már hiúni, hogy Sylvester arra a' Koronara, mellyet Szent Istvánnak küldött, ezeknek a' Görög Szenteinek képeit festette, és azoknak neveit metzettette volna inkább, mint a' Szent Péterét, Szent Pálét, a' köket a' Római Ekklésia főképpenn tisztel; és hogy a' maga képét, és nevét Szent Istvánéval egygyütt abból kihagya volna: a' mely pedig egyedül maga tartfhatta volna fezz azon ajándék' emlékezetét? Kivált pedig a' Dukás Mihály, Constantinus Porphyrogenitus; és Geobitz, vagy Geiza képeit, és neveit, hogy tétette, sőt tétethette volna arra, holott azok a' Sze-

az egész dolog a' múlt Századnak utolsó ti-
ze-

mélyek együtt legalább is 70 esztendővel éltek Sz. István, és II-dik Sylvester után? Dukás Mihály t. i. volt Napkeleti Császár, a' ki 1071-től fogva 1078-ig uralkodott. Geobitz pedig, vagy Geiza Magyar Országi Király I-ső Bélának fia, uralkodott 1074-dik esztendő-től fogva 1077-ig; es így ezen két Uralkodó ugyan azon egy időre esik. Constantinus Porphyrogenitus nevezetet pedig Dukás Mihály Császárnak mind a' testvér öttse, mind a' tulajdon fíja viselt; és ez, az Imperialis Koronával mihelyt füzlettetett mindjárt; ama pedig, még édes Attya (XI-dik) Constantinus Dukás Császár idejében, a' ki Dukás Mihálynak is az Attya volt, megkoronáztatott. Már hát, minden elme fárasztás nélkül is, akárki észreveheti, hogy ennek a' Koronának *Dukás Mihály*-tól, a' Napkeleti Császártól kellett kerülni; Mert az említett három személyek között, kiknek neveit a' Korona viseli, egyedül neki volt arra hatalma, mint Imperátornak, hogy másnak Koronát ajándékozhasson; a' Koronánn is, az ő képe van a' Krisztus' képe után legmagosabbann felemelve. Adta pedig azt Geizának, a' kinek képe alól önéki bal kéz felől van: mert Constantinus Porphyrogenitusnak, a' ki jobb keze felől van alatta, már az akár a' fia, akár a' testvér öttse lett legyen, neki ilyen Koronát adni, szükség nem volt: mert mind a' kettenn meg lévén koronáztatva az Imperialis Koronával, és így a' Birodalom' örököséivé rendeltetvén, nagyobb méltóságban voltak, mintsem ilyen Despotai Koronára szükségek lett volna, mely az Impériális Koronánál, gazdag, és pompas voltára nézve is alább való volt. De mit is keresne így a' Koronánn a' *Geiza* neve? Szükségesképpenn tehát az Geizának adattatott, 'a' ki *Κραλης Γερμανίας*-nak, azaz Magyar Ország' Királynak íratik a' Koronánn: mivel, a' mint tudjuk, a' középső századokban a' Magyarok gyakran neveztettek Törököknek. Miért adta legyen pedig Dukás Mihály Geiza Magyar Országi Királynak

zedébe az azt vítató írások által oly vilá-
H 3 gos-

ezt a' Koronát? annak okát nem nehéz kitalálni. Bizonyos dolog tudnillik: hogy Geiza Dukás Mihály Napkeleti Császárnak barátja volt. Megmutatta ezt még a' Királyságra való emeltetése előtt 1073-bann; a' midőn, a' mint Turótzsi János Kronikája II. Szakaszának 50. részében megjegyzi, Salamon Király uralkodása alatt, gyakorta általköltözvénn a' Dunánn a' Bissenusok (Pázinátziták' maradéki Valachiából.) Sirmiumot (Slavóniában) felprédálták, és sok ezer lakosokat hordtak örökös rabságra. Egynehány ízben elégtételt kívánt Salamon Király Dukás Mihály Császártól, de nem nyert. Mely dolgonn ő megbofzánkodvann, hadisereggel ment a' Bissenusok ellen, és hogy megbofzúlhassa a' Görög Császár' hidegségét, legelőször is Nándorfejérvárnak (Belgrádnak) ostromához fogott, a' mely legnagyobb félske volt a' Bissenusoknak. Geiza Herceg is jelen volt ottann, mint Salamon Király' Fő Hadivezérje; és ugyan tsak az ő virtusa tselekedte azt, hogy Belgrád megvétezt. Mely alkalmatossággal, minthogy a' Várba Vezérestül Nicetással együtt bészorúlt Katonái eránt Dukás Mihálynak nagy kegyelmességet mutatott Geiza; a' midőnn azokat, minden bántódás nélkül elbotsátotta: nem tsuda, ha Dukás Mihálynak barátságába esett. Nyilván is említi ezt Turótzsi, a' midőnn *Chronicorum* parte II. cap. 51. így szól; „*Interea Imperator Graecorum, audita liberalitate Ducis Geizae, misit ad eum nuntios, ad firmandam pacem, et amicitiam*“. Mely dolog Salamonnál ízemet is szűrt; mert kevéssel a' felhozott szók után így szól Turótzsi; „*Ad Regem autem Salamonem nequaquam misit Rex Graecorum, unde et Rex Salomon super Geizam Ducem invidiae facibus magis, ac magis exarsit*“. Ily kedves emberének, könnyű ellátni, hogy küldhette Dukás Mihály az említett koronát, és miért nevezte őtet *πρωτης*nak, azaz, hűségnek. Tsak a' már a' kérdés:

gosságra hozódott, hogy arról többé hírdőt

mikor küldődött ez a' Korona Geizának; akkoré mikor ő még csak Hertzeg volt, vagy pedig, mikor már Királyságot viselt? Doctor Detsi Samuel Úr, az első értelembeu vagyon, a' midőnn pag. 200. így szól: „Hallván, *Raymond Dukás Miksa* haly Görög Császár, Nicéas Hadvezérjéről *Geiza* „*Hertzegnek* személybeli virtusait, rendkívülvén „vitőzségét, és vezedelembenn forogó hadinépéhez mutatott kegyelmességét: követeket, és sok „gazdag ajándékot küldött önékie, megköszönvén „hozzá mutatott, hívségét, és fizes barátságát, „s szövetséget kötött övéle. Hihetőképenn a' nékie „küldött ajándékok között volt Dukás Mihály Constantinus Porphyrogenitus, és Geiza képeiket, „s neveiket viselő Szent Koronának is“. Azt az ellenvevést pedig, mely ezen értelem ellen, abból véteződik, hogy Geiza a' Koronán *Κραλης Τερκαιας*-nak, és így világosan Királynak nevezetik; igyekezett még előre elhárítani, a' midőnn pag. 187, 190. azt sürgeti hogy *Κραλης Τερκαιας*, éppenn nem Magyar Országí Királyt, hanem Erdelyi Fejedelmet jelent, ki akkor Geiza volt. Az igaz, hogy Seylices Europalata, a' XII-dik Században élt Görög Fró, azt a' Magyar Országí Királyt, a' kivel Nicephorus Botoniates, ki Dukás Mihályt a' Császárságból levelette (a' Páizmáltalakkal, és Cumanusokkal kötött szövetségének megerősítésére) öfvebarátkozott, nem *Κραλης Τερκαιας*-nak, hanem *Κραλης Ουγγαρίας* nak nevezi. Ez a' Seylices Europalátától említett *Κραλης Ουγγαρίας* pedig a' mint Doctor Vefzprémi István Úr elmélkedésének 45 - dik oldalán Bonfiniusból megmutatja, éppenn Geiza volt. Melyből a' Detsi Úr értelme erőssítésére így okoskodhatni: hogy Seylices Europalata, azért nevezte Geizát *Κραλης Ουγγαρίας*-nak; mert ő már akkor, mi-

dést támasztani talán nem is szükség.

H 4

MA.

kor vele Nicephorus Botaniates megharátkozot, valósággal Magyar Országí Király volt: ellenbenn akkor, mikor neki a' Korona Dukás Mihálytól, ki Nicephorus Botaniates előtt volt Görög Császár, küldődött; nem egyéb volt Erdelyi Fejedelemmél,

és innen lett, hogy a' Koronán *Κραλης Τερκίας*-nak neveztetik. Mellyenn annyival inkább nem lehet tsudálkozni: ha az, a' mit D. Detsi Sámuel Ur pag. 187. a' Jegyzésbenn Meursiusnak Glossarium Gracco barbarum nevű könyvéből bizonyít, igaz; hogy tudnillik ez a' szó: *Κραλης* Bulgáriai szó, és tulajdonképpenn nem Királyt, hanem tsak Királykát, és kisebb hatalmú, és más Fejedelemség őtalmia alatt élő Fejedelmet jelent. Mert így ez a' nevezet, az Erdelyi Fejedelemtre éppenn ráillik. Turciának is hogy inkább Erdely neveztetett, mint Magyar Ország, igen hihető, Constantinus Porphyrogenitusnak azokból a' szavaiból, a' mellyek vagynak de Administr. Imp. Cap. 40.

„*Πρωτον μιν εστιν η της βασιλειας Τραιανικης, κατὰ την της Τερκίας αρχην*“. primum quidem est pons Imperatoris Trajani, ad initium Turciae. Hogy pedig itt, a' *Τερκία* nevezet alatt Magyar Országot nem foglalja bé, ennán tesszük meg: mert mindjárt azután Belgrádot, és Sirmiumot említvén, így szól:

απο των ενεισε η μεγαλη Μοραβια. i. e. ab illis locis incipit magna Moravia; mely néven nem egyéb értetik Magyar Orzágnál; ekképpenn pedig a' vele határos Morva Orzágtól való megkülönböztetés végett neveztetett, és azért, mivel Magyar Orzágnak nagy részét a' Magyaroknak abbann lett megtelepedése előtt, a' mint maga is Constantinus Porphyrogenitus említi Svatoplag Morva Király birta. Mind ezek oda mutatnak, hogy Geiza nem Király, hanem Hertzeg, és Erdelyi Fejedelem korábann vette a' fenn említett Koronát. De ha ezt bizonyo-

MAGYAROK HISTÓRIÁJA, AZ ÁRPÁD FAMILIÁJÁBÓL VA- LÓ KIRÁLYOK ALATT.

§. 65.

I. ISTVAN Király uralkodott 1000-dik I. esztendő-től fogva 1038-ig. Halála után 45 esztendővel, úgymint 1083-ban a' Szentek közzé számláltatott. Halhatatlan nevet, és emlékezetet szerzett a' Magyaroknál azon rendelkezései által, melyek a' Magyarok állapo-

sann még nem határozhatnánk is; elég az, hogy ő, és nem más volt az, a' kinek az adódott. Melyre a' feljebb említett okokon kívül világos erősség az is, hogy I-ső Károlynak (a' ki a' XIV-dik Század elején volt Magyar Országi Király) egy Diplomájában ez a' Korona nyilván Geiza Koronájának nevezetik, a' midőnn így szól: „*Quia Corona Geizae Regis Stephani progenitoris nostri, qua, de more Gentis Hungaricae, Reges Hungariae solent coronari, per infideles illicitos, detentores rapta, detinebatur: nova Corona specialiter pro nobis fabricata exstitimus coronati*“. Lásd Ignatii Com, de Battyán Leges Eccl. Regni Hung. Tom. I. pag. 464. et sequ. D. Detsinél pag. 204. a' Jegyzésben. Mely Diplómába értelem nélkül szúrták ezt a' szót *Stephani* a' Geiza Király neve után. Maga magát tehát ez a' Diploma, így megrontva, megizáfolja, és a' feltett igazság belőle kijő: hogy tudnillik a' mostani Magyar Korona nem Szent Istvánnak küldetett, és nem is a' Római Pápától; hanem Geizának, a' Constantzinápolyi Császártól Dukás Mihálytól.

potját egészenni megváltoztatták, és jobbra mind a' mai napig is tartanak. Ilyenek:

I. A' mit az Attya Geiza kezdett, azt nagy buzgósággal elébb vitte. Mely végre, nemcsak Templomokat, Klastromokat, Apáturságokat (mint a' Pétsváradit, és a' Bakonybélit; amazt Baranya, ezt Veszprém Vármegyében) fundált: hanem Püspökségeket is, és az Elztergomi Érsekséget. Az ő általa felállított Püspökségek számát némmeltyek tsupánn tsak négyre teszik, a' Kalotsai, Pétsi, Veszprémi, és Csanádi Püspökségekre. Mások, mint Timon, Pálma 's a' t. hozzáteszik az Egrit, Gyulafejevárait (Erdélybenn); Bátsit, Gyórit, Nyitrai, Szeremit, (melynek széke Bakmonostra vólt); Vatzit, és Váradit *).

II. Az Országot Vármegyékre osztotta fel: de a' mellyeknek akkori száma bizonyosan nem tudatik. *Timon hatvanra* teszi; *Verbóczy* Op. Tripart. part. III. Tit. 2. *hatvan négyre*; *Otto Frisingensis* pedig, a' XII.

H 5

dik

*) Ez utólsóról ellenkezés támadt Váradí Kánonok T. Gánotzi Antal, és T. Práy György Urak között. Ugyanis Gánotzi azt állította, hogy a' Váradí Püspökséget Szent László fundálta; ilyen titulusú munkájában: *Dissertatio Historico Critica, de S. Ladislao Hungariae Rege, fundatore Episcopatus Varadiensis*. Pray pedig ezen értelem ellen kikelt ilyen titulusú könyvében: *Diatriba in Dissertationem Historico Criticam, de S. Ladislao fundatore Episcopatus Varadiensis*. Anno, 1777, és ismét 1779-ben abban a' munkájában, melynek neve, *Specimen Hierarchiae Hungariae part. I. pag. 330. part. II. pag. 87.* mellyekben igyekezett megmutatni: hogy valamin a' Vázi, úgy a' Váradí Püspökséget is Szent István fundálta.

dik Században, in Hist. Friderici Imperatoris Lib. I. Cap. 31. *hetvennek* mondja.

III. Más Európai Udvaroknak példájára, udvari hivatalokat és Tiszteket rendelt, mint: Náder Ispányt (Palatius), Ország Bíráját (Judex Curiae), és más Zászlós Urakat, vagy Ország Báróit (Barones Regni).

IV. 1016-dik Efstendőbenn, öfzvehívánn Efstergomba az Ország' Nagyjaít, mind a' külső mind a' belső Rendből, azokkal egygyütt Törvényeket ízabott a' Magyaroknak, melvek még ma is megvagynak *) Ezek a' Törvények Magyar Ország'nak akkori állapotját legjobban megmutatják. Azok szerint a' legnagyobb bűnöket is meg lehetett váltani. Tsupánn a' Király élete ellen való öfzveesküvés, a' Hazának elárúlása, az idegen Országba való szökés, a' szabad személy ellopása, és a' fegyver által véghez vitt gyilkosság, büntetettétek halállal, számkivetéssel, és jófzág elvesztéssel. Ellenben, ha valaki mást nem fegyverrel ölt meg: azért csak pénzt, vagy egynéhány tinót kellett a' megölettetett személy atyafizának adni **). Hasonlók jobbára a' több Törvé-

*) Lásd Corp. Jur. Hung. ilyen titulus alatt: *Decretorum S. Stephani Liber.*

**) Cap. 13. Si quis *Liber*, alicujus occiderit servum: reddat alium servum, vel pretio componat; et secundum Canones jejunet. Cap. 14. Si quis *Comitum* uxoris homicidio polluetur: cum quinquaginta juvenis parentibus mulieris reconcilietur; et secundum mandata Canonum jejunet. Si autem *miles*, alicujus virtutis in eandem culpam incidit: solvat parentibus decem juvenes, jejunetque ut dictum est. Si vero *vulgaris*, in eodem crimine in-

vények is; nevezetesen: hogy a' szabad ember, ha szolgát vevz el: szabadságát örökre elveszesse, és szolgává légyen. c. 27. Ha szolgaságbann lévő ember egyszer lop: fizessen az orráért öt tinót, ha tud fizetni; ha pedig nem tud, vágják el az orrát. cap. 30. Ha pedig másodszor is lop: váltsa meg a' fülét öt tinónn, ha telik tőle; ha nem telik, vágják el a' fülét is. Ha harmadszor lop: fosztassék meg életétől. cap. 40. Egy szóval a' lopás ellen való Törvényei Sz. Istvánnak legkeményebbek: a' honnan, ha szabad ember lopott, arról e' vólt a' Törvény: hogy váltsa meg magát; Ha pedig meg nem tudja váltani, adattassék el. Ha harmadszor is lop: öletessék meg. Ebből az is megtetfzik, hogy már Sz. István alatt megvólt a' szabadok, és szolgák, vagy Nemesek és Jobbágysok között való nagy különbség.

V. Erdély Országot, melynek addig különös Fejedelmek vóltak, 1002-dik éftendő-ben Magyar Országhoz kötötte, megfosztván attól az ifjabb Gyulát, ki néki az Annyáról közelfől való atyafija vólt. Mely keményenn való bánás okának az mondatik: hogy Gyula a' Pogányság mellett fogván, a' Keresztyén Vallásnak Magyar Országonn

va-

venietur: cum quinque juvenis cognatis concilietur; et subdetur praedictis pignus. Cap. 16. Si quis accensus ira, ac superbia elatus, spontaneum commiserit homicidium: sciat se centum, et decem daturum auri pensas, ex quibus quinquaginta, ad Fiscum Regis deferantur, aliae vero quinquaginta parentibus deantur, decem autem arbitris, et medicatoribus condonetur. Ipse quidem homicida, secundum institutionem Canonum jejundet.

való terjedését nehezenn szenvedte; sőt utóljára azért hadat is indított István Király ellen. De a' melybenn nem tsak meggyőztetett, hanem feleségével, és két fijával egygyütt, kiknek nevei *Bue* és *Bukne* voltak, el is fogattatott. Igy osztánn Erdély Magyar Királyoktól függő Vajdák által igazgattatott.

§. 66.

Az eddig említett rendelkezései által Sz. István Királynak, mondhatni, hogy Magyar Ország sokkal jobb lábra állíttatott, mint volt annakelőtte. Tagadni mindazonáltal azt sem lehet, hogy ezeknek a' rendelkezéseknek még nagy híjja volt. Nevezetesen, a' mi legnagyobb; kimaradt azokból a' Királyi successióról való rendelés tétel, a' mely pedig, tudni való, hogy legtöbb és legveszedelmesebb zavarodást szokott okozni az Országban. Ennek a' Successiónak egélf dolga, eddig, mint fundamentomonn, tsupánn tsak a' bevett szokásonn állott. A' mely nem elég erős, és bátorságos fundamentom. Írott, és jól meghatározott, 's világos Törvény arról nem volt, de István Királyig nem is lehetett. Ő alatta kellett volna annak hozódnia. Hogy a' Királynak az Almus familiájából valónak kell lenni: ide ment ki az egélf Successiónak meghatározása. De hogy az Almus lineájánn az első szülött légyen-e szükségesképpenn Király, vagy lehet más is? mennyire terjedhet annak hatalma, és jussa? tarthatnak-e arra mind azok Izámot, kik az Almus familiájára, ha mind felsziről is, tudják vinni nemzetiségeket? Mind ezek nem voltak meghatározva; és azért,

Izám-

számtalan egycnetlenséget, és zűrzavart szűltek az Országban szembetűnő kárára, és veszedelmére. Békövetkezett ez még életében Sz. István Királynak; de kivált az ő halálával, mely 1038-ban Augustus 15-dikén történt, és azután majd 40 évtendeig nem volt e' miatt az Országban semmi rend és tsendesség. Ugyanis Sz. Istvánnak egyetlen egy nagy reménységű fia Imre (ki időjártával a' Szentek közzé számláltatott) még huszonnégy évtendő korában, Attya életében, 1031-ben meghalván: bizonytalan lett a' Successio. A' legközelebb való atyafiái Sz. Istvánnak voltak az ő Attya testvérjének Kopasz Lászlónak két fiai: *Béla*, és *András*. De ezek Sz. Istvánnak, szilaj természetek miatt, nem tetszvénn; mivel a' mint a' Historikusok írják, attól félt, hogy a' Keresztyén Hitet elhagyván, a' Pogány Vallást viszfzahozzák Magyar Országára: mind a' kettőt elmellőzte, és örökösének még előre választotta Pétert, Velentzei Herceget, Ottónak, az ő testvér húgától *Giseltől* való fiát. De meg kell jegyezni, hogy már ebből az időben, melyről itt szó van, *Otto* Velentzével nem bírt, hanem attól már az előtt megfosztatván, feleségestül egygyütt ment Constantinápolyba, a' hol maga 1031-ben meghalt, a' felesége pedig Gisela Péter fiával egygyütt Sz. István Királyhoz Magyar Országára jött. E' szerint, a' Béla, és András elmellőzésére, és azok helyett a' *Péter* választására, aligha inkább az nem vitte Sz. Istvánt, hogy testvér húgának, 's annak fiának, gyámoltalan, és ügyefogyott állapotját látta: mint a' kik minden birtoktól elesetek, és az egészenn való elállásodás.

dáshoz közelítettek. Mely állapotjában *Gisela*, a' mint el lehet gondolni, semmit el nem mulatott, hogy a' Bátyját Sz. István, az ő rajta és fián való könyörületességre indítsa. Meg is lett ez; annyival inkább, mivel a' Királyné, a' Bavariai Gisela is *) ezt akarta; és Péter Sz. István örökösének kihirdettetett. Ezt sokann az Ország' Nagyjai közzül nem ízívelhetvénn, annyira mentek, hogy Sz. Istvánnak élete ellen öfveesküdtek. Mely vezedelemtől tsudálatosan menekedett meg. Midőnn t. i. egy az öfveesküttek közzül éjfézaka a' Király' háló szobájába lopódvann, annak ágyához közelíteni akart volna: történt, hogy a' ruhája alatt elrejtett fegyvert elejtette, melynek zördülése, midőnn a' Királyt álmából felserkentette volna: a' gyilkos annyira megrettent, hogy térdre esvénn a' Király' ágya előtt, és gráciát kérvénn, egész szándékát kijelentette, és minden társait kiadta. Ezen történet után András és Béla a' legközelebbiről való atyafiak Sz. Istvánnak elbújdostak Magyar Országról; és Béla ugyan ment Lengyel Országba, András pedig Mufzka Országba: a' honnan némeltyek úgy gondolkoznak, hogy az említett öfveesküvésbenn ezek is részesek lettek volna. De ebből az nem következik. Mert azt tselekedhették Giselától a' Péter anyá-

*) Ez a' Királyné volt az, a' ki Szathmár Vármegyébe, a' Szamos mellé Német lakosokat szállított, és ez az eredete Szathmár *Németinek*. Nem külfömbenn a' *Hermann* familiáját is, mely a' Szebeni Várat építette, Norimbergából ez a' Királyné hívta ki Erdélybe. Ettől a' *Hermann*tól Szeben, máig is *Hermannstadt*nek, azaz, Hermann Városának hívattatik.

nyától, sőt magától a' Királynétól való féltékben is; sőt hogy valósággal ebből, és nem más okból esett az, megijesztik onnan, hogy maga Sz. István volt az, a' ki őket kérte, hogy távozzanak el Magyar Ország-ról. Mellyet, ha másképpenn lett volna a' dolog, nem kéréssel, hanem kényszerítéssel vitt volna véghez.

§. 67.

Igy tehát a' Szent István' halála után, 1038-ban, Andrásnak és Bélának távol léteknél, könnyebb volt Giselának véghez vinni, hogy az ő fiára Péterre szálljon a' Királyság. De csak hamar vízfőz kezdett azzal élni Péter Király. Mert elsőbenn is az özvegy Királynén Giselánn semmit sem adott; sőt azt, hogy magát az ő uralkodásába ne avassa, berekesztvénn, oly keményen tartotta, hogy a' lápláztatására izücséges dolgoknak is nagy szűkit látta. Továbbá, azonn kívül hogy egyedül a' fájlalanságra adta magát: a' Magyarokat megvetvénn, és bofzítás szókkal *) illetvénn, az idegenekkel barátkozott, azokat emelte Tízfőlégekre. Mely

tse-

*) Thúrózi Chron. part. II. cap. 35. azt mondja, hogy mikor neki ezekről panaszkodnának a' Magyarok: ilyen feleletet adott: „Si aliquandiu sanas fuero, omnes Judices, tam Clarissimos, et Spectabiles, quam pedaneos, et centuriones, et villicos, omnesque Principes, et potentes in Regno Hungariae Teutonicos constituam, et terram ejus hospitibus implebo, et eam universaliter in potestatem Teutonicorum redigam“. És ismét: „Hoc nomen Hungariae derivatum est ab *ungaria*, et ipsi debent *ungarizari*“.

tselekedetei, és szavai által felingereltetvén a' Magyarok, 1041-benn helyébe *Sámueit*, másképpenn *Abát*, (kit a' külső Írók *Obó*-nak, és *Ovó*-nak is neveznek) a' Sz. István Király idejébéli Palatinust (de a' ki Péter alatt ebből a' tisztségből kiesett) tették Királlyá, annyival inkább, mivel ennek felesége a' Sz. István Király' testvére (*Sarolta*) volt.

§. 68.

ÁBA mindjárt sereget gyűjtvénn, Pétert az Országból kikergette; Tanácsosait (kik *Budo*, és *Sebu* nevezetűek voltak) kardra hányatta; sőt annyira ment a' Péter követői ellen való kegyetlenségben, hogy a' maga udvari embereit, sőt az Atyafiait is, akármely ketsíny gyanúra, kíméletlenül öldöste. A' honnan magoknál a' Magyaroknál is, a' kiktől pedig annakelőtte az *Aba*, azaz *Apa*, névvel tiszteltetett meg, utálatba ment. És e' volt annak fő oka, hogy Péter a' Német Császár III-dik Henrich segítségével 1044-benn a' Királyságba vízfzsaállítódott. Tudnillik, III-dik Henrich, 1042-benn, őfzszel, az ő Német hadával bėjött Magyar Országra; *Heimburt* és *Posont* elfoglalta, és elpusztította: mivel Aba is, annakelőtte Ausztriába béitött, és ott nagy pusztítást tett. Ekkor, beszélni akart Aba a' Császárral: de az, a' békességre nem állott; hanem, 1043-bann a' Rábáig, és Rábtzaig nyomulván, tőle azt kívánta: hogy azt a' darab földet, mely a' *Lajta Vízétől* a' *Cetius* Hegyig terjed, és *Felső Pannóniát* foglalta magában, adja által. És ekkor szakasztódott el ez a'

ré.

rélze Magyar Országának, mely ahhoz soha többé vízfizra nem került. Ekkor III-dik Henrich haza ment Német Országba: de tsak hamar vízfiztatért, a' Péter rélzinn lévőktől ösztönöztetvénn. Midőnn a' Rábann általjött: Abát nagy sereggel szembe találta, és kemény verekedés után *) meggyőzte; minthogy azt, katonáinak nagy része elhagyta. Aba ugyan elfutott: de azoknak Attyafijaitól, kiket megöletett, kézre kerítetvénn, és Péterhez vitettetvénn, ennek parantsolatjából halállal büntettet 1044-benn.

§. 69.

Igy sem lehetett mindazáltal tsendes, és tariós a' Péter uralkodása. Mert mivel ő háladatosságának megbizonyítására; magát Országostúl egygyütt III-dik Henrich Császárnak alávetette; és az ő tőle való függését, esküvéssel is megerőssítette: olyan gyűlölségbe esett a' Magyar Rendekek előtt, hogy azok 1046-bann Csanádoun egybegyűlvén, helyébe a' feljebb említett *Andrást* választották, és Mufzka Országba minden késedelem nélkül utánna küldöttek. Ezt megértvénn Péter, midőnn a' Sógorához Adalberthez (ki Austriai Marchio volt) Austria-ba akart volna futni, elfogattatott, és Szé-

*) Ez a' győzedelem, sok emberébe került III-dik Henrikaek; nevezetesen, Bavarussai közzül, nagy számmal estek el; a' honnan, a' mint Thürotzi Chron. cap. 37. megjegyzi, az ütközet helye *Ferlorum Payernek*, (igazabb Németfeggel, *Verlorne Bayern*) magyarul *Veszett Németnek* neveztetett.

Székesfejervárra vitetett; a' hol ofztánn, hogy ismét Királlyá ne tehessék, mind a' két szeme kifúratott, és ugyan tsak 1046-bann meg is hólt.

§. 70.

ANDRÁS, a' hívásnak engedvénn, ugyan azon elztendőben, a' mint Turótzsi mondja, *Leventhá*-val egygyütt bėjött Magyar Országra. És midőnn *Aba új vár*ra értek, (ad novum castrum, quod *Aba* construxerat, a' mint szóll Turótzsi) *Vatha* nevű embernek vezérsége alatt, sok Magyarok mentek eleibe, kik azt kívánták, hogy nékik engedődjék meg a' Pogány Vallásra való vízfzátérés. Ugyan ezt sürgeiték Pestenn is, hol András az öttisével akkor állapotott meg, midőnn Székesfejervárra akart menni, hogy ott megkoronáztassék. Engedett is ekkor kívánságoknak András: a' honnan azok, a' Kerefztyénekenn, a' Papokonn, nagy kegyetlenséget vittek véghez. A' többek között ekkor esett az, hogy midőnn a' Bátsi, Kalotzsai, és Veszprémi Püspökökkel egygyütt *Sz. Gellért* is (deákúl *S. Gerardus*) a' Csánádi Püspök, Pestre eleibe akart volna menni Andrásnak: a' Duna mellett szekereből kifordíttatott, és arra a' hegyre, mely ofztán ő róla *Sz. Gellért Hegyének* nevezetett, felvitetvénn, letafzított. Az előtt annak a' hegynek Kelenfeld vólt a' neve. Lásd Thur. Chron. P. II. c. 40. De mihelyt magát megerősítette, és bátorságba helyeztetnette András Király: minden jófzága, sőt feje veztesége alatt parantsolta kinek kinek, hogy a' Kerefztyén Vallásra vízfzátérjen, és a' Sz. István

ván Király Törvényeit megtartsa. Mely tselekedetével a' népet tsak a' Kerefztyén Valás felől való bal vélekedésébenn erősítette meg. Sokkal nagyobb kedvet talált azzal: hogy a' Német Császártól való függését az Országának, mely, minthogy a' Rendekek tudta és akarata nélkül esett, (lásd Benzur Hungaria semper libera. cap. II. p. 35. et seqq.) törvénytelen volt, elrontani igyekezett. Ezért hadakozott is *III Henrikkel*, és eleinte igen fzerentsésenn. Mert midőnn az 1051-benn őlfzfel Magyar Országgra nagy seggrel jött volna: *András*, kinek az őttse Béla is sok Lengyelekkel segítlégére volt, a' *Vértesi* erdőknél rúúl megverte *). Mind-

I 2

az

*) Innen vette ez a' Hegy, és Erdő a' Vértess nevet, mivel onnan a' Németek pai'saikat elbányvann, nagy felelemmel szaladtak el, Thúrótzinak (P. II. cap. 43.) ama szavai fzerint: „Ex hoc autem eventu, locus ille, unde Teutonici, tam turpiter dedecorati, abjectis clypeis fugiunt, usque hodie *Vértess hegye* nunciat, Teutonici vero, locum eundem *Schiltberg* vocant“. Ugyan erre tölöz a' Béla Király Író Deákja is, midőnn cap. L. így fzóll: „Dux vero Arpad dedit *Eleu-*canec — sylvam magnam, quae *Vertus* (így van a' Bétsi codexbenn, és nem *Vetrus*) vocatur, propter clypeos Theotonicorum inibi dimissos“. Tudnillik régi Magyarsággal, *Vért* annyit téfzen, mint *pai's*, mely megteszik, a' Szent Pál Leveleinek azon fordításából, melyet Komjáti Benedek Krakkóbann 1532-benn in 8-vo adott ki. Ebbenn, az Ephesusi Levél VI-dik Réfzének 14-dik verse így vagyon: „Reátok vegyétek az igazságnak *veertht* (mejj vasaath). Nem különbenn, a' 16-dik versbenn: az hitnek *vértet* (veert vassát) felvévén a' a' t.“ Lásd *Cornid Vindictae* pag. 204.

azáltal szándékának végre hajtásábann az ő testvérjének Bélának ellene való támadása által megakadályoztatódott. Ugyanis, annak András, míg magának fija nem született, azt ígérte, hogy örökösének fogja tenni. Melyre Béla szíjot tartván, midőn 1058-bann Andrásnak Salamon nevű fija született, és már nem ő rá, hanem erre a' fijára igyekezett az Orfzágot hagyni: nem titkolhatta el Bátyya ellen való nagy haragját. Ebből a' lett, hogy András a' fiját Salamont féltvénn Bélától, idegenséget mutatott Béla eránt. Béla pedig azt hívénn, hogy András az ő élete utánn leselkedik: Lengyel Orfzágba szökött egész háza népével egygyütt, és onnan sereggel jövénn Magyar Orfzágba, Andrással a' Tifzához nem meszfe megütöközött. Mely ütközetbenn András a' lovaról leesvénn, öfzvetapodtatott 1060-bann. A' teste, (noha a' Királyokat Székesfejérváronn szokták eltemetni) *Tihanyba* vitetett, a' hol Apáturságot fundált vala.

§. 71.

I. BÉLA *) az ő Bátyjának Andrásnak halála utánn könnyenn eljutott a Király.

*) Némellyek Kopafz Láfzlónak (Ladislaus Calvus) három fiait mondanak: *Andrást*, *Béla*t, és *Leventát*. *De Cornides* megmutatta, hogy ezenn az utolsó névenn is Béla értetik, a' ki *Leventának* azért nevezetett; mivel egy Pomerániai Vitézzel egy szál kardra menvénn, azt meggyőzte. A' honnan *Albericus Monachus trium fontium*, őtet mindég *Béla pugilnak* mondja. Ez eddig jó. De a' mit innen az újabb Írók hoznak ki, hogy tehát ez a' fzo *Leventa* régi igaz Magyar fzo, nem igaz:

rálýságra; és úgy látszott, hogy azt egéfsz bátorságban is bírhatja; mivel mind András fíja *Salamon*, a' kinek ahoz jussa vólt; mind a' Német Császár, *IV-dik Henrich*, a' kihez Salamon folyamodott, gyermekek vóltak: és így Bélával, kinek vitézsége mindenek előtt esmeretes vólt, fel nem tehettek. Mindazáltal maga Béla másképpenn gondolkodott. Ugyan is: minekutánna ő egyfszer a' maga példájával megmutatta, hogy könnyű a' Magyar Országi Királyt; ámbár az törvényes, és a' Nemzet előtt kedves legyen is (mílyen vólt András) pártütés által a' Királýságból levetni: méltánn félhetett, hogy ez a' példa, másokat hasonló pártütésre indít ő ellene, annyival inkább, mivel ő a' Királýsághoz törvénytelenül jutott. Ettől a' félelemtől indítván, minden módonn azonn igyekezett, hogy a' Nemzet szeretetését megnyerje. E' végre, Királyi Jövedelmeinek nagy megtsonkításával, sok vámokat, és adókat eltörölt; jobb pénzt veretett; az élet táplálására ízükséges dolgoknak árrát alábbvitte; a' főbb, és hatalmasabb embereket, nem nézvén arra, mellette vóltak é vagy ellene? jószágokkal megajándékozta; és hogy a' Papi Rendet is lekötélezzze; 's egyfsersmind a' testvérjén Andrásonn véghez vitt bűnéért botsánatot nyerjen: Szegszár

mellyet tsak az *a vocalis* is megmutat. Hanem ez Török szó, mely nyelvén *Levend* vagy *Levent* önkéntvaló katonát, és bajnokot jelent; a' mint ezt maga Cornides megmutatja. in *Genealogia Regum Hungariae* pag. 205.

szárdonn *) Klastromot épített. Mind ezekből a' Nép, azt vévénn észre, hogy fél Béla, ezen ő félelmét a' maga képzelt hazánának elérésére fordítani, a' legelső alkalmatossággal el nem múlatta. Mert midőnn a' Király abból a' szándékból, hogy a' köznépet annyival inkább megnyerje; azt parantsolta volna, hogy a' Székesfejérvári Ország Gyűlésre a' Papokonn, Mágnásokonn, és Nemeseikenn kívül, minden Helységnek, a' legalább való Falunak is, két két követjei jelenjenek meg: a' parasztok vér szemet kapvann, erre a' végre, a' két két Deputátussal meg nem elégedtek, hanem még melléjek más vakmerő embereket is adtak, és azokat olyan meghagyással botsátották el, hogy a' Királyt a' Templo-moknak, Klastromoknak, sőt magának a' Keresztyén Vallásnak is Magyar Országonn va-

*) Ezt a' nevet ez a' Város vette a' Béla nevé-től, ki is barnaságáról, és kopafzságáról *Szegfűár*-nak, azaz *Barna kopafz*-nak hívattatott; a' mint ehhez tetfzhetőképenn hozza vét *Cornides, in Genealogia Regum Hungariae* pag. 349. et seqq. Az okai ide mennek ki: hogy ez a' régi Magyar szó: *szeg* annyit téfzen, mint *barna* (mely a' Német *Brauntól* van). Innen Pető Gergely a' maga Krónikájábann így szóll *Béla*-ról: *Vala pedig Béla Király fekete szeg síntü. Szár* pedig annyit téfzen, mint kopafz: a' honnan Kopafz László, a' Béla Atya Thúrótzinál Part. II. cap. 4. 15. 33. 42. *Zair Ladislaus*-nak neveztetik. Erdelybenn is, a' Székely földönn (in sede Siculica Gyergyó) van egy *Szárhegy* nevezetü Helység, mely egy reáfekvő magoss kopafz Hegytől vette ezen nevet. — „Hic Be-
„la, erat calvus, et in colore brunus, propterea
„suum Monasterium, ad suam dispositionem Zeg-
„sárd appellavit“. Thurocz. Chron. cap. 46.

való eltörlésére: és a' helyett régi szokásaiknak vízfzazozására kérjék; és ha tselekedni nem akarná, kényszerítsék. Meg is tselekedték ezt a' paraszt követek; és a' Király, minthogy ilyenről álmodni sem tudott, egészenn készületlen lévén, kénytelen volt azt ígérni, hogy harmad nap múlva, bizonyos feleletet ad nékiek. Azomba a' meghatározott idő alatt, nagy okossággal katonákat szerezvén a' környékre, és azokat elrejtvénn; midőnn a' feljebb említett dolgokat nagy lármával ismét sürgették a' parasztok, és őket Béla le nem tensesíthette: a' katonák előjövén széllyel verték, és sokat közzülök megöltek. Ezen tselekedete a' Királynak, a' békességet helyre állította, és ez időtől fogva, sokkal nagyobb bátorsághann kezdett uralkodni. Nagy dolgokat is lehetett volna tőle várni ha a' Királyi szék' öszveromlásából következett esés, vagy a' mint mások mondják, egy háznak reá való szakadása által, már 1063-bann meg nem holt volna. De így is, ennek a' Királynak három esztendeig való uralkodása, többet használt az Orizágnak, mint sok más Királyoknak haszfzabbann nyúlt élete. Mert a' mint Thurotzi Chron. Part. II. cap. 45. szóll: az ő hasznos rendelésinek e' volt a' következése: „Hungaria, quam plurimum locupletata, super omnes circumjacentes regiones caput extulit, eas divitiis vincens, et gloria. Tunc in ea pauperes locupletabantur, et divites gloriabantur“. A' melyet minden bizonnyal az ő tőle felállított kereskedésnek lehetett köszönni. Ennek a' kereskedésnek pedig könnyebb folyamat-

ját az okozta, hogy, a' mint feljebb említődött, jó pénzt veretett. Vólt ugyan Magyar Országonn, az ő előtte élt Királyok, és Fejedelmek alatt is pénz: de kevés, és többire Külső Orzági, a' honnan a' Szent István Király Törvényeibenn a' büntetés, leginkább tinók' száma szerint határoztatik meg. Az adásnak, vevésnek hát, jobbára tsak tsere által kellett megadni: melybenn számtalan vólt az akadály. A' Szent István, Péter, Aba Sámuel, és András Királyok ezüst pénzei aprók vóltak; és tsak egy *pensát* értek; a' honnan vette ez a' Magyar szó is *pénz*, eredetét. Nagyobb ezüst pénzeket, tudnillik *Denariusokat* vagy tízeseket, mellyek tíz *pensát*, vagy, a' mi pénzüünk szerint *petákot* tettek, *I. Béla* veretett; és ilyen negyven tízes ért egy Byzantiumi aranyat. Lásd Turótzai Part. II. cap. 45. egy Byzantiumi arany pedig, tett négyfáz *pensát*. Ezekenn a' pénz nemeinn kellett tehát, az *I-só Béla* rendelkezéből, mindent adni, venni. Mert magoknak a' Magyaroknak, még *I-só Béla* alatt arany pénzek nem vólt: hanem tsak Byzantiumi aranyok forgottak nálok, mellyek a' Görög Császároktól *Michaëlatusoknak*, *Manuelatusoknak*, 's a' t. hívattattak, és a' mi Kőrmőtzai aranyunkal igen egy forma betsek vólt. Ugyan tsak *Béla* hozta bé a' rendes vásárokat is, és azoknak napjává tette a' Szombatot, a' mint *Thurótzai* mondja: „Omnia fora die Sabbathi constituit, „pro vendendo, et emendo“.

§. 72.

A' Béla szerentsétlen halála után, igen hajlandók voltak arra a' Magyarok, hogy az ő fiai, *Geiza* és *László* között, valamelyiket válasszák Királyokká. De a' Német Császárnak IV-dik Henrichnek (kinek a' Salamon Felesége *Sophia*, húga volt) Tanácsosi mindent elkövettek, hogy Magyar Országí Királlyá SALAMON, az I só András fíja légyen; mely ísztán meg is lett; oly feltétel alatt mindazáltal, hogy *Geiza*, és *László* Hertzege titulussal az Országnek harmad részét bírják. E' szerint nekik, a' mint Thurótzí Chron. Part. II. c. 49. et 52. világosan írja, birtokúl esett a' Nyír: azaz, a' mint az Anonymus Belae Regis Notar. munkájának 22-dik részéből kitetízik, Szabóts, Szatmár, Bihar, és Közép Szólnok Vármegyék egész Zilajig, és a' Mefzesig; ezenkívül Erdély. Így minekutánna Salamon, magának IV-dik Henrichnek jelenlétebenn, a' Magyar Országí Királyságba beállítatott; és a' Béla fíjai is *Geiza*, és *László*, abbann megegyyeztek: ezen békességét a' Királyi vérből ízarmazott Atyafiaknak, megzavarta egy *Vid* nevű álnok ember, a' kire Salamon mindek felett hallgatott. Ez tudnílík olyan reménységbeun lévén, hogy, ha Bélát, és Lászlót, valami útonn módonn kivégezetheti, azoknak birtokát ő nyeri ei: azonn mesterkedett, hogy a' Királyt, és a' két Hertzeget öfzvevelzesse. Ezen ízélből, a' Királyt, Salamont arra vette, hogy a' megígért harmad részét az Országnek, ne adja ki Geizának, és Lászlónak: mivel, ha ezt

tselekedné: azok elhatalmasodván, néki mindenbenn akadályára lennének. Mely tanátsnak engedvén a' Király, midőnn az Ország harmadrészének általengedését, először egy darab ideig halogatta, azután pedig egyátallyábann megtagadta volna: Geiza, és László a' Lengyel Országi Fejedelemhez Boleslaushoz folyamodván, és attól segítséget nyervén, fegyverrel akarták Salamont, az ő nékiek ígért résznek kiadására kényszeríteni. Minden bizonynyal hadra ment volna ki a' dolog, ha az Ország' Nagyjai, és Püspökök, sok kéréseik által, arra nem vették volna Salamont, hogy kerülje el a' szükségtelen vérontást, és békéljen meg a' két Hertzeggel. Mely közbenjárásra megszerződévén a' békeség: Geiza és László, minden alkalmatossággal a' legnagyobb hűséggel viseltettek Salamon eránt. Nevezetesenn, a' Kunokat, kik a' Maros felől Moldvából jövénn be az Országba, azt egész a' Tifzáig dúlni, és rablani kezdték, ők verték vilzfza. Ugyan ők győzték meg a' Bissenusokat is, kik a' Görögökkel egygyütt Nándorfejérvárat *) elfoglalták. De mind ezek Vidnek álnoksági által, nem egyebet szerzettek irigységnél a' Király szívébenn; a' honnan az, egyenesenn a' két Hertzeg' elvesztésénn igyekezett. De a' gonosz szándékot észrevévén Geiza: annak eleit vette. Azombann a' testvérjét Lászlót, Morva, és Mufzka Országba küldvén, segítség után járt. Utóljára midőnn Salamon látta, hogy gonosz

*) Lásd feljebb a' 64 - dik §. alatt való Jegyzésbenn.

nosz feltételébeenn alattombann nem bõldogúlhat: nyilván támadta meg *Geizát*; vele az idegen seregeknek érkezése előtt a' Tifzánál megütközött; és meggyőzte. De azután Vátnál, elérkevénn a' segítő seregekkel Lálzló, Geiza győzedelmeskedett. Salamonon, 1074 benn; mely győzelem után, Salamon a' Királyságból is kiesett. Mert, kevéssel azután öfzvegyülvénn Szeksejérváron az Ország' Rendei, Salamon, mint az ártatlan Hertzegeknek üldözőjét, és a' közönséges tsendesség' megháborítóját, a' Királyságból kitétték; és helyébe egygyező akarattal GEIZAT választották.

§. 73.

Merérvénn a' dolgot Salamon, *IV-dik Henrik*hez folyamodott; és attól, segítséget kért Geiza ellen; azt ígérvénn, hogy a' Császártól, mint Urától függeni fog; néki adót fizet; és hat erős Magyar Országí Városokat zálogúl általád. Ráállott a' kérésre, és ígéretre *IV-dik Henrik*; és mint-hogy a' Német Fejedelmeket a' Magyarok ellen való felkelésre rá nem vehette: maga tulajdon költségénn szerezvénn sereget, béütött Magyar Országra. De minden haszon nélkül. Mert Geiza, előre, a' Császár serege útjából minden eleséget eltakarítottván, azt olyan éhségre juttatta, hogy tsak hamar, minekelőtte próbát tett volna, vízfzátérni kéntelenítettett. — Látvánn Salamon, hogy *IV-dik Henrik* segedelmé által, nehezen nyerheti el a' Királyságot; annak ellenségéhez, a' Római Pápához *VII-dik*

*dik Gergely*hez folyamodott: a' ki minden Európai Fejedelmekenn, 's Országokonn uralkodni kívánvann, igen kapott ezenn az alkalmatosságonn; és árabár jól látta, hogy Salamont, ki az egész Magyar Nemzet előtt gyűlölséges volt, annak ellenire, a' Királyságba vízfzsa nem teheti: mindazáltal biztatta ötöt, hogy így a' Salamonbann gerjelztett reménység, Geizábann tartózkodást, és félelmet szerezvänn ő eránta, annál könnyebbenn hatalma alá keríthetné Magyar Országot. Illyen tzélből, úgy viselte magát, mint a' ki a' két Király között lévő pernek megítélő Bírāja; és a' mely Leveleket ebbenn a' dologbann botsátott Magyar Orzágra, azokbann az ő tőle való függést sürgette főképpenn; azt állítvänn, hogy Salamon azért vesztette el a' Királyságot, mivel azt a' függést, és engedelmességet, mellyel az Ekklé'siának tartozott, a' Német Császárnak ígérte; és így a' Szent Széket, a' maga jussától megfosztván, szentség törésbe esett. *) De így is tzélját el nem érhette, ellentállvänn abbann néki a' Geiza nagy lelke, és ritka nemes természete, ki nem hogy arra vette volna magát, hogy az Országot a' Királyi méltóságbann való megmaradásért eladja, hanem inkább, minthogy arra soha sem vágyott, és mikor felvállalta, akkor is erőltetve vállalta fel: azt jelentette ki, hogy ő kéfz Salamonnak engedni az Országot, tsak hogy Salamon néki, az ő Hertzei birtokát adja ki. Tudtára adták ezt Salamon-

*) Lásd *Litterae Pontificis Greg. VII. apud Prayum Tom. I. Annal. Reg. Hung. pag. 76.*

monnak az Ország' Rendei: de ez, nem fzenvedhetvénn egyátaljábann, hogy Geiza, mellette uralkodjon: arra nem állott. Azombann megbetegedvénn Geiza, kevés Hónapok múlva meghólt 1077-benn, minekutánna, valamint az Attya Béla: úgy ő is tsak három éfztendeig uralkodott.

§. 74.

A' Királyságból kiesett Salamon a' Geiza halálábann semmit sem nyert: mert tsak ugyan nem ő, hanem *LÁSZLÓ*, a' Geiza testvére válaftódott Királlyá 1077-benn. De ez, nyilván megmondta, hogy a' koronát felyére tétetni, mind áddig nem engedi, míg Salamon ő véle meg nem békéll: vagy legalább, míg a' Rendei a' megbékéltetésre, minden útát és módát elkövetvénn, azt nem látja, hogy az, egyedül a' Salamon megátalkodása miatt nem eshetik meg. Az Ország' Rendei, ebből is a' László nemes, és Királyhoz illő természetét vévénn éfzre, ő hozzá annyival inkább ragafzkodtak: és kívánságát télyesíteni igyekeztek. Azombann Vil-dik Gergely, ki a' feljebb említett szándékábann, a' Geiza körül tett halzontalan próbái után is megmaradt, meghallván a' László válaftódását, őtet az Éfztergomi Ersek által kísértette meg. Ugyan is, ennek levelet írván, azt kívánta, hogy vegye rá Lászlót, engedelmességeek követel által való kijelentésére a' Római Szék eránt. *)

An.

*) Lásd ezen Levelet JAdami Franc. Kollarii Histor. Diplom. Juris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum. pag. 103.

Anyira ment is, hogy László követeket küldvénn a' Szent Péter', és Római Szent Szék' szolgálatjára való készségét, és engedelmességét ajánlotta. De ez által magát, és az Országot a' Pápa hatalma alá nem adta. *) Ambár tehát, még ezzel, nem tölt egélzeñn kedve VII-dik Gergelynek, : mindazáltal Lászlóval keménnyenn bánni (mint bánt a' Német Császárral IV. Henrichkel), nem mert; nevezetesenn, a' Magyar Országai Püspökököñn, Papokonn, és azoknak jövedelmeinn való hatalmat magának nem vette; mert azt László, ámbár igen buzgó Keresztýén vólt, a' mint hogy olítán a' Szentek közzé is számláltatott, mindég megtartotta. A' Lengyel Országai Király' *Boleslaus*' dolgábann még többre ment. Mert, midóñn Boleslaus, a' Krakói Püspököt Stanislaust bolzfútságábann megölte, azért, hogy az ötet az Ekklé'siából kitiltotta; és ezért a' tselekedetéért Boleslaust VII. Gergely Pápa az Anyaszentegyház társaságából kirekesztette; népét a' hozzá való huség alól felöldözte, sőt magát az egész Országot, ha Királyát megszenvedné, és mind azokat, a' kik pártját fognák, átok alá vetette: László mind ezekkel semmit nem gondolváñn, 1080 bann Boleslaust nem tsak befogadta, hanem annak nem sokara tör-

*) Erről Kollár feljebb említett munkájábann p. 104. így ízöll: „Haec non aliud, nisi piam Ecclesias Christi defendendi, et in spiritualibus summo Pontifici parendi promptitudinem demonstrant: et a subjectione, qua Pontifex Hungaricus, am, Romanae sedis esse obstrictam contendebat, toto coelo sunt diversa“.

történt halála után, a' fiját Micislaust a' Lengyel Királyságba is bétette.

§. 75.

Salamonnak Lászlóval való megbékéltetése munkába vevődvénn, mind ez ideig folytatódott. Nem is láttatott olyan idegenséggel lenni László eránt Salamon, mint Geiza eránt: és utóljára rá is vette magát, hogy a' Királyságról lemond; és tsak azt kívánta, hogy néki olyan fizetés rendelődjék, a' melyből Királyi módonn élhessen. Így meglelt a' békeség a' két Király között 1081-benn, de a' melynek rövid időnn ismét fel kellett bomlani: mivel Lászlónak értésére esett, hogy Salamon embereket fogadott, kik őtet orozva ölnék meg. Ekkor tehát László Salamont megfogatván, a' Visegrádi Várba záratta: a' honnan mindazáltal 1083-bann kiszabadúlt, melyre az I. István Király' Canonizáltatása *) adott alkalmatosságot. Ugyanis VII. Gergely Pápa parancsolatjából, midőnn a' Sz. István teste a' koporsóból kivétetvénn, közönséges tiszteltre kitétetett: **) illendő dolognak látszott, hogy ezen pompánn mind azok, kik a' Sz. István Familiájából valók vóltak, jelen

*) Tudnillik VII. Gergely, *Sz. Istvánt*, annak fiját *Imrét*, és *Gellért* Püspököt 1083-bann Canonizálta.

**) Ekkor, a' mint mondatik, a' Sz. István jobb keze épenn találtatván: annak emlékezetére I. László Király Apáturságot iudált, melyet *Szent Jobbnak* (rég Magyarassággal *Sz. Jogh*) nevezett. Ez ma *Szent Jobbnak* hívattnak. Lásd Fray Dissert. Hist. Crit. de Sacra Dextera Divi Stephani. Vindob. 1771.

len légyenek. Melyre nézve Salamon is, mint egygy a' Sz. István' familiájából, fog-ságából kibotsáttatott. Ő pedig mindjárt a' pompa után elölzör ugyan *Regensburgba* ment a' feleségéhez, onnan pedig, mivel a' felesége el nem fogadta, hofzfzas és teker-vényes útonn Móldvába a' Kúnokhoz boly-gott; kiknek Fejedelmének *Kutesk*nek azt ígérte, hogy ha őtet Magyar Országba vízf-zahozza, és székibe vízfzauilteti: Erdélyt néki adja; és a' leányát feleségül veszi. Il-lyen reménységgel Erdélynek Élszaki részénn, a' Salamon és Kutesk vezérlése alatt feljő-vénn a' Kúnok, 1086-bann beütöttek Magyar Országba, és a' Máramarosi vidéket pulz-títván, Ungvárig nyomultak. De ott ízem-be szállván László velek, őket megverte, és Moldvába vízfzakergette. Nem boldogúl-hatván tehát Salamon Magyar Országonn; másutt kívánt ízerentsét próbálni, és ugyan tsak a' Kúnok' társaságábann általmenvénn a' Dunánn, Bulgáriára, 's Thráczíára ütött, mely tartományok a' Napkeleti Császár alatt állottak. De ezek néki oly hatalmasann állottak ellent, hogy serege megfzalaftatván, maga is az ütközetenn elesett 1087-benn.*).

§. 76.

Ezen halála a' nyughatatlan Salamon-nak nem tsak anuyibann hafznált az Ország-nak,

*) Mások *Kéza Simon* után azt mondják: hogy megmenekedvénn, és bujdosásnak advánn magát, utóljára Szerzetessé lett; és *Kálmán* Király alatt Ma-gyar Országbann meg is jelent: de hirtelen eltűnt, mivel reáesmertek; végre *Pola* nevű Istriaí városbann temettetett el.

nak, hogy az veszedelmes ellenségétől szabadult meg; hanem annyibann is, hogy Sz. László a' Salamon miatt való aggodásit letévén, elméjét az Országának nem csak óltalmazására, hanem öregbítésére is fordíthatta *). Ugyanis, mindjárt 1087-benn, *Zvonimir* Horváth Orzági, és *István* Dalmátiai Királyok, magtalanul halván meg: midőnn az új Király választás felett sok vilzfavonások támadtak volna, és azok között nem csak sok lakosok, hanem a' megholt Királynak felesége is *Ilona*, ki Sz. Lászlónak testvérje vőlt, javaitól erőszakosann megfosztatott volna: segítségül hívattatván László, a' Dráván általment; Slavoniát az útjában elfoglalván, a' Horváthokat letesdesítette; és azoknak megegyezésével testvérjének *Lampertnek* fiát *Almust* Horváth Orzági Királlyá tette. Mindazáltal ekkor egész Horváth Országot el nem foglalhatta: hanem csak Interamnensis Croatziát, mely van a' Dráva és Száva folyóvizek között, és Közép (Mediterranea) Croatziát, melly a' Száva, és a' Havasok között fekszik; a' tenger mellyéki Croatziával pedig, mely a' Havasoktól a' Hadriai tengerig terjed, mint szintén Dalmátziával is, a' Kúnok miatt fel kellett néki hagyni. Ugyanis, olyan hírt vett, hogy a' Kúnok, *Kopulch* nevű Fejedelmeknek vezér-

*) Hogy Sz. László a' maga Orzága javának munkálódását mindennek eleibe tette, világos abból: hogy IV. Henrich VII. Gérgely Pápától 1088-bann excommunicáltatván, és a' Császárságból kivettvénn: ámbár a' Német Rendektől Császárnak választatott, a' választást el nem fogadta.

zérleése alatt Erdélybe, és onnan Bihar Vár-
megyébe béüitöttek, és azt pusztították.
Vizfzasiétvénn tehát, eleikbe ment: és azo-
kat a' Temes vizénél békerítvénn, mind fog-
lyokká tette (tsupánn egy *Esembu* nevű me-
nekedheivénn meg közzülök); kiknek ofztán
ollyan feltétel alatt ígért szabadságot, ha
Magyar Országonn maradnak, és a' Kerefz-
tyén Vallásra térnek. Mely feltételnek elfo-
gadása után, lakóhelyül adta nekik a' Tifza
és Zagyva vize között azt a' földet, mellyenn
maradékaik máig is Jász *) névvel laknak.
Mikor pedig a' Kúnok Moldáviábann meg-
hallották volna az ő attyokfjainak fogság-
bann való létét, igen megbúsúltak, és mi-
neikutánna követeket küldvénn Sz. László
Királyhoz, azokat vizfza nem nyerhették:
sokkal nagyobb erővel ütöttek bé Magyar
Országba. De Sz. László ekkor is szembe
fzállvann verek, minekutánna *Akost* az ő Fe-
jedelmeket maga kezével megölte: megfza-
lafztotta őket, és a' kiket közzülök elfog-
hatott, a' feljebb említett Kúnok közzé adta.

§. 77.

Ezen fzerentsés hadakozásai után, minden igyekezetét arra fordította Sz. László: hogy mivel a' Sz. István Király halála után mindjárt békövetkezett, és attól fog-
va

*) Ezen nevezetről azt kell megtartani, hogy az ettől a' Magyar fzótól van *lj*; innen *ijász*, vagy *jász*, a' ki ijjal bánik: a' honnan ezek a' Magyar Orzági Törvényekbenn *Pharetrariusoknak*, *Balistariusoknak*, vagy *Balistaeusoknak* szoktak nevezetni, és az ebből elrontott névvel *Philisteusoknak* is,

va szüntelen tartott zűrzavarok között, az Országba sok rendeletlenségek tsúfoltak bé, azoknak eleit vegye. Erre nézve 1092-benn két Gyűlést tartott; egygyet Szabólistonn a' Tisza mellett; másikat pedig a' Sz. Márton hegyénn, Győrhöz közel: mely Gyűlések-benn a' Papi és Világi Rendekkel egygyütt, a' közönséges tsendességnek és bátorságnak helyre állítására, és fenntartására halznos Törvényeket *) hozott, mely Törvényekből **)

K 2

Ma-

*) Meg lehet ezeket látni in Corpore Juris Hungarici p. 134. et sequ. ez alatt a' titulus alatt: Decretorum S. Ladislai Lib. I. II. et III. mellyek között az első könyv az Ekklesiái, a' második, és harmadik pedig, (mellyekben a' Sz. Márton hegyénn hozott Törvények foglaltatnak) a' Polgári Rendtartásokat illeti.

**) A' mi az Ekklesiái dolgokat illeti, világos a' Sz. László Törvényeiből, hogy még akkor a' Magyarok nagyobb részint a' Görög Vallásbéli szokásokat követték. Ugyanis, mindjárt az első könyvnek első részében ez a' Törvény van: „Bigamos Presbyteros, et Diaconos, et viduarum, vel repudiatarum maritos, jubemus separari, et peracta poenitentia, ad ordinem suum reverti. Et qui noluerint, illicita conjugia dimittere, secundum instituta Canonis, debeant degradari.“ Mely Törvényben világosan Görög Ekklesiái szokás vagyon; melyben a' Papnak leányt kell elvenni feleségül, és ha ez meghal, második feleséget nem szabad venni; ha pedig veszt: Egyházi hivatalától elesik. Továbbá a' 51. dik részében (a' későbbi Királyok' Törvényeinek részei *Articulusoknak* mondatnak) e' van: „Latini, qui Ungarorum consuetudini, legitime consentire noluerint: scilicet, postquam Ungari carnes dimiserint, ipsi iterum, in secunda, et tertia feria comederint; si se nostrae consuetudini meliori non consentire dixerint: quocumque volunt, eodam dant. Pecuniam vero, quam hic acquisiverunt, Lie

Magyar Országnek akkori állapotját, mind
az

„relinquant, nisi forte resipuerint, et carnes nobis-
„cum dimiserint.“ Itt szó van a' Nagy Bőjtről;
mellyet különbözőképpenn tartott meg a' Napkeleti,
és Napnyugoti Ekklésia. Mert a' Napkeletiek, vagy
Görögök, elkezdték azt mindjárt az úgy nevezte-
tett *Dominica quinquagesimae* után következett
Hétfőnn, és bőjtöltek egész Húsvétig. A' Napnyugo-
tiak ellenbenn, kik *Latinusoknak* mondattak, nem
bőjtöltek annyit: hanem az úgy neveztelett *Domi-
nica quinquagesimae* után következett Szerdänn kez-
ték azt el: és ezenn az okonn, ennek a' Napnak
neve vólt *Caput quadragesimae*, az az, 40 napi
Bőjt' feje, vagy kezdete; és így Hétfő és Kedd el-
maradt, melyek közzül amaz (számálván a' Va-
sárnaptól, mely *Feria prima*) *Feria secunda*: ez
pedig *Feria tertia* nevet viselt. Ezek fzerint nem
tsuda, hogy a' Hónapok' Magyar nevei között vagy-
nak olyanok, melyek nyilván a' Napkeleti Ekklé-
siától vétettek, p. o. a' *Sz. György*, és *Sz. Mihály*
havak' nevei; (Aprilis, September) a' Napkeleti
Ekklésia Szentjeitől; a' *Bőjt elő hava* (Februarius),
és *Bőjt más hava* (Martius) a' Görög Ekklésia
Nagy Bőjtjétől, melyet *Vaj-Hét* előz meg; a' *Bol-
dog Aszszony hava* (Januarius) a' régi Napkeleti
Ekklésiának azon fzkásától, mely fzerint sokáig
ezen Hónapnak hatodik napját (Vízkeresztet) fzen-
telték a' Krisztusnak a' Böldogságos Szűztől való
fzületésének emlékezetére. Ebből lehet már megma-
gyarázni Nestornak a' Görög Ekklésia részére fziú
fzavait, melyeket *Engel Úr Disquis. Crit. de Orig.*
Hung. p. 64. ekképpenn ad elő: „Viderunt vero
„Ugri, quomodo populi Slavici convertebantur. Ita-
„que manuductione divina duo Principes, e Gente
„eorum iverunt Constantinopolim, sacrumque ba-
„ptizimum sibi et subditis exorarunt. Propter hostilem
„vero incursionem in terras Byzantinas, Sacerdos
„Graecus properare non poterat; ut ipsis verbum
„Dei annunciarer: quia carebant libris, suo idioma-
„te conscriptis. Unus quidem e Principibus eorum

az Egyházi, mind a' Polgári dolgokra nézve, legjobbann meg lehet tudni.

§. 78.

Szent Lászlónak eddig említett Érde-
meihez számlálódik az is, hogy Horváth

K 3

Or-

„Stephanus concessit ad Dominum; postquam multa bona edidisset. Videntes vero Latini debilitatem Graecorum, venerunt Roma, et Ugros astutia ad se pertraxerunt.“

Polgári állapotjára nézve Magyar Ország, úgy látszik, sok bajokkal és rendetlenségekkel küszködött Sz. László alatt, Mert Sz. Istvánnak a' lopás ellen hozott Törvényeit, mellyek külbömbenn is igen kemények voltak, nem hogy lágyítani, de még inkább keményíteni kellett; a' midőnn Libro III. cap. 8. így szól: „Si liber, quod decem denarios valet, furatur: cum omni substantia sua pereat. Si minus, autem, alter oculus eruat, et secundum S. Stephanum decreta dijudicetur.“ És ismét L. II. c. 12. „Servus, vel liber anserem vel galinam furatus, *mon-* „*oculus* efficiatur.“ cap. 13. „Ordo Clericalis, si anserem, vel gallinam, aut poma, vel his similia furatus fuerit: scopis tantum a magistro corrigatur.“ cap. 14. „Si quis liber *decem denariorum* „pretium furatus fuerit, suspendatur.“ Lib. III. cap. 6. „Si quae mulier habens maritum furtum fecerit, „*nasum* perdat, et venumdetur, et cum tota substantia sua, cum qua post viri sui mortem, maritari alii posset, pereat.“ Továbbá, hogy az igazság is roszszúl szolgáltatódott ki, bizonyították az ezen vétek ellen hozott kemény Törvények. Lib. III. cap. 24. „Si quis Judicium distulerit litigia ultra „triginta dies, vapulet. Lib. I. c. 6. Si Judex nasum „servi non insiderit, vel liberum non suspenderit: „pereant omnia sua, praeter filios, filiasve, et ipse „Judex venumdetur. Si vero justum suspenderit, „pensas, et omnia bona suspensi suis restituat.“

Országban, a' Keresztyén Vallásnak gyarapítására, és meggyökereztetésére 1091-benn az *Agrami*, vagy *Zagrabi* Püspökséget fundálta. És ez okozta, kiváltképpenn azt, hogy halála után 95 esztendővel (1190 benn) III dik Coelestinus Pápa a' Szentek közzé ízámlálta: a' mint ezt megmutatja *Pray. Annal. Reg. Hung. Tom. I. pag. 91.* Életének vége felé 1094-benn a' Spanyol, Frantzia, és Anglus Királyok' Követei megjelenvénn nála, a' Keresztes hadbann való Fővezérség reá bízódott. Melyre kötelezte is magát: de kevésel azután, midőnn valamely Hertzegi Atyafiak között való egyenetlenségnek letesdesítésére Cseh Országba indúlt volna, az útban megbetegedvénn, vízfzajótibe 1095-benn halála történt. *) Hólt teste Nagy Váradra vitettetvénn, abbann a' Templombann temettetelt el, mellyet ottann a' Bóldogságos Szűznek tiszteletére maga építtetett (in *Ecclesia Beatae Virginis*) **) Ezt a' Királyt *Nagy Lajos*, minden ő előtte élt Magyar Országi Királyoknál, Szent Istvánál is nagyobbra betsúlté; a' honnan, a' Magyar Országi aranyokra. a' Szent László képét verette; mellyet a' következő Királyok is meghagytak egész Rudolfig,

ki

*) Ennek a' Királynak emlékezetét fenntartja az úgy nevezett *Sz. László füve* is, melynek halznát, hihető, ő találta fel.

**) Erről a' Turótzai Anonymussa, *Chron. P. II. cap. 59.* így szól: „Inter fluvium Keres in venatione sua invenit locum, ubi Angelico admonitione, proposuit, constituere Monasterium, quem locum *Várad* nominavit“. És ismét; „Sepultus in *Váradini* in Monasterio suo“.

ki a' Szent László képe helyett az aranyokra a' Szűz Mária képét tette *).

K 4

§. 79.

*) Lásd erről a' Doctor Veszprémi István Úr vélekedését, a' Magyar Királyok ritka pénzeiről írt elmékedéseibenn pag. 3. et seqq. Némelyek azt mondják, hogy László feleségtelen volt. De hibásan. Mert, a' Veszprémi Templombann, még a' Bonfinius idejében meg volt az a' kő, mellyenn felmetézve, ezen szók olvastattak:

Geslae, et Olhait

Stephani, et Ladislai

Sanctissimorum

Pannoniae

Regum Conjugum

Hic ossa quiescunt.

Ez az *Olhait*, igazábbann *Adelhaid*; és volt a' Szeviai Rudolfnak (ki Császárrá is választott) a' leánya. Lásd Pray. Hist. Reg. Hung. Part. I. pag. 94. — Ettől a' Feleségétől volt Lászlónak *Pyrisca*, vagy *Prisca* nevű leánya, kit a' Napkeleti Császár *Comnenus János* vett feleségül, a' midőnn oltán az, *Irene* nevet viselt. Ettől volt *Colomannus* fia is, kit Geiza fijának roszszúl írnak. A' Thuróti Anonymussa azt mondja, hogy ez a' *Colomannus*, másképpenn *Columbanus*, Váradi Püspök volt; és, a' László halála után a' Pápa engedelmevel kelt ki a' Papságból, és úgy lett Királlyá. Magának tulajdon szavai (cap. LXII.) ezek: „Iste Colomannus, sicut quidam dicunt, „fuit Episcopus Varadiensis: sed quia frater, „quos habebat, morte sunt praeventi; ideo, sum, „mo Pontifice cum eo dispensante, Regnare com, „pellitur. Qui ab Hungaris *Könyves Kálmán* ap, „pellatur, eo, quod libros habebat, in quibus ho, „ras canonicas, ut Episcopus, persolvebat“. De ezt tagadják az újabb Hazai Historikusok, Pray, és Cornides: Mivel a' Lengyel Historikusokból megtetfzik, hogy már a' László halála előtt *Dux Hungariae* volt, és 1094-benn *Svatopole* nevű Muzka Fejedelemlnek segítségére sereget is vezérelt *Voldor* nevű Herczeg ellen. E' szerint, hihetőbb, hogy

§. 79.

László után Magyar Országai Királlyá lett, annak fia *K Á L M Á N* (Coloimannus), 1096-bann. Alig van valami testi, és erkölcsi hiba, a' mit erre Thurótzi, és Bonfinius rá nem fognának. Ugyan is igen rút természetű, és undok tekintetű embernek írják úgymint: horgas lábúnak, selyp nyelvűnek, görbe, és tsomós hátúnak, béhorpadt mejjúnak, és sántának. Ezenkívül álnoknak, bujának, kegyetlennek, komor természetűnek, gyanúsnek, hirtelen haragvónak, irigynek, és az Isteni szolgálattal semmit nem gondolónak, vagy vallástalannak. De hogy ezek nem igazak, sőt hogy Kálmánról éppenn ellenkező módonn kell gondolkodni, eléggé meg van mutatva *).

§. 80.

Könyves Kálmánnak, a' Könyveknek és a' tudományoknak Izeretétéről nevezetett. Lásd Wallafsky Consp. Reip. Lit. pag. 69.

*) Lásd Cornides *Genealogia Regum Hungariae, qui S.culo XI. regnare* a pag. 102. usque ad 109. Kinek erősségei között, kiváltképpenn való e' keűő: Először, a' mit Kálmánról egy idejébéli, és őtet személyszerint ismerő *Albricus* nevű író hagyott emlékezetbenn: (In corpore Juris patrii) midőnn az Esztergomi Érsekhez *Seraphin*hoz in praefatione ad Decreta Colomanni §. 10. így ír: „Christianissimus Rex noster Colomanus, Columbinæ gratiæ simplicitate, cum omni virtutum discretione praeditus.“ Másodszor: a' mit a' XIII-dik Századbann élt Váradí Canonok *Rogerus* ír Kálmán felől, in *Miserabili carmine, super destructione Regni Hungariae per Tartaros facta*; (mely munkát meg lehet találni a' Schwandtner collectiójának I ső Tomusábann pag. 293, et seqq.) ki is cap. I. így szól; „Cum Bela IV. Rex Hun-

§. 80.

Kálmannak nevezetesebb dolgai e' következendők:

I. Mindjárt uralkodásának kezdetébenn 1096-bann háborogvann a' Horváthok, és azoknak zabolánn való tartására Almus elegendelen lévén, minekutánna azon Országot nem tsak letsendesítette, hanem annak a' tenger mellyéki részét is (Croatia maritima) elfoglalta: *Almust*, az ő Attya testvérjének Géizának fiát Horváth Országból haza hívta; és annak, a' Horváth Országi Királyság helyett, adta Magyar Orszá-

K 5

szág-

„gariae inter Principes Christianos, zelator fidei „cognoscetur, ad instar progenitorum suorum „Stephani, Emerici, Ladislai, et Colomanni Regum, qui Sacrorum Catalogo sunt adscripti.“ Mely szavaiból Rogeriusnak világos, hogy ő Kálmánt Istvánnal, Imrével, és Lászlóval egyformánn Canonizáltatott, és így, egyforma virtusokkal is bíró Királynak tartotta. Ezek szerint, a' már a' kérdés, mi vehette arra Thurótzit és Bonfiniust, hogy Kálmánt illyen rút színekkel fessék le? Ennek fő oka az; hogy azok az Írók, a' kikből Thurótzi, és Bonfinius a' magokét vették, úgymint *Kéza Simon* és *Kikülvő János*, (amáz élt IV. vagy Kún László, emez pedig I. Lajos alatt) olyan Magyar Királyok alatt éltek, kik annak az Álmusnak familiájából valók voltak, a' kit, a' mint feljebb említődött, Sz. László Horváth Országi Királya tett: de Kálmán, ettől a' méltóságtól megfosztott, sőt, mind magának, mind a' fiának II. Bélának szemeit kitöltatta. Ezen Álmus familiájából való Királyoknak tehát, azzal hízelkedtek a' feljebb említett Historikusok, hogy Kálmánt, minél rútabb színekkel festették le. Másik oka ennek a' volt, hogy Kálmán, a' Szent Földre Magyar Országonn általmenő Kezefates katonákkal érdemek szerint bánt.

szágnak harmadát Hertzegi titulussal. Mely tselekedetével, mind Almust, mind a' Horváthokat magára haragította. Almus meg sem is szűnt, Kálmán egész uralkodása alatt e' miatt nyughatatlankodni. De, a' Horváth Országiak, ez úttal hamar letsendesedtek: minekutánna azt ígérte nekik Kálmán, hogy a' Nemességtől semmi adót nem kíván, és magát közöttök Belográdbann *) megkoronáztatja. Mely utolsó ígéretet azért tette, mivel az esett nehezebb a' Horváthoknak, hogy az Almus visszahívattatása után, nekik többé magok módja szerint megkoronázott Királyok nem vólt: melyből ezt hozták ki, hogy az ő Országok nem úgy néződik, mint különös, és Magyar Országtól megkülömbözteiet Ország: hanem tsak mint ennek tóldalékja. Ebből a' vélekedésből, tsak úgy is lehetett Kálmánnak a' Horvátokat kivenni, hogy magát közöttök megkoronáztatta.

II. Ugyan azon 1096 dik esztendőbenn hadba keveredett a' Sz. Földre menő Keresztes Katonákkal. Ezeknek első tsapatját vezette *Remete Péter*; melyet Kálmán igen szívesenn fogadott, és békével általbotsátott az Országonn. De ezek a' Kálmán emberségével visszsaéltek. Mert az útbann széltire ragadoztak, pusztítottak, és vérengeztek. Melynek hallására, midőnn a' *Zimonák* bezárták vólna előttök a' Várost: azt a' Keresztes katonák erőszakkal megvették, lakosait leöldösték, és ezeknek javait feldúlták. Erre nézve Kálmán a' második tsapatnak,

me-

*) Van az úgy nevezetett Dalmátzia Venetábann ma alávaló falu, *Jadera Vetüs*-nak hívattatik.

melyet *Godeschalc*, vagy *Gotschalk* vezérelt, Austriába eleibe izent, és annak, a' Magyar Országonn való általmenetelt megtiltotta. De azok a'zzal nem gondolván, bérontottak, és Gyórig jöttek: hol Kálmán véletlenül rájokütvén, megverte és elszélesztette őket. Végre a' Keresztes Katonák egész táborának Fő Vezére, Lotharingiai Hertzeg, *Bouillon Gottfried* is elérkezvén az utolsó tsapattal; mindjárt a' Lájha vizétől, követekeket küldött Kálmán Királyhoz, kik attól engedelmet kérnének az általmenetelre; és egyfzersmind kezesül sok Fő emberek gyermekeit adta. Ekkor Kálmán megengedztelődvén; nemcsak az általmenetelt engedte meg; hanem eleséget is bőven adott a' *Bouillon Gottfried* seregének; mindazáltal annak mindég nyomábann volt, hogy valami kárt ne tegyen: és minekutánna az Országonn minden tsendességgel ment volna által: a' nála lévő kezeseket vizsgálta.

III 1102-ben, midőnn ismét feltámadtak volna a' Horváthok; szelíd maga viselésével, és ígéreteivel annyira vette őket, hogy kevés idő múlva, egész Horváth Ország törvényes Királynak esmérte. Ugyan akkor, *Spalatum*, *Tragurium*, (másképpenn *Trau*) és *Jadra*, (másképpenn *Zara*) Dalmatiának fő Városi is, nagy ellenére a' Velentzéseknek, Kálmán Király hűségére kötelezték magokat: a' midőnn osztánn, nemcsak Croatiái, hanem Dalmatiái Királynak is hívatta magát. Mely azért eshetett meg, mivel ekkor a' Velentzések hajói távol voltak, tudnillik a' Keresztes Katonáknak egy részét hordták a' Szent Földre.

IV. Új

IV. Új törvényeket is hozott Kálmán, melyeket egy *Albricus* nevű Törvénytudó szedett rendbe. Ezekbenn, vagy a' régi Törvények lágyíttatnak meg: vagy a' környüllátásokhoz képest hasznos új rendelkezések tétetnek. Az ő böltsességét, és idejébéliek felett való megvilágosodását, különösen mutatja az a' Törvény, melybenn megtiltja, hogy boszorkányságért senkit kérdőre ne vonjanak, ne vallattassanak, mivel boszorkány nintsen. *)

§. 81.

Mind ezekből származott jó hírét 's nevét, Almusnak, és annak fiának Bélának megvakítása által, nem kevésbé homályosította meg. *Almus* Hertzeg tudnilik, igen nyughatatlan ember vólt, Kálmánnak egész uralkodása alatt. Mert hol a' Lengyel Királyt *Boleslaust*, hol a' Német Császárt *V. Henrichet* ültettette fel Kálmán ellen. Utóljára pedig, az alatt a' szín alatt, hogy a' Szent Földet látogatja meg, Constantzinápolyba ment, hogy ott a' Görög Császárt ösztönözze a' Király ellen. Elúnvánn ennyi sok alkalmatlankodásit, kegyetlenségre vemedett. Mert 1113-bann, minekutánna Napkeletből vizszatért: fiastúl együtt elfogatta, mind kettőnek szemeit kitolatta, sőt olyan parantsolatot is adott, hogy a' fiát Bélát nemző tehetségétől foszszak meg: de ebbenn megsalattatott. Azután mind ket-

*) Colom. Decret. L. I. C. 57. *De Strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat.*

kettőjüket a' *Dömösi* *) Klastromba záratta, mellyet maga Álmus építtetett vólt. Meghólt 1114-benn.

§. 82.

Hogy Kálmán egy vólt a' Magyar Országgi okos, és dítséretet érdemlő Királyok közzül, azt az eddig valókból lehet látni. De különösenn is dítséretet érdemel azért, hogy a' Pápa rendkívül való hatalmát az Országba bérjónni nem engedte; a' midőnn a' Papi Rendet, a' Királyi hatalomtól való függésbenn megtartotta. Ide tzerelőzott mind azzal: hogy a' Papoktól mind azokat a' halastókat, és malmokat, melyeket a' Sz. István után következett Királyok, a' Királyi jövedelemnek nagy megtsonkításával kéméletlenül adtak nékiek, elvette: mind pedig azzal, hogy a' Papok' házasságát meg nem tiltotta; holott pedig a' Pápa ezt a' dolgot, mint a' Római Ekklesiának a' Görög Ekklesiától való megkülömböztető jelét, felette igen sürgette. Nem viselhetté mindazáltal úgy magát, hogy utóljára egyet a' maga jussaiból, keze közzül ki ne botsásson, de a' mellyet a' következő Magyar Királyok ismét vízfzfavettek. Ez vólt a' *Jus Investiturae*. Azt a' jussát mindazáltal a' Magyar Országgi Királynak, hogy a' Papi tífztségekre ez nevezhet ki személlyeket; azokat törvényesen le is teheti, megtartotta. **)

§. 83.

*) *Dömös* van Esztergom Vármegyében, hajdán nevezetes vólt a' Klastroma Prépostfággal, és 12 Kánonok Uraknak lakóhelyével együtt.

**) Lásd Kollár Hist. Diplom. Juris Patron. Apostolicor. Hung. Reg. p. 112.

Kálmán után, II. ISTVÁN annak fia, lett a' Király, 15. vagy a' mint némelyek mondják, 13 esztendő korábann, ki mindjárt uralkodásának kezdetébenn szerenstétlen vólt: mert Dalmatiát elvesztette; melyet mindazáltal idővel visszanyert a' Velentzésektől, 1124-benn. A' dolog bővebb historiája ez: Meghallván *Ordelaſus*, a' Velentzei Hertzeg, Kálmán Király halálát, és az új Király' II. István gyermeki állapotját: láta, hogy, ilyen környúlállások között, legkönnyebb lesz néki Dalmatiát, melyre Velentzének, a' kereskedésre nézve, nagy szüksége vólt, elfoglalni. Minekokaért nagy hajós sereggel Dalmatia alá ment, és a' főbb Városokba levelet, 's követeket küldvén, esküvéssel ígérte, hogy azoknak minden szabadságát, jussait, és szokásit, akár régiek, akár újjak, és nevezetesen Kálmán Királytól adattak légyenek azok, meghagyja, és megerősíti. Ebből a' lett, hogy némely Városok mindjárt akkor önként, mások pedig igen kevés erőfesz után, általadták magokat a' Velentzéseknek; és rövid idő alatt, *Jadrához*, *Belgrádhhoz*, *Szalatunához*, *Traguriumhoz*, *Sebenicóhoz*, és más Tengeri Városokhoz hozzájutottak a' Velentzések. Ennek mindazáltal, nem tsak az *Ordelaſus* említett ígérete vólt az oka; hanem az is: hogy a' Dalmaták megpróbálván, mind a' Velentzések, mind a' Magyarok alatt való lételt; amazt ennél sokkal hasznosabbnak tapasztalták. Mert a' Velentzések minden Napkeleti kikötőhelyekbe szabadon üzvénn a' kereskedést; Dalmatiábann sok Deposito-

riu-

riumokat tartottak: és ott mind a' pénzt bővebbé, mind minden külső portékát óltosóbbá tették. Nem tsuda hát, ha inkább szereztek a' Velentzések társaságát, mint a' Magyarokét; minthogy ezektől olyan hasznokat nem reménylhettek, mint amazoktól. *Ordelaufus* mindazáltal ezzel a' szereztsével sokáig nem élhetett. Mert még 1116 bann, a' Dalmatia vízfzfazszerzésére küldött Magyarokkal megütközvénn, elesett. És ekkor a' Magyarok Dalmátiából el is foglalták mind azt, valamit a' szárazonn el lehetett foglalni: de a' tengeri Városoknak, és kikötőhelyeknek elfoglalásábann nem bódoglúhtak, minthogy hajós seregek nem vólt. Midónn tehát a' Velentzések kövelei békességet kértek vólna II-dik Istvántól: a' Dalmátzia hátra lévő részének elfoglalását alkalmasabb időre halasztván a' Magyarok, öt esztendei fegyver nyugvásra léptek. Mely időnek lefolyása után, a' Tenger mellyéki Dalmatiához is hozzájutottak: úgy hogy már 1124-benn, II. István egész Dalmatia Urának, és Királynának esmértetett.

§. 84.

Hogy Dalmatiának ezen Tenger mellyéki Városait megtarthassák a' Magyarok: semmire nagyobb szükségek nem vólt; mint a' Napkeleti Császárokkal való szövetségre. Mert, minthogy hajók nem vóltak, nem is tudtak magok készíteni: abbann az esetben, ha a' Dalmatiai Tengeri Városok elpártoltak, vagy a' Velentzésektől ostromoltattak; a' Görögöktől kellett nekik hajós sereget kérni. Igen oktalanúl tselekedett hát

hát II.-dik István, hogy azt a' barátságot, mely a' Görögök és Magyarok között régóta megvált, igen tsekély okból felbontotta. Mivel tudnillik ő szeles, és hirtelen haragú ember lévén, sokakonn sokszor mód nélkül kegyetlenkedett; és holmi rózsza emberek vádjára Almust is, a' kitől pedig, minthogy vak volt, félni nem lehetett, üldözni kezdte: ez a' nyomorúlt, a' Királytól való féltében, 1126-bann elzökvén Magyar Országról, Constantzinápolyba ment, és az akkori Görög Császárhoz *Comnenus János*-hoz vette magát, hogy ott életének hátra lévő részét bátorságban tölthesse. Bé is fogadta a' Császár, és haláláig, mely 1127-benn történt, tisztességesen tartatta. Ezen Almus eránt mutatott jóságát *Comnenus János*nak hallván más Magyarok, kiket II. István üldözött: hogy ennek haragját elkerülnék; hasonlóképpenn Constantzinápolyba vették magokat. És itt osztán, midőn mind Almus, mind a' több kiszököttek, a' II. István kegyetlenségéről a' Császár előtt panaszolkodának: ez megilletődvénn, kezdte azt a' maga felesége *Irene* előtt beszélni; és kérte, hogy II. Istvánt, mint ötsét *) intené meg. Mellyet midőnn *Irene*, ámbár egész emberiséggel, megtsalekedett volna: annyira megharagudott II. István, hogy mindjárt követeket küldött Constantzinápolyba, kik által azt kívánta, hogy a' Császár Almust, mint az ő elvádolóját, nem tsak Constantzinápolyból, hanem az egész Birodalmából is kiküldje. Melyre midőnn *Comnenus János*,
mint

*) *Irene* Kálmán Királynak testvérje, és Szent Lászlónak leánya volt. Cf. p. 151.

mint jó ember, rá nem állott volna: II. István, sok gyalázatos izenetei után, utóljára hadat is izent néki; és 1128-ban, am-
bár már Almus meg is holt, Serviába, mely a' Görög Császár alatt volt, általmenvén, Belgrádot ostromlani kezdette; utóljára meg-
vette, egészszenn lerontotta; azután pedig Serviát rablotta, és pusztította. *) Ennek megbolshzúlására, még azon éltendőben 1128-ban, kiindulván Comnénus János Constantzinápolyból, nagy sietléggel jött Magyar Ország felé; kinek midőn II. István, betegsége miatt Egerben feküvén, maga eleibe nem mehetett volna: a' Fő Vezérséget bízta egy *Stephel* nevű emberre, azzal a' parantsolattal, hogy Comnénus Jánost a' Dunán által ne bocsássa. De ezt megtsalta Comnénus János. Mert tettetvén, hogy a' Dunán *Chramnál*, vagy *Haramnál* **) akar egész seregével általjönni: *Stephel* minden erejét, és figyelmeztetését erre a' helyre fordította. Azomba a' Görög Császár, seregének egy részét, a' Tömösvári Bánatba másutt küldötte által; mely midőn a' Magyarokat, a' *Karassó* vizénél véletlenül megtámadta volna: szörnyű vérontást tett azok között; és a' Császár nagy győzedelemmel tért vissza Constantzinápolyba. Igaz ugyan, hogy

*) *Cinnamus János* nevű Görög Historicus L. I. azt jegyzi meg, hogy II. István a' lerontott Belgrádnak kőeit hajókon elhordatta, és azokból innen a' Száván, Szerem Vármegyében, Zeugnum Városát építtette meg, melyet némelyek a' mai *Zimonak* (*Zemlin*) gondolnak.

**) Ezt *Pálma* és *Práy Újpalánká*nak gondolják. Lásd Tom. I. p. 462.

hogy a' következõ esztendőbenn, 1129. benn, felgyógyulván II. István említett betegségéből; ízerentsésenn hadakozott Comnenus János ellen; és azt olyan békességre kényszerítette, melybenn azt kellett ígérnie: hogy a' Magyarokat, valamikor szükség lesz reá, hajós sereggel segíti a' Vélentzések ellen. De ezzel a' vallott kár vilfiza nem pótolódott; és tsak azt nyerte meg, a' mivel a' hadakozás előtt bírt. Ezen békesség kötés alkalmatosságával mindazáltal, igen nagyot szelidült II. István. Mert midőnn a' Dunának valamely szigetébenn, *) Comnenus Jánossal együvé jövénn, azzal beszéltetett volna: meggyőztetett a' felől, hogy néki a' Görögökkel való ellenkezésre igaz oka nem vólt; és hogy Almus is semmit ó ellene nem vétett. És ekkor osztánn, Almusnak holt testét vilfzszakérvénn, azt Székes Fejérváronn Királyi tisztességgel temettette el. Azután pedig, minthogy magának gyermeke nem vólt, annak fiát Bélát, kit, Almusnak Konstantzinápolyba lett elfzökése után, a' Pétsvárad Benedictinus Szerzetesek lappangtattak magoknál, fiává fogadta, és örökösévé tette.

§. 85.

Egyébaránt a' II. István uralkodását az teszi nevezetessé; hogy ó alatta, a' Magyar Ország lakosainak száma új jövevényekkel nevedett. Ugyan is, 1123-bann, a' Kúnok, Comnenus Jánostól Bulgáriábann megverettvénn,

*) Ezt a' Historikusok *Borotich*nek nevezik, és Pálma az Orsovánn tíz mérfölddel feljúl lévő *Boretanek* tartja.

vén; mivel magoknak többé azonn a' részen elégséges bátorságot nem reménylhetek: sokann közzülök, *Tatár* nevű Vezérjek alatt, Magyar Országba kéredzettek. Kiket 1124-benn bé is botsátott II. István, és a' Tisza, 's Duna között, arra a' földre ültetett, mely ma *Kis Kunságnak* hívattatik. Ezeket a' Kúnokat, kivált közöttök a' Fejér Népet, annyira megkedvelte II. István, hogy azok a' Királynak erántok való különös hajlandóságába elbízván magokat, a' Magyaroknak sok boszszút tettek. Mellyet ezek darab ideig kéntelenek vóltak elűzni: mivel a' Király, ha hozzá panaszra mentek is, sérelmeiket nem orvosolta. Végre 1131-benn, mikor II. István Egerbenn halálос ágyba esett, neki bátorodván, mind azokonn a' Kúnokonn, kik nékik károkat tettek, boszszút kezdtek állani, és sokakat közzülök megöltek. Mellyet midőnn azoknak *Tatár* nevű Vezére, a' haldokló Királynak megpanaszlott: ez azt ígerte, hogy, ha meggyógyúl, minden Kúnna a' halálát, tíz tíz Magyar megöletteiésével fogja megboszfúlni. De ezt nem telyesíthette, mivel kevéssel azután meghólt, 1131-benn, életének 31-dik esztendejében, halála előtt Szerzetesi ruhát vévén fel. *) Eltemettetett Váradonn.

L 2

§. 86.

*) A' *Praemonstratensisek* Szerzetét ez a' Király hozta bé legelőször Magyar Országra, Klastromot építvén azoknak feljül Váradonn, „*condito* „*Coenobio in colle supra Varadinum*,” a' mint van a' II. Vladislaus Diplomájábann ad a. 1494. Lásd Pray P. I. p. 129.

Ezenkívül még az Attya életében, 1108-bann eljegyződvén számára feleségül *Judith*, a' *Longyel*

A' *Vak* *) vagy II. BÉLA II. István-
nak még életébenn megkoronáztatott. Azok,
kik az ő vakságának okai vóltanak, előre
félvénn a' büntetéstől, azonn mesterkedtek,
hogy őtet levetvénn, *Borichiust* emeljék Ki-
rályságra. Ez a' *Borichius* tudnillik, szüle-
tett a' Kálmán Király második feleségétől
Predslavától, **) kit a' Király, gyanúság-
ból, terhes korábann botsátott el magától.
Ambár tehát ezt, maga Kálmán, igaz gyer-
mekének nem esmérte: vóltak mindazáltal
ollyanok, a' kik annak tartották. Ezekbe
bizvánn *Borichius*, 1132-benn; Mufzka és
Lengyel segétféggel a' Szepességre jött; II. Bé-
lának nagy megháborodására. Tarthatott
ugyan is II. Béla méltánn attól, hogy azok,
kik *Borichiust* a' Kálmán igaz fiának tart-
ják, annak pártjára állanak. Midőnn tehát
az ellen indult: a' Sajó vizénél megállapod-
vann, a' feleségének *Ilonának* ***) tanácsá-
ból,

Királynak, *Boleslausnak* leánya: azzal nyerte a'
Szepességet; mely az előtt Lengyel Országhoz tar-
tozott. Mely feleségével mindazáltal, úgy látszik,
együtt nem élhetett; mivel, mikor az Attya helyé-
be állott, akkor is még gyermek vólt.

*) Ezt, a' petsétjeinn, békötött fzemekkel lát-
hatni.

**) Vólt ez a' Kióviai Mufzka Hertzegnek *Sva-
topolknak* leánya. Az első feleségét, a' Siciliai Ki-
rálynak, *Rogeriushnak* leányát, némelyek *Busillá-*
nak, mások *Drusillának* írják.

***) Ez a' Serviai Fejedelmnek *Urosiusnak* leá-
nya vólt.

ból, a' fővebb embereket egybehívatta, és azoknak ezt tette fel kérdésbe: igaz fia volna-e Borichius Kálmánnak, vagy sem? mivel a' jelenvaló hadakozásnak igazságos, vagy igazságtalan voltát ebből lehetne megítélni. Melyre midőnn némellyek nem ínye szerint feleltek volna: azokat elfogatván, megölette. Azután pedig a' Rendeek által követeket küldetvénn, a' Borichiussal lévő Mufzka és Lengyel Vezérekhez: megizente, hogy Borichiust az Ország Kálmán Király igaz fiának nem tartja; és hogy II. Bélát a' Rendeek közönséges akarattal válfasztották Királynak. Mellyet azok meghallván, földjökre vilfszatértek: és így gátoltatott meg Borichius igyekezetébenn.

§. 87.

Megerősödvénn a' Királyi székbenn II. Béla, midőnn 1135. táján, *Aradonn* *) Gyűlést tartott volna: a' Királyné *Ilona*, ki férjfiúi elmével bíró Aszfszony volt, bévivénn a' Rendeek eleibe négy gyermekeit, kívánta, hogy mind azok, kik ezen gyermekek Átyjának vakságát okozták, büntetődjenek meg. Mely meg is lett. Mert mindjárt akkor, a' Gyűlés alatt, hatvan nyóltz fő emberek felkontzoltattak. Ezt ugyan némellyek az első elztendejére teszik a' II. Béla uralkodásának: de minthogy még akkor négy

L 3

gyer-

*) Ez a' régieknél *Orod*nak íródik. Külömböz a' mai *Aradtól*. Amannak helyénn, b. e. T. Budai Ferentz Úr értelme szerint, ma *Glagovátz* van. *Lásd Magyar Orsz. Hist. Lexic. ez alatt a' tsikkely alatt II. Béla.*

gyermekai nem lehettek: látni való, hogy a' dolognak későbbenn kellett történni. Utóljára Béla, minekutánna a' felesége 1139-benn megholt; a' boritalnak advánn magát, igen gyarló módonn uralkodott. A' Magyar Birtokokból mindazáltal, mellyekhez ő alatta Bosnia (vagy Ráma *) is hozzájárult, semmit el nem vesztett. Megholt 1141-benn, három fiakat hagyvánn maga után, úgy-mint: *Geizát*, *Lászlót*, és *Istvánt*, kik idővel mind hármann Királyai lettek Magyar Országnek.

§. 83.

A' II. Béla három fiai között először uralkodott *GEIZA*, ki e' névenn már *másodiknak* mondatik. Ennek uralkodását, a' Nemzetre nézve, semmi olyan nevezetessé nem teszi: mint az: hogy a' Szászokat, mindjárt uralkodásának elejnn, 1142-benn, Német Országból kihívánn, **) Erdélybenn meg-

*) Bosnia, II. Béla ideje előtt, hihető, nem egyéb volt Servianak egy részénél; mellyet *Urosius* Serviától elfszakasztvánn, a' Leányával Ilonával jegybe adott II. Bélának; és ekkor kezdett az megkülömböztetett Tartomány lenni; valamint a' *Bosnia*, úgy a' *Ráma* nevet is, a' benne lévő *Bosna*, és *Ráma* folyóvizektől vévén. Nem is kételkedetni a' felől, hogy Bosniát bizonyosan bírta II. Béla: mivel azt egyenlő bizonyítása szerint a' Historicusoknak, Hertzei titulussal a' középső fiának *Lászlónak* adta.

**) Mutatja ezt a' Brassói Templom inscriptiója, mely így van: *Ao. 1143. Greysa II. Avus Andreae Regis Saxonos evocavit in Transylvaniam*. Mindazáltal már Sz. István alatt is, mentek Németek (*Hospites Teutonici*) Erdélybe, a' feljebb említe Norinbergai *Hermannal*.

megtelepítette, és különös privilégiumokkal megajándékozta. Szükség volt ezekre főképpenn azért, mivel a' bányászást, melyhez a' Magyarok nem tudtak, jól értették. Ez okból először a' Szepességre szállítottak; és többire onnan mentek ősztánn Erdélybe. *) A' *Szász* nevet onnan vették, mivel nagyobb részént Alsó Saxoniából jöttek ki; mely Tartománynak Dialectusával, nyelvek most is leginkább megegyez. Ezeknek máig is különös jussaik, és rendtartásaik vagynak. **) Rész szerint *Borichius*, rész szerint pedig az őttse *István* miatt, a' ki magát, a' Báltya ellenségéhez *Manuel* Császárhoz tsapta, sokat nyughatatlankodván II. Geiza: ***) megholt 32 esztendőös korábban, 1161-benn, két fiakat, úgymint *Istvánt*, és *Bélat* hagyván maga után.

L 4

§. 89.

*) Szállítottak ezek a' Szászok abba a' részibe Erdélynek, mellyet a' Kúnok, kik oda Moldvából gyakran béütöttek, pusztává tettek volt.

**) A' Szászok jussainak őltalmazására, 1796-bann írt egy munkát Göttingai Professor Schlöttzer Úr, ez alatt a' titulus alatt: *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. 3 Darabbann. Ebbenn azt igyekezé a' többek között megmutatni: hogy a' Magyarok, pallérozódásokat, nagy részént, ezektől a' Magyar Országra, és Erdélybe hozott Németektől vették. Ditséri a' Szászokat arról is, hogy valamint a' Királynak, úgy az Orzágnak is mindenkor nagy őltalmára voltak: és ezt abból bizonyítja, hogy azoknak régi petsétjénn a' körül való irás ez: *ad retinendam Coronam*.

***) Lásd ezt bővebbenn, b. e. Testvérem, T. T. Budai Ferentz Úr *Lexiconábann*, ezen tzikkelyek alatt: *Borichius*, *II. Geiza*, *IV. István*.

§. 89.

II. Geizától fogva, a' XIII-dik Század elejéig, igen sűrűn változtak a' Királyok.

II. Geizát követte a' fia *III. ISTVÁN*.

Azomba *Manuel* azonn igyekezővén, hogy Magyar Országot hatalma alá keríthesse: az alatt a' szin alatt, hogy eleitől fogva a' Magyarok, a' megholt Királynak nem a' fiát, hanem annak testvérjét szokták Királynoknak tenni; *) azt kívánta, hogy *István*, (a' ki alább ezenn a' néven IV-diknek fog neveztetni) II. Geizának testvére, és a' Vak vagy II. Bélának fia, tétessék Királlyá. De a' Magyarok látván a' nagyra vágó Császártól, azt felelték: hogy nekik olyan Király nem kell, a' ki a' Görög Császárnak szolgája légyen. Melyre *Mánuel* felindulván, midőnn Magyar Ország ellen indította volna seregét; 's azomba némellyeket az Ország Nagyjai közül pénzzel is megvesztegetett volna: arra ment ki a' dolog, hogy III. István ugyan, II. Geizának a' fia, a' Királysághól kiesett; de a' Királyi székre tsakugyan nem *István*, II. Geizának testvére, hanem *László*, annak bátyja emeltetett.

§. 90.

II. LÁSZLÓ nak választásával, a' mit el akartak kerülni, el nem kerülhették a' Magyarok. Mert tsak ugyan a' *Manuel* sürgetésére, azt a' végezést tették, hogy, ha II. Lászlónak halála történik: akkor ez a'

*) Mint ez megesett I. Bélánn, I. Geizánn, és Sz. Lászlónn.

a' most elhagyódott István lépjen Királyságra; addig pedig, a' mint egy akkor élt, *Cinnamus* nevű, Bizantiumi Görög Historicus *) megjegyzi, *ερεμ*, azaz *Uram*, vagy *Urunk* titulussa legyen, mely titulus akkor, a' mint ugyan tsak *Cinnamus* említi, az Ország örökösét jelentette a' Magyaroknál. Birtokúl pedig adódott néki Po'son, annak vidékével együtt. Meg is lett ez tsak hamar. Mert II. László igen ifjú korában, mikor még az uralkodásbann hat hónapot is alig töltött el, hihető, az István keze, vagy mesterkedése által, megholt 1162-benn, és helyébe a' végezés szerínt lett a' Király István, a' ki már ezenn a' néven IV-dik.

§. 91.

IV. ISTVÁN, ki míg magános állapotbann volt is, az ő testvér bátyjának II-dik Geizának Felsőségét nem szenvedhette; megkoronáztatván, az ő nagy kevélységével, magának mindenek előtt gyűlölséget szerzett. De egyébaránt is, sokan voltak az Országban, a' kik azzal tartották; hogy a' II-dik Geiza fia igazságtalanúl tevődött ki a' Királyságból. Tartván tehát tőle, hogy a' Királyságból kivettetik; Manuel Császárhoz folyamodott segítségért. Manuel *Alexius Contostephanus* nevű Vezérét el is küldötte: kinek elérésevel letsilapodván a' Magyarok, azt IV-dik István vilfzabotsátotta. Alig vonta ki a' lábát az Orzágból ez a' Vezér: a'

L 5

mi.

*) Hist. Libro V. Cap. 4. Inter Scriptores Hist. Byzant. Tom. VIII. p. 92.

midőnn, élvénn az alkalmatossággal, ismét felkeltek ellene a' Magyarok, és a' feljebb említett *III-dik ISTVÁNT*, *II-dik Geizá-*nak fiát tették vízfőz a' Királyságba, 1162-benn, a' midőnn őstánn *IV-dik István* magát Manuelhez vette.

§. 92.

Megértvénn e dolgot Manuel, és a' Magyaroknak hadi készülleteiről is bizonyossá tevődvénn: a' *IV dik István* dolgát erőltetni tanácsosnak nem tartotta: hanem a' helyett azonn igyekezett, hogy, mivel még ekkor Férjfi gyermeke nem vólt, a' *III-dik István* testvér öttisével *Bélával*, *Mária* nevű leányát elvétetvénn, azt, mind a' Görög Birodalombann, mind pedig, a' *III-dik István* halála után, Magyar Országban örökössé tegye. Rá is állottak erre a' Magyarok, és a' békesség közöttök, 's a' Görög Császár között 1162 benn meglett, ily feltételek alatt: 1.) Hogy *Béla* a' Manuel Udvarába menvénn, vegye el *Máriát* feleségül. 2.) Hogy Hertzeg *Bélának* birtoka, úgymint a' Szeremség, és *Bosnia*, *) a' Császár igazgatása alá botsátódjék. De ez a' békesség másik elztendőbenn mindjárt felbomlott, mivel *III-dik István* jobban meggondolvánn a' dolgot, az említett birtokokat a' Császárnál hagyni nem akarta, úgy ítélvénn, hogy valamíg azt Manuel bírja; mind addig nyitva leszfz előtte az út *Dalmáziának* elfoglalására, melyre pedig az nagyonn vágyott.

Er.

*) Ezt még az *Attya II-dik Geiza* adta vólt neki.

Erre nézve Bélának Hertzei birtokit, minkeelőtte a' Császár ellentáthatott volna, elfoglalta. Ekkor mindazáltal a' Cseh Királynak *Wladislaus*nak közbenjárására ismét békeség lett III. dik István, és a' Görög Császár között, melynek ereje szerint III. dik István a' Béla örökségét viszfzaadta: a' Császár pedig magát arra kötelezte, hogy a' kivettetett IV. dik Istvánt pénzel, és sereggel nem segíti. De ezen fogadását meg nem tartotta. Mert kevéssel azután IV. dik István a' Görög hadakkal Magyar Országra béütött, és azt pulztította. Mely hitfzegésénn a' Görög Császárnak megbolfsankodvänn III. dik István: *Zimont*, (*Zeugminum*) a' hová vette vólt magát IV. dik István, kemény ostrommal körülvéfzi, és azt, az egézf Szeremséggel együtt, elfoglalja. Noha pedig ezen ostrom alatt IV. dik István *Zimon* Városábann 1165-benn meghólt: mindazáltal Manuel a' hadat félbe nem hagyta; hanem *Zimont* viszfzavévénn, az abbann lévő Magyar őrizetet leöldöstette; azután Horváth Országnak, és Dalmatiának fordúlvänn, *Tragurium*onn, és *Sebenicum*onn kívül, ötvenhét más városokat is a' Béla nevébenn elfoglalt, 1166-bann. Melyből a' lett, hogy III. dik István egézf életébenn hadakozott Manuellel; de Dalmatiát viszfza nem nyerhette. És az ezenn való szomorkodás nem kevéssé sietette az ő halálát, mely lett 1173-bann. E' szerint, mivel III. dik Istvánnak fia nem maradt: a' Manuelnek tett ígéret szerint, annak veje *Béla* tevődött Királlyá, ki ezenn a' névonn III. diknak szokott neveztetni.

III. BÉLA, szerentséjére az Ország-
nak, sokkal nagyobb haszonnal uralkodott,
mint a' közelebbi Királyok. Mert azonki-
vül, hogy, az óhajtott békességet az Or-
szágba visszahozta: mihelyt 1174-benn Szé-
kesfejerváronn megkoronáztatott: mindjárt
okos rendelkezéseket tett. p. o. két Ministerre
azt bízta, hogy az ügyes bajos embereket
meghallgatván, azoknak panaszszát írásba
tennék, és néki beadnák. A' Törvény út-
ját is megkönnyebbitette; a' tolvajokat és
gyilkosokat az Országból kiirtotta; egy
ízóval, mindenbenn szép rendet állított fel.
Nem is tsuda, hogy a' rendet, és illendő-
séget inkább szerette, mint az előtte való
Királyok. Mert ő a' pompás Constantzi-
nápolyi Udvarbann neveltetett, még pedig
úgy, hogy idővel Császárr lehessen. De az-
után, 1170-benn, mindeneknek reménységénn
kívül, *Alexius* nevű fia születvénn *Manuel*-
nek: Béla a' Császárságtól elesett. Még
akkor is kellett *Manuel*nek félni, hogy Bé-
la, a' felesége *Mária* után, elnyeri a'
Császárságot: tsak is úgy hitte, hogy azt
*Alexius*évá teheti, ha a' Leányát Bélától
elválasztatja. Melyre nézve a' közlőrlől va-
ló Atyafiságot vetvénn okúl: a' dolgot oda
vitte, hogy Bélának el kellett Máriát bo-
tsátani. Hogy mindazáltal Bélát ellenségé-
vé ne tegye: a' maga feleségének testvé-
rét *Annát* adta annak feleségül. Melyre Béla
könnyenn ráállott: mivel *Annabann*, a' ke-
mény, haragos, és parantsolni kívánó *Mária*
helyett, izelid, tsendes, és magát kedveltető
feleséget nyert; a' Császártól is többé oly
nagy

nagy függésbenn lenni nem tartozott, mint az előtt volt. Manueldnek mindazáltal, mint nevelőjének, minekutánna Magyar Országi Királlyá lett is, a' tiszteletet megadta; annyira, hogy míg az élt, a' Napkeleti Birodalomhoz kaptsolt Magyar birtokokat vízfőz nem vette, hanem halálát megvárván, mind Dalmatiát, mind Croátiát Alexius alatt 1180-bann szerezte vízfőz.

§. 94.

Ezen szerentséjét III-dik Bélának nem sokára másik követte, úgymint Gallitziának elfoglalása. Mely így esett. A' Gallitziái Fejedelemnek két fiai, úgymint *Micislaus*, és *Wlodomir* (vagy *Lodomerius*) kik mind kettenn a' Legyel Országi Király, *Casimir* testvér húgától születtek, Gallitziánn darab ideig veszekedvén, utóljára nyertes *Lodomerius* lett; de ezt *Micislaus* a' *Casimir* segítségével Gallitziából kiűzte 1182-benn. Ekkor *Lodomerius* III-dik Bélához folyamodott, mint a' ki hozzá az Annyáról *Euphrosynáról* *) Atyafiság volt. Azombann *Micislaus* a' Gallitziáiak előtt, kik ő általa a' Lengyelek alá való eséstől féltek, gyűlölséges lévén: alattombann megölettetett 1185-benn. Ezt midőnn *Casimir* megértette; nagy sereggel ment Gallitziába, hogy onnan *Lodomeriust* kirekeszse; és abba, a' nép akarata ellen, *Románust*, a' legifjabb Gallitziái Hertzeget tette bé. Ezenn megboszfzankodván a' Gallitziáiak; *III-dik Bélához* folyamodtak, és annak fiát *Andrást* kér-

*) Ez Muzka Leány volt.

kérték Fejedelmeknek; *Lodomeriust*, kit kegyetlenségéért sokann gyűlöltek, elmellőzvénn. *III-dik Béla* mindjárt sereget küldött Gallitziába: és azt az *András* számára elfoglalta. *Lodomeriust* pedig, hogy akadályára ne lenne: magoknak a' Gallitziaiaknak kérésére, fogságra vetette. *András*nak mindazáltal Gallitziában való uralkodása állandó nem lehetett. Mert *Lodomerius* megvesztegetvénn az őrzőket: Magyar Országi fogságából elszökött, és sereget szerezvénn *Andrást* kihajtotta 1188-ban *). Innen nagy veszekedés lett *III-dik Béla*, és *Casimir* között; míg nem két éltendő múlva egymással megbékéltek, és Gallitzia *Lodomerius*nak engedődött. Hogy mindazáltal ekkor *III-dik Béla* Gallitziához való jussáról le nem mondott, mint ezt a' Lengyel Historikusok állítják, onnan tetszik meg, mert azután is ilyen titulussal élt: *Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Rumaniae, et Galliciae* **).

§. 95.

Az eddig említett dolgokonn kívül igen nevezetessé tévzi *III-dik Béla* országlását az is: hogy ő a' Byzantiumi szokás szerint, hol a' Császárok viselt dolgai megíratattak: a' Magyar História megíratása fe-

*) Esett ez kiváltképpenn *Casimir* segítségével, a' ki ámbár gyűlölte *Lodomeriust*: mindazáltal, csak hogy a' Magyarok Gallitziához ne juthassanak; annak pártjára állott.

**) Lásd *Pray Annal. Reg. Hung.* Tom. I. pag. 179. Libr. III. cap. 12.

felől gondolkodott. Innén lett az, hogy az ő író Deákja *) a' Hét Vezérek Históriaját a' Görög, és Orosz írókból kidolgozta. Ugyan ezen Irónak szándéka volt a' Magyar Orizági Királyoknak Históriaját, sőt a' Nemeseeknek Genealogiáját is kidolgozni, a' mint maga az Előljáró beszédében mondja; de vagy' elébb megholt, mint sem ezt tellyesíthette volna; vagy, ha tellyesítette is, munkája, IV-dik Béla idejében, a' Mongolok puszttításakor elveszett. El lehet hinni, hogy a' tanulásra *III-dik Béla*-nak amaz említett Rendelése is serkentette a' Magyarokat, hogy panaszzaikat, és kéréseiket írásba kellett tenniek; mely parancsolat okot adhatott arra sokaknak, hogy az írást megtanulják. Sőt hihető, hogy abbann is, midőnn a' *Cisterciák Szerzetét* (mellyet az Attya II-dik Geiza hozott vala bé az Országba) azon jussokkal, és privilegiumokkal ajándékozta meg, mellyekkel az Franczia Országban bírt, nem egyéb, hanem a' Tudományok gyarapítása volt a' tzélja **). Ez a' dítseretes, és a' Magyarok pallérozódását ***) sok részben

*) Anonymus Belae Regis Notarius.

**) A' *Cisterciák Szerzetével* együtt, a' más két legrégibb Szerzetet, úgymint, a' *Benedictinusokét*, és *Praemonstratensisekét*, mellyek között amatt Geiza, a' Szent István Attya, és maga Szent István: ezt pedig II-dik István telepítették meg Magyar Országonn, de a' mellyek a' boldog emlékeztű II-dik Jó'sef alatt megfzűntek vala: hasonló okból, és tzélból tették nem régiben a' mostann uralkodó Felségnek vizfszaállítani.

***) A' Német Császár *I. Fridrich*, ki *Barbarossának* nevezetik, 1189-benn Magyar Országonn ál-

benn előmozdító Király megholt 1196-bann.

§. 96.

III-dik Bélának két fiai maradvánn, úgymint: *IMRE*. és a' már említett *András*; ezek között a' Királyságot az elsőre hagyta. Ennek Országlását mindjárt eleinte nyughatatlanná tette *András*, az Ötse; ki nek az esett nehezenn, hogy az addig volt szokás ellen, néki Hertzegi titulus, és birtok nem adódott. Nevezetesenn Dalmátiának, és Croátiának birására vágyott. Ezenn

az

tal, mérvénn a' Keresztes hadra: *III-dik Bélától* nagy emberséggel fogadtatott. Ekkor a' Császár társaságábann volt egy *Otto Frisingensis* nevű Historikus, a' ki maga tapasztalása után, *De gestis Friderici Libr. I. cap. 31*: így ír a' Magyarokról: hogy azok egész nyáronn és őszönn által, még ekkor csak sátorok alatt laktak, Hajlékaik többire nádból voltak: fából ritkán, kőből pedig alig volt egynehány. Ebből látni való, hogy szüksége volt Magyar Országának olyan Királyra, a' millyen *III-dik Béla* volt, a' ki a' külső tsinosságra is vigyázott, és azt az Országban terjesztette. — Ugyan azon Író ezeket is mondja: Ad Curiam Regis sui, singulis ex primoribus sellam secum portantibus, conveniunt, ac de suae Reipublicae statu pertractare ac discutere non negligunt. És ebből lehet már azt megérteni, a' mi *IV-dik Béláról* mondatik: hogy ő megtiltotta, hogy a' Fő Magnásokonn, Érsekekonn, és Püspökökonn kívül senki az ő jelenlétébenn, lé ne üljön; külbenn a' *széke megegetedik*. — *III-dik Bélának* sürgetésére canonizáltatott *Szent László*, *III-dik Coelestinus* Pápa által 1192-benn: a' midönn annak holt teste felvételvénn, közönséges tiszteletre kitétetett a' Váradí Templombann, mellyet maga *Szent László* építettett.

az okonn, azonn a' pénzenn, mellyet az Aitya néki a' Keresztes hadra hagyott, sereget gyűjtvénn; nyilván felkölt *Imre* ellen; és az említett Tartományokra 1196-bann ráütött. Mellyet megértvénn *Imre*, igyekezett ellene állani: de szerentsétlenül; mert *Andrástól* megverettetett. Végre egyesség lett a' két Testvérek között, és *Imre Andrásnak*, Dalmatiát és Croátiát, Hertzei titulussal általengedte. De ez az egyesség csak hamar felbomlott; nevezetesen 1202-benn annyira ment köztök a' dolog, hogy egymás ellen táborba szállottak. *Imre* seregének nagyobb részétől elhagyattatván: majd csak nem példa nélkül való vakmerőségre vetemedett. Mert látván, hogy sokkal kisebb az ő ereje, mint sem hogy a' vele átalellenbe lévő táborral megütközhetne: fegyverét lelévénn, egyedül maga; minden kísérek nélkül, az őtse táborába indult, csak egy vészszót vévénn kezébe, és felfőzéval így fenyegetőzvén: majd meglátja ő, ki mér a' Királyhoz nyúlni? Mellyenn az *András* serege elbámulván, és megrémülvénn: utat adott *Imrének*; a' ki is egyesenesen az *András* sátorába ment: azt onnan kezénél fogva, katonáinak szemelátára, kivezette, és kivitte a' táborból, és fogságra vetvénn, egy *Keene*, vagy, *Kene* nevű Tót Országi várba záratta: a' honnan mindazáltal, 1204 dik Esztendőbenn, midőnn már halálához közelgetett, kihozatta, és megkoronázott fiának *LASZLÓ*nak, ki már ezenn a' néven III-dik, Tutorává tette.

§. 97.

De ámbár ezt abból a' tizélből tselekedte *Imre*, hogy *Andrásnak* szeretetését ezen szívessége által megnyerje: mindazáltal *András*, az *Imre* halála után, még azon esztendőbenn kimutatta, hogy ő a' *Tutor*sággal meg nem elégtzik, és a' *Királyságra* vágy. Mellyet észre vévén a' *Kisded Királynak Lászlónak Anyja Constantia*: a' *Koronával*, és *Fiával* együtt, az *Austriai Hertzeghez Leopoldhoz* szaladt. És midőnn a' *kisded Királyt* visszafakívánván *András*, visszfa nem nyerhette volna: haddal igyekezett visszfavenni. Minden bizonynyal ütközetre is ment volna a' dolog, ha 1205-benn, midőnn már a' *Leopold*, és *András* táborai egymással szemközt állának: az a' hír nem vevődött volna Bétsből, hogy *III-dik László* meghalt.

§. 98.

Igy a' Magyar Ország Királyságot, melyre eddig erőszakosan törekedett, törvényes úton érte el II. ANDRÁS, 1205-benn. De alig kezdette el az Uralkodást, midőnn már a' Magyar Nemzetet magától elidegenítette; noha annak szeretetését annyival könnyebbenn megnyerhette volna: mivel a' Királyi familiából nála több férfi életbenn nem volt. Ezt az idegenséget főképpenn okozta az ő felesége *Gertud*, a' *Meraniai* *) *Hertzeg Leánya*, a' ki igazgatni és uralkodni szerető Alfzony volt. Ez,

az

*) *Merania* vagyon *Tirolisbann*.

az Ország dolgaiba avatván magát, minden főbb Tisztiségekre idegeneket emeltetett; nevezetesen, egyik Testvérjét *Bertoldot* Kalocsai Érsekké, azután Dalmatiai és Croatiiai Bánná tette; megfosztván azon méltóságtól *Bánkot*, kire ezen hivatalról ragadt a *Bánk Bán*, vagy, a' mint elrontva írják, *Banco Bán* név *); azután Erdélyi Vajdaságra, és utóljára Báts és Bodrog Vármegyei Fő Ispányságra emelte. A' másik Testvérjének pedig *Jánosnak* adta az Elztergomi Érsekséget. Mind ezek annyira felingerlették, mind az Egyházi, mind a' Világi Rendeket, hogy már ekkor olyan igazgatas módjának felállításáról kezdtek gondolkodni, melybenn a' Királyi hatalmat, más ahhoz hasonló hatalom mérsekelné, és tartóztatná. Azombann, midőnn ezeket magokbann forralnák a' Magyarok: történt, hogy a' Gallitziailak, és Lodomeriaiak, Követeket küldvén *II-dik Andráshoz*, annak második fiát *Kálmánt* kérték Királyoknak. Két midőnn 1213bann maga *II-dik András*, sereggel vivénn bé Gallitziába, ott megkoronáztatott vólna: ezen távolléte a' Királynak alkalmatosságot adott arra, hogy a' Bihar Vármegyei Fő Ispány, kinek elindulásával Palatinussá tett, *Gertrádot* a' Királynét megölte. Visszafordulván *II-dik András* Gallitziából: az öfveesküdteket érdemek szerint megbüntetni nem merte, mellyel tekintetének sokat ártott. Tetézte ezen hibáját azzal is,

M 2

hogy

*) Ez itt bírt Bihar Vármegyébenn, ide való Fő Ispány is völt, és bihető, erről neveztetik máig is a' *Bánki telek* Debretzen Városa határánn.

hogy ámbár ilyen állapotjában az Országnak, az ő jelenléte elmúlhatatlanul szükséges volt: mindazáltal, kevéssel azután, a' Szent földre való utazásról gondolkodott. El is ment oda 1217-benn, minekutánna 1215-benn új házasságra lépett, feleségül vevénn *Jolantát* (vagy *Jolét*) annak az *Antissiodorum* *) Grófnak *Péternek* Leányát, a' ki őfztánn *Constantinápolyi* Császárrá is választatott. Tudnillik, tízezer lovasokat vevénn maga mellé, ment *Slavoniánn*, és *Croatziánn* által *Dalmatiába*, és *Augustus* 23-dikánn 1217-benn, ért *Spalatumba*. Ott a' *Velentzések*ől, *Anconiaiaktól*, és másoktól, kik a' *Hádriai Tenger* mellett laktak, hajókat bérelvénn: hajóra ült, és ment *Cyprus* Szigetébe, onnan *Accóba*, vagy, más névvel *Ptolemaisba*, hol seregét a' szárazra kiszállította. Itt végire járvánn, hol vagynak a' *Törökök*, és mit akarnak: úgy találta, hogy a' *Török Sultán* *Sephadinus* mefzse, *Babylon* tájékánn táboroz; *Coradinus* pedig annak fia közel, túl a' *Jordánonn*, fekfzik seregével. Egyesítvénn tehát magát a' *Cyprusi*, és *Jerúsálemi Királyokkal*; (kik a' *Fő Vezérséget* néki adták) együtt *Coradinra* mentek; mely útjokat következő módonn végezték: *Accóból* a' *Gennezáret* Tavánakt *Ezfaki* széle felé indúlván: túl a' *Gennezáret* tavánn, *Bethsaidánál* megállapodtak; de *Coradin* ném mervénn velek *Izember* szállani, megfordúltak; és a' *Jordánonn* általjövén, 's abbann testeiket megmosván, *Capernaumon* által *Accóba* vilízfátértek.

Az.

*) *Auxerre* in Ducatu Burgund.

Azutánn az ellenségtől a' *Tábor* hegyénn épített erősséget akarták elvenni. Az ostromot II-dik András erősen fogta: de a' Jéru'sálemi Király, nem tudni mi okból, midőnn már az ellenséget nagyonn meglőrizotta: visszavonta seregét. Így a' dologból semmi se lett. Akkor II-dik András, a' Cyprusi Királlyal *Tripolis*ba ment; hihető tanáskozás végett. Ott mérget adtak neki innya, mely miatt kitsibe múlt, hogy meg nem holt. Meggyógyulvann haza indult. Ment *Antiöchiába*, Syriának Fő Városába, onnan *Ciliciába*, és Kis A'siának több tartományinn által, *Bythiniába*, nevezetesen *Nicapa* Várossába, hol *Theodorus Lascaris* uralkodott: kinek Leányát Máriát a' maga első szülött fiának Bélának eljegyzette, kit nem sokára azután Magyar Országgra is elhozott. Végre Görög Országonn és Bulgáriánn által, sok erejkéket hozvann magával, haza jött Magyar Országgra 1218-bann. Mely Napkeleti újáról Jéru'sálemi Andrásnak nevezetett.

§. 99.

A' II. András távollétébenn, igen nagy zűrzavarba jött Magyar Ország: mert a' Nagyok, és hatalmasok neki bátorodvann, minden Törvényt megtapodtak, a' szegényeket elnyomták, a' Korona jószágait nagy részeit magok közt felosztották; *Bélat*, II. Andrásnak fiát, kire vólt bízva az Ország, Attya ellen támasztották; egy szóval, az Országban minden rendet felforgattak, és azt izörnű egyenetlenségbe hozták. Illyen állapotban találvann II. András, midőnn a' Szent Hadról visszajött, Magyar Ország-

got, nem hogy a' rendnek, és tsendességnek okosann való vízfzsaállításabann foglalatoskodott volna: hanem inkább gondolatlan tselekedeteivel az egész Nemzetnek új panaszokra adott alkalmatosságot. Mert hogy a' Jérusálemi útra felfzedett adósságait könnyebbenn kifizethetné: a' föld népére elztendőnként fizetendő adót vetett, az ezüst pénzt, alább való értznek nemével elegyítvénn, rozfzabbá tette; az értz bányákat, só aknákat, vámokat, harmintzadokat, a' Korona jószágait, és minden Királyi jövedelmeket, Muhamed Vallásánn lévő Kereskedőknek, (kik az Országba Persiából jöttek, és *Ismacitáknak*, 's *Saracenusoknak* nevezettek), és 'Sidóknak adta ki árendába: kik ez által a' népet valamint ellzegényítették, úgy magoknak töméntelen kintset gyűjtöttek. Midőnn utóljára, elegendő jövedelemre szert így sem tehetvénn, azokat, kik távollétébenn a' Korona jószágokhoz nyúltak, törvénybe idéztette volna: ezek *Bélára* az ő fiára appelláltak, és nyilván kijelentették, hogy ők egyenesenn ezt, és nem II. Andrást tartják Királyoknak, és másnak nem is engedelmeskednek. *Bélánál* pedig annyival bizonyosabb menedék helyet találtak az ilyen emberek, mivel ez, meglévén a' hízelkedők által vesztegetve, a' Királyi hatalmat, mellyet az Attya távollétébenn víselt, fenntartani azután is igyekezett. Így nem tsak a' köznép, Nemesség, és Papság: hanem a' fia is ellene támadvann II. Andrásnak: midőnn látta, hogy magánn külömbenn nem segíthet, 1222 benn Ország gyűlését hirdettefett, hogy abbann, mind az ő, mind az Ország sérelmei megorvosoltatnának.

nak. És ebbenn az Ország gyűlésébenn, Andrásnak, Bélának, és minden Rendeknek jelenlétébenn hozattak azok a' nevezetes Törvények, mellyekbenn, valamint a' Királynak, úgy az alatta valóknak is, kivált pedig a' Nemeseknek jussai meghatározottak; és a' mellyek máig is a' Magyarok szabadságának legerősebb fundamentumi. És innen van az, hogy II. András, *Assertor Libertatis Hungaricae* nevet érdemlett *), és hogy a' Magyar Királyok, mikor megkoronáztatnak, az ő Decretumának megtartására eskettetnek meg.

Ezek között a' Törvények között a' főbbek ezek: 1. Hogy a' Nemes embert, míg nem citáltatik, és bűnéről a' Törvény előtt meg nem győztetik, fogásra vetni nem lehet. 2. Hogy a' Papok, és Nemesek portziót nem fizetnek quartélyost nem tartanak; a' mely jószágokat nekik adtak a' Királyok, azokat örökre bírják. 3. *Art. 7.* Hogy midőnn a' Király az Országonn kívül akar hadakozni: a' Nemesek (servientes) kimenni ne tartozzanak, hanemha a' Király költségénn. 4. *Art. 10.* Hogy, ha a' főbb emberek között (ex *Jobbationibus* i. e. *Jobbak*, *Optimatibus*, vagy *Jobb ágyból* valók) valaki a' hadbann elesik: annak fia méltó jutalmat végyen. 5. *Art. 11.* Hogy az idegenek az Ország megegyezése nélkül tífztfégekre
M 4 ne

*) Illyen titulusú munkát írt *Szegedi János*, mely kijött Győrbeán, 1750.

ne emeltessenek, birtokot nékik a' Király ne adhasson, a' mellyek pedig adat-
tak, azokat a' Hazabéliek visszavált-
hassák. 6 Art. 31. Hogy, ha ezeket, és a'
több törvényeket a' Király meg nem ta-
ja: szabad legyen az ellenakarmelyik Ne-
mesnek is kikelni; és ez, Király eránt
való hűségteleenségnek ne tulajdonítas-
sék: mely Clausulája mindazáltal a' 31.
Art. a' XVII. Század véginn, 1687-benn,
a' Poconi Diétánn a' Királyok esküvése
formájából, hogy rebelliókra ne adjon
alkalmatosságot, kihagyatott, mely-
nek Izavai így vagynak: *Quodsi vero
nos, vel aliquis successorum nostrorum,
aliquo unquam tempore, huic dispositio-
ni nostrae contraire voluerit; liberum
habeant, harum auctoritate, sine nota
alicujus infidelitatis, tam Episcopi, quam
alii Jobbagiones, ac Nobiles Regni no-
stri universi, ac singuli, praesentes et
futuri, resistendi, et contradicendi no-
bis, et successoribus nostris, in perpe-
tuum facultatem.* Ez a' Decretum hét
párban íródott le; egy adódott a' Pá-
pának, másik a' Királynak, harmadik
az Euziergomi Káptalannak, negyedik
a' Kalotsai Káptalannak, ötödik a' Pa-
latinusnak. Ezenkívül egy a' Hospitalé-
bann, más; a' Templombann tevődött le.
(Értetnek ittenn a' Jérusálemi Ispotály,
és Templom.)

§. 100.

Ezen Decretum hozása után is mind-
azáltal, nem lett tsendesség az Országban.
Mely-

Melynek mindenbenn maga vólt az oka II. András. Mert hitelt adván *Dionysius*-nak, az Ország Palatinusának, és más rofsz embereknek: könnyen oda hagyta magát vinni, hogy a' fiát *Bélát* úgy nézze, mint a' ki őtet ki akarja túrni a' Királyságból. Innen Béla eránt nem tsak idegenséget mutatott, hanem tőle a' rendelt jövedelmeinek is nagy részét elvette; sőt magát is kezdvén üldözni, Magyar Országból az Austriába való szaladásra kényszerítette. Ezenn kívül, ámbár a' *Decretum*ának 24 dik *Articulus*-ában azt ígérte vala, hogy: *Comites Camerarii, Monetarii, Salinarii, et Tributarii, Nobiles Regni nostri* sint: mindazáltal elégnék tartvann a' Magyarok között, egy *Sámuel* nevű embert *Camerae Comes*nek tenni: a' többi hívatalt mind környülmetélt emberekre, 'Sidókra, és Ismáelitákra, vagy Saracenusokra bízta, kik felette meggazdagodvann, utóljára szenvedhetetlenekké lettek, és mindeneket egyformánn bozizúsággal illettek. E' szerínt nem tsuda, ha II. Andrásnak a' *Decretum* hozattatása után is, egész haláláig nyugta nem lehetett, és hogy 1231-benn, az említett *Decretum*nak újonnan való megerősítésére, és annak homályosabb *articulus*ainak megvilágosítására kényszerítette. *) Ennyi sok zűrzavaroknak szerzése és szenvedése után, meghólt II. András 1235-benn.

M 5

§. 101.

*) Ez a' *Diploma* in originali megvan Rómában a' Pápa Archivumában; melyből kiürödván kiadott *Budán* 1790. *In vestigiis Comitiorum.* p. 98.

Mihelyt II. Andrásnak a' fia BÉLA, ki már ezenn a' néven negyedik, a' Királyságot, melyre még 1217 benn, mikor az Attya a' Szent földre ment, megkoronáztatott, és az időtől fogva, mint *Ifjabb Király*, részt is vett az uralkodásbann, általvete: azonnal azoknak megbüntetéséhez fogott, kik az ő Attyával való meg nem egyezhetésének okai voltak. És ezeket részszerint ízámkivetésbe küldötte, részszerint javaiktól, és hivataljaiktól megfosztotta, részszerint tömlőizre vettette, vagy meg is ölettette; *Dionysius*nak pedig a' szemeit tolatta ki. Azután, mivel látta, hogy a' Király eránt való tilztele az Attya alatt nagyon alázálott: annak viszfazázerzésénn igyekezett. E' végre azt rendelte, hogy a' Király jelenlétébenn, kivévén az Érsekeket, és Püspököket, senki az Ország Nagyjai közzül leülni ne méréfzeljen; külömbenn ízéke megégetődik. *) Továbbá, azokat a' jószágokat, mellyek nem igaz útonn módonn kerültek a' Fő emberek kezébe, viszfazavette, az Országbann hátra lévő adót szorosann béfzedte. Mind ezek az uralkodása első esztendejébenn véghez vitt tselekedetei IV. Bélának, sok ellenségeket szerzetek néki, kik mindjárt 1236-bann ölzveesküdvén: *Fridrichet* az Austriai Hertzeget hívták IV. dik Béla ellen; kit mindazáltal ő igen szerentsésenn viszfzavert. Mely győzedelme után, minthogy az ölzveesküdtekkal lágyan

*) Lásd feljebb III. Béla alatt az *Otto Frising.* relatioját.

gyann bánt: úgy látszott, hogy mindenek szeretetését megnyerte. De ez nem soká tartott. Mert midőnn 1239 benn, a' reájok jövő Mongolok elől, Moldáviából, *Kuthen* nevű Fejedeleim alatt negyven ezer férjfiakból, afzfzonyokból, és gyermekekből álló Kúnok kéredzénn bé Magyar Országba: azoknak a' Temes, Maros, és Keres folyóvizeknek mellyékét *) adta volna IV. Béla lakónetyúl, (melyből lett osztánn a' Nagy Kúnság), 's azok eránt különös hajlandóságot mutatott volna, a' midőnn őket privilegiumokkal ajándékozta meg, és a' Fejedelmeket, *Kuthent*, Pestre szállította: ismét sokaknak haragját vonta magára; mely mind inkább nevedzénn, azt a' megsirathattalan kárt, és veszedelmet okozta, mellyet az Ország, 1241-benn, — 42-benn, és — 43 bann, majd szinte három esztendeig szenvedett a' Mongoloktól. Leírja ezt, ebbenn a' Századbann élt *Rogierius* **) nevű Kánonok: In Miserabili Carmine &c. Collect. Schwandtneri T. I. p. 294. et sequ.

§. 102.

A' dolog rövidedenn ide megy ki:

A' Mongolok Chánja *Batu*, sok száz ezer emberrel Asiából kijövénn, minekutánna

*) Kitefzik ez Kún László vagy IV. László Királynak, IV. Béla Unokájának a' Diplomájából. Lásd *Petri Horváth Comment. de Initiis, ac Majoribus Jazygum et Cumanorum.* p. 222. — Hanem a' Mongolok pusztítása után öszvébb szorítottak ezek a' Kúnok, Nagy Kúnságnak azért neveztetik földjök: mivel nagyobb helyet foglaltak el, mint a' Duna, és Tisza között lévők; kikről feljebb volt szó.

**) *Rogierius* Olasz Nemzet volt, *Apuliából* való, Római Cardinalis *Toletanus Jánestól*, kinek Ká-

n: Mufzka és Lengyel Országot Silésiaával e yütt feldúlta volna: temérdek sereggel Magyar Országra is bérontott 1241-benn. A' Király, a' Némzet előtt gyűlölséghenn lévőnn, midőnn sereget igyekezett volna gyűjteni, mellyel ezen dühös ellenségnek eleibe-menjen: sokann azt vélték, hogy a' dologból semmi sint; hanem a' Királynak minden igyekezete a' Némzet szabadsága elnyomására czéloz. Azután pedig, mikor kén-telenek voltak hinni, hogy az ellenség benn van az Országban: azt kiáltották, hogy azt a' Kúnok hívták bé. Es ebből az okból rohanván a' Kúnok Fejedelmére *Kutheure*: azt megölték. Mellyenn a' Kúnok annyira megbofzankodtak, hogy mindjárt a' Mongolokhoz adták magokat, és azokat, mint Kalaúzok, az Országban fel's alávezetvénn, velek együtt kegyetlenkedtek. Ellene állott ugyan ezeknek, ha mind későnn is, a' Király,

lánja volt, gyakorta küldödvénn Magyar Országra: itt maradt, és lett Váradi Kánonok. A' Mongolok eljövetelekor az erdőkre vévénn magát, ott lappangott: éjtzaka az ellekség között vízfzalopódott Váradra; de nappal kén-telen volt ismét az erdőre venni magát. Várad és Csanád körül sokat bujdokolvann: végre a' Mongolok kegyelmességét volt kén-telen kikérni. Azoknak Vezéreinek szolgált, és mellettek katonáskodott, sokszor mezítláb is forgolódvann a' fzekereik körül. Midőnn kifelé mentek Magyar Országról: egy darabig őket követte; egyszer pedig egy erdőbe tőlök elfzökött, és egynéhány napig tsupa gyökerekkel élt, míg nem végre majd tsak nem félhóltann Erdélybe Gyulafejervárra verekedett. Azután vízfzament Rómába Cardin. Tolentanus-hoz a' kinek commendatiójára Dalmátiában *Spalatumi* Érsekké lett IV. Béla megegyezésével, melybenn túl a' XIII. Század közepénn meghólt,

rály, de haszontalan: mert Borsod Várme-gyében a' *Sajó* vizénél megverettetvénn, kéntelen volt még az Országból is kiszaladni, és magát Dalmatiába, egy *Clissa* nevű városba venni. Így az Ország minden általa nélkül lévén, leírhatatlan inséget szenvedett, és csak nem pulztává lett. Mert a' lakosok rész szerint fegyver, és tűz, rész szerint pedig éhség által többire elvesztek; a' kik megmaradtak, csak az erdőkben, és barlangokban maradtak meg. Talám vége is lett volna ekkor Magyar Orzágnak, ha a' rettenetes dühösségű ellenség, egy Asiából vett hírre, 1243-ban, oda hirtelen mind egy lábíg vízfelza nem tért volna. Azt hallották, tudniillik, meg, hogy Asiában a' Nagy Chán *Octai* megholt, és hogy annak helyét más akarja elfoglalni, a' ki nekik nem tetszett. És így menekedett meg Magyar Ország attól az ellenségtől, melynél kegyetlenebbet soha Europa nem látott.

§. 103.

Ekkor vízfzajóvénn Dalmatiából IV-dik Béla; minthogy nagy részt az Országot üresen találta, még azután is, minekutánna az emberek az erdőkből, és barlangokból kifzallingóztak: Horváth, Cseh, Morva, és Német Orzágból, és nevezetesen Saxoniából sok lakosokat hozott Magyar Orzóra, kikkel, hogy többé hasonló szerenstéltenség ne történjen az Orzágon, Várat építtetett. *) mivel a' Mongolok ezeknek

OS-

*) Ekkor kezdődött a' Budai vár is, nevezetesen 1267-ben.

ostromához nem tudtak. *) Ekkor a' Kúnokat is rendbe szedte; Bírājokká a' Palatinust tévénn: és hogy jobbann vonódjanak a' Magyarokhoz, a' fiával *Istvánnal* Kún leányt vétetett el. Ezekutánn annak vízfizanyerésénn igyekezett, a' mit *Fridrich*, az Austriai Hertzeg, a' Mongolok pusztítása alkalmatosságával, elfoglalt Magyar Országból. Hadal menvénn tehát ellene 1246 bann, *Neustadtnál* véle megütközött. Itt *Frangepan*, egy a' Béla Vezérei közzül, *Fridrichkel* szembe szállván: úgy a' fejére vágott, hogy a' kard a' tarkójánn nyúit ki. Így mag nélkül halván meg *Fridrich*: Austriának, és *Stiriának* nem vólt örököse. Austria magát *Ottocarus* alá adta, ki *Venceslausnak*, a' Cseh Országí Királynak fia vólt. A' *Stiriának* pedig *Istvánt*, a' IV. Béla fiát választották Hertzegeknek. Innen háború lett a' Csehek, és Magyarok közt. Mert *Ottocarus* Stiriát is szerte vólta. Utóljára a' Magyarok Stiriából 1250-benn ki is hajtottak: és az, *Ottocarusé* lett. Egyébaránt is igyekezett IV. Béla **) az Országot a' szörnyű inségből felsegíteni: de annak, hoszfzas uralkodása alatt is, elébbeni virágzó állapotját vízfizá nem hoz-

*) Ezért maradtak meg Székes - Fejérvár, a' Szent Mártoni Klastrom, (in monte Pannoniae) és az Esztergomi vár.

**) IV. Bélának vólt egy *Margit* (Margaretha) nevű Leánya, ki a' Nyúlak szigetébenn Apátza vólt. Ennek életét valamely Dominicanus Barát a' XIII-dik Század végénn leírta magyarul, melyet 1770-benn kiadott Práy ilyen titulus alatt: *Sz. Margit Asszony élete*; és ez egy a' legrégibb Magyar monumentumok közzül.

hozhatta. Halálával pedig, mely 1270-benn történt, újabb gyámoltalanságba ejtette.

§. 104.

V. ISTVÁN. IV-dik Béla fia, uralkodott 1270-től fogva, 1272-ig. Még az Attya életébenn megkoronáztatott, és feleségül vett egy *Ersebet* nevű Kún Leányt. Királysága alatt semmi egyéb nevezetes dolgot nem tselekedett annál, hogy a' Cseh Királlyal *Ottocarussal* Stíria eránt hadakozott. De ebbenn is szerentséilen vólt. Mert 1271-benn nagy sereggel jóvénn Magyar Országra *Ottocarus*, és Po'sont, Nagy Szombatot, Győrt, és Nyitrát elfoglalván: Julius harmadikánn kéntelen vólt véle békességet kötni, és abbann Stíriához való minden jussáról lemondani. A' következő esztendőbenn 1272-benn, meghólt Augustusbann. A' felesége *Ersebet* még azután soká élt; és ennek tulajdoníthatni egy részfőrl, hogy az V-dik István fia, és örökőse LASZLÓ szerentséilen lett.

§. 105.

Ez a' László, kit azok a' Histórikusok kik a' Magyar Országí Királyok sorából a' *Kisdéd Lászlót* kihagyják, III. LASZLÓnak; a' kik pedig oda számlálják, IV. LASZLÓnak neveznek: esmeretesebb néven, a' Kúnokkal való társalkodásáról, KÚN LASZLÓnak hívatatík. Eleinte, tudnilik, azokkal a' Kúnokkal tartván, kik az Ő Anyjának attyafiai vóltak, és mindenebbenn, még a' külső maga viselésbenn, és
ru-

ruházatbann is azoknak szokásit vévén fel-
 utóljára a' Kún Afzlfzonyokhoz adta ma-
 gát, és, törvényes feleségét *Isabellát* (kit
Ersebetnek is, mondanak) a' Siciliai Ki-
 rálynak *I-ső Károlynak* leányát megvet-
 vén, egyedül azokkal töltötte idejét. Eb-
 benn elbízvann magokat a' Kúnok, kik
 közzül még sokann a' Pogány Vallásonn
 voltak: nem tsak magok bé nem vették a'
 Keresztyén Vallást, hanem azokat is, a'
 kik már arra tértek vólt, kezdték vízfzla-
 vinni a' Pogányságra. Mások pedig annyi-
 ra vetemedtek, hogy a' Magyaroknak Vá-
 rosit, faluit, és majorjait felégették, el-
 pusztították; leányaikat elragadozták. Eze-
 ket az akkori Római Pápa *III-dik Miklós*
 megtudván: 1279-benn egy *Filep* nevű Püs-
 pököt (Episcopum Firmanum) küldött Ma-
 gyar Országra, hogy az mind a' Királyt
 jobb útra hozná, mind az Országot job-
 lábra állítaná. Ez tehát a' Királyt, a' fe-
 leségével Isabellával özfveszerezvén, Bu-
 dán a' Magyar Orzági Püspökökkel, és
 fővebb rendű Papokkal 'Sinatot tartott. De
 IV-dik László ezen 'Sinatnak rendeléseit ol-
 lyanoknak nézvén, mellyek az ő Királyi
 méltóságának kissebbítésére szolgálnak: a'
 'Sinatot eloszlatta; megparantsolván a' Bu-
 dai lakosoknak, hogy a' 'Sinatonn lévő-
 nek semmi élelmekre valót ne adjanak;
 több Papokat a' Várba ne botsássanak;
 azokat is pedig, a' kik ott vólnának, on-
 nan útasítanak el. Ezt megértvén a' Pá-
 pa *III-dik Miklós*: 1280-bann feddődő Le-
 velet küldött IV dik Lászlónak: a' ki is
 magát akkor minden jóra ígérte. De régi
 buja életére tsak hamar ismét vízfzlatért;
 a'

a' midőnn olztán az Ország Nagyjai ötet fogságra tették: és a' feleségével Isabellával való együtt élésre kényszerítették, minden Kún ágyasokat elűzvén, és eltiltván mellőle. De minthogy az alatt a' Kúnok felütötték magokat: a' fogságból kibotsátódott a' végre, hogy a' Magyarokat a' Kúnok ellen vezérelné. Mellyet meg is tselekedett, vitézül megütközvén azokkal egy *Hód* nevű tónál 1282-benn, és rajtok győzedelmeskedvén. De életét azután sem jobbította meg: sőt a' Kún Alfzzonyokkal való bujálkodásnak annyira neki adta magát: hogy már az, magokbann a' Kúnokbann is, botrányozást, és bolzsfúságot okozott. Midőnn azért 1290-benn *Kerecsfzeg* mellett (mellyet ma *Kerecsfzegnek* roszfzűl neveznek) a' Kúnok között egy sátorba nyugodott volna: éjtszaka három fő Kúnoktól, kiknek nevei: *Arbutz*, *Turtul*, és *Kemenche* voltak, megölettetett, Julius 10-dik napján.

§. 106.

A' XIII-dik Századnak hátra lévő részét III. ANDRAS vitte ki, a' ki *Velen-tzeinek* is mondatik (*Andreas Venetus*). Ez maga szerentsétlen volt azért, mivel az Ország tőle elpártolt, és ezenn való bánatjábann holt meg: de szerentsétlenné tette az Országot is, mivel ő benne 1300-bann az Arpád férjfiágonn lévő Familiájának egyszenn vége szakadván *): sok zürzavarok következtek az Országra.

*) Pesti Universitásbeli volt Professor T. *Koppi Károly* Ur ugyan, egy kis munká-

kájábann, melynek titulusa ez; *Jus Electionis quondam ab Hungaris exercitum, Historia Stirpis Arpadianae illustravit Carolus Koppi*. Viennae 1790. azt igyekezett megmutatni, hogy Arpádnak férjfiágonn lévő maradéki még ma is vagynak Frántzia Országban a' Croy familiában, in *Gente Croviaca*. De ezt mindjárt másik Elztendőbenn 1791-ben megzáfolta ugyan tsak Pesti Professor *Schwardtner* Úr ilyen titulusú munkájában: *De Gente Croviaca, Hungariae Regum Stirpis Arpadianae, haereditario successione juri non adversa*. A' két munkát egybe hasonlítván, azokból ennyi jó ki: hogy a' Croy Familiáról a' XV-dik Század véginn valósággal azt tartották, hogy az, a' Magyar Országi Királyoktól hozza le eredetét. Mert maga I-só Maximilián Császár 1486-ban a' Croy Károlynak adott Diplomájában így szól: „Nobili Carolo (de Chymai) ex illustribus de Croy descendentibus, ex vera, et legitima progenie, seu origine Regum Hungariae.” Ezt hitte *Justus Lipsius* is ama XVI-dik Század véginn élt Fő tudományú Író, a' mint ezt munkájában egynehány helyett említi; a' címere is a' Croy Háznak hasonlít a' Magyar Országi címerhez. De még mind ez, a' mint *Schwardtner* Úr megmutatta, nem elég arra, hogy a' Croy familiát Arpádtól hozzuk le. Azomba, hogy I-só Maximilián a' dologhoz nem tudhatott; *Lipsius* pedig a' *Croviaca* familiának különös barátja vólt, és így egyik-

egyiknek is a' tanúbizonyságánn építeni nem lehet: azt is megmutatta Schwaradtner Ur a' már említett munkájában.

N 2

MA.

Jegyzés. 1. III-dik Andrásnak ilyen származása volt: Harmadik felesége II-dik Andrásnak, kint 1235-benn vett el, volt *Beatrix, Aldrovandinus*-nak (Marchio Esthensis) leánya. Ez Várandós volt, mikor II-dik András megholt. Vízfzitérvénn Olasz Országba: szülte *István*t; a' ki III-dik Andrásnak, az Árpád familiájából való legutolsó Királynak Attya volt.

2. A' Croy familiát Árpádra így vízfzik: II-dik Andrásnak, a' mint mondják, nem két, hanem három fia volt: úgymint a' két esmeretesenn *Béla*nn, és *Kálmán*onn kívül, *András*. A' két első Magyar Országonn maradt. Ez a' harmadik *Velentzébé* ment, a' hol valamely gazdag Kereskedőnek leányát vette el, kint terhes állapotbann hagyvann, született tőle *Márk* nevű fia. Ez osztánn Frantzia Országba szakadt, és lett a' Croy familia töröske.

Másképpenn így befzéllek: IV-dik István Manuel Császárhoz folyamodvann: attól nagy emberiséggel fogadtatott, és az néki az unoka leányát *Máridt* adta feleségül. Jelen volt azután a' *Manuel* és *II-dik Geiza* között folytatott hadbann: de hogy békesség lett közöttök, látvann, hogy többé reménysége nem lehet a' Magyar Országi Királysághoz: külömbkülömb. Királyoknak Udvaraibann búdosott, és ott hagyta *Márk* nevű kisded fiát, vagy Belgiumbann, vagy Frantzia Országban. Utóljára Constantzinápolyba vízfzitért, és Manuel munkája által Királlyá lett Magyar Országonn: de minekelötte *Márk* fiát ide Magyar Országra hozhatta volna: a' Királyságból kiesett. Azután hogy híre lett, hogy mérég által ölettetett meg: *Márk* azonn a' helyenn maradt, a' hol az Attya hagyta volt, és feleséget vévénn, lett töröske a' Croy familiának.

MAGYAROK HISTÓRIÁJA, A' KÜLÖMB-KÜLÖMSFÉLE HÁ- ZAKBÓL VALÓ KIRÁLYOK ALATT.

§. 107.

A' III-dik vagy *Velentzei András* halálával *) nagy egyenetlenség és zavarodás jött be Magyar Országba. Mert némelyek, nevezetesen *Omode Máté*, a' Dalmátziai, és Horváth Országi Mágnásokkal együtt, kik még éltebenn III. Andrásnak, attól elpártolván, Nápolyi Királyfi *Carolus Robertus*hoz állottak, mindjárt a' III-dik András halála után, ezt a' Károlyt 12 esztendőskorábann, nagy sietléggel Magyar Országba híván, Esztergombann megkoronázták **) Mások ellenbenn, kik sokkal többenn voltak, a' Cseh Országi Királynak *Venczelnek* (*Venceslaus*) adtak hívatalt. De ez, maga helyett, a' fiát ajánlotta a' Magyaroknak; kit ezek béhozván az Országba, és Székesfejérváronn megkoronáztván, LÁSZLÓnak neveztek. Így már két Királyjai voltak

*) Hogy III. András 1300-bann, és nem 1301-benn holt meg; lásd Práy Hist. R. H. P. I. pag. 332.

**) *Carolus Robertus*nak ekkori megkoronáztatása törvénytelen volt; minthogy az, rendes Ország Gyűlése nélkül, és nem a' rendes Koronával, 's azonbann, pártosok által, ment véghez.

tak a' Magyaroknak, de csak hamar harmadikat is választottak, tudnillik OTTÓt, a' Baváriai Hertzeget. Ez azután esett, minnekutánna a' Cseh Király Venczel a' fiát Lászlót, kinek a' Magyarok előtt kevés becsülete vólt, a' Koronával, és ahoz tartozó drágaságokkal együtt Cseh Országba vízfzavítte. *) Ottót mindazáltal ilyen feltétel alatt választották, hogy a' Koronát szerezzé vízfzva. Melyre Ottó örömezt ráállván; minden késedelem nélkül Prágába ment; és az ifjú Venczeltől, vagy Cseh Lászlótól, nem csak a' Koronát nyerte meg, hanem azt is, hogy az maga minden Magyar Országhoz való jussáról lemondott. Ekkor Ottó nagy örömmel Magyar Országra jött, és a' Carolus Robertus részénn lévőknék utánna való leselkedéseit szerentsésenn elkerülvén, mihelyest Székesfejervárra megérkezett, és ott a' Magyaroknak a' vízfzafszerezett koronát megmutatta: azonnal nagy örömmel megkoronáztatott 1305-benn.

§. 108.

De soká Baváriai Ottó sem uralkodhata. Mert midőnn 1307-benn Erdélybe ment vólna, hogy az akkori Vajdának Lászlónak

N 3

leá.

*) Ez így esett. Látván a' Cseh Király Venczel, hogy a' Carolus Robertus pártja erős Magyar Országonn, és hogy az ő fiának kevés tekintete van a' Magyarok előtt: nagy számú sereget gyűjtvénn, Magyar Országra hirtelen béjött, és Pest mellett megtelepedvénn, onnan Budára követeket küldött; hogy a' fia ő nála koronás fővel jelenjen meg. Melyet az megtelekedvénn, mind a' fiát, mind a' Koronát Prágába vitte.

leányát, magának feleségül végye, az ötöt, nem tudhatni mi okból, vagy czélból, megfogatta, a' Koronától, mellyet mindég magával szokott hordozni, megfolytatta, és egyfzersmind a' Királyságról való lemondásra kényszerítette. Ezen fogságából nagy nehezenn szabadulván ki Ottó, akkor is szökve: hofzfas, és tekervényes útakon, úgy mint Mufzka Országonn, Prussiánn, és Sileziánn által, sok baj, és veszedelem között verekedett haza Bavariába; a' hol még azután 4 esztendeig élt: de magát a' Magyar Országi dolgokba nem elegyítette. A' Királyi titulust mindazáltal petsétjénn holtig megtartotta; mellyenn a' körül való írás e' volt: *Sigillum I. Ottonis Regis Hungariae, Nepotis IV. Rólae.* *)

§. 109.

Cseh Lászlónak, és Baváriai Ottónak Magyar Országról való eltakarodása, sokat segített a' Carolus Robertus dolgánn. Könnyű is lett volna néki mindjárt ekkor, az egész nemzet megegygyezésével Királlyá lenni, ha a' Pápa *V. Kelemen* az ő Királlyá való lételével just nem akart volna magának szerezni Magyar Országhoz; azonn mesterkedvénn, hogy ha a' Magyarok ezt a' Királyt az ő ajánlásából fogadják el, ennél fogva azt a' just állítsa meg, hogy a' Magyaroknak Királyt egyedül a' Pápa adhat. De a' Magyarok ezt telyességgel nem akarták: sőt Carolus Robertustól, kibenn külömbenn semmi kivetőt nem találtak, tsupánn

*) Tudnillik az annya IV. Bélának leánya volt.

pánn ennél fogva idegenkedtek. A' honnan, midőnn a' Pápa követe *Cardinalis Gentilis* 1308-bann, a' Rákos mezejénn tartott Ország gyűlésénn *Carolus* Róbertust, hogy mindenek láthatnák, magos helyre állítván, annak Magyar vérből való származását *), és sok szép tulajdonságát emlegette volna: a' Magyarok annyira belészerettek, hogy kezek kinyújtásával jelentették, elfogadására való készségeket. De midőnn a' Cárdinális, ámbár igen mesterségesenn, olyan formát kezdett említeni, hogy ezen Királyt nékik a' Pápa adja: azonnal minden örömök haragra, és nyilván való zúgásra változott; úgy hogy a' Cárdinális, nagy munkával, és sok hízelkedéssel, sőt említett szavának visszahúzásával tudta őket letsendesíteni. Utoljára is tehát oda kellett menni a' dolognak, hogy a' Magyarok nem úgy fogadták el I. Károlyt Királyjoknak, mint a' kit a' Római Pápa adott, vagy ajánlott nékik: hanem mint a' kit magok önként, és szabadon választottak magoknak. És akkor osztánn vállaikonn felemelvén, köz akarattal kijelentették, hogy ötöt Királyjoknak esmérők. Már csak a' koronázás volt hátra. De az ekkor meg nem eshetett. Mert a' Korona Lászlónál, az Erdélyi Vajdánál volt. Mely is semmi módon kézzre nem kerítődhetvén: a' következő 1309-dik esztendőbenn, a' Rendeeknek meg egyezésével, Cárdinális *Gentilis*, más koronát készítettett, mellyei *Carolus* Robertus, Budánn, Jun. 15-dikénn meg is koronáztattott. A' rendes Korona pedig, mind addig, míg vissza nem kerülne, törvényes erejétől

N 4

meg-

*) Az annya, Mária, IV. Lászlónak testvére volt.

megfosztatott. Mivel mindazáltal nem kevesen találtak olyanok, a' kik ebben megbotránkoztak, és I. Károlyt, éppenn ezért, koronás Fejeknek nem akarták esmérni: hogy minden kifogásnak eleje vevődjék, az Esztergomi Érsek *Tamás*, maga Erdélybe menvén, Lászlóval, sok kérések és ígéretek után, a' rendes Koronát vizsgálta, és azzal I. Károlyt, 1310-ben, Augustus 27-dik napján, Székesfejérváron, a' szokott pompával és rendtartással megkoronázta. Így hát szinte 10 esztendei várokozása, és három ízbeli megkoronáztatása után juthatott el tökéletesen I. Károly a' Magyar Ország Királyságra: mellyel némelyektől még III. András alatt megbíztatódott.

§. 110.

De, a' milyen nehezenn fogadták őtet el közönségesen a' Magyarok; szinte úgy szerették azután 32 esztendei uralkodása alatt. Igaz is, hogy I. Károlyt a' legnevezetesebb, és leghatározottabb uralkodói közé lehet számlálni Magyar Orzágnak, mely csak ezekből is megtetszik:

1. Az akkori díbdáb pénzenn nagyot változtatott. Mert ámbár már I. Béla a' Magyar Orzági pénzekre nézve jó rendelkezést tett, mellyeket II. András is megújított, ezzel a' Törvénnyel: *Ut Denarii Hungarici ad Belae I. Denariorum probitatem revocantur* *); sőt a' Mongolok miatt fzenvedett nagy, és közönséges romlás után IV. Béla is, valamint az egész Ország állapotjának, úgy különösen a' pénznek is megjobbításában

*) Decret. Andr. II. cap. 23.

bann, hafznosonn munkálódott; mindazáltal, kivált IV. László alatt, a' roszfz pénz igen elzaporodott Magyar Országonn: még inkább pedig a' III. András halála után békövetkezett zűrzavarokbann. Ennek tehát eleit akarván venni I. Károly, mind ezeket a' roszfz pénzeket, akár külsők, nevezetesen Austriaiak, és Cseh Országaiak, akár hazabéliek vóltanak azok, megtiltotta, és azok helyett tiszta ezüsből újakat veretett, mellyek minthogy az elébbenieknél *vastagabbak* vóltak, *Grossusnak*, (ettől a' Deák szótól *crassus*, mellyet az Olasz *Grossonak* mond) szélesebb vóltokra nézve pedig *latus Grossusoknak* is neveztettek. A' roszfz pénzeket immár ilyenekkel kellett felváltani a' Magyar Orzági lakosoknak, az a' végre ki-nevezett pénzváltó helyekenn. Az arany pénzei is I. Károlynak tiszta aranyból veretettek, a' Florentiai aranyok formájára: mellyeknek egyik oldalán a' Keresztelő János képe, a' másikon pedig *lilium virág* (*flos lilii*) vólt, és ezért neveztettek *florenus auri* nevezettel. *)

N 5

2. Fran-

*) Ezeknek régi betsi színte az újabb időkig, alkalmasint megmaradt: de a' formájok változott. Mert már I. Lajos a' Keresztelő János képe helyébe az aranyokra *Sz. László* képét üttette; a' lilium virág helyébe pedig a' maga Királyi czimerét. Mivel pedig az I. Károly *latus grossus*aira idővel a' Szűz Mária képe veretett, ezek új nevezettel *Marianusoknak*, *Mariatusoknak*, és Magyarúl *Márjásoknak* neveztettek. Már minthogy egy arany forint 15 széles garast; egy széles garas pedig hat Denáriust tett: látni való, hogy az I. Károly *latus grossus*a a' mai máráshoz; mint színte *Denarius*a a' mi garasunkhoz, betsire nézve, igen közelített.

2. Frantzia Országból (minthogy maga is attyára nézve Francia, nevezetesen az Andegavumi házból való volt) béhozta Magyar Országra azt a' törvénykezés útját és módját, (processus juridicus vel judicarius) mely itt máig is megvan. I. Károly előtt, alig lehet már ma hinni, mely tsudálatos, és ifzonyú volt a' kétséges dolgokban az igazság kikeresésének módja. Mert ha az egymással perlekedő emberek dolgát, a' Bírák el nem tudták igazítani: tüzes vasnak hordozása által való próbához (Judicium vel Examen ferri candentis) nyúltak. *)

Nagy

*) Ezt a' próbát mindazáltal nem mindenütt, hanem tsupán csak a' Püspökök lakó helyeiben; kiváltképpenn pedig Váradon, és a' nagyobb Praepositágokban, mint a' Po'soniban, és Nyitraiban lehetett véghez vinni: még pedig ily móddal. Minekutánna a' vádoltatott Izemély három napot könyörgéssel és böjtöléssel töltött el: a' Pap szent ruhába felöltözténn, de a' Papi süveget fel nem tévénn, az oltár előtt lévő megfzenteltetett vasat fogóval felvette, és bizonyos éneknek éneklése között a' megfzenteltetett tűzhöz vitte. Ottann a' vasat szent vízzel meghintvénn, a' tűzbe vetette, mely vas míg ott megtüzesedett, az alatt a' Pap Misét tartott, és maga Sacramentommal élvénn, a' vádoltatott embert is, az azzal való élésre meghívta, úgy mindazonáltal, hogy azt előre megeskette, hogy, ha bűnös, a' Sacramentommal nem él. Melynek vége lévén, a' vádoltatott ember kérdőre vonattatott, ily formánn: Frater! es justus ab hoc crimine, de quo accusaris? akkor az felelt: Justus sum; és ismét: es mundus? melyre így felelt: mundus sum. Ekkor ezeknek a' Izőknak elmondása között: „Per illud corpus Domini Jesu Christi, quod hodie sum, si, non confidens in ullum maleficium, nec in virtutibus herbarum, accipio hoc ferrum:“ a' tüzes vasat megfogta, és kilenté lábnyi mezfzeségre vitte.

Nagy dítséretére szolgált tehát I. Károlynak, hogy ő mint pallérozott ember, ezt az

Hogy pedig minden tsalás elháríttatnék, három nappal az előtt, a' vádoltatott ember kezét ruhával bétekergették, és hogy a' ruha le ne vétetődhetnék, azt lepetsételték. Hogyha már a' vádoltatott ember kezét a' tüzes vas meg nem égette; ártatlannak: ha pedig megégette, bűnösnek ítéltetett. Ennek az írtóztató próbának gyakorlásáról van egy régi könyv, ez alatt a' titulus alatt: *Ritus explorandae veritatis per Iudicium ferri candentis*, mely a' Váradí Cathedrale Templomnak segrestyében találtatván, Kolosváronn 1550-benn kiadattatott. De a' melynek exemplárjai úgy megritkultak, hogy már a' XVIII. dik Századnak elejénn egész Erdély, és Magyar Országona tsak kettő találtatott. Mellyekből azt Bél Mátyás 1740-benn újra kiadta, és azon munkájához ródította, melyet így nevez: *Apparatus ad Historiam Hungariae*. Ezen Váradí Protocollumbann, előfzámálódnak azok, kikenn 21 esztendőök alatt, úgymint 1214-től fogva 1235-ig, ezen próbát elkövették. De más végre is lehet annak hafznát venni. Mert helységek, s városok nevei fordúlvann benne elő, lehet látni, hogy némely mai városok és helységek már a' XIII. Század eleinn megvóltak. Ilyenek p. o. Debreczen, mely *Debreczun*-nak, Szoboszló, mely *Zobozlounak*, Nádudvar, mely *Nádudvournak*, Poroszló, mely *Borozlounak*, Bágos, mely *Bogusnak*, Tépe, mely *Tepának*, Vántsod, mely *Vántsudnak*, Szeghalom, mely *Zigholmnak*, Arad, mely *Orodnak*, Sz. Miklós, mely *Szen miklousnak*, Széplak, mely *Zeplocnak*, Homrok, mely *Humuroknak*, Sarkad, mely *Szrkudnak*, Kakat, mely *Kokotnak*, Poklos Telek, mely *Puklus Teluknak*, Bélték, mely *Beltuknak*, Polgár, mely *Pulgárnak*, Szőlős, mely *Zolosnak*, Lök, mely *Loknak*, Patak, mely *Potoknak* íratik. Ezenkívül a' melyeknek neve akkor is színtügy mint ma, vagy legalább igen tsekély változással íródott, ezek: *Kaba, Ladán, Sáp, Torda, Túr, Vásárhel, Gyoma, Hódos, Harsány, Kere-*

az ostoba szokást eltörlötte, és a' helyett rendes Törvény útát szabott. Ugyan ezen tselekedete által véget vetett a' forró vízzel tétetni szokott próbának is, (Probatio ferventis aquae) nem külömbenn annak az esküvésnek, vagy hit letételnek is, mely a' Váradí Káptalan előtt; a' Szent László Király koporsója felett szokott véghez menni. (Sacramentum Jurisjurandi super sepulchrum S. Regis Ladislai.)

§. 111.

Ezek mellett az sem vólt minden házon nélkül való tselekedete I. Károlynak, hogy ő a' mi az előtt szokásbann nem vólt, Magyar Országonn a' Nemes Famíliáknak, bizonyos czímereket (armorum insignia) adott. Mert ámbár azok magokbann gondoltatván, tsekélységeknek látszhatnak; vólt mindazáltal az a' halznok, hogy a' Magyarok, egygyik ágával a' szép mesterségeknek, tudnillik a' festéssel meg-

ki, Ugra, 'Sáka, Zaddán, Gyán, Fegyvernek, Jenő, Apáti, Haláp, Ebes, Miskótz, Ipp, Meggyes, 's a' t. Különösenn a' régi Magyar írás módját láthatni ezekbenn: *Zounuk*, mellyen Szólnok, *Gieuru*, mellyenn Győr, *Zobolch*, mellyenn Szabolcs, *Chunád*, mellyen Csanád, *Zotmár*, mellyen Szatmár, és *Urisu*, mellyen Őrs értődik. Mind ezek a' helyek, az említett Ritus explorandae veritatis nevű Rönyvbenn fordulnak elő: a' midőnn abbann az iratik, hogy Váradonn, színte 600 elztendőkkal ez előtt, ezekről a' helyekről való emberek tettek, vagy tétettek próbát a' tüzes vasnak hordozása által. A' honnan kitetfzik, mely nagy divatjábann vólt még a' XIII. Százád elejénn ez a' babona Magyar Országonn.

esmerkedtek, és azt betsúltni kezdtették. E' fzerint a' Magyar Országai Heraldica, vagy czimerekról való tudomány I. Károlyonn kezdődik; és hogy már ő alatta a' festés mestersége kezdett Magyar Országona vi-
rágozni, megtetfzik abból a' Bétsi Biblió-
thecábann lévő Pergamenre írott exemplu-
mából, a' Kéza Simon Chronicájának, mely
ez alatt a' Király alatt igen tsinosann, és
gyönyörúséges festésekkel megékesítve, ké-
lült.

Mind ezenn hasznai mellett az I. Ká-
roly uralkodásának, nem lehet elhalgatni,
hogy neki hibás tselekedetei is voltak.
Mert, minekutánna *Trentsini Máté* *) a' ki-
tól legtöbbet tartott, 1319-benn meghólt:
senkire semmit nem hajtvánn 23 éfztendeig
Országgyűlését nem tartott. Érezték ezt a'
Magyarok, kivált a' Nemesség, és Papság,
kik-

*) Ez a' *Trentsini Máté* Cseh László alatt Pala-
tinussá tevődött vólt; ki midőnn Cseh Országba
vizfzatért, a' több Mágnásoknál gazdagabb lévén,
és Felső Magyar Orzágnak Kassától fogva Komá-
romig fekvő részét bírva, sem *Ottónak*, sem *I.*
Károlynak részére nem állott: hanem maga kívánt
a' maga jószágaibann, Fejedelmi méltóságba
függés nélkül élni. Így elbizvánn magát, a' Vág
vize mind két partján, és a' Nyitrai Püspökség-
nek egyik részében nagy pusztitást tévén, már
Éfztergom alá igyekezett: a' midőnn I. Károly
ellene indúlva, és *Rozgon* nevű Falunál 1312-
benn meggyőzvén; és jószágának nagy részétől
megfoltvann: engedelmességre térítette. Ennek
a' hatalmas embernek birtoka, ma *Mátyus* földé-
nek hívatatik; de nem a' *Mátyás* névtől: mert
nem *Trentsini Mátyás* vólt, hanem *Trentsini Má-
té*; *Matthaeus Trentsiniensis*, a' *Mátyus* tehát a'
Deák *Matthaeus*ból lett.

kiknek jussaival külbömbenn is keveset gondolt: de szállani nem mertek. Hanem 1338-ban Levelek által a' Római Pápához XII. Benedekhez folyamodván, azt kérték, hogy intse meg I. Károlyt, úgy mindazáltal, hogy az meg ne haragudjon, és rajtok bízsfút ne áljon. Meg is tselekedte ezt a' Pápa, kéro, de egyfzersmind tsinosan dorgáló Levele által. Melynek úgy látszik engedett I. Károly, a' mennyibenn a' Nemesseggel, és Papsággal jobban bánt, de a' mi fő dolog volt, az Országgyűléssel azután is felhagyott.

§. 112.

Hibás tselekedete volt I. Károlynak továbbá az is, hogy a' Havasalföldi Vajda *Bazarád* ellen minden igaz ok nélkül, és felette gondolatlanul, tsupán csak az Erdélyi Vajdának *Széts Tamás*nak, és *Dienes* nevű Grófnak izgatására hadat indított. Ezek közül az első azonn igyekezett, hogy Erdéllyel egygyütt Havasalföldnek is Vajdája lehessen. A' másik pedig a' *Szőrényi* Bánságra vágyott, melyet ekkor *Bazarád* viselt. Kettenn tehát elárulván *Bazarádot*, mint pártos embert: annak I. Károly végire sem járván, igaz-e a' vád, vagy sem? mindjárt ellene indult 1330-ban. Melyet megértvén *Bazarád*; 7000 font ezüst ajándékkal Követeket küldött I. Károlyhoz, kérvén őtet, hogy tegyen le szándékáról, sőt a' fiát is kezesül igérvén. De I. Károly mind ezekre nem hajtván, Havasalföldére ütött. Azomban *Bazarád* a' Király útjából minden ott találtatható ele-

eléséget eltakarított; úgy hogy minekutánna már jól előnyomúlt, kénytelen volt seregével visszafutni. *Bazarád* elfoglalván a' hegy tetőket mellyek közt Károly visszafelé jött, részszerint kövekkel, részszerint nyilakkal iifonyú kárt tett a' Magyarok seregében, sőt maga is Károly közkatona ruhát vévén magára, nehezenn menekedhetett meg. Ugyan akkor tőle egélfz Havasalfölde elfszakadt, mint szinte már az előtt Dalmátia is, mely pedig eleinte leginkább igyekezett azon, hogy ő Magyar Országí Királlyá lehessen.

§. 113.

Erőtelenségnek tartatik I. Károlybann, az a' kegyetlenség is, mellyel a' *Száh*, vagy *Zaah Felicián* gyilkos szándékát *) an-

*) A' dolog így esett: Midőnn 1330-bann a' Király, *Ersébet* Feleségével, és gyermekeivel együtt, Visegrádbann, ebédnél ült volna; Száh Felicián kivont fegyverrel a' Királynénak ment, és hozzá vágott. De a' Király hirtelen közbe vetvén magát, a' gyilkos csak a' négy jobb ujjait vághatta el a' Királynénak; magának pedig a' Királynak a' jobb kezén ejtett sebet, de a' mely nem volt veszedelmes. Azután gyermekeinek esett, de azokat Gondviselőik megmentették: Azombann a' lármára ott teremvén a' Strásák, Száh Feliciánonn erőt vettek, és felkontzolták. Ennek a' Száh Felicián dühössége okának, némelyek az ő megbomlott elméjét mondják: mások pedig ezt befézlik: A' Királyné szoba leányai között volt Száh Feliciánnak Klára nevű szép leánya; kibe a' Királyné testvére *Kazimír*, midőnn Lengyel Országból, a' Királyné látogatására Visegrádba jövénn, egy darabig ot mulatott volna, belé szeretett; és azt a'

annak Famíliájábann, megbűntette, de a' mely ha hiba is, nem egyedül magára, hanem az Ország Fő Rendeire is hárúl. *)

§. 114.

Ersebet Királyné **) után, ki a' Lengyel Királynak *Uladislaus Locticus*nak leánya volt,

Királynénak ki is jelentette, a' ki neki módot szolgáltatott abbann, hogy bűja indulatjának, ha mind erőszakkal is, eleget tehessen. Ezt midőnn a' leány az Attyának megpanaszolta; az annyira felindúlt, hogy a' Királynénő fegyverrel kívánt bofszút állani. Mások ismét ezt az okát adják; hogy *Zuah Felicián* a' Trentsini Máté követői között való lévén, azzal egygyütt, azokat a' Királyi jószágokat, mellyeket magának elfoglalt volt, visszaadni kéntelenítettett, és ezenn való bozúsága vitte volna őtet az említett gonofzlágra. Mir akár-melyik ok áljon meg; a' büntetés, mely ezen gonofz tselekedetet követte, igen kemény volt. Mert Feliciánnak egész familiája, és minden valaki csak Száh nevet viselt,* megölettetett. Klárának pedig orra, ajakai, és kezének újjai, a' hüvelykén kivül, elvágattattak, azután ló hátonn a' fomszéd Városokbann addig hordoztatoit, míg meg nem holt. Száh Feliciánnak egygyik fiát egy hűséges szolgája, elfőktetés által kívánván a' haláltól megmenteni, midőnn mind kettőt utól érték volna, ló farkonn hurczoltatták, 's úgy ölték meg, holt testek pedig az ebeknek vettetett.

*) Hogy ez a' kegyetlen büntetés az Ország fő Rendeinek megegyezésével esett: megtetzik magának I. Károlynak leveléből, mellyet kiadott Bél Mátyás: in *Notitia Hungariae Tom. II. ad annum 1330.*

**) *Er'sebet*, a' férje halála után még soká élt, és a' fia I. Lajos előtt, csak két esztendővel holt meg, 1380-bann. Lásd *Pray Annales Reg. Hung.*

volt, just szerzett I. Károly az ő maradékának a' Lengyel Országi Koronához; mely így esett. *Uladislaus Locticus*nak 1333-bann halála történn, a' Lengyel Rendekek meg nem tudtak egygyezni, kit válaszfának Királyoknak, némellyek *János*hoz a' Cseh Országi Királyhoz, mások pedig *Casimir*hoz, az *Uladislaus Locticus* fiához, és az Er'sebet testvérjéhez ragaszkodvann. Utóljára I. Károly mintegy ítélő bírónak választatvann: mind a' Cseh Országi Király *János*, a' fiával *Károly*al *) együtt, mind *Kazimir*, *Visegrádra* jöttek; a' hol őket I. Károly szépen megegyeztetette; a' Lengyel Királyság *Casimir*nak engedődvann. Ezen jótéteményét I. Károlynak, azzal hálalta meg *Casimir*, hogy néki gyermekei nem lévann, 1339 benn reávette a' Lengyel Rendekek, hogy az ő successorává, még előre I. Károlyt, és annak fiát válaszfának. Mellyet bé is telyesítettek a' Lengyelek; de nem magá-

ad h. a. Az úgy mondatott *Magyar Királyné víze* (*Aqua Reginae Hungariae*) róla vette nevét; melyről b. e. Dr. Veszprémi István Úr, 1795-benn kiadott Elmékedési között, a' II-dikbann így szól: „Ez a' víz annyira elhíresedett, hogy sokann azt „*Panacea*éknak; az az, minden nyavalya ellen való „orvosságnak tartották. Er'sebet Királyné ezzel él- „vann, Crómerus és Timon tanúbizonyága szerint, „még nyóltzvan esztendő korábann is, a' nyájas „múlatfágokbann, mu'sika szó alatt, szapora ugrós „Lengyel tántzot vígann járt.“ Hogy mindazáltal ezen orvosló vízhez úgy jutott volna, a' mint mondatik: nem hihetni.

*) Ez idővel *IV. Károly* név alatt, Német Országi Császárrá lett.

gábann I. Károlybann; mert ez Casimir előtt holt meg 1342-dikbenn, és temetésénn maga Casimir is jelen volt; hanem a' fiábann *Lajosbann*, a' ki őtet az uralkodásbann követte.

§. 115.

I. LAJOS 17 esztendő's korábann űlt Attya székibe, és az Országot 40 esztendeig, úgymint 1342-től fogva 1382-ig igazgatta, nagy hasznára és ditsóságára a' Magyar Nemzetnek; a' honnan közönségesenn NAGY LAJOS-nak szokott nevezetni. Ebbenn a' Magyar Vitézség, az Olasz culturával együtt lévén; szinte olyan bámúlásra méltó volt a' hadak folytatásábann, mint, békeség idején, a' Polgári és tudománybéli dolgok elrendelésében. Birodalma a' Vistula folyóvizének, a' Bálticum Tengerbe való szakadásától, a' Fekete Tengerig: ettől ismét a' Hadriai Tengernek partjáig terjedt; mely három Tengerek között lakó, és nyelvekre, erköltsökre, szokásokra, vallásokra, 's palérozódásokra nézve egymástól egészen különbözö Nemzeteknek ízeretetét úgy megnyerte, hogy azok ő ellene, sok hadakozás között is, nem zúgolódtak. Ez által Magyar Országának egész Europa előtt tekintetet ízerzett, és azt olyan ditsóségre 's hatalomra emelte, melynél nagyobb soha nem bírt.

§. 116.

Uralkodásának kezdetébenn első gondja a' volt, hogy Havas Alföldét, mely az Attya alatt szakadt el Magyar Orzágtól, visszafűszerezze. És ez hamar is meglett, még
pe-

pedig minden hadakozás nélkül. Mert mindön az Erdély Országai Szászok, kétség kívül abba való bíztokbann, hogy a' Király ifjú és tapasztalatlan, *) a' szokott adót nem akarták volna megfizetni: hirtelen rajtok mevénn, és minden városaikat elfoglalván, mind őket engedelmességre hajtotta, mind pedig Bazarádot a' Havas Alföldi Fejedelmet úgy megrettentette, hogy ez sok fő embereitől kísértetve, maga Erdélybe ment, és a' Lajos lábaihoz borulván, magát a' szokott éltendei adónak megfizetésére kötelezte. — Azután Dalmáciának vizsgálanyerésénn igyekezett. De már ebbenn nem volt olyan szerentsés. Mert a' Velenczések, kiknek ekkor nagy erejek volt, mindent elkövettek, hogy Dalmáciát megtarthassák; nem annyira magáért Dalmáciáért, mint azért, hogy magok maradhassanak meg. Ugyan is, a' Lajos Testvér öttse *András*, a' Nápolyi Király unokáját *Johannát* vévénn el feleségül, mindenektől úgy néződött, mint a' ki bizonyosan Nápolyi Király fog lenni. Innen így gondolkodtak a' Velenczések, hogy ha Dalmácia Lajosé lesz, úgy ők két Testvér Királyok birtoki közzé leszólnak; a' kik olztánn a' Hádriai tengerenn való kereskedéseket, melybenn állott fő erejek, megakadályoztathatják, és őket egészenn elerőtleníthetik. Mindent elkövettek tehát, hogy Dalmáciát megtarthassák: és semmi költségnek nem kedvezvénn, a' Hádriai Ten-

O 2

ge-

*) Pray ezt az okát adja: hogy, valamint az Attya I. Károly, úgy maga I. Lajos is azokat a' Donatiekat, melyeket III. András minden kéméllés nélkül olztogatott, eltöröltte.

gerenh hajós sereget, a' Dalmáciai fő városokbann pedig számos katonaságot tartottak; sőt 1345-benn *Jadra* városát is, mely, a' Magyarokhoz szítvánn, maga egyedűt nem bocsátotta bé a' Velencei katonákat: elfoglalták: melybe magába lehetett volna még reménysége Lajosnak. Így szándékáról le kellett Lajosnak tenni, minthogy hajós sereg nélkül a' dolgot jól nem is folytathatta volna: azomba kevéssel azután Nápolybann oly szörnyű dolog történt, mely néki elég foglalatosságot adott.

§. 117.

Róbert, Nápolyi Király, Károly nevű fiától való unokájára, *Johannára*, és annak férjére *Andrásra* nézve, kevéssel halála előtt, 1343-bann, ilyen Testamentomot tett: hogy az igazgatás *Johannára* szálljon; *András* pedig, ki még ekkor csak 16 esztendőös volt, akkor végyen részt abbann, mikor a' 22-dik esztendőt elérí. Ettől az időtől fogva *Johanna*, ki felette buja, és uralkodni ézerető afzszony volt, semmit nem adott a' férjém; ezenkívül úgy intézte a' dolgot, hogy az ő Testvérje *Mária*, kit a' Lajos második Testvér öttse *István* jegyzett el, a' *Dyrrachiumi Hertzeg Károly* felesége légyen; egyfelmind a' Pápanál *VI. Kelemennél* azt is kidolgozta, hogy ha néki gyermekei nem maradnának, a' Nápolyi Királyság erre a' *Máriára* szálljon, hogy így attól a' Lajos familiája egészenn elessék. Mind ezeket csak távolról kellett nézni Lajosnak: mivel hajós serege nem lévén, az ötsének segítségére nem mehetett. Az özvegy Királyné mind-
az.

azáltal, *Er'sébeth*, nem állhatta meg, hogy még azon esztendőbenn, úgymint 1343-bann, Nápolyba ne menjen. Ki is igen okos Afzszony lévén, mihelyt oda érkezett, mindjárt észre vette, hogy az ő fiának Andrásnak dolgánn külömbenn segíteni nem lehet, ha tsak azt a' Pápa, a' Róbert Testamento-ma alól fel nem óldozza, hogy így mindjárt részesülhessen az uralkodásbann. Azért is némely Magyar Fő embereket Követségbe küldött *VI. Kelemen*hez, ki ekkor Avenióbann lakott; maga pedig Magyar Országra vízfzajított 1344-benn. Nevezetes dolog, hogy ekkor *Er'sébet* vízfza akarta hozni Andrást, nem látván bátorságosnak annak Nápolybann való maradását: hanem Johanna tsalárd nyájaskodásával arra vette, hogy tsak ugyan ott hagyta. Azomba a' Követek megérkeztvén Avenióba, látták, hogy a' Pápa egéltzenn a' Johanna résztvén van. Azért, ámbár e' felől semmi parantsolatjok nem vólt, nagy summa pénzt *) ígértek a' Pápának, tsak hogy kívánságokat telyesítse. Ekkor a' Pápa megesketvén őket arra, hogy az ígért summat elküldik, megengedte, hogy András 1345-beñ, Septembernek 6-dik napján Nápolyi Királlyá koronáztassék. Ezen nem reményelt engedelme a' Pápának *Johannát* nagy félelembe hozta. Azért egygyet értvén Károllyal a' Dyrrachiumi Herczeggel, a' koronázás napját halasztotta. Ezt András nehezenn szenvedte, és boszfzúságánn ilyen forma szót ejtelt, hogy ő tsak koronáztatása napját várja, és akkor azokat, a' kik az ő Királlyá való létét késleltetik, megbünteti.

O 3

*) Quadragenta quatuor Marcarum millia.

teti. Innen *Johanna* és annak követői, alkalmatosságot vévén: Andrást minél hamarabb elvezteni igyekeztek. Mely tsak hamar meg is lett. Mert midőnn *András* *Septembernek* 13-dikánn *Aversa* nevű Városbann, mely *Nápolyhoz* nem messzire van, *Johannának* és sok udvari embereknek jelenlétébenn, vadászással múlatta volna magát: estve a' várba tért, és minekutánna vatsorálván, lefeküdt 's elaludt volna, éjfél tájbann a' *Johanna* által megfogadott gyilkosok, kik a' mellette lévő szobabann lappangottak, őtet *Johanna* mellől felköltötték, és valami szín alatt a' magok szobájába hívták. Ott rárohanván, és sok küzködések után rajta erőt vévén, mivel kiáltására sem *Johanna*, sem senki az egész udvarbann, még tsak meg sem mozdult; azzal a' selyem kötéssel, melyet maga *Johanna* készített előre, megfojtották, és az ablakonn kivetették. Reggel, ezen dolognak híre mindenfelé elterjedvén, *Johanna* legkisebb jelét sem adta szomorúságának, hanem inkább a' holt testtel semmit nem gondolván, egyenesenn *Nápolyba* ment, és a' helyett, hogy a' gyilkosok kikeresése után járt volna, abbann munkálódott, hogy a' maga latrához *Tarentumi Lajoshoz* mehessen férjhez. Mely a' *Pápa* engedelmével meg is lett. Ez az ő maga viselése eléggé elárulta *Johannát*: a' honnan midőnn magát levél által *Lajos* előtt mentette volna, ez rövidedenn és igen fontosann így felelt néki: „*Impudica vita, quam jam pridem duxisti, occupatum regnum, neglecta vindicta, vir alter susceptus, et excusatio subsequens necis viri tui, probant noxiam te prorsus fuisse; proinde Deum*

„Deum immortalem, scelerum vindicem su-
peresse memineris. Vale.“

§. 118.

De még ezzel Lajos meg nem elégedett: hanem nagy sereget gyűjtvénn, Olafz Országba indult, hogy Testvér Öttsének halálát megböföztűljä; és mivel a' Velentzések miatt, kikkel ellenkezésbenn völt, a' Hádriai Tengerenn nem mehetett; Német Országonn, nevezetesenn Carinthei által, Isárazonn ment bé Olafz Országba, az 1347-dik esztendő végénn. Utjábann senki ellent nem állvänn, másik esztendőbenn Januarius 17-dikénn már *Aversábann* völt: hol az Andegavumi Házból való rokoni, kik között völt a' *Dyrrachiumi Herczeg Károly*, néki látogatására mentek. Ezeket nagy emberséggel fogadta: de az alatt a' feltétel alatt, ha az ő testvér öttse megölettetésbenn részesek nem vóltak. Még eddig a' böföztűállásnak semmi példáját nem advänn: vatsora felett a' *Dyrrachiumi Hertzeztől* kezdte tudakozni: melyik vólna az az ablak, mellyenn András az ő öttse kivettetett? A' Herczeg tagadvänn, hogy tudná, Lajos tulajdon levele által tárfolta meg. Ekkor szemére hányvänn mind azt, hogy Máriát az ő testvér öttsenek Istvánnak kezéről elütötte; mind azt, hogy az András megkoronáztatásának elhalasztásábann részis völt, mely ha idejébbenn megessett vólna, András élne; azzal is vádolvänn, hogy a' gyilkosságbann néki is kellett tudni valamit: mindjárt akkor az asztaltól elvitette, fogságra tétette, más nap pedig fejét vétette. Lajosnak ezen tselekedete

te hibásnak tartatik: mivel a' Herczeg men-
tségét meg sem hallgatta, tűzbe jövénn an-
nak a' szomorú helynek látására, a' hol az
ő testvérjének erőszakos halála történt; és
a' Nápolyi Ersek szavának, a' ki a' Hercze-
get hamisann vádolta el, minden próba és
megvi'sgálás nélkül hitelt advánn. Bizonyos
dolog pedig, hogy Dyrrachiumi Károly,
mihelyt megtudta az András megölettetését:
a' gyilkosoknak utánna járatott, és Johan-
nára semmit sem hajtvánn, azokat meg is
büntettette.

§. 119.

Ezekutánn Lajos, fekete zászlót vitet-
vénn maga előtt, Nápolyba indult, a' hon-
nan már jóval az előtt *Johanna* elfökött,
és a' Pápához Aveniőba ment. Bémenvénn
minden ellentállás nélkül a' Városba: ott két
hónapokig mulatott, mely idő alatt az Or-
szág Rendeit, a' kisdéd Királynak *Carolus*
Posthumusnak *) hűségére megeskette. Azom-
bann testvére gyilkosi utánn járatvánn, so-
kakát, a' kiknek tudtával esett a' dolog,
megöletett; a' Királyi házhoz tartozó *Dirra-*
chiumi, és *Tarentumi* Herczegeket pedig
(nem értvénn ide a' *Tarentumi Lajost*, a' ki
Johannával előre elment) fogva Magyar Or-
szágra, nevezetesen Visegrádba küldötte.
Azutánn az Erdélyi Vajdát, *Latzkfi*, vagy
Latz-

*) Ezt a' *Kisdéd Károlyt* *Johanna* a' férjének
Andrásnak megölettetése utánn nem sokára szülte,
elfökövénn pedig, Nápolybann hagyta. Lajos Ná-
polyi örökössé tévénn azt, hogy rajta valami vesze-
delem ne essék: Magyar Országra *Ersebethez* kül-
dötte: de ott elfzandó múlva megholt.

Latzkovits Istvánt számos katonasággal Nápolybann hagyván, maga Apuliába ment, és ott *Bárletábann*, alattombann hajóra ülvénn, a' Hádriai Tengerenn Dalmácziába, nevezetesenn *Urandába* *) onnan pedig Budára jött 1348-bann.

§. 120.

Alig távozott el Lajos Olafz Országból, a' midőnn már a' Nápolyiak, a' Johanna pártjára állottak. Ennek oka volt részszerint az ott hagyott Erdélyi Vajdának keménysége, részszerre Károlynak a' Dyrrachiumi Herczegnek minden meghallgattatás, és törvény nélkül lett megölettetése: kinek pedig Nápolybann a' legfővebb emberek között sok baráti voltak. Mind ezek, mind mások, ezért a' tselekedetért úgy nézték Lajost, mint Tyrannust, és nem hitethették el magokkal, hogy olyan Király alatt, a' ki előtt a' Dyrrachiumi Herczeg megölettetése kitsindognak látszott, nekik hátorságbann lehetne élni. A' Nápolyiaknak ilyen gondolkozása értésére esvénn az Avenióbann mulató *Johannának*: a' férjével *Tarentumi Lajossal* együtt hirtelen vízfzament Olafz Országba, a' hol a' néptől két kézzel fogadtattott. Az Erdélyi Vajda egy darabig ugyan derekasann óltalmazta magát, a' Johanna részénn lévőök ellen, kiknek Vezére Tarentumi Lajos volt: de utóljára úgy megfzorúlt,

O 5

hogy

*) *Urandt* I. Lajos, eltörölvénn a' Templariusoknak minden Szerzetét, a' Hospitalariusoknak adta, kik közül ott Priort is tett. Lásd Pray Dissert. de Prioratu Auranae.

hogy haza jövetelről kellett néki gondolkoznia. Melynek hallására Lajos Király a' Velenzésekkel nyóltz efsztendei békességet kötvénn, a' sok Fő Nemeseikenn kívül *) 10 ezer lovasokkal, és 4000 Német gyalogokkal Dalmáczsiánn által hirtelen Olafz Országban termett, 1350 benn. Mellyenna a' városok megremülvénn: többire kinyitott kapukkal várták őtet; de midőnn Nápoly alá ment volna, azt bészarya találta. Azért annak ostromához fogott. De minthogy az ostrom sokkal tovább tartott, mint gondolta volna, azombann a' Pápa, mint közbennjáró, őtet békeségre kérte, 's egyfizer smind azt ígérte, hogy az András gyilkosinak szorosann utánok járat, és azokat megbüntetteti: ráállott a' Pápa kérésére, és az egész dolgot Lelki esméretére bízván, tsak azt kívánta, hogy ha *Johanna* bünösnek találhatik, úgy Nápoly Orzága légyen övé; ha pedig azt ártatlannak ítéli, mind azt, valamit Olafz Országban elfoglalt, vízfízaadja; és tsak azt kívánja, hogy a' hadra tett költségeinek néminémü megfordítására *Johanna* 300000 aranyat fizessen. A' dolog kimenetele a' lett, hogy a' Pápa Johannát ártatlannak ítélte. Így Lajos lemondott Nápoly Országáról, nem tsak, hanem a' 300000 aranyat is elengedte.

§. 121.

*) Azok a' fővebb Magyarok, a' kik ekkor I. Lajossal Olafz Országba mentek, ezek voltak: *Palatinus Gileti Miklós*, ennek testvére *Gileti János*, és a' fia *János* és *Domokos*; ezenkívül: *Lólkös* (Leukes) *Miklós*, és *Bertalan* testvérek; *Bebék István*, és *György*, *Szetsi Miklós*, *Latzkji András*, *Kanisai Lőrincz* és mások.

§. 121.

E' szerint ámbár Lajosnak sok fáradsága, és sok költsége porba esett: mindazáltal nem vólt az minden hafzon nélkül való, Magyar Országra nézve. Mert sok Nemes ifjak menvénn ezzel az alkalmatossággal ő véle együtt Olasz Országba: ott a hadakozás mesterségét jobbann megtanulták, mint másutt tanulhatták volna. Ezenkívül látvann ott a' szép épületeket, mesterembereknek míveit, tsinos kerteket, és szőlő hegyeket: ezekbe úgy beléfszerettek, hogy haza jővénn, hasonló munkákat igyekeztek tétetni. A' honnan Lajos alatt esett az, hogy a' Tokaji hegy, szőlővel, nevezetesenn *Formianumival* (melyből lett a' *Furmin* név) béültetődött; Buda is ő alatta kezdett tsinosabbann épülni.

§. 122.

Vége lévén a' Nápolyi hadnak, azoknak a' Tartományoknak vízfzfazszerzéséhez látott Lajos, mellyek régen Magyar Országhoz tartoztak: de attól darab idő óta elfszakadtak. Illyen vólt *Lodoméria*, *Haliczia*, vagy *Galiczia*, mellyet a' Litvák vagy Litvánusok foglaltak el. Egygyesítvénn tehát seregét, Casimirnak a' Lengyel Királynak seregével, a' Lithvánusokat meggyőzte, és azokat nem tsak az említett Tartományokból, hanem egész *Veres Russiából* is ki-kergette: mely Tartomány azután az előre tett egygyezés szerint Casimiré lett; úgy mindazáltal, hogy ha Casimir meghal, ha szinte fia marad is neki, egész *Veres Russia*
La-

Lajosra szálljon, és Lajos a' Casimir fiának ezen Tartomány vízfzraadásáért nem egyebet, hanem 100000 aranyat fizessen. Azombann a' Litvák nehezenn szenvedvénn az említett Tartományoknak elvezetését, a' Krim-i Tatárok segítségével akarták azokat vízfzanyerni. Midőnn azért ezek a' Dnieper folyóvizénn általjővénn, nagy sereggel, Lengyel Ország ízélinek, nevezetesen Podoliának estek volna: Lajos az Erdélyi Vajdát *Latzkfi Andrást*, *Istvánnak* fiát, 40000 emberrel ellenek küldvénn, őket megverte, és a' Dnieper folyóvizéig kergette. Ekkor újbann megerősítettvénn a' két szomszéd Király *Lajos* és *Casimir* között a' barátság, azt tették fel magokbann, hogy egyesült erővel általmenvénn a' Bog vizénn, az egész Krim-i Tatár Országot elfoglalják. De mivel a' Krim-i Tatár Fejedelem magát esztendőnként való adófizetésre, 's egyfzersmind arra kötelezte, hogy a' Keresztyén Vallásra tér: minden próbatétel nélkül vízfzátértek.

§. 123.

Ily szereztsés hadakozásai által néki bátorodvann Lajos, a' Római Pápának *VI. dik Innocentiusnak* izgatásából, a' *Schismaticus*, vagy O hitenn lévő népek ellen szándékozott menni: vagy is inkább, ez alatt a' szín alatt, Dalmáciát akarta vízfzakeríteni. A' Római Pápa, hogy hadakozása szereztsés legyen, a' Keresztyénekkal közönséges könyörgést tartatott. Lajos noha Dalmáciát vette czélba: ámindazáltal először Servia ellen indúlt, melynek lakosi Schismaticusok voltak; oda nézvén, hogy majd a' Velen-
czé-

czések, kiknek birtokábann volt Dalmácia, a' Serviai Fejedelemnek, mint frigyos társoknak, segítőlegére léfznek; 's így osztánn jussa lefzsz őket, mint az Ekklésia ellenségeinek pártfogóit megtámadni. A' dolog úgy is lett. Mihelyt Lajos Servia ellen indúlt: a' Velenczések mindjárt segítőlegét küldötték az oda való Fejedelemnek. Ekkor Lajos egyenesenn Dalmáciának fordúlt; Vezérei által annak vásosait ostromoltatta; maga pedig Istria és Friaul (Forojulium) felé kerülvén, a' Velenczések szárazonn lévő birtokainak esett; és azokat minden akadály nélkül elfoglalta: minthogy meg sem tudták gondolni, hogy ő erről az oldalról üssön rájuk. Már az egézf Trevisói (Trevigio, Tarvisium) tartomány hatalmábann volt. Mellyenn elérémülvén a' Velenczések, a' Pápát kezdték kérni, hogy Lajost intse meg. De Lajosnak nem akart a' fejébe férti, hogy mikor néki arra hatalom adódott, hogy a' Schismaticusokat a' Pápához való engedelmességre hajtsa: ugyan akkor azokat is, kik a' Pápához engedetlenséggel viseltetnek, meg ne büntethesse. Így feltételétől semmi módon el nem mozdíthatván, arra kötelezték magokat a' Velenczések, hogy ezen hadra tett minden költségeit megfizetik, és Dalmátiából is némely városokat általengednek. De Lajos egézf Dalmátia vízfzraadattatását kívánta; a' mint hogy oda is kellett kimenni a' dolognak. Mert 1358-bann a' Velenczések kén-telenek voltak lemondani minden Dalmátiához és annak szigeteihez való jussokról, és így, az egézf Hádriai Tengerre fekvő part, és a' mellett lévő szigetek, egézf Dyrrachiumig, Magyar Országhoz adódtak. Ezen kíván-

ságának tellyesítődése után, hogy a' Párának is eleget tégyen, Rásciába, azaz, Serbiába és Bosniába küldötte seregét, és 1359-benn ezeket a' tartományokat; valamint más oldalról Moldvát; 1366-bann pedig Bolgár Országot is hatalma alá hajtotta; 1369-benn Havasalfölde kezdvén zenebonáskodni: azt is letsendesítette; 1370 benn pedig meghalván Kasimir a' Lengyel Király, ki a' Piásták familiájábann utolsó volt: Lajos ezen Országhoz, és Veres Russiához is hozzá jutott, és azt Magyar Országgal egyenlő módonn igazgatta fízte 12 éltendeig.

§. 124.

Ezekből látni való, hogy Lajos egy volt a' leghatalmasabb és legfzerentsébb Királyok közzül, a' ki minden Izándékábann bóldogúlt, az egy Johannával való dolgát kivévén. Utóljára mindazáltal ez a' gonosz Afzfony is meglakolt. Mert Lajos, talán azért, hogy a' Dyrrachiumi Károlyonn véghez vitt kegyetlenségét helyre hozza, Nápolyhoz való egész jussát Dyrrachiumi Kis Károlynak, ki az Aversábann megöletett Dyrrachiumi Károly familiájából való volt, sőt annak leányát Margitot tartotta feleségül, általadta, és sereget rendelvén mellé Nápolyba küldötte. Mellyet az, 1382-benn, meg is vett; Johannát elfogta, és Aversába vitetvén, ugyan azon Izobábann, melybenn András megölettetett, megfojtatta. Ezt megérté Lajos Király: de azután nem sokára, úgymint ugyan azon éltendőbenn Septemberek 11-dikén megholt.

§. 125.

§. 125.

Lajosnak érdemét és emlékezetét halhatatlanná teszik szerentséssenn folytatott hadakozásinn kívül, a' Hazábann tett bóltis és hafznos rendelései.

1. Ő állította fel Pétsenn 1360-bann a' legelső Magyar Universitást (Scientiarum Academia), melybenn hogy azután számos Ifjúság tanúlt, onnan tetízik meg, mert a' Mohátsi hartzonn 1526-bann, a' Pétsi tanuló Ifjak közzül 300-ann vóltak jelen, kik többire elestek; és ugyan ekkor, úgy látízik, vége is lett ennek az Académiának.

2. A' Törvényekenn hafznos változtatásokat tett. Nevezetesenn a' II. András Decretuma negyedik cikkelyének ereje szerint, a' Nemesek, ha fiú gyermekek nem vólt, jófzágoknak tsak egy negyed részét tartoztak a' leányoknak hagyni; a' többiről pedig szabad vólt a' magok tetszések szerint tenni rendelt. Ebből a' lett, hogy sok Nemesek, az ilyen esetbenn, elmellőzvénn attyokfiait, idegeneknek, vagy pedig Klastromoknak és Papoknak hagyták jófzágaikat. Lajos tehát az ilyen hagyományt megtiltotta, és azt a' Törvényt hozta, hogy az ilyen Nemeseknek jófzágai testvérjeikre, és más vér szerint való attyokfiakra szálljanak. *) Ezennkívül ilyen Törvényt hozott; hogy a' gyermekek attyok bűnéért semmiképpenn ne büntetessenek. **) Mely Törvény maga mutatja, hogy Lajos józanabbann gondolkozott, mint

*) Vide Conclusio confirmationis Decretorum Andree II. per Ludovicum factae. §. 11.

**) Art. 10. et 19.

mint az ő előtte élt Magyar Királyok: kik alatt nem csak a' gyermekek, hanem még a' közelebb való atyafiak is, halálra, és minden jószágaiknak elvesztésére büntettet-tek, a' mint ezt a' Zaah Felicián Históriája is mutatja.

3. A' Lajos idejéig nagy különbség volt a' felsőbb és alsóbb Nemesek között. Amazok azért, hogy a' Király zászlója alatt katonáskodtak, Servientes Regis, ezek pedig Jobbagiones Castri és Udvarnici nevezetet viseltek. Az első rendbéliek tartattak tulajdonképpenn és igazán Nemeseknek, és csak is azok éltek tökéletes Nemesi jussal és szabadsággal; csak azok léphettek tisztsé-gekre és hivatalokra: ezek az utólsók pedig ámbár a' parasztoktól egészen megkülömböztettek, és azoknál feljebb valóknak tar- tattak, amaz elsőeknek jussaival nem bírhat- tak; hanem minden szabadságok ebbenn ál- lott, hogy a' Királynak semmi egyéb szol- gálatot nem tettek a' katonai szolgálatnál. Valahányszor tudnillik az Országot vala- mely ellenség fenyegette, mind annyiszor tartoztak a' Comes Parochianus alatt, ki egy volt a' mai Fő Ispányokkal, kardot köt- ni. Ezeknek hűségét tapasztalván Lajos, ugyan azon jussal és szabadsággal ajándé- kozta meg őket, mellyel a' főbb Nemesek (Servientes Regis) éltek. *) Mely szerint né- kik is akármely Országbeli tisztségnek és hi- vatalnak elérésére és viselésére út nyitattott.

4. Hogy a' Jobbágyok, vagy parasztok szolgálatja mindenütt egyforma lenne, és azoktól egy helyt többet, más helyt keve- sebb-

*) Lásd Art. 11. Ludov. Reg.

sebbet ne kívánnának a' Földes Urak, meghatározta *) hogy Nonát, az az, minden terméseknek kilentzed részét adják az Uraságnak: a' Papoknak pedig ezenn kívül a' Decima (a' honnan van a' Dézma) vagy tized résznek vétele engedtetett. Ennek az a' haszna lett: hogy mind a' paraszt tudta, mivel tartozik, és többet rajta nem vehettek: mind a' földes Ur, mit kívánhat törvényesenn jobbágyitól.

§ 126.

Ezekből és a' fellyebb előfzamlált tselekedeteiből Lajosnak kitetszik, hogy ő, ha valaki, a' Nagy nevet megérdemlette: nem csak mint győzedelmes hadakozó, hanem úgy is, mint bölts Törvényhozó, és mint barátja 's előmozdítója a' tudományoknak. Emlékezetben hagyódott felőle, hogy maga is tudós ember vólt; nevezetesen; jeles Görög és Deák, nagy Mathematicus és Astronomus, ki a' Csillagoknak forgását és járását tudta: mely tudománnyáért az akkori időkben *Ördögös Lajosnak* neveztetett. Nem is vólt soha virágzóbb állapotban Magyar Ország, mint az ő uralkodása alatt. Mert ez akkor; hozzá nem lzámlálván Lengyel Országot; magában foglalta Erdélyenn kívül Dalmátiát, Croátiát, Slavoniát, Bosniát, Servíát, Fulgáriát; Galitát és Lodoméria név alatt egész Veres Russiát; a' Cumánia név alatt pedig, Valachiát és Moldáviát. De mind ezek a'

Tar-

*) Art. 6.

Tartományok nem soká maradhattak együtt a' Lajos halála után. Mert fiú gyermek nem maradván: Alfzöny kéze került az Ország, melynek pedig akkori állapotjában való megtartása, férfit, még pedig Lajoshoz hasonlót kívánt volna. A' Lajos felesége *Erzsébet*, *) ki igen okos Alfzöny volt, még élt: de minden okossága sőt ravaszsága mellett is, nem tudta úgy vinni a' dolgot, hogy az alatta lévő Nemzetek ne békételenkedtek volna. Sőt mód nélkül kívánnánn uralkodni, gyakrann, nyilván hibásann és gondolatlanul tselekedett: elhagyvann magát a' Palatinustól Gara Miklóstól szédítetteti: a' honnan utóljára veszedelme is következett.

§ 127.

A' Lajos leánya MÁRIA, kit jóval ez előtt, a' Brandeburgiai Marchio *Zsigmond*, 4-dik Károly Császárnak fia, jegyzett el, mindjárt másnap az Attya eltemetése után, úgymint 1382-benn Septembernek 17-dik napján, a' Népnek nagy öröme között megkoronáztatott; és ennek nevébenn az uralkodást Erzsébet a' Lajos özvegye Tútori hatalommal átalvette. Már a' következő éftendőbenn, 1383-bann, a' Lengyelek kívántak Magyar Orzágtól elválni, és követeket küldvénn Erzsébethez, megizenték, hogy ha Lengyel Orzágtól végképpenn el nem akarja ejteni a' Lajos familiáját: Hedviget a' Lajos második leányát adja nekik Igazgatóul. Ezt Erzsébet megígérte: de az

ígért

*) Volt ez *István*nak, a' Boszniai Bánnak leánya.

ígyért időre nem tellyesítette, hanem napról napra halasztotta. Mindazáltal 1384-benn, a' midőnn a' Lengyelek nyilvánv kijelentették, hogy ha Hedvige hozzájuk nem megy, ők másnak adják a' Királyságot: tsak ugyan elküldötte *Hedvigét*, és abbann az elztendő-benn Octobernek 15-dik napján *Krakkóbann* meg is koronáztatott, kinek olztánn férjül 1386-bann a' Lithvániai Hertzeg Jagelló vá-lasztatott, a' ki akkor a' Keresztyén Val-lásra tért. Veres Russiának mindazáltal, és Podoliának Királynéja nem lett, hanem az Magyar Országnál maradt.

§ 128.

De míg *Hedvige* a' Lengyel koronához jutott: az alatr *Mária* a' Magyar Országitól megfosztatott, mely így esett: Némely Ma-gyar Orszagi Mágnások, kikre Lajos a' Po-doliái Várat bízta vólt, az Aszszonyi ural-kodástól keveset tartván, azon Várat a' Lithvániai Hertzegnek eladták. Ezeket Er-zsébet haza hívatván, a' *Gara Miklós* izga-tásából, fővétel, és minden jószágoknak elvesztésével, 's gyermekeiknek örök gya-lázatra való kitételével büntette meg. Mely által nem tsak azoknak Attyokfiái lázzad-tak fel; hanem mind azok, kik *Gara Mik-lóst* úgy nézték mint Tyrannust, és annak rolsz akarói vóltak. Ugyan is Erzsébet a' Magyar fő embereket hátrahagyta, egyedül a' *Gara Miklós* tanátsánn járt; sokakat az Ország főbb Tisztjei közzül hivataljokból kitett; mint *Palizsna Jánost* az Auranai Per-jelségből; *Latzkovits Istvánt* a' Dalmátziai Bánságból. Ezek tehát és mások is, azok

között *Simontornyai István, Latzkovits Andrács, Horváthi Pál* alattombann özvevesküdvénn azt végezték: hogy a' Nápolyi és Siciliani Királyt *Kis Károlyt* hívják Királlyoknak, kivel, míg még Dalmátiai és Croatiain *Bán* vólt, barátlágbann éltek. És mivel nyilván Nápolyba nem küldhettek, a' Zagrábi Püspök Horváthi Pál, kit ezen hivatalra Lajos Király emelt vala, tettvénn hogy áhíthatosságból (ad salutanda sacra Apostolorum limina) Rómába megy, egyenesenn Nápolyba ment, és Kis Károlynak, a' pártos Mágánasoknak neveivel és petsétjeivel megerősítettett hívólevelet általadta. *Kis Károly* felette igen habozott eleinte, 's emlékeztvénn a' Nagy Lajos jótéteményeire, ki őtet maga nevelte, és a' Nápolyi Királyságra emelte: nem tudta magát oly hívás elfogadására meghatározni, mely által az ő jöltevőjének mind özvegye, mind leánya méltóságoktól megfosztódnak. Mindazáltal, sok belzédére a' Zagrábi Püspöknek, utóljára tsakugyan rávette magát, és ellent nem álvánn a' feleségének Margitnak sok sírási és esdeklési, a' ki mintha ugyan érezte volna férje veszedelmét, erővel megakarta őtet tartóztatni: hajóra ült, és először ugyan Dalmátiába, *Segnia* vagy *Zeng* nevű Tengeri Városba, azután pedig Zagrabra jött, hol a' pártosok kélfenn várának. Azombann a' dolog értésére esvénn a' két Királynénak, mind ketténn felette megrémültek, és nem látvann egyéb útát a' magokonn való segítésre, hirtelen *Sigmondért* küldöttek, hogy minél hamarébb jöjjönn Magyar Országra, és Máriával, ki az ő izámara már régeen el vólt jegyezve,

kel.

kellen egybe; mivel reménylették, hogy így 'Sigmond, felesége óltalmazására, mindent elkövet, és legalább külső Országi katonákkal Kis Károlynak ellene állhat. Az egybekelés csak hamar meg is lett; mely után 'Sigmond minden késedelem nélkül Cseh Országba ment, hogy ott sereget gyűjtjön, hol a' Bátyja *Ventzel, Cseh Országi Király*, és egyfzersmind, *Német Országi Császár* volt. De míg 'Sigmond az Országonn kívül segítség után járt, az alatt Kis Károly Zágrábiából Budára jött. A' két Királyné még előre követeket küldvén hozzá, megkérdeztették tőle; úgy akar é Budára jönni, mint a' két Királyné ellensége, vagy mint azoknak barátja és jóakarója? Melyre Kis Károly azt felelte: hogy ő csak a' mostanában támadott zenebonát akarja Magyar Országonn leteszedíteni. Ilyen szín alatt, midőnn 1285-nek vége felé, a' pártosoktól kísértetvén, Budára bément volna Kis Károly: Mária és Ersebet, mesterségesenn eltitkolván boszszújokat, pompásann eleibe mentek, és szállásul neki a' Királyi Palotát ajánlották. De Kis Károly, holmi kifogásokkal élvén, ezen ajánlást el nem fogadta, hanem a' pártosoktól készítettett szállásra ment. Azombann az öfzveesküdtek elfszéledvén a' Nép között, kezdték Kis Károlyt hadivitézségéről, szelidségéről, adakozóságáról dítserni és magasztalni; azt sem hagyván szó nélkül, mely nagy gyaláztatja a' Vitéz Magyar Nemzetnek, hogy rajta, régi hatalmas Királyai után, két gyámoltalan Afzfzony uralkodik. Utóljára annyira vették a' népet, hogy az, egy szájjal, Kis Károlyt

kívánta Királynának. E' meglévén, a' pártosok Kis Károlyhoz mentek, jelentvén néki a' nép kívánságát, és kérvén, hogy azt telyesítse. Károly, a' lévén éppenn a' tzielja, könnyen engedett, és a' két Királynéhez küldvén, megizente, hogy uralkodásoknak már vége van: hanem ő ígéri, hogy rólok méltóságokhoz illendőképp gondoskodik: ha az Orzágról önként lemondanak. Ezen izenetre *Mária* igen megremült, és keservesen sirt 's panaszolkodott. De *Ersebet*, ravaszabb lévén, megtudta magát tartóztatni, és legkissebb szomoruságot sem mutatván, mintha ugyan a' dolgot előre ellátta és várta volna: maga elment Kis Károlyhoz, és néki az uralkodáshoz fzerentsét kívánt.

§. 129.

KIS KÁROLY tsak hamar nagy pompával Székesfejervárra indúlt, a' hová véle együtt a' két Királyné is elment. A' Koronázás Decembernek utólsó napjára tevődött 1385 benn. Nevezetes dolog, hogy midőnn a' Székesfejervári Templombann, meglátván a' két Királyné a' Lajos koporsóját, és márványból készült állóképét, oda szaladtak és keservesen sirtak volna: ennek látása annyira felindította a' népet, hogy midőnn a' szokás szerint ez a' kérdés tevődnék fel, tetízik-e a' Népek Kis Károly? az megnémúlt, és tsak egynehány öfzveesküdtek feleltek, hogy tetízik. Ez már elégséges jel lehetett volna Kis Károlynak arra, hogy másképpenn gondolkozzon: de ő felelte örülvén a' Királyság-

ságnak, és az Ersébet hízelkedésinek hitelt adván, többé semmi veszedelemtől nem tartott. A' honnan, viszfajóvénn Budára Székesfejevárról, maga a' Királyi Palotának egyik részibe szállott; a' másikat pedig a' két Királynénak engedte. Így közel lévén hozzájuk, őket gyakrann meglátogatta, még pedig többire minden kísérok nélkül. Jó alkalmatosságnak látszott ez Gara Miklós előtt, ki a' két Királynénak előbbi méltóságába való viszfazállítással igyekezett, a' Kis Károly megöletésére. Mellyet, egyetértvénn a' két Királynéval, és efközül felvévénn *Forgáts Balást*, véghez is vitt. Mert 1386-bann Februarius 6-dikánn, mely a' Kis Károly Királysága 39-dik napjának mondatik, (számlálván nem az ő megkoronáztatásától, mely 31-dik Decemberbenn 1385-benn esett, hanem attól az időtől, melybenn Ersébet és Mária az uralkodásról lemondani kényszerítődtek) késő estve, Ersébet, Kis Károlyt magához hivatja oly szin alatt, hogy 'Sigmundnak a' Mária férjének Cseh Országból küldött levelét akarja vele közleni. A' Király megjelent; kevéssel utánna Gara Miklós is Forgáts Balással egygyütt; kik közlül ama Palatinus: e' pedig Fő Pohárnok Mester, és így mind kettenn Udvari tisztek lévén, tőlök Kis Károly nem tartott; annyival inkább, mivel oly szin alatt jelentek meg, hogy a' Királytól bizonyos útra elkéredzenek. Így Károly semmitől nem félvénn: az Ersébet Királynétől általadott levelet kezdi olvasni. Gara Miklós vígyázzván a' Királyra, midőnn látta, hogy figyelmetességét egéízlenn a' levélre

fordította: int Forgáts Balásnak; és ez hátul kerülvénn, a' nála elrejtett kardal úgy vágott a' Király fejéhez, hogy azt egész a' izeméig ketté hasította. Ezen vágásra a' Király lerogyott, Ersébet pedig annak látására elájult. Ekkor Gara és Forgáts a' Királyi Palota udvarára rohanván, és a' lesben lévő Katonáknak jelt adván, a' Kis Károly Örzőinek, és udvari embercinek estek, kik többire Olaszok voltak; és addig nem nyugodtak, míg minden pártján lévőket a' Királyi udvarból ki nem pufztítottak. Az alatt a' megsebesített Kis Károly valamennyire felotsúdván, maga erejéől a' szobájába vette magát; és talán sebe is meggyógyúlhatott volna: de reá semmi gond nem volt, sőt, a' mint íjak, sebje mérges orvosságokkal kötött; a' honnan, Visegrádbann, hová vittetett, nem sokára megholt.

§. 130.

Más nap reggel a' Városbann lévő követői is Kis Károlynak részfzerint megölettek, részfzerint pedig kikergettettek. Ezen utólsók között volt *Horváth János* is a' Dalmátiai Bán, a' kit szegény állapotjából, Lajos Király tett volt Urrá. Ennek a' több özveesküdtékkel való kitakarodása után, Maria újra Királynénak kiáltatott. *Horváth János* pedig vizfszatérvénn Dalmátiába, nagy zenebonát támasztott, és a' megöletett Kis Károlynak fiát *Lászlót* hirdettette ki Királynak. A' két Királyné úgy gondolkodott, hogy ezen Dalmátiai támaszt, a' jelenétekkel legjobbann és legkönnyeb-

nyebbenn lesendesíttethetik. Erre nézve, Gara Miklóssal, Forgáts Balással és más Fő emberekkel együtt Dalmátiába indultak, nevezetesen Jaderába igyekeztek, legtöbbet bízván ezen Város hűségéhez. Azombann ez a' szándék tudtára esvénn Horváth Jánosnak; számos katonasággal lesbe állott, és midőnn Dalmátiának Gara nevű Városához, melyet Gara Miklós bírt, közelítettek volna; az embereivel szörnyű dühösséggel rájuk rohant. Mind Forgáts Balás, mind Gara Miklós, vitézül általmazták magokat, de csak ugyan erőt vett rajtuk, és mind kettőjököt megölte; Forgátsot elébb mind Garát, mert ez, a' Királynék szekéréhez vévén magát, a' rá lött nyilaknak kardját vetvénn ellenébe, azok rajta sebet nem ejthettek; míg nem egy Horváth a' szekér alá búvánn lábáról lerántotta, 's rajta társaival erőt vett. Forgátsnak és Garának megölettetése után, a' két Királyné, fogva, Dalmátiának Ujvár, vagy, *Novigrád* nevű Városába vitétte. Mely fogságban Ersébet, Máriának izeme láttára, megölettetett. *)

*) Ezt Pray, magának Máriának 1387-benn költ Levelével bizonyítja, melybenn, a' többek között, ezeket lehet olvasni: — „tandem altestatam divae „memoriae illustrem Dominam *Elisabeth reginam*, „matrem nostram, in dicto Castro *Ujvár* vocato, „inopinabili austeræ necis interitu; saevientes, „nobis cernentibus, immaniter jugularunt.“ E' szerint, a' mit Thuróczi mond, hogy 'sákba kötvénn, valamely folyóvízbe folytották volna: nem igaz. Lásd Pray *Hist. Reg. Hung. Part. II. pag. 152, 153.*

§. 131.

Horváth János Máriának fogságban való tartásával meg nem elégedvénn, azonn igyekezett, hogy őtet a' megölettetett Kis Károly Feleségének a' Nápolyi Királynénak Margitnak adja által, és tsupánn azonn múlt el; hogy a' Velenczések a' Adriai Tengerenn való útát úgy elállották, hogy Dalmátiából Nápolyba egy hajó sem mehetett. 'Sigmond pedig hallván feleségének fogságba való esését, Cseh Országból hirtelen Magyar Országgra jött. Nem kezdett mindazáltal egybe felesége szabadításához, hanem először ki akarván tanulni, mitsodás indulattal viselteinek hozzá a' Magyarok: a' magával hozott sereggel Gyórnél megállapodott. Tudtára esvén ez a' Magyaroknak: Budánn öszvegyültek, és elvégezték, hogy 'Sigmondot Királyoknak tegyék. Mindjárt akkor el is küldöttek érte, és Székesfejervárra hozván megkoronázták, Mártius 30-dikánn 1387-benn.

§. 132.

'SIGMOND mint Magyar Király nagyobb erővel munkálódhatott a' Mária megszabadításánn. Bémenvénn azért Dalmátiába, minthogy a' Velenczések is segítlégül voltak néki, Novigrád várát oly erősen ostromolta, hogy annak Commendánsa *Paulina János*, tovább nem állhatván az ostromot, azt ígérte, hogy mind Máriát mind a' várát általadja, tsak hogy maga szabadon bocsátódjék. Így szabadult meg *Mária Julius* 4-dikénn 1387-benn, és nagy örömmel

mel Magyar Országra vízfzazozattatott, ki is olztánn az igazgatást férjével egyenlő hatalommal vitte; úgy hogy a' mely Donatiókat adtak, azokbann egyik a' másiknak meg-egyezéséről nyilván emlékezik. Annakután a' pártosokat kezdte üldözni 'Sigmond; nevezetesen 1391-benn Bofzniábann *Dobor* nevű erős várat megvévén, és abbann *Horváth Jánost* elfogván, Pétsenn rettenetes kínzások által végeztette ki; úgy hogy tüzes fogókkal szaggattatott, útszánként lófar-konn hordoztatott, végre négygyé vágattatott, és tagjai a' kapuk eleibe függefztettek.

§. 133.

Mária a' Királyi méltósággal, melyhez már most harmadik ízben jutott, nem soká élhetett. Mert 1392-benn megholt, és ezen alkalmatossággal ismét új villongások, és zenebonák támadtak Magyar Országbann. Mert minthogy Máriának semmi gyermeke nem maradt: sokann úgy gondolkodtak, hogy 'Sigmondnak nints többé jussa az Országhoz, és azt mondták, hogy az ő megkoronáztatása, nem is az egélfz Magyar Nemzet megegygyezéséből, hanem tsak némelyeknek akarajából esett. Azért egy rész *Hedvigéhez* és annak férjéhez *Vladislaus Jagellóhoz* ragafzkodott; mások az Austriai Hertzeget *Albertet*; mások ismét *Nápolyi Lászlót*, Kis Károlynak fiát emlegették. Ezt látvann 'Sigmond, Cseh Országba ment *Venzel*hez, és, hogy tőle segítséget nyerhessen, Magyar Országot, ha magának gyermeke nem maradna, néki ígérte. Mely tselekede-tével a' Magyarokat magára haragította; és

kö-

közönségesenn útlatba ment. Vízfzatérvénn Magyar Országra, és látvánn, hogy kevés betsülete van, keményenn kezdte magát viselni; és egyfzerre Budánn 32 Nemesekeket öletett meg. *) Kikről megjegyzi, hogy 'Sigmond eleibe vitetvénn, néki legkissebb tiszteletet sem adtak, és mikor megöletettek is, tsak egy szóval sem esedeztek életekért. **)

*) Ezek között vólt egy nevezetes fő ember, *Hédervári Konth István*.

**) A' Hédervári Inassa, (a' mint Bonfinius és Petó Gergely írja) kinek *Csóka* vólt a' neve, látvánn Urának halálát, igen sírt rajta. Ezt látvánn 'Sigmond az ablakról: így szóllott néki: ne síj fzegény, én tenéked jobb Urad léfzek annál. Melyre az Inas gorombául így felelt a' Királynak: soha sem léfzfz ilyen — — *Uram, mint te vagy*; és ekkor ofztánn annak is azon helyt fejet véteute.

§. 134.

Ez a' dolog még nagyobb gyűlölséget, és megútáltatást szerzett 'Sigmondnak. Azért, hogy a' Nemzet figyelmetességét más felé vonja, és magának, a' mit a' Magyarok leginkább betsültek, vitézfég által lérezen kedvességet: a' Törökök ellen, kik már kezdtek Európábann elhatalmasodni, és ekkor Nikápolyt (Nicopolis) Bulgáriának a' Dunára fekvő városát ostromlouták, hadat indított, melyre néki alkalmatosságot szolgáltatott a' Görög Császár *Palaeologus János*, a' ki kérte a' Napnyúgoti Fejedelmeket, hogy néki óltalmára légyenek. Mi-
nek.

nekutánna tehát Frantzia, Német, és Cseh Országból a' segítségék elérkeztek, és a' Magyarokkal egyesültek: 130 ezer emberrel elindult Nikápoly felé; hol megütköznék a' Török Sultánnal Bajazettel megverettetett, s maga is egy tsónakonn nehezenn menekedett meg September 28-dikán 1396 bann; mellyenn lefelé a' Dunánn nagy félelmek közt, a' fekete Tengerre, és onnan Constantinápolyba vette magát; azutann pedig hofszas tengeri úton Dalmatzia felé verekedett haza.

§. 135.

Azombann a' Magyarok azt gondolván, hogy 'Sigmond Nikápolynál elesett, vagy talán inkább szeretvén azt hinni, és kívánván tőle megszabadulni, minthogy vitézlését is kétségbe hozták; új Királyról kezdtek gondolkodni. Legtöbbször lévén azok, kik *Horváth János* indításából a' Nápolyi Királyhoz Lászlóhoz ragaszkodtak, ezt 1397-ben meghívták, és ha László akkor mindjárt béméjött volna Magyar Országára: a' 'Sigmond távollétében bizonyosan elnyerhette volna a' Királyságot. De ő, előtte tartván az Attya példáját, nem mert hirtelenkedni a' dologgal: hanem elébb annak akart végire járni, igazán kívánják-e őtet Királyoknak a' Magyarok. Azombann míg ez után járattott, az alatt haza érkezett 'Sigmond Magyar Országára 1398-bann. Itt azokkal, kik az ő távollétében más Királyról kezdtek gondolkodni, ismét keményen bánván, új gyűlölségbe esett a' Nemzet előtt. Mellyet észrevén 1399-benn, alattomba

Mo-

Moráviába ment, és az ott való *Márchi*s-tól Jodokustól segítséget kért a' Magyarok ellen: azt ígervénn ennek is, hogy ha gyermeke nem marad, ráhagyja Magyar Országot. De rajta Jodokus nem segíthetett; annyival inkább, mivel Ventzel a' Császárságból letétetvénn, helyébe némelyektől ő választatott Császárnak. Mely méltóságbann hogy megmaradhasson, magának is segítségére volt szüksége. Vízízfátérvénn tehát 1400-bann Magyar Országra, lágysággal akarta azt elérni, a' mire, mód nem lévénn benne, erővel és fegyverrel nem mehetett. De mint-hogy tudtára esett a' Magyaroknak, hogy az Országot Jodokusnak ígérte; olyan útlatba ment előttök, hogy a' legjobb tselekedetnek se hittek, 's jósága se kellett. Ezt az ő megútáltatását nevelte az is, hogy szabdabbann élvénn, sok Nemes familiákonny gyalázatot ejtett. Mind ezek annyira felüldítették a' Magyarokat: hogy 1401-benn, tavaszfal, a' Budai várbann rámentek: szemtűlözembe lemoskolták, megfogták, és a' Visegrádi várba vivénn, kemény őrizet alá vetették. Mindazáltal *Gara Miklós*nak, ki a' megölettetettnek fia volt, közbennjárására, és kezességére, a' Visegrádi kemény fogságból kibotsáttatott, és attól a' Siklósi várba lágyabb fogságra vitetett; a' ki oltzán addig járt a' Magyar Rendek után, hogy ezek 'Sigmondnak a' fogságból való kifabadulást, sőt a' Királyságot is megígérték, ha magát ezekre kötelezi: hogy fogságáért soha senkinn semmi szín alatt bolyizút nem áll; rozsz és zabolátlan erkölcsét, mellyel az egész Nemzetet megbotránkoztatta, megjobbítja; a' melyeket a' Nemzet jussa és szabad-

badsga ellen tselekedett, vízfzavonja; a' Törvény szerint uralkodik, és a' Rendekek megegygyezése nélkül semmi nagy dologhoz nem fog. Ezeket a' feltételeket elvivénn 'Sigmondhoz Gara Miklós; midónn azokra örömet kötelezte magát, négy hónapi fogsága után, kiszabadított, és a' Kiralyi méltóságba vízfzaállítatott.

§. 136.

De úgy látszik, hogy 'Sigmondot ezen vízfzontagsági sem tették eléggé szemessé és vígyázóvá. Mert kiszabadulván a' fogságból, nem hogy a' Nemzet szeretetének megnyerésénn, és Dalmáziának Nápolyi László ellen való megtartásánn igyekezett volna: hanem, mintha ugyan magának az Országbann semmi dolga nem lett volna, mindjárt másik esztendőbenn, 1402. benn Austriánn által, sereggel Cseh Országba ment; oly tzélal, hogy a' Csáfzárságból letétetett Venzelt Rómába vigye, ott a' Pápával Csáfzarrá koronáztassa; és ofztánn ebbenn a' méltóságbann, ha úgy kívántatnék, erő hatalommal is megtartsa. Mely szándékának végbevételére az Austriai Hertzeggel való özfzfzövetkezést szükségesnek tartván: hogy erre ráme Hessen, *Albert*nek is az Austriai Hertzegnek a' fzfokott ígéretet tette. Albert pedig ezért magát tsak arra kötelezte, hogy tartományainn, szabad leszfz 'Sigmondnak akármikor is sereggével általmenni. Így Cseh Országba menvénn 'Sigmond, midónn Venzelt az Olafz Országba való menetelre rá nem vehette volna, azt megfogatta, és fogva az Austriai Hertzeghez Bétsbe küldötte;

ma-

maga magát pedig Cseh Ország Régensének, vagy Igazgatójának tette.

§. 137.

Azombann míg 'Sigmond Cseh Országban gondolatlanul töltötte el az időt, Dalmátzia az elpártolásbann jobbann megerősödött, és 'Sigmondot nem akarta Királynak esmerni; sőt *Horváth*, vagy a' mint más képpenn neveztetik, *Hervoja János*nak igazgatására, maga *Nápolyi László* Dalmátziába jövénn, azt 'Sigmondnak távollétébenn jobbara elfoglalta 1403-bann. Magyar Országona is sokann, nevezetesen az Esztergomi Érsek, az Egri Püspök, a' Budai Commendáns, és mások, az alattok valókkal egygyütt, a' László részére állottak. Ezeknek hallása figyelmetesebbé tette 'Sigmondot Magyar Országgra, és kivált az, hogy *Nápolyi László* Dalmátziabann van, nagy szeget ütött fejébe. Azért már józanabbann kezdvénn gondolkodni, nem tsak az, hogy Cseh Orzágról Magyar Országgra vízfzajött: hanem mi helyt October 5-dikénn 1403-bann Posonba ért, mindjárt kihirdettette, hogy mind azoknak, kik Nápolyi László mellé adták magokat, megenged. És ezzel az egygyel többire a' pártosokat megnyerte. Sőt ennek hallása Nápolyi Lászlót is úgy elremítette, hogy tovább a' Dalmátziabann való mulatást tanátsosnak nem tartotta: hanem annak *Horváth* vagy *Hervoja Jánost* Vice Királyává nevezénn, maga Nápolyba vízfzátért. Ebből megtetszik, hogy 'Sigmondnak boldog és szerentsés uralkodása lehetett volna Magyar Országonn, ha dolgot okosabbann vitte volna.

na. Mert most kedvébe járván a' Nemzetnek, szemlátomást kezdett nevedetni szerentséje. Ugyanis 1406-bann Bosniát, melynek Királya *Tvarko* legnagyobb gyámola volt Nápolyi Lászlónak, elfoglalta; sőt magát is *Tvarkót* elfogta, és győzedelmének jeléül Budára vitte; 1409-benn pedig Dalmáziának főbb városit a' hűségie vízfzátérítette; sőt maga is *Horváth János* 'Sigmondnak szerentsés előmenetelénn megrettenvénn, kegyelmet kért; mellyet meg is nyert. Egy szóval, a' *Nápolyi László* partja kevés esztendőök alatt egélszenn elgyengült: úgy hogy annak Dalmázia megártásához többé semmi reménysége nem volt.

§. 138.

'Sigmondnak ezen szerentséje minden bizonnyal sokat tett arra, hogy 1410-benn Német Császárú válaftatott. Mely méltóságábann a' Magyar Országú való gondoskodással ismét felhagyván, kiváltképpenn arra fordította igyekezetét, hogy az Ekklesiábann támadott vízfzavonásokat és zenebonákat letsendesítse. Erre nézve 1413-bann Constantziába Ekklesiái Gyűlést, vagy, Conciliumot hirdettetett. Mely, 1414-benn öfzve is gyűlt, és az egymással vetélkedő három Pápák, úgymint *XII. Gergely*, a' ki a' Nápolyi László védelme alatt Cajetábann lakott; *XIII. Benedek*, kinek lakóhelye Avénio (Avignon) volt; és *XIII. János*, ki Rómábann ama kettő ellen válaftatott, hivataljokról részfzerint önként lemondván, részfzerint pedig a' Gyűlés által letétetvénn, helyekbe V. Márton állítatott. Ezek közzül, az

első volt az, a' ki önként tette le a' Pápaságot; a' két utolsó pedig, kiket ki kellett abból tenni az Ekklesiái Gyűlésnek, vagy Conciliumnak. Ugyan ebbenn a' Gyűlésbenn folyt a' *Huss János* és *Prágai Hieronymus* dolga is: a' hol osztánn amaz 1415-benn, ez 1416-bann, mivel értelmeket nem akarták visszavonni, elevenenn megégettettek. *) Azombann míg 'Sigmond Magyar Országonn kívül járt; ott-honn roszfűl folytak a' dolgok. Mert Borbála (Barbara) az ő felesége, a' Ciliai **) Grófnak *Hermannak* leánya, kire bízta az Országot elmenetelekor, a' bujálkodásnál egyebet nem mivelt. 'Sigmond tehát 5 elzten-dei távol léte után, (mely időt nem tsak a' Constantziai Gyűlés tartásával, hanem Német, Spanyol, és Frantzia Országoknak, 's Angliának és Hollandiának bejárásával töltötte el, hogy így a' Keresztyén Fejedelmek-

*) Megjegyzésre méltó dolog, hogy *Prágai Hieronymus* 1410-benn Magyar Országonn is járt; és itt tudományát hirdette és terjesztette. Jött tudnillik ide Lengyel Országból, és tudományáért fogságra vettetett, a' mint ez megtetfzik magának *Prágai Hieronymusnak* a' Constantziabann kiállott vallattatásából, mely megvagyon *Hardvini Corp. Conciliorum, T. VIII. p. 507.* Ennek a' vallatásnak alkalmazosságával az vetődött ízemére, hogy a' *Wicel János* könyveit és eretnkségét terjesztette Cseh, Magyar, és Lengyel Országbann; és ezért Magyar Országról ki is hajtódott. Erre azt felelte *Prágai Hieronymus*: hogy ő nem verettetett ki Magyar Országról: hanem a' *Prágai Érseknek* igazlátalan vádjára általadatott a' Királytól az Elztergomi Érseknek, a' ki ő vele 15 napig kegyesenn bánt; és végre a' Király egy Szerzetest küldött hozzá, és az által, minden kezesség kívánás nélkül, megfzabadította.

**) Cilley van alsó Stiriabann.

meket egygyességre vihesse) Magyar Ország-
ra haza jövénn: *Ersebeth* leányával egygyütt
Borbálát fogságra vettette, és Váradra kül-
dötte; hol az, egy darabig, igen sanyarúann élt:

§. 139.

De egyébaránt is kárára szolgált 'Sig-
mondnak a' Concilium tartás. Mert egy az,
hogy magát ez által olyan sok adósságba
verte, hogy már 1415-benn kéntelenítettett
a' *Brandenburgiai Marchionatust*; melyet
az Attya IV. Károly Császár szerzett néki,
a' Norimbergai Burggrafnak *Fridrich*nek
400000 aranyonn eladni: más az; hogy a'
Huss János és *Prágai Hieronymus* megeget-
tetéséért a' Hussíták ő rajta állottak bolz-
szút. Mert 1419-benn meghalván Ventzel,
Cseh Országának 'Sigmondra kellett vólna
szállani: de ebbenn a' Hussíták erősen el-
lentállottak; úgy hogy 'Sigmond sok véres
hadakozási utánn is alig mehetett vélek vá-
lamire. Mert a' Hussíták, először ugyan a'
fél szemű *Ziska János*, azután pedig *Procop*,
vagy *Procopius* nevű Vezérek alatt, gyakran
győzedelmeskedtek rajta, és nem elébb,
hanem 1434-benn, és így szinte 15 esztendő
múlva, a' *Procopius* elesésével, lehetett 'Sig-
mondnak Cseh Országhoz jutni, mely tör-
vényesenn ötet illette. Mindazáltal ezen ba-
jaiból még ki sem verekedett, a' mikor újra
más *Conciliumot* gyűjtött, *Basileába*, 1431-
benn: és ennek alkalmatosságával az Orzá-
gonn kívül ismét négy esztendőt töltött. Az
alatt pedig a' Hussíták Magyar Országot tet-
fzések szerint pulztitották. Ez ismét nem kis
idegenséget szerzett a' Magyarokbann 'Sig-

mond eránt. Ő azért viszfzajóvénn Magyar Országra, hogy a' Nemzet szeretétét megnyerje, 1435-benn Budára Diaetát hirdette-tett, és abbann, a' mi kárt kinn való múlata-tása tett az Orzágnak, hafznos Törvényekkel igyekezett helyre hozni. Nevezetes ezek közzül, a' mi a' Nemesek felkeléséről, vagy az Insurrectionról szól: hogy szükség idejénn minden Földes Úr, 33 Jobbágyi közzül, egy katonát tartozik lovastúl és fegyverestúl állítani. *)

§. 140.

Ezek után, úgy látszott, hogy 'Sigmond hátra lévő idejét tsendességben töltheti. De a' felesége *Borbála*, kit fogságából sok Fő embereknek kérésére elbocsátatott, sőt 1436-bann Cseh Orzági Királynévá koronáztatott, ismét új nyughatatlan-ságot szerzett néki. Mert ez a' bújja Alfzony, ámbár már elég idős vólt, alattombann azonn mesterkedett, hogy őtet férje halála után, a' Lengyel Orzági igen ifjú Király *Uladislaus*, *Uladislaus Jagellónak* fia, ki még tsak 14 esztendő vólt, vegye el feleségül, jegybe Magyar és Cseh Orzágot ígervénn. Ezt kevéssel halála előtt megtudván 'Sigmond, Borbálát tömlöztbe té-

*) Lásd Decret. Sigism. art. 2. De minthogy idővel élfzevevődött, hogy még e' szerint nem elég katoná kerül ki: 1458-bann, Mátyás Király alatt, a' Szegedi Gyülésénn az a' rendelés tevődött, hogy már nem 33, hanem 20 Jobbágyi közzül tartozik egy katonát állítani a' Földes Úr; és innen, a' *húsz* és *ár* nevekből, lett a' Huszár nevezet. (Azaz, húfznak ára, vagy húfz helyett való szolgálat, vagy katonáskodás.)

tétette, és testamentomba hagyta, hogy soha abból ki ne botsátassék. Ugyan azon testamentom által az Orfzágot a' Vejének *Albertnek*, és a' leányának *Ersébetnek* adta. Mely testamentométel után csak hamar meghólt, Morva Orfzágnak *Znoim* nevű Városabann, December 8-dikánn, 1437-benn. Onnan a' teste Váradra hozatott, és az első felesége Mária mellé temettetett.

§. 141.

'Sigmondnak 50 esztendei uralkodásáról, mely 1387-től fogva, 1437-ig tartott, úgy lehet ítélni, hogy az alatt az Orfzág állapota, némellyekben fel, némellyekben aláment. Ez utólsóra tartozik:

1. A' Lengyel Király *Uladislaus Jagello*, egész *Veres Russiát* és *Podoliát*, a' mely mind kettő a' Magyar koronához tartozott, elfoglalta; sőt a' *Moldvai* Vajdát is édesgetései által arra vette, hogy Magyar Orfzágtól magát elszakasztván, Lengyel Orfzághoz álljon. Ezen Tartományok bírásábann meg is erőssítették a' Lengyelek, mivel azokat 'Sigmond nem erővel, és haddal, hanem csak alkudozással akarta vízfzanyerni. Illyen alkudozás végett, 1412-benn, *Lublyónn* Szepes Vármegyében tartatott Gyűlés, melybenn mind 'Sigmond mind *Uladislaus Jagello* jelen voltak. De itt 'Sigmond nem hogy jobbat tette volna, hanem inkább elrontotta a' dolgot. Mert az egygyesség, sok vetelkedések után is, oda ment ki, hogy mind *Veres Russia*, mind *Podolia*, mind *Moldva* maradjanak a' Lengyeleknél; míg vilá-

gosann el nem válik, mellyik Nemzetnek van ahoz nagyobb jussa. Ezen per mindazáltal elébb ne újjíttassék meg, hanem mind a' két Királynak halála után öt elz-tendővel. Mely egyességnek megerőssítettése után, a' nyertes Jagelló, kétfélegkívül örömebenn, 'Sigmondot *Budára* kíserte. Utjokat vették Kassánn által Debretzen felé. Azt jegyzik meg Jagelló felől, hogy *Debretzentől* fogva *Váradig* a' Sz. László kopersója eránt való nagy áhítatosságból gyalog ment. Budára érvén, mintha ugyan 'Sigmondnak lett volna legtöbb halzna az egygyességben, a' *Lengyel Koronát* is, mellyet Nagy Lajos, Krakkóban lett megkoronáztatása után vitt Budára; és Ersebet is, hogy a' Lengyelek annál nagyobb függésben légyenek, magánál tartott, most 'Sigmond önként vízfztaadta. Minthogy pedig a' Constantziai Gyűlésre készült, és, mint másfzor úgy ekkor is, pénz nélkül szűkölködött: Uladislaus Jagellótól költsönn 740 ezer forintot kért fel; mely summáért *Lublyó Várát*, *Podolint*, és *Szepes Vármegyének tizenhárom Városit* zálogba vetette, mellyek egélsz Mária Theresziáig Lengyel kéznél voltak.

2. Dalmátzia újra a' Velentzések kezébe esett. Látván tudnillik Nápolyi László, hogy ő ezen Országot meg nem tarthatja, a' mi kevés belőle még a' keze közt volt, úgymint *Jádra*, *Novigrád*, és még vagy két hely, azt a' Velentzéseknek Száz-ezer aranyon eladta, 1409-benn. Ezért 1413-ban hadat indított 'Sigmond a' Velentzések ellen. Eleinte szerentsés is volt: de azután pénzel megvesztegetődvén Vezé.

zére, megverettetett. Tovább 'Sigmondnak nem volt kedve a' hadat folytatni; mivel a' Constantziai Gyűlésre sietett: azomba pénzre volt szüksége. Minthogy tehát a' Velentzések *kétszáz ezer aranyat* ígértek: azokkal öt éfztendei fegyver nyugvást kötött. Az alatt pedig egyfzer másfzor, az Európai Országokbann való útazására, sok pénzt szedett fel tőlök, kik ennél fogva mind beljebb beljebb terjeszkedtek Dalmátziába. 'Sigmond pedig azt, minthogy adós volt, láttatlanná tette. 1433-bann ugyan, mikor már az Ekklesiái bajoktól, mellyekbe önként merítette magát, kezdett szabadabb lenni, az Ország Rendjeinek sürgetésére erővel akarta Dalmáziát vilfszafszerezni, hanem ugyan azon éfztendőbenn Rómába menvénn, hogy ott Római Császárrá koronáztassa magát: *IV. Eugenius Pápa*, ki születésére nézve Velentzei fi lévén, hazájához ízított, arra vette, hogy hagyjon békét a' Velentzéseknek; és így azok Dalmáziának bírásábann megmaradtak.

§. 142.

A' 'Sigmond uralkodása hafznára volt az Orzágnak ezekbenn:

1. A' Nagy Lajos példája szert Bu-dánn 1388-bann Univerzitást állított fel. A' Budai Várat is úgy felékesítette, hogy az, akkori időbenn, minden Európai Királyoknak udvarait, fényes, pompás, és ékes voltára nézve fellyűlmulta.

2. Sok Városokat megerősített, nevezetesen, Nándorfejevárat (Belgrád), a' Duna és Száva özfelfzakadásánál, mely, idő-

vel, nagy óltalom lett a' Törökök ellen^{*)}.
 3. Sok hasznos törvényeket hozott, melyek által lábra állította Magyar Országának mind Polgári, mind hadi állapotját. Ő alatta lettek az *Armalisták*, vagy donatio nélkül való Nemesek, szintén olyan szabadokká, mint a' Fő Nemesek: a' Jobbágyoknak szabadság adódott, hogy a' Földes Urok birtokaiból, ha az ott való lakás nem tetszik, másuvá költözhessenek. Az Országának nagyobb bátorságára, és a' Nemeseknek hasznára, békeség idején is fegyverbenn álló katonákat tartott, hogy így a' Nemeseknek csak akkor kellessék felülni, mikor az ilyen katonák a' vezzelem elhárítására nem elégségesek. Hogy pedig a' katonák, terhére ne lennének a' lakosoknak, meghatározta, hogy azoknak a' gazdák tsupánn tűzre való fát, és lovak-

^{*)} Erről a' *Belgrádról*, mind *Thürótsi*, Chron. Part. II. cap. 20. mind *Bonfinius* *Rer. Hung. Dec. III. L. III.* azt jegyzik meg, hogy azt a' Serviai, vagy Rasciai Despota *György* adta volna tserébe 'Sigmondnak, a' körülte fekvő vidékkel együtt, azonn az okonn, mivel ama hatalmas Török Sultántól II-dik *Amuráth*tól, a' ki mind beljebb beljebb kezdett Servia felé jönni, félt, hogy soha birtokát meg nem tarthatja. György tehát 1422-benn alkura lépett 'Sigmonddal, hogy ez néki Magyar Országonn bátorságos jófzágot adjon, melyből élhessen. És ekkor adódtak néki: *Szalánkemén*, *Betse*, *Vildgosvár*, *Tokaj*, *Munkáts*, *Tállya*, *Regétz*, *Szathmár*, *Bőszörmény*, *Debretzen*, *Túr*, és *Varsány*, Ezenkívül, *Budánn* alkalmatos ház a' lakásra. Hogy jutott Belgrád a' György kezire? holott Servia Magyar Országhoz tartozott; nyilván meg nem íratik: de hihető az alatt esett ez, míg Mária Dalmáziában fogva tartatott.

vaknak való legelő helyet tartozzanak adni: egyébért pedig kötelesek légyenek fizetni.

Ezekből lehet látni: mennyibenn ártott és mennyibenn használt 'Sigmond az Országának. Hogy ő benne sok hiba volt, nevezetesen a' hirtelen harag, a' víz érz, parolátlanság, és szava megfzegés, gondolatlanság, restség, egyik dologból másikba való ugratás, és veztegetés, tagadhatatlan; mindazáltal az is igaz, hogy az akkori időhöz képest szép készületű ember volt, úgy-mint a' ki hat nyelvenn beszélt, Német, Cseh, (Tóth,) Magyar, Deák, Olasz, és Frantzia nyelvekenn; tudományára nézve is az akkori Fejedelmek között elsőnek tartatott.

§. 143.

'Sigmondot Váradonn eltemetvénn, egyenesenn Székesfejérvárra mentek a' Magyar Rendei: hol a' 'Sigmond testamentoma fzerint *Austriai* ALBERTet, és annak feleségét *Ersébetet*, a' 'Sigmond Leányát, Januárus 1. napján 1438 bann megkoronázták; és elvégezték; hogy azok mind ketten egyenlő hatalommal uralkodjanak; egyiknek halálával pedig, a' másakra menjen által az igazgatás. De mivel 'Sigmond alatt úgy tapasztaltatott, hogy a' Magyar Ország Királynak nem jó egyfzersmind Német Ország Császárnak lenni; mivel annak távol léte sok kárára lehet az Országának; azombann előre látták, hogy Német Császárnak bizonyosann Albert fog választatni: azt fogadtatták Alibertel a' Rendei, hogy az ő megegygyezések nélkül fel nem vállalja a' Császárságot, Mely fogadását

hívenn meg is tartotta. Mert midőnn három hónappal azután Császárrá választott: addig magát nem ajánlotta, míg a' *Basileai Concilium* kérésére, magok a' Magyar Rendei rá nem vették. E' fzerint hamar egymás után Magyar Országi Királyá, és Német Császárrá lévén: Cseh Országba ment, hogy ott is magát megkoronáztassa. De már itt nehezebben bődögült. Mert elébb a' Hussitákat kellett neki leültetni, kik egy átaljábann ellene szegtek magokat; és úgy vehette által a' Cseh Országi uralkodást. Ehez is tsakugyan 1438 bann hozzá jutván: egy ez-tendőbenn három korona szállott fejére. Méltó is vólt erre a' fzerentsére; és nagy kár hogy azzal soká nem élhetett, úgymint a' ki már 1439 benn October 23. dikénn meghólt. Rövid uralkodása alatt ezeket tselekedte:

1. Megkoronáztatása után a' napát *Borbálat*, 'Sigmondnak testamentoma ellen, kibotsáttatta a' fogságból; és számára tíf-tességes jövedelmeket rendelt. De az, ezen jövedelmet némely Magyar Mágánásoknak megvesztegetésére fordította; és tsak hamar ismét a' Lengyel Ifjú Királyal Uladislauossal kezdett tilkonn alkudozni. Hogy pedig tselekedete kitudódott: Lengyel Országba fzőkött. Ekkor minden jövedelmei elvétettek, és Ersébetnek az Albert feleségének adattak: maga pedig Borbála az Ország ellenségének hirdetteletti ki. Tsakugyan Lengyel Országban is, alattomban való áskálódási miatt soká nem maradhatvann; Cseh Országba Königsgrätzbe (Regino Hradecum) vette magát, a' hol olz.

osztánn, igen elvettegett állapotbann, 1451-benn holt meg.

2. Nevezetes törvényeket hozott, p. o. hogy a' Palatinus tétel, ne egyedül a' Király tetszésétől függjön, hanem annak vállalztása az Ország Rendeinek megegyggyezésével essék. Hogy sem világi, sem Egyhazi tisztlégekre idegenek fel ne vétetődjenek; ugyan azok Nemes jószágokat ne birhassanak. A' Király nem pénzért; hanem érdemért osztogasson jószágokat. A' korona jószágai semmi szín alatt el ne adattathassanak; sem idegenektől ki ne árendáitathassanak. A' pénz betsi, az Ország Rendeinek tudta nélkül, ne változhasson. A' Nemesek jószágait erővel elfoglaló Királyi Fiscusnak éppenn azon büntetése legyen, a' mi szokott lenni azoknak, kik erőzakkal foglalnak. Utóljára, minthogy 'Sigmond sokat lakott az Országonn kívül: a' Rendeek kívánságára azt ígérte, hogy állandóul a' Hazábann fog lakni.

3. A' Török Sultán II. Amuráth ellen indúlt: mivel ez megértvénn 'Sigmondnak halálát, mindjárt Serviát kezdte rablani és pulztítani: és már Belgrádhhoz négy mérföldnyire Végszendrőt ostromlotta. Ezen Varosnak meglzabadítására sietvénn, nagy sereggel ment Serviába: de későnn ért oda; mert már akkor Végszendrő megvétetett. Őlzi idő lévén, minekutánna a' Várat jó karbann hagyta II. Amuráth, vilzfizament Drinapolyba (Adrianopolis). Ezt látvann Albert, azombann a' vérhas kezdvén uralkodni táborábann, sietve vilfiza jött Budara: a' honnan midőnn Bétsbe utazott volna, dinnyét találvann euni, maga is vérhas.

hasba esett, és ebből Nefzmelyenn halála is következett October 28 dikánn 1439-benn. Kevéssel halála előtt ezt a' nevezetes Testamentomot tette, hogy ha a' felesége Ersébet, a' ki akkor terhes vólt, fiú gyermeket szül, az nyóltz Tútoroktól neveltessek, kik közzül, az alatta lévő Nemzetekhez képest, kettő Magyar, kettő Cseh, kettő Austriai, kettő pedig Morva legyen. A' melyből kitetfszik, hogy ő, egygyet is az uralkodása alatt lévő Nemzetek közzül ki nem vévén, mindeniknek eleget akart tenni.

§. 144.

Albert Székesfejeváronn eltemettetvén: a' végzés szzerint, annak Özvegye ERSÉBET vette által az uralkodást. De tsak hamar kezdvén az Ország Rendei félni, hogy Alfzonyi uralkodás alatt a' hatalmas II. Amurathnak ellene nem állhatnak, arra kérték Ersébetet, hogy válaflzfzon magának férjet, ki alatt az Ország magának nagyobb bátorságot ígérhessen. Mind a' Kiralyné, mind a' Rendei megegygyezésével válaflztódott a' Lengyel Király Uláflzó; *) melybenn a' Rendei oda néztek, hogy a' két Ország egygyesülve könnyebbenn megfelelhett a' Töröknek. Ugyan ekkor meghatározódott az is, hogy ha az Alberttól születendő gyermeke Ersébetnek fiú leszfz, azé legyen Cseh és Morva Ország Austriával egygyütt; mint-hogy ezek vóltak Albertnek saját Tartományai: Magyar Ország pedig legyen azé, a' ki Uláflzótól születik. Ez meglévén, Uláflzlónak meghívására követek küldettek.

§. 145.

*) Uladislau Jagellónak fia.

§. 145.

Azombann Ersébet, minthogy az alatt, míg a' követek Lengyel Országba jártak, fiú gyermeke született: tselekedetét megbánta, és hogy kised fiaának a' Magyar Országi Királyságot megtarthassa; hirtelen utánnok küldött a' követeknek, és azokat vízfzahívtatta. De már késő volt: mert azok a' rájok bízott dologbann eljártak, Uláflzó is magát kötelezte. E' miá olztánn szakadás lett az Országbann. Az Uláflzó pártján lévők ötet Késmárcra, onnan Budára hozták. Az Ersébet hívei pedig ezt megtudván, Május 15-dikénn 1440-benn Székesfejérváronn Gyűlést tartottak, és ott a' Királyné kised fiát Láfzlót, ki, minthogy Attya halála után született, Ladislaus Posthumusnak nevezetlik, megkoronázták. Jelen voltak ezenn a' Gyűlésenn: Gara Láfzló a' Korona őrző, ki által a' Korona kézre kerítődött; Széts Dienes, az Elztergomi Érsek; ki a' koronázást véghezvitte; és Ulrich a' Ciliai Gróf, ki a' Capitulatióra megesküdt a' kised Király képében. Véghez menvénn a' koronázás: Ersébet, kisedével és a' koronával együtt, Győrbe vette magát. Uláflzót, ki másképpenn Lengyel Láfzlónak hívatatik, a' rélzénn lévők hasonlóképpen Székesfejérvárra vívénn, ott Jul. 17-dikénn 1440-benn megkoronázták; de nem a' rendes koronával, azt kézre nem keríthetvénn; hanem mással, mely a' Sz. István fejéről vétetett le.

§. 146.

Ersébet a' maga védelmére, részfzerint a' Német Császárhoz III. Fridrichhez folya-
mo-

modott, kinél a' Koronát is, Sopronnal, és más városokkal 's várakkal egygyütt, húsz ezer öt száz arányba zálogba vetette: rész szerint Giskra János vitéz Csehet, számos Csehekkel és Morvakkal egygyütt, Magyar Országgra hívánn, és Sáros Vármegyei Főispánná ténénn; ígyt és dolgait az Ország-bann az által folytatta. Így is mindazáltal az ellenkező részfel nem bírva: a' fiát III. Fridrich Császárnak általadta, 's, egészenn általma és gondviselése alá bízta. Mely tselekedetével még jobbann elidegenítette magától a' Magyarokat; úgy hogy már többire azok is, a' kik eddig mellette voltak, az Ulásló részire állottak. Ezt látva Er'sebet, megbánta a' mit tselekedett, és igyekezett a' fiát Magyar Országgra visszahozni: de azt a' Császár ki nem adta. Így a' fiától is megfosztatottnak, a' keresett általom által is még szerentséltenebbnek tartva magát: midőnn már ahhoz kezdett volna közel lenni, hogy Uláslóval megbékéljen; véletlenül megholt December 24-dikénn 1442-benn.

§. 147.

De így is az óhajtott tsendesség a' Hazafiak között vízfza nem állott. Mert a' Német Császár III. Fridrich, mint Tutora Ladislaus Posthumusnak, nem szűnt meg, annak pártfogókat szerezni Magyar Országonn, mely útonn a' Hazafiak közt való egyenetlenség tovább is fenntartódott. Mindazáltal egy darab ideig legalább nyilván nem háborgatta III. Fridrich a' Magyarokat: mivel 1443-bann két évtendeig békességet kötött vele Ulásló; melyre az indította, hogy a'
Tö.

Törökök, a' Magyar Országi vízfzavonások alkalmatosságával, Moldvát és Havasalföldét elfoglalván, már Serviának fő városát Belgrádot fenyegették; sőt II. Amurath követeket küldvén Budára, nyilván azt kívánta, hogy ha békességben akar maradni Ulászló: adja által néki Belgrádot, fizessen esztendőnkét való adót, kezesül pedig adja Hunyadi Jánost. Ezen feltételek között, az utolsó volt legnagyobb: mivel abbann az időben, a' Törökök Hunyadi néztek legnagyobb gátnak magok előtt, a' ki miatt semmiképpenn nem bódogúlhattak. Mert ez, már 1440-benn, mikor a' Törökök Erdélyre ütöttek: őket megverte, és közzülök 15 ezret megölt. A' következő 1441-dik esztendőben, midőnn az úgy nevezett Vaskapunn*) ismét béütöttek, újra győzedelmeskedett rajtuk; 1442-benn pedig, midőnn maga II. Amurath egész erőből ostromlotta Belgrádot: azt vízfzaverte. Hunyadi Jánosnak annyi szerezés hadakozásibann bízván Ulászló: a' Török Követeknek kevély kívánságát vízfzavetette, és azokat tsúfságból Hunyadi Jánoshoz Belgrádba igazította. Azután magát a' Törökökkel való hadakozáshoz kezdte készíteni: de az Országból kivinni a' katonákat nem vólt bátorságos, mind addig, míg ő vele III. Fridrich a' Német Császár ellenkezett. Ezért kötötte a' feljebb említett békességet. E' meglévén: Májusbann, 1443-dik esztendőben, seregét Serviába vitte. Mel-

*) Ez a' Vaskapu deákul Porta ferrea, németül Eisernes Thor, magas kősziklák között lévő keskeny köz és út Erdélybenn, mely a' Hátfzégi völgyből a' Tömösvári Bánátba vífzen.

Mellyel Hunyadi János Bulgáriának esett, azt pufztította; a' Törököket öt apróbb tsatákban meggyőzte, és tőlök igen sok prédát nyert. November 3-dikán Nissánál a' nagy Török táborral is megütközvén, azt megverte, és 20 ezer Törököt vágott le. Utóljára magát a' Török Vért Karan vagy Karam Béget is elfogta; úgy hogy Ulászló az ő Vezérének Hunyadi Jánosnak vitézsége által, nagy triumphussal tért visszra, ugyan azon elztendőben, Magyar Országra.

§. 149.

Hallván ezeket a' Keresztyén Fejedelmek, kiknek Tartományi a' Törökökhöz közelebb estek, oly reménységben kezdtek lenni, hogy Hunyadi Jánosnak, és a' Magyaroknak vitézsége által, a' Törökök egész Európából kiverettethetnek. Így gondolkodtak kíváltképpenn a' Római Pápa IV. Eugenius, és ezzel egygyütt a' Génuaiak, és Velentzések; a' Görög Császár Palaeologus János, kit már a' Törökök majd minden birtoktól megfosztottak; és ama' híres Epirusi Fejedelem Castriota György, kit a' Törökök, bámúlást okozó vitézségeért Iscanderbegnek, azaz, Sándor Úrnak neveztek, melyből lett ofztánn amaz esmeretesebb név, Scanderbég. Mind ezek tehát önként ajánlották magokat Ulászlónak segítségére, tsak hogy újra keljen fel a' Törökök ellen. Melyre könnyen ráállván Ulászló: közönséges akarattal elvégeztetett, hogy Tavaszra kelve, mind szárazon, mind vízenn, egyszerre támadják meg a' Törököt. És ezen végezés szerint

Fe-

Ferentz Cardinális *) tsak hamar egy Florentziai hajós sereggel elindult, hogy a' Hellespontusonn az útát elfogja, hogy azonn a' Török Sultán Asiából segítléget ne hozhasson Európába. Más felől pedig Juliánus Cardinális, nagy számú kereflztes katonákat gyűjtött; valamint Castriota György is jeles Albániai és Epirusi sereget állított fel. Mind ezek olyan kézfűleteknek látszottak, melyek méltánn megrettenthetik a' Török Sultánt. Ugy is lett, hogy mihelyt ezeket megtudta, azonnal követeket küldött Magyar Ország-ra, kik Ulászlóval, akármely terhes feltételek alatt is, békességet kössenek. Hajlott is Ulászló, Hunyadi János tanásából, a' békességre, minthogy Lengyel Ország veszedelmes állapotbann vólt: el lévén már a' Tatárok által egész Veres Russia foglalva; ezenkívül, a' Német Császárral III. Fridrichkel kötött békesség ideje is vége felé járván. Így megkötetett a' békesség Szegedenn, Junius 13. dikánn, 1444-benn, tíz éltendőre, e' következő feltételek alatt: hogy a' Törökök minden elfoglalt tartományokat vizfszaadjanak; tsak egyedül Bolgár Országot tarthassák meg: és így, mind Moldva, mind Havasalfölde, mind Serviának elfoglalt részei vizfszajöttek Magyar Országhoz. Ezen békességnek megtartására, Lengyel László, és a' Török Követek, megesküdtek: mindenik a' maga módja szerint; a' Törökök az Alkoránra, Lengyel László pedig az Évangyéliomra, és az Oltári Szentlégre.

§. 149.

*) Franciscus Cardinalis Venetus. Lásd Pray Hist. R. Hung. P. II. p. 329.

Alig erősítettett meg ez a' békesség, mikor Ferentz Cardinális az az izenet jött Magyar Országra, hogy ő már a' Hellespontushoz 70 hajóval megérkezett, és várja az egygyesült sereget. A' Görög Császárnak pedig Palæologus Jánosnak, a' kötött békességnek híre fülbe menvénn; nyilván hűségtelenséggel kezdte vádolni Lengyel Lászlót. Másoknak is leveleit vévénn, mind tsak azt látta, hogy ezen ő békesség kötése, közönségesenn olyannak tartatik, mely által a' Török hatalomnak összverontására való alkalmatosság szalasztódik el. Kivált mikor az is tudtára esett, hogy a' Török Sultan, mindjárt a' békességnek megerősítése után, a' pártos Caramániai Fejedelemnek elnyomására, egész Európai erejét Ásiába vitte által: egyáltalába kezdte hinni, hogy ez úttal az egész Török hatalomnak vége szakaszthatnék Európában. Megbávnánn tehát mostani gondolkozása szerint azt, hogy ily nagy hafznot és ditsősséget botsátott el; egyfzersmind felette szégyenlvénn, hogy szövetléges társait elhagyta: örömezt ellenek indúlt volna a' Törököknek, hanem ha az esküvése ellentállott volna. De ezen akadályt tsak hamar elhárította Juliánus Cardinális, a' ki azt mondta, hogy mivel a' kötött békesség az egész Kerelztyénséget nézi: annak nem lehetett volna a' Kerelztyénség fejének a' Római Pápának híre 's akaratja nélkül megadni. Melyre nézve esküvés alól feloldozó levelet is szerzett IV. Eugenius Pápától. Ezenn a' Király úgy megnyugodt, hogy már a' Törökök ellen tsendes lelkiesség-

mérettel készítette a' hadat, sőt esküvéssel fogadta, hogy azt még azon éfztendőbenn elkezdí.

§. 150.

II. Amurath, megunván az uralkodásbeli bajokat, kevésel az előtt lemondott vólt a' Sultánságról, és azt a' fiának II. Mohamednek adta által. De mihelyt a' Napnyúgoti Kerefztyéneknek öfzvezővetkezését meghallotta: ismét felvette azt, és a' Caramániai zenebonát szerentsésenn letsendesítvénn, temérdek seregét a' Hellespontusnak Asiai partjára hozta; a' Serviában lévő embereinek pedig megizente, hogy a' Castriota György seregének a' Magyarokkal való egygyesülését akadályoztassák meg. Kevéssel azután nagy summa pénzt adván némely Genuai Hájosoknak, tudnillik minden ízemély általviteléért, egy egy aranyat: seregét a' Hellespontuson Gallipolinál (Callipolis) által szállította Európába; úgy hogy azt Ferentz Cardinális éfzre sem vette. Így az egéfz dolognak, mely oly nagy hafznokat ígért vala a' Napnyúgoti Kerefztyéneknek, hirtelen más ábrázatja lett. Mert Castriota György a' Magyarokkal való egygyesülésbenn a' Serviaktól megakadályoztatódván; Palaeologus János pedig, a' Sultánnak véletlen általjövele miatt, seregét, az egygyezés ízerint, magától elbotsátani nem mervénn; Ferentz Cardinalis is, minekutána éfzrevette, hogy a' Hellespontuson, minden hafzon nélkül veztegél, Olasz Országba vífízátérvénn: a' Magyarok tsak magokbann maradtak az egéfz Török erő

ellen. Ezek is pedig sokkal kevesebben voltak, mint lehettek volna: mivel a' Király, a' Szegedi békesség kötés után, a' Julianus Cardinalistól öszvegyűjtött Keresztes haddal egygyütt, minden Lengyel Országi, és Magyar Országnak távolabb lévő részeibenn lakó katonáit haza bósátotta; kiket többé nem lehetett hirtelen öszveszerezni. Mindazáltal, a' Magyarok próbált vitézségébenn; és a' feljebb említett Epirusi, Olasz Országi, és a' Görög Császártól küldendő segítőlégbenn bízánn: keves számú seregével is kiindúlt Magyar Országról, és a' Dunánn Orsovánál általmenvénn, először Vidinbe (Bodon), onnan pedig Nikápolyba jutott.

§. 151.

Nikápolybann, a' Havasalföldi Vajda Drakula, Lengyel Lászlónak eleibe menvénn, és látvann seregének kevés voltát, igen kérte őtet, hogy tovább ne menjen, mivel katonái oly kevesenn volnának, hogy a' Török Sultán II. Amurath, csak vadászni is nagyobb sereggel szokott ki-menni. Ezenkívül az előttök lévő tél keménységét is eleibe terjesztvénn Lengyel Lászlónak: azt adta tanátsúl, hogy inkább kikeletkor induljon a' Törökök ellen. De mind ezekkel csak azt nyerte Drakula, hogy gyanúságba esett, mint olyan ember, ki ezen tanátsával a' Török Sultán hasznát keresi, hogy az, jobbann neki készülhessen a' hadakozásnak. Drakula ezen gyanú elhárítására, a' fiát adta a' Király mellé 4000 könnyű lovaggal, és jártas halauzokkal egygyütt. Ezekkel, Bolgár Ország-

szágból, Rumiliába (Romania) akarván menni, hogy ott Ferentz Cardinálishoz tsatolja magát; midőnn a' Haemus havassa alá jutott, és már a' szorossonn fel kellett volna menni: elől botsátotta Hunyadi Jánost az Oláh segítléggel, és három ezer Magyarral, és úgy ment maga utánna; középre vévén a' társzekereket. Thraciába érvén, azt puszította, és majd minden ellentállás nélkül a' Fekete Tenger partjáig nyomult. Itt tudta meg legelőször a' Király, hogy már a' Török Sultánnak II. Amurathnak serege, Gallipolinál, Asiából által jött Európába; és hogy többé Ferentz Cardinálisbann reménysége nem lehet. Vízszatérvén tehát, a' Haemus havassánn által, Bolgár Országba: ennek a' Tengerhez közelebb fekvő erősségeit, nevezetesen Várnát, megvette. Itt Lengyel László, valamely mérges kelés támadván a' lába szaránn, táborával együtt megállapodott.

§. 152.

Azombann II. Amurath Gallipolitól felfelé jövénn, és a' Magyar seregnek nyomába akadván: heted nap múlva Várnánál termett. Melynek látására nagy vetélkedés támadott, a' Magyar Táborbann lévő Vezérek között. Juliánus Cardinális azt akarta, hogy a' Várnai, 's más ott lévő Várakba vegyék, és úgy óltalmazták magokat. De ezt Hunyadi János vezedelmesnek tartotta: mivel, mind azok a' Várak gyengék voltak, élés sem volt bennük elegendő. Azt javasolta tehát, hogy szembe kell az ellenséggel szállni. A' Ki-

rály a' Hunyadi János szavára állott: és ez, a' sereget oly böltsenn elrendelte, és annak gyengébb oldalát, szekerekből tsinált kerítéssel, úgy megerősítette, hogy azt látván a' Török Sultán, szinte kétségbe esett. Mindazáltal, a' legjobb tizenötezer lovagját kiválasztván, próbát tett: mely, midőnn hirtelen vízfzaverettetett volna, annyira megfélemllett: hogy már el akart szaladni; és Fő tisztszei tsupánn erővel, és halállal való fenyegetődés által tudták megtartóztatni. Ismét próbát tévén, ámbár hasonlóképpenn vízfzaverettetett: mindazáltal szerentsés vólt. Mert a' Váradi Püspök János látván, hogy futnak a' Törökök, és rézses kívánván lenni a' győzelembenn: elhagyta a' néki rendeltetett helyet; és népével kezdte úzni a' Törököket, szinte a' nagy Török táborig. Melyet meglátván, vízfzafordúlt: de eltévesztvén az útát, egy motsáros helyre jutott, és abba beléveszett. Katonái pedig elfzéledvén, hirtelen a' Magyar sereghez vízfza nem mehettek. Azombann a' Törökök, a' Magyar seregbe esett hézagba rohanván, ámbár Hunyadi Jánostól vízfzaverettettek: mindazáltal, a' Magyarok veszedelmére elég vólt az, hogy már, a' Hunyadi Jánostól kinek kinek alkalmatossann kimutatódott hely eltévesztődött, és így az egész rend megbomlott. Melyből szükségessé képpenn félelemnek kellett származni, a' magok kevés vólfát érző, a' Törököknek pedig temérdek népét látó Magyarokbann. Mindazáltal éppen nem vólt kisebb a' Törökökbenn is a' félelem. A' honnan, II. Amurathnak hathatós szókkal kellett ka-

katonái eleibe terjeszteni, hogy ennek az útközetnek szerentsés vagy szerentsétlen kimenetelétől függene a' Török hatalomnak és névnek Európában örökre való megállítása, vagy elvesztése. Továbbá, hogy jobb volna a' hartzbann vitézi módon elesen, mint a' Keresztyének kezébe esvén, azoktól nyomorgattatni: és utóljára, hogy lehetetlen az Istennek, a' Keresztyéneket hitek megfegéséért, még ebenn a' hartzbann, meg nem büntetni. Mely dolog, hogy annál inkább felbuzdítaná a' Törököket: a' békességekötést magában foglaló, 's mind két részről esküvéssel megerősített levelet, oly magossann feltartotta, hogy azt a' mezszíre lévőek is megláthatnák. Így indítván seregét újra a' Magyarok ellen, midőnn nagy tűzzel kezdenének viaskodni a' Törökök: Hunyadi János magát akármely veszedelemre elfzánván, csak a' Királyról gondoskodott; kit is, bátorságos helyre vivén, addig el nem hagyott, míg azt nem fogadta, hogy azon helyéből ki nem mozdul. Ekkor oly tűzzel vágott bé a' Török sereg közzé, hogy az, előtte meg nem állhatván, hanyatlani kezdett.

§. 153.

Látván ezt a' Király: ily ditsőséges győzelembenn részesülni kívánt. Kivált, némely körülötte lévő tsapodár emberek szavára, kik azt állították, hogy ő töle Hunyadi János nem azért kívánta az egy helybenn való maradást, mintha a' veszedelemtől féltene; mert nem is volna ilyas veszedelem: hanem azért, mert a' győze-

delmi ditsősséget, egyedül magáévá akarja tenni. Az efféle befzédre, a külbömbenn is heves természetű, 's ditsősségenn kapó ifjú Király, hirtelen lóra ült, és semmit nem hajtvánn a' veszedelemre, az ellenség közzé vágatott. Hunyadi János, észre vévén valahogy Lengyel Lászlónak a' rendelt helyről való eltávozását: hirtelen utánna eredt: és általvágvánn magát szinte a' Jantsárok seregéig, kívánta Királyát megszabadítani. De nem lehetett: mert már akkor körülvétetvén a' Jantsároktól, a' lóva általverettetett, 's így a' földre leesvépn, maga is számtalan szurdalások által megölettetett, November 10. dikénn 1444. benn. Legalább tehát a' Király holt testének vizsgálza szerzésénn igyekezett Hunyadi János: de abban sem bődögült. Mert azt a' Törökök, mindjárt a' megöléskor elragadták, és fejét elvágvánn, 's hegyes törbe húzvánn, úgy hordozták és mutogatták. Így a' Magyar sereg megtudvánn, Királya elesését: ámbár mind addig meg nem győzethetett; hirtelen futáshoz kezdett. Mely dolog a' Sultán előtt; még ekkor is oly képtelenségnek tetszett, hogy mind addig csak ravaszágnak gondolta, míg a' tábor helyére menvén, a' félelemből lett elfzabadulásnak bizonyos jeleit nem látta. Mindazáltal ekkor is azt mondotta: hogy *ő olyan győzedelmet csak az ellenségének kíván: mivel sokkal többenn estek el az ő katonái közzül, mint a' Magyarok közzül; és nem is bátorkodott a' Izaladó Magyarokat kergettetni. Arra a' helyre pedig, a' hol Lengyel László elesett, annak vitézségének emlékezetére ofzlopot* ál.

állítatott fel. Az az esmeretes Deák Epithiuma Lengyel Lászlónak, mely így van:

Romulidae Cannas, ego Varnam strage notavi.

Discite mortales non temerare fidem.

Menisi Pontifices jussissent rumpere foedus:

Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum; nem ekkor, hanem későbbenn, úgy mint a' XVI-dik Századbann íratott; minthogy akkor kezdte Magyar Ország a' Török igit viselni.

§. 154.

A' Várnai vezedelem után, a' futásbann lévő Magyar seregnek, egy része Bolgár Országonn által, egyenesenn hazajött Magyar Országra: más része eltévelyén az út, *Macedoniába* ment; hol, sze-

R 5

ren.

*) Illő tudni arról a' *Castriot* Györgyről, hogy az, *Castriot János*nak, az Epirusi Fejedelemnek fia volt. Midőnn *II. Amurath*, Macedóniának elfoglalása után, Epirusnak esett volna: hogy ezen tartomány a' puszításoktól megmenekedhessen: *Castriot* Györgynek kezesül kellett adattatni *II. Amurath*nak; kinél oltánn környülmettségénn, mint Muhamedánus úgy neveltetett: és mivel hozzá hasonlíthatatlan vitézséggel bírt, a' Törökök között, mint már említődött, *Scanderbeg*nek neveztetett. *II. Amurath* felette gyönyörködött ő benne, és sok ízben, mind Asiábann, mind Európábann bízott reá sereget, mellyel mindig győzedelmesenn tért vissza. Hanem utóljára, minekutánna az *Attya Castriot János* meghalván, Epirus a' Török Birodalomhoz adatott: kezdett ezen Vitéztől tartani *II. Amurath*; és szüntelen elvezetésénn igyekezett. De a' mellyet *Scanderbeg* okosann elkerült. Törtévénn pedig, hogy *György* a' *Serviai Despot*a a' Magyarokhoz pártolt: jez ellen [a' Sultán, a'

rentsére, öfzvetalálkozott Castriota Györgyel *) vagy Scanderbeggel, ki már meggyőzvén a' Serviabélieket, éppenn útba volt, hogy seregét a' Magyar táborral egyesítse. Ez tehát a' Magyar seregnek Macedóniába vetődött részét igen szívesenn fogadta, és útra való pénzel, 's eleséggel felkészítvén, a' maga hajóinn Raguzába vitette, a' honnan olztánn vízfzfátértek Magyar Országra. A' harmadik része a' Várnánál elféledett Magyar seregnek, Hunyadi Jánossal együtt, mint bátorságos helyre, Havasalföldére ment. De ez Hunyadi Jánosra nézve a' legveszedelmesebb hely volt. Mert *Drakula*, a' Havasalföldi Vaj,

Rumiljai Basával együtt, Scanderbeget küldötte, *Györgyöt*, Hunyadi János vezérsége alatt, a' Magyarok óltalmazták. Serviábann tehát a' Morava vizénél, a' Magyarok a' Törökökkel megütköztvén, és, a' mint Scanderbeg kívánta, meggyőzöttvén: a' magábann régtől fogva hányt vetett, de senki-nek ki nem jelentett szándékának végre való hajtásáról kezdett gondolkodni; mely e' volt: hogy az Attya birtokát vízfzfanyerje. Elfogván azért előfzör is a' Rumiljai Basa íródeákját, azzal a' *II. Amurath* nevébenn levelet íratott, melybenn a' volt, hogy ő *Crojdnak*, Epirus egygyik Fővárosának Igazgatójává rendeltetett a' Sultántól; azután ki nyilatkoztatván magát a' Török táborbann lévő Epirusi katonáknak, azokkal együtt Epirusba ment, és azt kevés idő múlva egészenn elfoglalta. A' hol olztán, mint buzgó Kerefztyén Fejedelem, úgy uralkodván, Hunyadi Jánossal együtt legnagyobb ostora lett a' Törököknek. Ebből láthatni, miért fogadta oly szívesenn Scanderbeg a' hozzája vetődött fzerentsétlen Magyarokat; és miért fzfvetkezett oly örömost Lengyel Lászlóval is: mivel t. i. *II. Amurath* néki a' legnagyobb ellensége volt.

Vajda, megsértetettnek tartván magát Hunyadi Jánostól, mint a' kinek tulajdonította főképpenn, az elesett Királynak, általmenetelekor, ő eránta támadt nagy gyűlöletét: mihelyt hozzá ment Hunyadi János, mindjárt fogságra vetette, sőt halállal is fenyegette: hanem a' Magyar Rendeek kivánságára, és fenyegetődzéseire tsakugyan elbocsátotta, sőt oly szívességet mutatott eránta, hogy sok ajándékokat adván neki, hogy az útbann valahol bántódása ne legyen, egész Erdély Ország határáig elkísértette.

§. 155.

Hazajővén, sok vilzontagsági után, Hunyadi János: szörnyű zűrzavarbann és egyenetlenségben találta az Országot; holott pedig az egyetértésre, soha nagyobb szükség nem vőlt, mint ekkor. Mert már a' Törökön kívül, a' Német Császártól, *III. Fridrichtől*, a' Lengyelektől, a' Velenztésektől, és a' *Ladislaus Posthumus* pártján lévő Csehektől is kellett félni. De még is szerentséjére az Országnek, mindjárt a' következő 1445-dik elztendőben, Május havábann, Pestenn Országgyűlése tartatván, egyesség lett a' Magyar Rendeek között: mivel mindnyájann egyenlő akarattal abban állapodtak meg, hogy Királynak *Ladislaus Posthumus*, más névvel V. v. N É M E T L Á S Z L Ó, legyen. El is küldöttek érte mindjárt, *III. Fridrich*hez; ki a' követeket egész emberséggel fogadta, de Lászlót által nem adta: ezenn az okonn, hogy még gyermek; nevelés nélkül szűkölködik; és azok miatt, kik min-

mindég a' Lengyel László pártján vóltak, egész bátorságban nem lehet Magyar Országonn. Ezt nehezenn szenvedvén a' Rendek; a' következő esztendőbenn, 1446-bann, Hunyadi Jánost *Ország Igazgatójává* (*Gubernátorrá*) tették, és megesküdvén hűségére, elvégezték, hogy mind addig viselje ezen hivatalt, míg *Ladislaus Posthumus* felnevelkedik: kit mindazáltal addig is, a' Koronával együtt, ha külbönn nem lehet, erővél is vegyen el *III. Fridrichtől*. Igyekezett is ebbenn Hunyadi János. De minden igyekezete, sőt Stiriának, Carinthiának, és Carniolának pulztítása után is, rá nem mehetett. Hanem a' Pápa munkálódása által, utóljára olyan békességre lépett *III. Fridrichel*, mely szerint a' Császár, *Győrt* ugyan, és annak vidéket, mely Ersébet Királynétól került hozzá, visszafogadta: de *Ladislaus Posthumusnak* Tútorra maradt.

§. 156.

Minden bizannyal egyik oka Hunyadi Jánosnak ezen békesség elfogadására a' vólt: hogy, Austria részéről tellyes bátorságban lévén, egész erejét a' Török ellen fordíthassa, és azonn a' Várnai veszedelemet megbofszúlhassa. Mert kevés a' Császárral kötött békesség után, 1448-bann, öföszel, Belgrádonn által, 26 ezer emberrel Serviába ment, és a' Rigó mezejénn,*) Serviának Albániára fekvő részibenn, táborba szállott.

*) Ez másképpenn *Cassona*, *Cosana*, deákül *Campus Merularum*, és *Campus Merlinius*; németül pedig *Amsterfeldnek* nevezetik.

lott. De szerentsétlenül. Mert October 18-dikánn, a' Török, 80 ezer emberrel menvénn reá, bámúlásra méltó vitézlége mellett is, két napi egyenlő viadal után, harmadik nap megverte: úgy mindazáltal, hogy a' Magyar seregből tsak 8 ezer, a' Törökből pedig 34 ezer esett el. Elfzéledvénn a' Magyar sereg, maga a' Gubernator Hunyadi János is futáshoz kezdett; és midőnn minden fegyver nélkül szaladna, két Serviai tolvajnak kezébe esett, de a' kiktől tsak ugyan szerentsésenn megszabadúlt. Mert midőnn a' fosztás közben, a' Gubernator nyakábann lévő arany kerefszteni öszvevesztek, és lántsájokat elvetvénn, öltre mentek volna a' tolvajok: Hunyadi János felkapván az egyik lántsát, egygyik tolvajt megölte; a' másikat pedig megfzalasztotta. Serviábann fel 's alá soká tébolyogván, utóljára egy Rátzra akadt; ezzel magát *Belgrádba* akarta vezettetni. De a' Rátz megtsalván, nem oda, hanem Végfzendrőre, (*Semendria*), a' Serviai Despota lakóhelyébe vezette, a' hol *György*, a' Despota mindjárást elfogatta, és ösztánn az elztendő véginn, a' Magyar Rendekek közbennjárására adta ki: de akkor is úgy, hogy Hunyadi Jánosnak, a' nagyobbik fiát, Lászlót, kellett maga helyett kezesül adni.

§. 157.

Ismét haza kerülvénn Hunyadi János, ámbár irigyeitől sokat fzenvedett, mivel azok a' Rigómezei veszteséget néki tulajdonították: mindazáltal el nem hagyta magát, hanem ment elébbeni dítséretes útján, és igyekezett használni hazájának. **Mert minnek után**

utánna a' Serviai Despotával, Györgyel, mind László fiát kiadatta, mind azt magát a' Magyar hatalom alá való vizsfzatérésre kényszerítette: fő dolgának azt tette, hogy a' Csehkek kezéből felső Magyar Országának azokat a' részeit, mellyekhez Er'sebet Királyné alatt jutottak, kivegye. E' végre, 1451-benn, *Giskra János* ellen indúlt, a' ki Sáros és Szepes Vármegyékben nagyonn elhatalmazván, oda a' Hussiták Vallását is bévitte. De nemely Magyar Urak, eránta való irígységből, mellőle *Giskra János*hoz szökvénn: *Losontznál* megverettetett; a' midőnn oltán, más czélt tartván maga előtt, *Giskra János*sal békességet kötött. Azután 1452-benn sereggel menvénn *Austriába*, *III. Fridrichet Neustadtba* szorította; úgy hogy annak az Ifjú Lászlót (*Ladislaus Posthumus*) ki kellett adni; mindazáltal ily feltétel alatt, hogy *Tutora és Ministere Ulrich* a' *Cziliai Gróf* legyen. Így *Neustadt*ből *Bétsbe* menvénn *Ladislaus Posthumus*; ott a' Magyar Rendet nagy emberséggel fogadta; *Hunyadi János* pedig, előtte, a' Gubernátori Hivatalt, mellyet hét esztendeig viselt, letette. Ekkor Ifjú László, hűséges szolgálatjának megjutalmaztatására, *Erdélyben* néki firól fira a' *Beszterczei Ispányságot* adta. A' következő 1453-dik esztendőnek eleinn pedig, lejővénn *Po'sonba* *Ladislaus Posthumus*, és a' Magyar Rendekek esküvését elfogadván, elkezdette az uralkodást, 12 esztendős korában.

§. 158.

A' Gubernátorság letétele után, 'még nagyobb szolgálatot tett *Hunyadi János*, az
Eu-

Európábann magát megfészkelte, és Magyar Országot fenyegető Török ellen. Ugyanis, 1453-bann, *II. Mohamet* vagy *Mehmet*, *II.*-dik Amuráthnak fia, *Constantzinápolyt*, a' Görög Birodalom fő városát, szárazoun ví-zenn ostromolvánn, Május hava 29-dik nap-jánn, szinte Pünköst keddenn megvette.*) Mellyenn nem tsak a' Magyarok, hanem minden Europai Keresztyén Fejedelmek; kü-lönösen V. Miklós Pápa, és a' Német Csá-fzár *III. Friderich*, felette igen megrémük-tek. Minekokáért a' Császár, mindjárt a' kö-vetkező 1454-dik éltendőbenn, September 29-dikénn, a' Német Rendekeket *Regensburgba* hívánn, elvégeztette: hogy Német Országból tíz ezer lovas, és 32 ezer gyalog álljon ki a' Török ellen. A' Római Pápa pedig kiküld-vénn követeit az egész Keresztyénség közzé: szent hadat parantsolt, és meghírdettette, hogy

*) *Constantzinápoly* megvételének leírását meg lehet látni Mólnár János Könyvházának IV-dik Szakfűzábann, a' 326-dik 's azt követő oldalakon. És még bővebbenn, *Aeneas Silviusnak*, azon idő-benn élt derék Historikusnak, ki azután *II. Pius* név alatt Római Pápává is lett, ilyen titulusú munkájábann: *Historia Europae*, *Cap. 7. pag. 243. et sequ.* Itt elég légyen ezeket említeni: hogy a' Város éltalmazásábann, a' Görög Császár *XI. Constantinus Palaeologus János* elesett; a' 'Sófia Templomá-bann, hová az ügyefogyott nép folyamodott, ször-nyű vérontás lett. Leváगतott 40 ezer ember, 60 ezer rabságra vitetett. A' Templomok, udvarok, paloták, házak prédálása harmad napig tartott. Tö-rök közmondása lett: hogy ez amaz oly gazdag, mintha *Constantzinápoly* pulztításánn jelen lett volna. Mahomet ekkor kezdte magát Császárnak hívatatni, a' ki olztánn a' vendégségek közt 300 legne-mesebb Görögöket kontzoltatott le,

hogy valaki felvéfzi a' kerefztet, és hada-
kozik a' Török ellen, megöldoztatik bűnei-
től. Kiváltképpenn elbotsátott a' kerefztes
hadnak prédikállására egy *Capistranus János*
nevű igen ékesenn szöllő Franciskánus Ba-
rátot; a' ki a' rábízott dologbann hűsége-
senn eljárt. Az ifjú V. László is alájövénn
Bétsből Magyar Országra, 1455-benn Ja-
nuárius 25-dikénn Diaetát tartott, mely-
benn a' közönséges felkelés elvégeztetett,
és Hunyadi János, a' felállítandó sereg Fő
Kapitányává neveztetett.

§. 159.

Ezenn készületek szerint, úgy látszott,
hogy a' magok javára és bátorságára, figyel-
mezőbbekké tetetvénn a' Keresztyének, nagy
sereg fog öszvegyülni a' Török ellen. De ép-
penn nem gyúlt. Mert a' Német Császártól
ígértetett 42000 főből álló sereg tsak a' pá-
pirosann maradt. Magyar Országonn sem
úgy ment a' katona lzedés, mint mehetett
vólna. Mert az álnok Cziliai Gróf, *Ulrich*,
addig áskálódott Hunyadi János után: hogy
ötet V. László előtt gyűlölségessé tette; mint
olyan embert, ki a' Királyságra vágyódik,
vagy ha ebbenn nem böldogúl, a' Törökhöz
készül általszőkni. Ezen vádnak annyira hi-
telt adott a' Király, hogy Hunyadi János-
nak szép útonn módonn való elvesztésébenn
nem ellenkezett. Mellyet meg is próbált *Ulrich*:
de Hunyadi János, baráti által, előre
megtudván gonofsz igyekezetét, mindenkor
elkerülte a' vezzedelmet. Utóljára, az Elzter-
gomi Érsek közbennjárására, tsakugyan meg-
békélt Hunyadi Jánossal a' Király: de az
erán-

eránta való gyanút még se vetkezte le egészen. Mert a' kisebbik fiát *Mátyást*, tífzességnek színe alatt magánál tartotta, az Attya hűségének zálogául. De nyilvánbann megmutatta Hunyadi János, kevés azután, mind Királlyá, mind Hazája eránt való hűségét, mint sem az ilyen zálogra szükség lett volna. Mert elborítván 1456-bann *II. dik Mohamet* Serviát, és már 200 ezer emberrel Nandorfejérvára alatt lévén, a' Capistránus János segítségével Hunyadi János mentette meg az Országot; és az ifjú Királyt, a' ki féltében Ulrichal együtt Bétsbe futott, bátorságba helyeztetie. Mert hirtelen, többire oly néppel, melyet maga költségén gyűjtött, és a' *Capistránus János* keresztes katonáival, Serviába menvén: a' Törököt, Junius 12. dikén 1456-bann, a' Dunán megverte; Belgrádba Izerentsésén bément; és azt nem csak megöltalmazta, hanem a' Sultánt *II. Mahometet*, minekutána maga megsebesítetett, 25 ezer ember pedig elesett: futásra kényszerítette. *) És e' volt az utolsó vitéz tselekedete *Hunyadi Jánosnak*. Mert kevés azután, úgymint Augustus havának 11. dikén, *Zimombann* megölt. **) Nem sokára azután, Octoberbenn, Új-

*) Lásd ezen ütközetet *Aeneas Sylviusnál*, *Hist. Bohem. Cap. 65.*

**) A' Hunyadi János eredete bizonytalan. Némelyek Oláhnak állítják. Heltai Gáspár, Krónikája 60. dik 's azt követő oldalain az annyát *Marzinai Er'sebet* nevű Oláh leánynak mondja: attyanak pedig Sigmund Császárt téfzi; azt adván hozzá, hogy mikor Marzinai Er'sebet Hunyadi Jánost elfűlte, már akkor valami *Buth* vagy *Butho* nevű Oláh Ne-

Újlakonn, Capistranus Jánosnak is halála történt. Ezek mind kettenn örök emlékezetet érdemlenek; amaz, hallatlan vitézléggért, és

mes embernek a' felesége volt. Ezt Heltai Gáspár, a' mint mondja, azoktól hallotta, kiknek atyjai Hunyadi Jánost szolgálták, és véle sok ütközetekben forgottak. De minthogy a' dolog előadásában messék is fordulnak elő; p. o. hogy midőnn Marzinai Ersebet azon gyűrűt, melyet 'Sigmond Császár jóvendőbéli esmértető jelül ajándékozott néki, a' kised Hunyadi Jánosnak kezébe adta volna, hogy azzal a' porbann jádjon; azt egy holló elkapta, 's egy fára vitte: de a' melyről a' hollót a' bátyja Marzinai Ersebetnek hirtelen lelőtte, és így a' gyűrűhöz ismét hozzájutván, az által magát 'Sigmond Császár előtt megesmertette: úgy lehetne gondolkodni, hogy a' többi része is a' Heltai Gáspár hallomásból irt befzedének tsak mese. *Aeneas Sylvius*, a' ki vele ugyan azon egy időben élt, nyilván Oláhnak mondja, kinek *Hist. de Europa Cap. 2.* ezek a' szavai: „Johannes Hunniades, cujus nomen caeteros (érti a' munkájában feljebb említett Magyar Országi híres embereket) obnubilabat, non tam Hungaris, „quam Valachis, ex quibus natus erat, gloriam „auxit.“ Elztergomi Érsek Oláh Miklós (Nicolaus Olahus) hasonlóképpenn Oláh eredetűnek írja; kinek pedig az atya, *Marinától*, a' Hunyadi János hűgától született. Mindazáltal lehet azt az értelmet is támogatni, hogy Magyar volt. Lásd b. e. *Budai Ferentz Magyar Ország Hist. Lexicon* II. Darabjának ezen cikkelyét: *Hunyadi János*. Annyi bizonyos, hogy Hunyadi Jánosnak egészenn Magyar nevelése volt, és azzá, a' mi volt, Magyar nevelés által lett. A' róla való különböző értelmeke, alatsony származásból nagyra lett menetele adott alkalmatosságot. 'Sigmond Császár alatt katonáskodott, és előtte kedvességben volt; *Albert Bárói* méltóságra emelte, Szörényi Bánná tévénn; *Lengyel László*, és *Német László* Királyok alatt legfőbb ember volt egész Magyar Országonn.

és a' mellett fedhetetlen életéért, kinek soha senki semmi igaz hibát szemére nem vehetett: ez, bátor buzgóságáért, mellyel szüntelen a' katonák előtt hordozván a' kerekszetet, azokba, a' legnagyobb veszedelmek között is, bátorságot öntött, és az által Hunyadi Jánosnak nagy segítlégére volt.

§. 160.

Hunyadi Jánosnak halálán az egész Ország izomorkodott, egyedül a' Czíliai Gróf, *Ulrich* örült, ki neki halálos ellensége volt. Ez tehát, midőnn kevéssel azután, nem kis boszlúságára az Orfzágnak, a' Királytól Gubernatorrá tétetett: elvégezte magábann; hogy az egész Hunyadi famíliát, mellyet Németül *Hund*, azaz, *kutyu* famíliának szokott hívni, kiírtsa. Sőt *Györgynek*, a' Rasciai Despotának, ki neki Ipa volt, bizonyosan megírta, hogy rövid nap két laptát fog hozzá küldeni, értvénn azokonn a' Hunyadi János két fiainak, Lászlónak és Mátyásnak fejeit. Mely levél minthogy történetből a' Hunyadi László kezébe került, ki az Attya helyett *Belgrádi* és *Tömösvári* Commendáns volt: igyekezett a' veszedelmet megelőzni. Azért, midőnn a' Király, V. László *Ulrichal* együtt, Belgrádba ment volna: hogy ezen Várban a' minapi Török ostrom által esett kárt megnézzé; *Hunyadi László* tapasztaltván, hogy *Ulrich* ott sem szűnik meg utánna vádaskodni: annyira neki keseredett, hogy több Magyar fő emberekkel együtt, kik között volt *Horogszegi Szilágyi Mihály*

is, a' Hunyadi László édes anyjának, Szilágyi Er'sébetnek testvér bátyja; arról kezdett tanátskozni, mimódonn kellene attól a' nyughatatlan és gonofz embertől megmenekedni. Utóljára abbann állapotak meg, hogy, bizonyos fontos dolgok elintézésének örvi-vel, hívják magok közzé. *Ulrich* megjelent: de fegyveresenn. Ekkor neki esvénn Hunyadi László, és kezdvénn motskolni, mint álnok, árulkodó, és gonofz embert, ki az atyának is Hunyadi Jánosnak mindég vesztinn igyekezett: *Ulrich* ezeket nem szenvedhetett, hanem kardot rántván, a' fejéhez vágott Hunyadi Lászlónak. De ez a' kezét eleibevelvénn a' kardnak, és ekképpenn a' vágást, újján lévő vastag arany gyűrűje által megakadályoztatván, tsak kevésbé sebesítetett meg. Azon szempillantásbann Szilágyi Mihály és mások, Hunyadi Lászlóval együtt, *Ulrich*ra rohantak, és azt öszevagdalták.

§. 161.

Ezt meghallván V. László, kinek *Ulrich* közletről való atyafia vólt, felette megháborodott: és nem mervénn Belgrádbann sokat mulatni, Tömösvár felé vílázainóult. Itt *Szilágyi Ersebet* a' Hunyadi János özvegye, eleibe menvénn a' Királynak, addig könyörgött a' fiáért: míg nem a' Király azt ígérte, hogy a' Czilliai Gróf *Ulrich* megöletetését soha rajta meg nem bolyfzúlja: melynek bizonyosságára és erősítésére, a' Sákramentomonn meg is esküdt neki; sőt Hunyadi Lászlót és Mátyást, hites atyafiává fogadta, Szilágyi Er'sebet pedig hites anyá-

nyává. *) Így minden félelemtől megszabadulván *Hunyadi László*, nem tsak maga, hanem az öttse is *Mátyás*, a' Királlyal együtt Budára mentek. Itt a' Palatinus *Gara László*, kinek a' nagy anyja Cziliai Grófi házból való vólt, eleibe terjesztvénn a' Királynak az Ulrich megölettetése büntetetlen való maradásának roszsz következéseit; addig ingerelte a' Királyt Hunyadi László ellen, hogy annak, Martius 17 dikénn, 1457-benn, Budánn, a' Király parantsolatjára feje vétetett. Nevezetes dolog, hogy a' hóhér háromszoriba sem tudvänn elvágni a' Hunyadi László nyakát: ez felkólt, és a' törvényre apellált, mely szerint ilyen esetbenn a' kizsententziáztatott személy ártatlannak és szabadnak ítéltetik: de ez ellent nem állvänn, a' Királyi Tanátsosók parantsolatjára megölettetett 24 esztendőös korábann. Mely dolog a' néző nép közt nagy zúgást okozott.

§. 162.

A' Gara László tanáttsa a' Királyhoz e' vólt, hogy ha tsendességbenn és bátorságbann akar uralkodni: *Mátyással* éppen úgy bánjon, mint bánt a' bátyával. Hanem, megértvénn Horogszegi Szilágyi Er'sébet, a' fiának Lászlónak megölettetését, egyenesenn megizente a' Királynak és a' Palatinusnak, hogy ha Mátyás minden bántódás nélkül neki vízfíza nem adódik: *II. Mohametet*, a' Török Szultánt, kihívja, és annak a' vég várakat, nevezetesenn Belgrádot, és Tömösvárt által-

S 3

tal-

*) Lásd Petthő Gergely Krónikáját, Kassánn. 1729. pag. 77.

taladja. Azombann nagy sereget is kezdett a' bátyja Szilágyi Mihály által gyűjtetni. Mellyenn megrémülvénn V. László, nem mer-
te Mátyást bántani: hanem Budát elhagy-
ván, Bétsbe ment; magával együtt Mátyást
is elvívén, és ottann fogságban tartván.
Kevés idő múlva Prágába menvénn V. László:
ott kemény kólika fogta elő, melybenn
véletlenül megholt, November 23-dikán,
1457 benn, midőnn az Uri Imádságból eze-
ket a' szókat mondotta volna: *De szabadíts
meg a' gonosztól.* Még csak 17 esztendő s lé-
vénn: nem tsuda, hogy a' rozlsz emberek
könnyenn elfzédíthették. Különös dolog,
hogy a' halála, a' mint mondják, éppenn
azonn a' napon történt, mellyenn esztendő-
vel azelőtt Szilágyi Er'sebetnek, a' Hunya-
di János özvegyének esküvéssel ígérte, hogy
a' fiánn Lászlónn, Ulrichnak megölettei-
séért soha bolzlsút nem áll. Ugyan azen na-
ponn érkezett meg Mátyás is Prágába: ho-
vá fogva Bétsből vitetett.

§. 163.

Elterjedvénn az Országban az V. vagy
Német László halálának híre, az Ország
Rendei Budára gyűltek, és Januárius eleinn
1458-bann, az új Király választásról kez-
tek tanátskozni. A' voksok nem egy felé
mentek; némellyek a' Lengyel Királyt *Kazi-
mirt* kívánták volna Királyoknak, a' ki az
V. László testvér nényének fia volt; mások
ismét a' Német Császárt *III. Fridrichet* emle-
gették. Az alatt pedig a' Hunyadi János öz-
vegye *Szilágyi Ersebet*, és ennek testvér
bátyja *Horogszegi Szilágyi Mihály*, arról
gondolkodtak, és abbann mesterkedtek, hogy
az

az ifjú HUNYADI MÁTYÁS (Matthias Corvinus *) emeltessék Királyságra, ki a' Prágai fogságban űlt.

§. 164.

V. László halála után, Cseh Ország-
nak igazgatása *Podiebrád György*nek adó-
dott. Ehez tehát Szilágyi Er'sebet, és
Szilágyi Mihály, a' Várad Püspököt *Vitéz*
Jánost elküldötték, kérvénn, hogy botsás-
sa el Mátyást a' fogságból. *Podiebrád* nagy
emberséggel fogadta *Vitéz Jánost*, és meg-
ígérte, hogy Mátyást örömet szabadonn bo-
tsátja, de váltságúl 40000 aranyat kívánt.
Vitéz János a' kívánt summát megígérvénn,
Szilágyi Mihályt, és Er'sebet a' dolognak
mibenn léteről tudósítja. Szilágyi Mihály az
előre gyűjtött sereggel, melynek számát 20
ezerre telzik, egyenesen Pestre ment. A'
Palatinus *Gara László*, és a' kik vele tar-
tottak, Budán tanátskoztak a' Királyvá-
lasztásról. Szilágyi Mihály izenvénn hozzá-
jok, Pestre hívta őket, hogy ott tanátskoz-
zanak: de azok ő reá keveset hajtottak. Tör-
ténvénn azombann, hogy Januárus 8-dik
napját követő éjjel, a' Duna vize általfa-
gyott: Szilágyi Mihály, az embereivel Budára
általment, és a' Palatinust, 's az egész Gyű-
lést, Pestre, majd csak nem erővel, általhoz-
ta. Ott olztánn Hunyadi Mátyást ajánlvánn

S 4

az

*) Mátyás a' *Corvinus* nevet, vagy a' Czímeréről,
mely *holló* volt, vagy atyjának születése helyéről
Hollóról vette, mely Erdélybenn van. A' mit Bon-
finius mond, hogy a' Római *Corvinusok* familiájából
származott volna: rút hízeltetés.

az együtt lévő Rendeeknek: azokbann, a' kik a' Hunyadi László megölettetéséért való büntetéstől féltek, midőnn ellenkezőkre talált volna; a' dolog felett való hoszfzas vetelkedést nem győzvén várni, a' Duna jegén álló fegyveres sereg, Januárius 24-dikén, Mátyást egy százjal Királynak kiáltja. A' kiáltás béhallott a' Gyűlésbe: mellyenn az ellenkező rész annyira megfélemlert, hogy többé nem mert akadékoskodni a' Mátyás választatásabann. Minekutánna pedig Szilágyi Mihály esküvéssel ígérte, hogy Mátyás azokonn, kik a' testvérenek Hunyadi Lászlónak halálát okozták, soha bocsfzút nem áll; benne, mind Gára László, mind a' Gyűlésnek több ellenkező tagjai, megnyűgodtak. Minthogy mindazáltal még ekkor Mátyás csak 16 esztendő volt; azt végezték a' Rende, hogy mellette Szilágyi Mihály öt esztendőig Gubernátorságot viseljen.

§. 165.

E' meglévén, mindjárt követek választatdtk, kik Cseh Országba *Podiebrád* György-höz mennének, arra kérvén őtet, hogy Mátyást Morva Ország szélég *Strasznitz* nevű városba hozná. Mely útát azok hamar megtévén: ezt a' választ hozták, hogy *Podiebrád* Febr. 5-dik napjára Mátyással *Strasznitz*bann leszfz. Ekkor bizonyos személyek rendeltettek, kik Szilágyi Er'sébettel, és Szilágyi Mihállyal együtt, számos seregtől kísértelve, Mátyásnak eleibemennének; úgy mint *Vitéz János*, a' Váradi Püspök; *Rozgoni János*, az Erdélyi Vajda; *Gúti Ország Mihály*, a' Fő ajtónn álló; *Rozgoni Sebestyén*,

tyén, a' Fő Lovászmester; *Báthori István*, a' Fő Tálnokmester; *Hédervári Imre*, a' Matsói Bán, 's a' t. Ezek a' rendelt napra *Strasznitzbann* megjelenvén; Podiebrád Györgyöt Mátyással együtt ott találták. Más nap Podiebrád György, tiszteességtévő seregét, a' Morava vizének túlsó partjára kiállítván, és Mátyást előhozván, a' víz innenső partján álló Magyarzágnak megmutatta; mely is azt térdhajtással, és víg kiáltással tisztelte meg. Vitéz János pedig ékes beszéddel kölföntötte. A' tiszteességtétel végződése, és *Strasznitzba* való bemenetel után, a' megígért váltságpénz kifizetődött; melyet Szilágyi Er'sebet 20 ezer arannyal szaporított. Podiebrád György pedig, szövetléget kötvénn Mátyással, egyfzer'smind a' leányát is *Katalint*, véle eljegyeztette.

§. 166.

Ezekutánn Hunyadi Mátyás, Szakolczánn, Nagyszombatonn, és Elztergomonn által, nagy örömmel Budára hoztatott: mely városhoz közelítvénn; az Elztergomi Érsek *Szétsi Dienes*, fzámos Papsággal, és Fő emberekkel együtt eleibe ment, és megkölföntötte. Ugyan ezt tselekedte a' Budai kapuban a' Budai Bíró; kívánván egyfzer'smind tőle, hogy Buda Városának privilegiumit erősítse meg. Azutánn a' várba vezetődvén Hunyadi Mátyás, annak Kapitánnya *Czobor Mihály*, a' vár kapuját ugyan kinyitotta, de őtet addig oda bé nem botsátotta; míg az Ország minden jussait megerősítvénn, esküvéssel nem kötelezte magát, hogy az Ország törvényei szerint fog uralkodni: a' midőnn olz-

tánn viszont a' Rende is az ő hűségére meg-
esküdtek. Mind ezeknek azért kellett így len-
ni: mivel ez időbenn a' koronázás, és az az-
zal együtt járó felesketése a' Királynak, a'
szokott móddal meg nem eshetett; a' Koro-
na III. Fridrichnek kezei között lévén.

§. 167.

Mátyást, Királyi méltóságábann, első
gond, és nyughatatlanság a' feljebb emlí-
tett *Giskra János* miatt érte; a' ki nem egy-
gyezvénn meg, a' Mátyás válafztásábann,
Lengyel Országba ment, és annak Királyát
Kazimírt, arra ösztönözte, hogy a' felesége
utánn *) való jussonn, ne hagyja a' Magyar
Országí Királyságot. De *Kazimír*, kinek ak-
kor éppen a' *Crucigerekkel* való háború vólt
a' nyakánn, ahöz semmi kedvet nem muta-
tott. *Giskra* ezenn el nem tsüggedvénn,
Cseh társaival együtt, maga fogott fegyvert
Mátyás ellen. De ennek két nevezetes Vezé-
rei, úgymint *Rozgoni Sebestyén*, és *Magyar
Balás*, a' *Giskra* seregét egynéhány ízben
megverték; különösen győzedelmeskedtek
azonn *Sáros Patakndl*, hol *Giskrának Val-
gatha* nevű vezérét, el is fogták, és kötözve
Mátyáshoz Budára küldötték. Így *Giskra*
ekkor ugyan elnyomattatott: de Mátyás, miat-
ta, még sem lehetett bátorságábann. Más pró-
bához nyúlván tehát; megtisztelés, és aján-
dékok által igyekezett őtet megnyerni; a'
minthogy meg is adta magát *Giskra*, és
1462-benn, a' midőnn, Cseh társaival együtt
a'

*) Ez vólt Er'sebet, Albertnek leánya, és *Ladislaus Posthumusnak* testvér nénje.

a' Mátyás hűségére megesküdt, és abbann haláláig állhatatosann megmaradt.

§. 168.

Mátyás Királynak Giskránál sokkal erősebb, 's ugyan azért veszedelmesebb ellensége volt *III. Fridrich*, kit némely Magyar Országi Fő emberek ültettek fel ő ellene. Mely is így esett: Gubernátor *Szilágyi Mihály*, Hadi, és keménységhez szokott ember lévén: az ifjú Királlyal nem tudott annak ínye szerint bánni; úgy hogy Mátyás tsak hamar ráunt, és a' Gubernátorságból, mikor még abbann elszendőt sem töltött, kitette. Ebben sok Fő emberek megbotránkoztak, és úgy gondolkodtak, hogy az ifjú Királyt meg kell zabolázni. Utóljára a' békételenség öfzveesküvést szült, melynek fejei Palatinus *Gara László*, és Erdélyi Vajda *Ujlaki Miklós* voltak, kik olztánn, midőnn hivataljoktól megfosztódtak volna; követőiket Németúvárra gyűjtvénn, ott *III. Fridrichet* Februárius 17. dik napján, 1459-benn, Magyar Országi Királynak kiáltották; Martius 4. dikénn pedig Austriának *Neustadt* nevű városábann meg is koronázták. Már annakelőtte a' *Szegedi Gyűlésenn*, mely 1458 bann, Decemberebenn tartódott, elvégezték volt a' Rendek; hogy *III. Fridrik* ellen háborút kell indítani: minthogy a' Koronát, mellyért hozza Vitéz János küldődött volt, viszlza nem adta. Most a' háborúra még nagyobb ok szolgáltatódvánn: annál készebb volt Mátyás, annak elkezdésére. Elküldötte tehát 1459-benn, *III. Fridrik* és az öfzveesküdtek ellen, két nevezetes Vezéreit: *Rozgoni Sebes-*

bestyént, és *Nagy Simont*. Ezek Vas Várme-gyében, Kőrömdnél, megütköztek III-dik Fridriknek, és a' pártosoknak seregével: de szerentsétlenül. Mindazáltal nem esett sok kár táborokbann, minthogy Gara László, és Újlaki Miklós, meg akarván kémélleni a' hazafiúi vért, nem engedték meg kato-náiknak, hogy a' megfutott sereget üzzék, és vágják; hanem trombita szóval vízfíza-hívták azokat. Látván tehát Mátyás Király, hogy erővel nehezenn bóldogúl az öfzvees-küdtek ellen: másképpenn próbált a' dol-gonn segíteni. Tudatlik meghírdettette, hogy ő minden öfzveesküdteknek megenged; úgy hogy azoknak, ha az engedelmes-ségre vízfízatérnek, semmi bántódasok nem lesz, betsületek is vízfízaadódik, tífzfé-gekkel, és minden javaikkal együtt. Ennek mindjárt haszna lett. Mert először is Gara László vízfízatért a' Király hűségére, kinek példáját a' többek is követték, nevezetesen Újlaki Miklós, és a' két testvér Szentgyörgyi Grófok, *Miklós* és *János*. Mátyás Király *Gara Lászlót* mindjárt vízfízatette Palatinu-si hivatalába, és minden jószágába. *Újlaki Miklóst* pedig, ki igen vitéz ember vólt, és Hunyadi Jánossal sok hadakozásokbann for-gott, 's azzal nagy barátságbann élt; nem állította ugyan vízfíza az Erdélyi Vajdaságba, hanem a' maga udvarábann tartóztatvann, ott a' legfőbb hivatalokkal tífztelte meg. A' *Szentgyörgyi* Grófok közzül pedig *Jánost* Erdélyi Vajdává tette.

§. 169.

Megerősödvénn, a' pártosok vízfízatéré-se által, Mátyás Király: bátrabbann folytat-ta

ta a' hadat III. Fridrik ellen; jobbann is bődögült. Mert nem sokára, 1459 benn, a' Császári táborn, *Nagy Simon*, és *Szentgyörgyi Gróf 'Sigmond* Vezérei által széllyelverte; Mellyet látván III. Fridrik; azombann a' Római Pápától *II. Piustól* az egyességre kértetvénn: kezdett hajlandóságot mutatni, a' Mátyással való megbékélésre; 's a' hozzá küldött követnek, Vitéz Jánosnak azt ígérte, hogy a' Koronát 60 ezer aranyért visszaadja. Ezt a' hírt 1462-benn, a' Budai Országgyűlésenn vévén a' Rende: annyira megörültek, hogy a' váltfágpénz letételét Mátyásnak meg nem engedték; hanem azt köz akarattal magokra vállalták; ki is fizették 1463-bann; a' mikor oltán a' békesség is megkésült, e' következő feltételek alatt:

1. Hogy III. Fridrik Mátyást fia gyanánt, ez pedlg III. Fridriket Attya gyanánt tartsa. 2. Mátyás bírja Magyar Országot, de ha mag nélkül hal meg, akkor szálljon az, III. Fridrikre, vagy annak örököseire. 3. Az Ország határai Austria felől maradjanak úgy, a' mint vóltak. 4. A' III. Fridriknél lévő Városok, és Várak, melyeket Ersébet vetett vólt zálogba, légyenek ott tovább is; kikötvén *Sopront*: mindazáltal a' III. Fridrik halála után 40000 aranyonn visszfa váltódhassanak. *) Az ezeket magába foglaló levélnek, a' Csás-

*) Ennek a' békességnek a' Historicusok egy tikos cikkelyét is említik; mely ebből állott; hogy Mátyás, kinek Podiebrád Katalintól, gyermeke nem vólt; ha ez a' felesége meghal, új házasságra ne lépjen. Mindazáltal ezzel, tiz esztendővel azután, kéntelen vólt *III. Friedrich* felhagyni. Lásd *Pálma Notit. Rer. Hung. Part. II. pag. 371.*

Császár, Németújhelybenn (*Neustadt, Neostadium*), a' Magyar Követek pedig Sopronbann írták alá neveiket, és ekkor olztán a' Korona is, Sopronon által, Budára vízfzazáhozódott 1463-bann, minekutánna az, az Országonn kívül 24 esztendeig tartódott.

§. 170.

A' Korona vízfza szerzése után, már lett volna benne módja Mátyásnak, hogy magát megkoronáztassa: de azt mind addig nem tselekedte, míg a' Törökkel való háborúnn, által nem esett; melyre Boszniának állapotja adott alkalmatosságot. Mert a' Török Császár *II. Muhamed*, nagy sereggel Boszniába menvénn, *Jaitzát* annak Fő Városát, megvette, és *Istvánt* a' Boszniai Királyt elfogvänn, 's megöletvénn, egész Boszniának Urává lett. Hogy tehát Servia is, hasonló sorsra ne jutna: Mátyás a' koronázás idejét elhalasztvänn, 1463-bann Boszniába ment, és *Jaitzát*, más 30. várákkal együtt megvévénn, azon egész Tartomány' nagyobb részét, hatalma alá hajtotta. Mely fényes győzedelem után, Mátyás, a' következő 1464-dik esztendőbenn, Martius 29-dik napján, a' koronát sokkal nagyobb dítsóséggel vette fel.

§. 171.

Ezekutánn Mátyás Király, tovább két esztendőnél, békességbenn uralkodvänn: tsendességét arra fordította, hogy a' tudományoknak az Országbann való virágoztatásának eszközeiről gondoskodott. Mely hal-
nos

nos foglalatosságától, 1467-benn, az Erdélyi zenebona, és Moldvai elpártolás által vonattatott el. Az első, azonn az okonn támadt, mivel a' föld népe sokallotta az adót, mellyet Mátyásnak sokszori hadakozása tett szükségessé. Ennél fogva *Veres Benedek* nevű embernek indításából, a' Mátyás Király hűségétől elszakadtak az Erdélyiek: és a' Vajdájokat, *Szentgyörgyi Gróf Jánost*, arra erőltették, hogy vegye fel a' Királyi titulust. Mellyet még is szereztsére jókor megtudván Mátyás, 40000 emberrel hirtelen Erdélybe termett, a' zenebonát letsendesítette, a' pártosok fejét elfogta, és megbüntette, a' többeknek megkegyelmezett. *Veres Benedek* pedig előre Lengyel Országba vette magát. Erdélyből késedelem nélkül a' másik bajnak eligazítására, Moldvába ment által Mátyás Király, melynek Vajdája, *István* ő tőle a' Törökhöz hajlott. Ezen dolgábann is szerentsés volt. Mert Moldvának némely Városit elfoglalván, az Országot engedelmességre térítette. Annyibann mindazáltal nem járt minden szerentsétlenség nélkül, hogy mikor Moldva Bányánn mulatott volna; egy éjfézaka a' Moldvaiak rá ütöttek; kik ellen magát vitézi módonn óltalmazván, és közülök hét ezeret elejtvén, a' hátánn, nyíllal megsebesítettet.

§. 172.

A' következő 1468-dik esztendőbenn, másoknak ösztönözésére, ismét új, de igen igazságtalan háborúhoz fogott Mátyás Király. Tudnillik *Podiebrád Györgyre*, a' Római Pápa

pa II. Pál igen haragudt; minthogy az, eleitől fogva a' Hussitákkal tartott, azokat apolgatta, és értelmeket is bevette. Cseh Országai Királya lévén is, hasonlóképpenn viselte magát: azért őtet II. Pál az Ekkle'siából kivetette, és Jobbágyit, az eránta való hűségtől feloldozta: sőt Mátyás Királyra bízta, hogy Cseh Országot foglalja el, a' maga számára. Ettől idegenséget mutatta Mátyás Király, minthogy Podiebrád György néki Ipa volt: ámbár már, *Podiebrád Katalin* felesége, ekkor nem élt. De tudta azt is, hogy Podiebrád György vitéz, és próbált Vezér volt, kivel nem könnyenn lehetett feltenni. Azután kezdte ugyan erre készíteni Mátyást III. Fridrich is, szép ígéretekkel tévénn néki: nevezetesen, hogy Mátyást segíteni fogja Podiebrád György ellen; sőt ha Cseh Orzágnak valamely részét elfoglalja, abba őtet, mint Német Országai Császár, investálja. Azombann III. Fridrichnek, ébbenn más tétje volt: ez által akarván elvetni a' nyakáról Podiebrád Györgyöt, a' ki ellene hadat indított, 's egyfzersmind azt reménylvén, hogy ezen két Királyokat öfzvevesztvénn, ő az alatt bátorságban lefzsz, és a' maga háznát munkálódhatja. Reávette hát utoljára Mátyás magát, a' Cseh Királlyal való hadakozásra, melybenn eleinte nehezén boldogult; míg nem végre tsakugyan Morvát, Silésiával együtt elfoglalta, és *Olmützbenn*, Martius 3-dik napján 1469-benn, Cseh Királya kiáltatott; *Brünnbenn* pedig, a' Szűz Mária képéről levett koronával, meg is koronáztatott. De azombann, Cseh Ország tsakugyan a' Podiebrád hatalma alatt

alatt maradt: kinek nehezebb esvénn, hogy ötlet a' Veje minden igaz ok nélkül támadta meg, és kérésére is a' hadakozásról le nem tett: azzal állott azonn boszszút, hogy a' Cseh Országi Királyságtól, végképpenn elejtette. Mert egybegyűjtvénn a' Cseh Országi Rendekeket: azoknak azt javallotta, hogy mivel ő érzi, hogy soká nem fog élni: előre, ő utánna leendő Királyoknak, válasszák a' Lengyel Országi Királynak Cazimírnak, nagyobbik fiát, *Uladislaus*. Melyre egygyező akarattal rá állottak a' Cseh Rendeke. Kevéssel azután, úgymint 1471-benn, Martius 22-dik napján, vízbetegségben megholt Podiebrád György: kinek tanácsa szerint, semmit nem késvénn a' Rendeke, *Uladislaus* Lengyel Országból hirtelen Prágába hívták, és míg még azt Mátyás észre vehette volna, meg is koronázták.

§. 173.

Ugyan ezen időbenn, kevésbé múlt, hogy sokkal nagyobb kára, és vesztesége nem történt Matyás Királynak. Mert éppen akkor, mikor *Uladislaus* Cseh Országba ment: Cazimír, annak testvér öttse, húláz ezer emberrel Magyar Országra jött; abba való bíztabann: hogy, ha Mátyás a' Cseh Országi dolgot megtudja, minden erejét Cseh Ország felé fordítja; és ő az alatt, Magyar Országot, hadinép nélkül találja. Ugy is lett a' dolog. Mert Mátyás a' Cseh Országi változást megértvénn: Siléziába ment, és onnan kélzült Cseh Országba. Az alatt Cazimír Egerbe

T

jött,

jött, és Felső Magyar Országának nagy részénn általmenvénn, Nyitránál megállapodott. Hogy az ifjú Cazimír ilyen könnyen előmehetett: annak az is vólt az oka; mert Mátyás ellen Magyar Országonn, titkos öfzveesküvést dolgozott. Tudnillik sokann békételenkedtek azért: hogy a' sok hadakozások, 's arra való adózások által, majd minden tehetségekből kipufztúltak. Érezte ezt nem tsak a' Köznép, és Nemesség; hanem a' Papság is: sőt maga is az Elztergomi Érsek, *Vitéz János*; a' ki külömbenn Fő Ministere vólt Mátyásnak. Midőnn azért ötet, alattombann, mind *III. Fridrich*, mind a' Lengyel Király *Cazimír*, Mátyás Király ellen, mind untalan sarkalták volna: annyira ment, hogy az öfzveesküdteknek fejévé lett; és Cazimírnak azt ígérte, hogy ha Magyar Országgra jó: minden pártjánn lévőkkal együtt, a' részire áll, és mint Elztergomi Érsek, meg is koronázza.

§. 174.

Az ifjú Cazimírnak Magyar Országonn létét megtudván Mátyás Király: Si léziából hirtelen haza jött; megtsalván Cazimírt, a' ki a' Nyitrai Várba azért vette magát; hogy ötet Magyar Országgra való vízfzlatérésébenn megakadályoztassa. Budánn, mindjárt öfzve hívatta a' Rendeket; és azokat, kik a' Cazimír pártjánn vóltak, szép szó, és ígéretek által, vízfzavítte az engedelmességre; kik között vólt *Vitéz János* is. E' szerezint Cazimír, Magyar Országonn, pártfogók nélkül marad.

radván: a' Nyitrai Várba szorúlt. Mert, Mátyás 18 ezer emberből álló sereggel, hirtelen Nyitra alá menvén: azt békerítette. Az éhségtől kényszerítettvénn tehát Cazimír: azonn könyörgött, hadd lehessen néki vízfzameni Lengyel Országba. Ezt meg is engedte Mátyás: de midőnn seregével együtt a' várból kijóvén, Lengyel Ország felé sietett volna: az éhség miatt elerőtelenedett katonáit, imitt amott megtámadván a' parasztok, azokbann sok kárt tettek; sokat közzülök meg is öltek. És így menekedett meg Magyar Ország, attól a' veszedelemtől, mely azt a' Lengyelek részéről fenyegette.

§. 175.

A' mi a' Cseh Országi Király *Uladislaus* ellen indított háborút illeti: azt végképpenn csak ugyan nem hagyta abba Mátyás Király. Mert azután is, ha lehetett volna, ki vetette volna Uladislaust Cseh Országból. De minthogy mellette a' Csehek erősen állottak: ellene nem bódolgúlhatott; a' honnan végre 1479-benn Borofzlóban (Vratislavia) békességet kötött véle, következő feltételek alatt. 1. Hogy Cseh Ország maradjon Uladislaus alatt: mindazáltal a' *Cseh Országi Király* titulust Mátyás is viselhesse. 2. Mátyás bírja békével Morvát, Siléziát, és Lusátziát; úgy mindazáltal, hogy ha Mátyásnak fiú gyermeke nem marad: ezen Tartományok Uladislaus alá menjenek.

§. 176.

A' Hadakozás terhe egy kevésbé könnyebbülvénn Mátyásonn: házasságról kezdett gondolkodni; minekutánna özvegysegbenn 14 esztendő telt. Elsőbenn III. Fridrich Császárnak, *Kunigundis* nevű leányát kérte meg. De ez néki oda nem adódott: alatsony eredete akadályúl szolgálvánn. Azután kérte a' Lengyel Királynak Kazimírnek *Hedvige* nevű leányát: de az is tőle megtagadtatott. Végre Ferdinándnak, a' Nápolyi Királynak leányát *Beatrixot*, elnyerte. Az 1475-dik esztendő véginn tehát, *Rudólfot* a' Boroszlói Püspököt, és *Jánost*, ki elébb Várad, ekkor pedig Egri Püspök volt, 700 pompás lovasokkal elküldötte, hogy a' mátkáját elhoznák. Ezek Nápolyba megérkezvén, és ott egy darabig mulatván: 1476-bann, September 15-dikénn indultak vízfőz. Az *Urbíndi*, *Ferrárai*, és *Velentzei* földönn *Carniolába*, onnan *Croatiába*, onnan ismét *Slavoniába*; és végre Magyar Orzágra béhezattatván *Beatrix*: itt ismét új követeket küldött eleibe a' Király; kiktől October 17-dikénn, Székesfejérvárra bévitetett; hol Mátyás fényes pompával fogadta. Más nap meg is koronáztatott.

§. 177.

Hogy ez a' házasság éppenn nem tett III. Fridrichnek: kimutatta azzal, hogy ámbár a' lakodalomra meghívattatott; arra sem maga el nem ment, sem emberét oda nem küldötte. A' mi több: a' lakodalom alatt,

seregét béküldötte Magyar Országba, és ennek felsőbb városit pulztította. Ez által felingerlődvén Mátyás: hadat izent III. Fridrichnek; külömbenn is neheztelése lévén reá azért, mivel őtet Cseh Országba, nem investálta; melynek tulajdonította Mátyás egyiknek, hogy Cseh Orzágtól elesett. Mindjárt tehát, a' következő 1477-dik elztendőben: három részre osztott seregével Austriába bémenvén, *Haimburgot* megvette; onnan *Béts* alá szándékozott. Azombann széllyelküldvén seregének más részét: Austriából 70 várakat, és városokat elfoglalt, úgy, hogy *Lintzenn* kívül alig maradt valami Austriából a' Császárnak. Ezen reménytelen szersentséjén Mátyásnak, megijjedvén III-dik Fridrich: hajlandó vólt a' békesség kötésre. Követeket küldött hát titkonn *Beatrix*-hoz, ki által Mátyást annyira vétette, hogy a' békesség, ugyan azon 1479-dik elztendőben, December 1. napján, *Kornneuburg*-bann megkérzült, következő feltételek alatt:

1. Hogy a' Császár Mátyásnak a' hadra tett költlégeit 100 ezer aranyokbann fizesse meg.
2. Cseh Orzághoz való jussának megerősítésére, adjon *investitura levelet*; hogy ha, *Uladislaus*-nak halála történnék, mindjárt hozzájuthasson Cseh Orzághoz.
3. Mátyás III-dik Fridrichnek egész Austriát vilzfzaengedje.
4. Mind azoknak engedelem adódjék, a' kik a' had alatt valamelyik féllel tartottak.

§. 178.

Alig esett által a' Cseh Orzági háborúnn Mátyás Király: a' midőnn másfelől, ugyan azon elztendőben, ismét fegyverhez

volt kéntelen nyúlui. Mert a' Török Császárnak II. Muhamednek parantsolatjából, *Ali-Bég* Erdélybe béútvén: szinte Gyula Fejérvárig nyomúlt. Az Erdélyi Vajda *Báthori István* eleibemenvén: véle a' *Kenyérmezőn* szembe szállott. Báthori Istvánnak segítségére, Tömösvárról, alkalmas időben érkezvén *Kinizsi Pál*: *Ali-Bég* szörnyen megverettetett; úgy hogy a' mint írják, 30 ezer embert vesztett el, a' többi népe pedig elfélesztetett. Ezért a' nagy győzedelemért, az egész Országban Háláadó Innepet tartatott Mátyás Király. Két elzenedővel azután, 1482-ben, *Kinizsi Pál* hasonlóképpenn nagy győzedelmet nyert a' Törökön. Mert a' Dunán Végfzendrónél általmenvén Serviába: az ott lévő Basával megütközött, és annak seregének nagy részét, vagy levágta, vagy elfogta, vagy elfélesztette; a' midőn osztán, nagy dütséggel tért vissz a' *Bánátba*, majd 50 ezer fogjot hozván magával.

§. 179.

Mikor *Kinizsinek* ez a' győzedelme esett: már akkor ismét felbomlott a' békesség III-dik *Fridrich*, és *Mátyás* között. Mert *Mátyás* nehezenn szenvedte, hogy az ígért száz ezer aranyat III. *Fridrich* meg nem fizette; ezenkívül oly vakmerőségre vetemedett III-dik *Fridrich*, hogy 500 lovassait béküldvén Magyar Országra: Sopron tájékát minden igaz ok nélkül pusztította. Így hát megint elkezdődött a' had III. *Fridrich*kel: mely először igen lassan ment, minthogy, a' *Keresztyén Fejedelmek* is ugyan; de kivált *Bed-*
rix,

rix, a' kit III. Fridrich a' maga részire vont, arra kényszerítették Mátyást, hogy békéljen meg a' Császárral. De látván végre Mátyás: hogy ez a' békeesség soha jó móddal meg nem készülhet: nagyobb tűzzel fogott a' háborúhoz. Megvévén tudnillik, 1485-benn, Jan. 23-dikán, *Kornneuburgot*: egyenesen *Béts* alá ment, és azt három felőlről úgy bézárta, hogy se ki, se be, semmit vinni nem lehetett. Négy hónapnál tovább ostromoltatván *Béts* városa; utóljára Juniusnak az elején magát feladta: a' mikor abba Mátyás győzedelmipompával ment bé. Azután kiküldvén seregeit, *Austriának* hátra lévő részeit is, úgy mint: *Styriát*, *Carinthiát*, és *Carnioliát* elfoglalta. E' meglévén: az *Austriai Rendeke*t bétsbe hívatta, és azokat a' maga hűségére megeskétvén, az *Austriai* uralkodást elkezdte.

§. 180.

Azombann III. Fridrich, nagy inségre jutván; számkivetett módjára, fel 's alá járkált *Német Országban*, segítséget kérvén Mátyás ellen a' *Német Rendeke*től. Midőnn nem bódogúlhatott volna; békélni akart Mátyással: de ez ötlet meg sem hallgatta. Béts tehát, és egész *Austria*, egész haláláig, birtokában maradt Mátyásnak. Utóljára betegeskedni kezdvén, a' köszvény, és más nyavalyák miatt: érezte, hogy már nem soká él. Arról gondolkodott tehát: kire hagyja az Országot? Valamint *Podiebrád Katalintól*, úgy *Beatrixtól* is semmi gyermeke nem lévén: arra kívánta venni a' *Rendeke*t, hogy, egy *Siléziai* ágyasától született fiát, *Corvinus Jánost* fogadják el. E' végre, an-

nak, a' Mediolánumi Hertzegnek *Galeótius*-nak leányát *Blankát* akarta eljegyezni feleségül. Mind ezeknek végbevitelére, felment Bétsbe, 1490-benn, hol, Virágvasárnapján, az Isteni tiszteletenn, színte öt óráig lévén: midőnn háza ment, éhségének tsendesítésére, *Péter* nevű sáfárjától, *Picenumi* friss figéket kért; de az, régi és rothadt félbenn lévő figéket adott néki. Mellyenn úgy felgerjedt a' haragja, hogy mindjárt akkor guta ütés érte, és e' miatt nagy kínokat szenvedvén, harmad napra megholt 1490-benn Aprilis 6-dikán, életének 47-dik, uralkodásának pedig 32-dik elztendejébenn.

§. 181.

Mátyásnak eddig előfzámolt hadi vitselt dolgainál, még több az, a' mit ő a' Tudományokra nézve kezdett, és meglehetősen is elővitt. Még 1465-benn kezdett ő arról gondolkodni, hogy a' Tudományokat jobb lábra állítsa Magyar Országonn. Ezen szándékábann két nevezetes emberek tanácsával élt, kik mind kettenn az ő udvarábann forgottak. Egyik vólt *Vitéz János*: a' másik *Janus Pannonius*; ki amannak testvér hűgától született. Ezek mind kettenn az Olasz Országí Académiákábann tanúlván, nagy tudományú emberek, nevezetesenn, híres Görög, és Deák Literátorok vóltak. Mivel tehát eddig sem a' *Pétsi Academia*ábann, mellyet Nagy Lajos, 1360-bann állított fel; sem a' *Budai*ábann, mellyet 1388-bann 'Sigmond fundált, *) egyéb nem tanítódott, a' *Trivialis*

*) A' Budai Academia a' fundálójáról 'Sigmond-ról, *Sigismund*énnak neveztetett. Mely név megro-

lis, vagy legfeljebb a' *Quadrivialis* *) Tudományoknál: ezen tudós emberek javallásából, olyan Universitást akart felállítani: melybenn mind a' négy *Facultás*, azaz, *Theologia*, *Jurisprudentia*, *Medicina*, és *Philosophia* tanítódnék. Az ilyen Universitas felállítására, az akkori szokás szerint, a' Pápától kellett engedelmet kérni. Mátyás tehát, az említett 1465-dik esztendőbenn *Janus Pannoniust*, ki akkor Pétsi Püspök volt, elküldötte *II. Pál* Pápához; a' ki arra adott is engedelmet. Melyről szőlő levelébenn a' Pápanak, az Universitas: *Studium Generale secundum quatuor Facultates* név alatt említi.

§. 182.

Két esztendővel azután, 1467-benn, állítódott fel, az úgy nevezett *Istropolitana Academia*, melynek helyéről, és fundálójáról, nem egy az értelem. Némellyek annak első helyét Esztergomba teszik, és fundálójának *Vitéz Jánost* tartják: mások pedig azt mondják: hogy az, egyenesen Posonbann, magának Mátyás Királynak költségénn állott fel. **) Annyi bizonyos, hogy annak Fő Can-

T 5

cel-

vidítve *Sundednak*, vagy *Sunddnak* is mondódott. És a' Budai Académiának ez a' neve fordul elő, némely XV-dik Századbéli Íróknál, nevezetesen *Reichenthal Ulrich*nál, a' ki németül a' Constantiai Concilium Historiáját írta le. Kijött az Augsburgbann, 1483-bann.

*) Lásd ezekről a' Régi Tudós Világ Historiáját, a' 631, és 632, oldalakonn.

**) Az első értelembenn vagyon *P. Xystus Schier*, *Memoria Academiae Istropolitanae* nevű munkájában, Mindazáltal azt is állítja: hogy csak ugyan

celláriusa *Vitéz János* volt: Tanítói külső Országokról, nagy fizetésre hívódtak: míg *Vitéz János* élt, virágzott; annak halálával alább szállott; a' Mátyáséval pedig mintegy elenyészett.

§. 183.

Az *Istropolitána Académiánál* sokkal tökéletesebb Universitas akart az lenni, melynek helyévé *Mátyás Király Budát* rendelte. Ugy gondolkodott tudnillik, hogy ezen *Universitás* épületje *) oly tágas legyen

ez az Academia, egynéhány esztendő múlva, Esztergomból, Po'sonba vivődött. P. Schier Urnak értelme okot szolgáltatott, egy részről *Esztergomnak*, vagy *Istrogranumnak* (ekképpenn, ez a' Város, a' Duna, vagy *Ister*, és *Garan* vizeknek egybefszakadásától neveztetett) az *Istropolis* névhez való közeliítése: más részről az a' híres iskola, melyet *Vitéz János Esztergombann* fundált: de a' mely, hogy Academia lett volna, az ellenkező gondolatbann lévőök tagadják. Az utolsó értelem mellett T. T. *Horányi Elek*, és *Wallaszky Pál* Urak állanak; amaz *Memoria Hungarorum. Tom. III. p. 616. sequ. ez, Consp. Reip. Lit. in Hung. pag. 83. sequ.* Ezeknek állítása szerint, *Istropolis* egyenesenn Po'sont téfzi, vévén azon nevét, a' mellette folyó Dunától, mely deakúl *Isternek* is mondatik. Hogy mindazáltal *Vitéz János* is *Esztergombann* híres iskolát állított fel: kétségbe nem hozzák.

*) Leirja ezt az épületet *Heltai Gáspár*, *Kolosváron* 1575-benn kiadott Krónikájának 177-dik, 's azt követő oldalainn, a' szerint, a' mint azt Vátzi Püspök *Broderich István*tól hallotta, kinél az egész épület rajzolatja megvölt. „A' Duna „mellett, úgymond, Budánn alól, nagy, mély, „fzűles, hofzűz, és igen temérdek fundamentomokat vettete fel, és megrakatá azokat valamennyi-

gyen, melybenn negyvenezer tanuló meg-
férjen; azombann semmiért Buda Városá-

ra

„ re a' föld felett, és nem mondá senkinek, mit
„ akarna oda tsináltatni. De kélfenn immár mind
„ meggondolta, és megjegyzette vala nagy papi-
„ rosra a' fundálókka, minémű lenne az épület.
„ Úgy jegyzette vala, hogy az épületnek két pi-
„ attza lenne. Az egyik, a' felső, Béts felől,
„ igen hozfzú: a' másik félannyi. A' felső pia-
„ tzot úgy rendelte, hogy három felől, mindenik
„ oldalonn bóltos kamarák lennének, egy más felett
„ hét rendel, Napnyúgotra, Buda felé, és a' Du-
„ na felé volnának mind a' kamaráknak az abla-
„ ki. Úgy jegyzette vala pedig, hogy öt kerengő
„ volna köröskörnyül, és kerengőkbe mennének a'
„ széles grádsok fel a' földről egyikről a' másik-
„ ra; és hogy a' kerengők a' Kamarák előtt oly
„ szélesenn volnának, hogy a' Deákok mind bele
„ férnének, és ott halgathatnának letzkét. Ahoz
„ pedig a' piatzot egybe akará szorítani. És hét
„ részre akará azt szakasztani, egy egy általkő-
„ fallal. És mindenik szakasztásnak az ő piattzá-
„ ra középenn egy egy faragott ofzlopot akara
„ állatni, és az ofzlopnak az oldalábann, akarta
„ az Lectornak székit helyheztetni: holott a' Docto-
„ rokat el akarta rendelni mind végig, minden ofz-
„ lop mellett, a' letzkéknek olvasására: hogy az
„ egyik ofzlop mellett az egyik Grammaticát olva-
„ sott, a' másik ofzlopnál a' másik Dialecticát,
„ a' harmadik mellett, a' harmadik Lector Rheto-
„ ricát; a' negyedik ofzlop mellett a' negyedik
„ Doctor Arithmeticát; az ötödik mellett az ötödik
„ Lector a' mu'sikát; a' hatodik mellett a' hatodik
„ Doctor Geometriát; a' hetedik mellett a' hetedik
„ Lector az Astronomiát. És mindenik ofzlopra
„ felyül, egy kristályos lámpást akara tsináltat-
„ ni, és minden estve a' lámpásokat akarta meg-
„ gyújtatni, hogy éjjel is olvashatnának a' Lecto-
„ rok letzkéket, és a' Deákok tanulhatnának szin-
„ te mint nappal, a' hét lámpások világosságától.

ra ne szorúljon: hanem mindent benn az
 Universitásbann találjon. Ezen épülethez
 hoz-

„És úgy akarta az épületet rendelni, hogy min-
 „denik piatzról, bólt alatt általmehetnének a' ka-
 „marák között, a' kamara székekbe, a' Dunára.
 „A' hol által akarta rekefzteni a' hofzfú piatzot,
 „a' kissebbik piatztól, abbann az ódalbann akar-
 „ta a' Doctoroknak és a' Lectoroknak házait tsi-
 „náltatni, minden szükséges szobákkal, és kama-
 „rákkal, hogy az ablakok azoknak házainak len-
 „nének Napkeletre a' kissebbik piatzra, Napnyú-
 „gotra a' hofzfú piatzra, az ofzlopok felé,
 „Északra a' Dunára, Délre pedig Budára. Annak-
 „utánna úgy akará a' kissebbik piatzot építeni:
 „hogy az Északi oldalbann, szép bóltok, szép
 „szobák, szép kamarák lennének, hogy az elsők-
 „benn az Orvos Doctorok laknának, a' másik-
 „bann a' Patikárosok, és a' Borbélyok, a' har-
 „madikbann vólnának a' betegek, külömbkülömb-
 „féle szobák bann, boltok bann, és kamarák bann.
 „A' másik oldalonn lennének, szép pintzék, szo-
 „bák, bóltok, és kamarák, kikbenn laknék az
 „Oeconomus, a' tselédes ember, és minden ő
 „tselédjei, hogy az mindenféle bort, és sereket,
 „kenyeret, szünetlen árúlna, nagy bővséggel. A'
 „Naptámadatj ódalbann jegyzette vala az egyik
 „nagy kaput, középen, a' felső részre; Délre,
 „Buda felé, jegyzette vala a' műveseknek házait,
 „holott mindenféle művesek árúlnának: de nem
 „hogy ott laknának. De az alsó részére a' Du-
 „na felé jegyzett vala, a' kapu felett, szép szo-
 „bákat, bóltokat, és kamarákat, hol az egéfz
 „Académiának, avagy Fő Ország Oskolájának
 „Praepostja laknék, ki mind a' több Deákoknak,
 „Lectoroknak, Mestereknek, és Doctoroknak, Rec-
 „torok, és Vezérlője vólna. És úgy rendelte va-
 „la, hogy Északra, a' kapunn alól, a' Duna
 „felől, mind az egéfz fzerenn, alól egy más
 „mellett, mind konyhák vólnának, és a' felett
 „mindenféle szükségekre való házak. Mert azt tö-

hozzá is fogatott Mátyás Király: de az, idő előtt történt halála miatt, abba maradt.

§. 184.

Jóllehet e' szerint a' *Budai Universitas*, azt a' tökéletességet, a' melyre Mátyás akarta vinni, el nem érte: mindazáltal, hogy abbann a' Tudományok, folyamatbann vóltak, kétséget nem szenved. Igazgatói, és Tanítói közzül emlékezetbenn maradtak: *Schwartz Péter*, *Würzburgból* való *Dominicanus Szerzetes*; a' ki *Rectora* vólt az *Universitásnak*; *Martinus Polonus*, *Egyházi fzemély*, a' ki *Theológiát* tanított; *Aurelius Brandolinus*, a' ki *Florentziából* hívódott *Magyar Országra*, és Tanítónak az *Ekesennfzöllásbann* tevődött; *Franconiai Könisbergből* való *Müller János* (*Joh. Müller Regiomontanus*) akkori időbenn leghíresebb *Mathematicus*, és *Astronomus*. Ama nevezetes Tűdós emberek, kik a' Mátyás Király udvarábann forgottak; *Bonfinius Antal*, *Martius Galeottus*, *Thaddaeus Ugoletus*, hogy tagjai lettek vól-

na

„kéllette vala ő magába, hogy úgy rendelne minden szűkségeket az *Scola* mellé, mind ételből: mid italból, mind az egyéb embereknek szűk-ségére valókból, hogy az negyvenezer tanuló Deákokból egy se jőne be egélz Elztendeig a' Városba, semmi szűkségéért, hanem mindenek ott bővenn vólnának, az *Oskola* mellett. — — A' fundamentomit (a' jegyzett épületnek) meg-ásatá, és megrakatá, és meglátfzanak ott a' mai naponn is, noha nem tudja minden ember, mitsoda, és mit akart avval indítani“. Ezek a' Heltai Gáspár szavai.

na az Universitásnak; nem bizonyos *). A' tanításnak helye volt a' Dominicánusok Klastroma **).

§. 185.

A' Tudományok gyarapítására hasonló eszköz volt, az a' *Könyves Ház* (*Bibliotheca Corviniana*), melyet Mátyás a' Budai Várban állított fel. Ennek öregbítésén annyira igyekezett, hogy, csak az Íródeákokra, kikkel a' könyveket (mint-hogy azok között nyomtatásban még ekkor kevés volt) leíratta; elztendőként 33 ezer aranyat költött. Ezekre; hogy az írásban hibát ne ejtenének, Raguzából való, *Felix* nevű Tódós ember (*Felix Ragusinus*) vígyázott, kiről megjegyzik, hogy nem csak a' Deák, és Görög: hanem még a' Chaldaei, és Arabs nyelveket is jól értette. Alig tölt bele 25 elztendő, a' midőnn már, a' Mátyás Bibliothecája annyira nevedett: hogy abbann a' kézírásoknak és nyomtatott Könyveknek száma ölfvéséggel 50 ezer Darabnál többre ment; melyek, a' mint szól Heltai Gáspár ***) *bévóltak kötve drága kötésekkel, selyembe, és két bársonyba, ezüst, és aranyos kaptsokkal, és boglárokkal ****).*

§. 186.

*) Wallafzky *Consp. Reip. Lit. in Hung.* p. 87.

**) Megtettzik ez Schwartz Péternek abból a' Leveléből, mellyel Klypeus Thomistarum nevű munkáját, Mátyás Királynak ajánlja. Kijött az 1481-benn Velentzébenn.

***.) Krónik. 158 oldal.

****.) Nem lehet eléggé sajnálni, hogy ez a' pompás Bibliotheca idővel elpufztult. A' Mátyás

§. 186.

Mátyásnak, tudománybeli érdemei közül, nem lehet kihagyni azt is, hogy ő a' Budai Várban *Csillagvisgáló tornyot* építtetett, minémű addig egész Magyar Országgonn nem vólt. Még több az, hogy már 1472 benn, és így nem sokkal a' Könyvnyomtatás feltalálása után, *Hefz András* nevű Német Typographust, Velentzéből, a' hol az a' mesterségét gyakorlotta, Budára hívatván: *Könyvnyomtatóműhelyt* állított; melybenn mindjárt másik elzrendőbenn, egy Deák nyelvonn írt Magyar Krónika (*Chronicon Budense* *) jött ki.

§. 187.

után következett Király, II. Ulászló mindjárt kezdte foglaltani, sok drága kézírásokat, és nyomtatott könyveket elajándékozván abból, külömböző helyekre. Azután pedig a' Törökök kezére kerülénn Buda, kik a' Bibliothecához nem tudtak, tudni sem, akartak: egészenn elpusztították azt, úgyhogy a' XVII-dik Század vége felé, 1686-bann, midőnn Buda vilzfavevődött a' Törököktől, 300 darab könyvnél több nem találtatott. Ezek a' Bétsi Bibliothecábann vagynak. Lehet látni a' Mátyás Király Könyvei között egynehányat a' Wolfenbütteli (*Gvelferbitana*) Bibliothecábann is, mellyeket tsak a' kötések is megmutat.

*) Ez a' Krónika *Gereb Lászlónak*, a' Budai Praepostnak vólt ajánlva, ki az Annyáról, Mátyás Királynak közléről való atyafia vólt. E' Krónikát meg lehet látni, a' Bétsi Császári Bibliothecábann. Első része, sőt a' második is, a' Lajos Király haláláig semmit sem külömböz a' Túrótzi Krónikájától. Lásd Wallafzky *Consp. Reip. Lit. in Hung.* pag. 101. et seq.

§. 187.

Mind ezek hasznos, és megbetsúlhetetlen kézüretek voltak, annak a' tudatlanságnak elhárítására, mely, abbann az időbenn, nem tsak a' közrendű, de még a' legfőbb hivatalokbann és tífzségekbenn lévő Magyarok között is uralkodott. *) Mint fíntén más felől azok a' sok jeles, és mindenféle míves mesterek: kápírók, kápífaragók, építők, kertészek, majorosok, ékesség tsinálók; ezenkívv, Mu'sikát gyakorló síposok, lantosok, hegedűsök, orgonások, és énekesek, kiket Mátyás Olafz Országból nagy kóltséggel hozatott ki, és gazdagonn fízetett; a' mesterségeknék, jó ízlésnek, és ízelídebb erkóltsöknek terjesztésére szolgáltak.

§. 188.

A' Polgári dolgok igazgatásábann való nagy okosságát Mátyásnak, eléggé megmu-

*) *Báthori István* az Erdélyi Vájda, a' ki külvömbenn Vitéz, és viselt dolgairól híres ember vólt, írni nem tudott. Színte olyan tanulatlanok vóltak; *Gúthi Ország László*, és *Rozgoni László* is, noha mind kettenn Fő hivatalokat viseltek. Megtetszik ez, abból az alkulevélből, mely magábann, a' Mátyás halála után, 1491-benn November 7-dik napján Posonbann, III. Fridrich Császár, és II. Ulázló között, kóttetett egyességet foglalja; melynek ilyen subscriptiója van: *Ego Georgius Bátor, nomine patris mei, Stephani Bátor, Vajvodae, scribere ignorantis, subscribo; és ísmét: Ego Thomas Episcopus, pro Domino utroque Ladislao de Gút, et de Rozgon, qui scribere ignorant, propria manu subscripsi.* Lásd *Steph. Kaprinai. Hist. Diplom. Part. I. pag. 51.*

mutatja az, hogy ámbár ő mind a' hadakozásokra, mind a' tudományok, és mestersegek felélesztésére igen sokat költvénn, ez által az Ország népét terhelte, 's a' miatt, zenebonák, és ölzveesküvések is támadtak: mindazáltal ezeknek mindég jókor, és könnyű szerrel eleit tudta venni. Ugyan ezt bizonyítja az is, hogy Bétsbe laktába magát az Austriaiakkal úgy megszerettette, hogy azok III. Fridrichről szinte elfelejtkeztek, és Mátyás alatt való léteket éppenn nem sajnálták. Hogy pedig az igazságot mindeneknek igyekezett kiszolgáltatni, abból tetszik meg: mert közmondás a' Magyaroknál ez: meghólt Mátyás Király, oda az igazság.

§. 189.

Ennyi dítséreteit Mátyás Királynak, semmi annyira nem homájosítja, mint az, hogy ő hirtelen haragú emberlévénn, gyakran az eránta tett szolgálatokról elfelejtkezett. A' Szilágyi Mihállyal, és Podiebrád Györgyvel való bánását menteni nem lehet: de kivált nem lehet azt; a' mint *Vitéz Jánossal* tselekedett; a' kinek köszönhetette pedig, mind Tudományát, mind egy részről azt, hogy Magyar Országai Királya lenetett. Ezt az ő Tanítóját, és jóltévőjét, a' Visegrádi tömlőztbe vettette, és ott darab ideig tartatta; mely gyalázatnak érzése osztánn, annak halálát okozta. A' Vitéz János ellen való haragját kiterjesztette annak atyafiaira is, nevezetesen ama nagy Deák és Görög Literátorra *Janus Pannoniusra*; úgy annyira, hogy ez

U
nem

nem látván magát Magyar Országonn bátor-ságban, Pétsről Zagrábba rejtezett, a' hol rövid időnn búvábann megholt. *)

§. 190.

De ámbár Mátyás Királyt a' hirtelen harag, sokszor félrevitte: más részről mindazáltal többire igen tréfás, és víg ember vólt, a' mint hogy *Galeottus Martius* az ő tréfáiról, és elmés mondásiról egész könyvet hagyott, ilyen titulus alatt: *De egregie, sapienter, et jocose dictis, ac factis Regis Mathiae, **)* Ez az oka, hogy őtet indú-

*) A' Pétsi. Canonicusok Janus Pannoniusnak holttestéért elmentek Zagrábba, és azt Pétsre haza hozták: de a' Királytól való féltékben eltemetni nem merték: míg nem színte két elzúzó múlva Pétsenn megfordulván Mátyás Király, tőle engedelmet kértek, annak eltemetésére. Már ekkor megfűzvénn a' Mátyás haragja; a' dolgonn megütközött, és sajnálkozva említette, 's vetette szemekre a' Canonicusoknak, hogy azt el nem temették. Akkor tehát Királyi engedelemmel eltemettetett, és a' koporsójára azok a' versek íródta, melyeket maga magának Epitaphium gyanánt készített:

Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum,

Duxit laurigeras ex Helicone Deas;

Hunc saltem titulum livor permittit sepulto.

Invidiae non est in monumenta locus.

Vagynak sok szép Deák versei, és egyéb munkái, melyeket öfzveséggel, két darabbann kiadott Méltóságos Gróf Teleki Sámuel ő Excellen-tziája. Ultrajectumbann. 1784-benn, tudós Előljáró beízáddal.

**) Ezt a' munkát meg lehet találni, a' Schwandt-ner Gyűjteménje Első Darabjában, az 534-dik ódaltól fogva az 565-dikig.

indulatossága mellett is, alatt valói szertették, melyet halála után leginkább kimutattak. Mert midőnn holt teste Királyi módonn felöltöztetődvénn, Bétsbenn a' Szent István Templomába vitetett, gyász ruhábann követték azt, Austriának minden Rendei, kik közzül tsak egy sem vólt, a' ki őtet ne siratta vólna. Végbe menvénn a' halotti pompa Bétsbenn: a' Dunánn Budára lehozattatott; onnan pedig Székesfejervárra vitetett: hol a' Magyar Rendei jelenlétébenn, nagy pompával temettetett el; Halotti Oratiót mondvánn felette *Rándnus Péter*. Epitaphiumának ezt írták:

Corvini brevis haec urna est; quem magna fatentur
Facta fuisse Deum: Fata fuisse hominem.

§. 191.

Annak az általlátására, hogy Mátyás, minden erőtlenségei mellett is, az olyan Fejedelmek közzé tartozik, a' minéműek kevés számmal vagynak a' Historiábann: azokonn kívül, a' mellyek eddig említődtek felőle, illő még megjegyezni e' következőket: 1. Hogy sok nyelveket tudott. Deákul úgy értett, hogy már gyermek korábann, az attya Hunyadi János, ő általa vitte, a' Pápával, annak követével, és másokkal való levelezést. De értette mind azoknak a' Nemzeteknek nyelvét is, mellyek alatta vóltak; sőt ha Bonfiniusnak hiszünk, tudot Görögül, és Törökül is. 2. Tudta a' Magyar, nem külömbenn a' Római és Görög Historiát. Különösenn gyönyörködött Caesár bann, Livius bann, és Curtius bann. Tudta a' rég,

Geográphiát, a' melyről Galeottus Martius különösen dítséri. 3. Tudott *Mathezist*, nevezetesen a' *Civilis Architecturát*, mely megtetfzik azokból az épületekből, mellyeket tétetett. 4. Tudta a' *Tacticát*, és arra *Frontinust*, és *Vegetiust* által meg általolvasta. 5. Tudott *Astronomiát*; sőt a' *Physiognomiához* is úgy értett, hogy egyfszeri látásra, jól hozzávetett az emberek természetéhez. 6. Tudott *Theologiát*, a' melybenn gyakrann a' Theologusokat is megfigyeltette. Vagynak Deák levelei, mellyek kijöttek Kassánn 1744 benn.

§. 192.

Mátyás Király halála után, az igazgatás, az új Király válaftódásáig, Bétsbenn, *Beátrix*nak adódott által; a' ki is reménységet nyújtott *Corvinus János*nak a' felől, hogy ötet a' Királyságra való eljutásbann segítni fogja. De azombann a' *Beátrix* efze másutt járt; és alattombann azon mesterkedett, hogy vagy *Maximilián*hoz, a' *III. Fridrich* fiához, vagy *Ulászló*hoz (*Uladislaus*) a' Cseh Királyhoz menvénn feleségül: a' leendő férjét, tétesse Magyar Országai Királlyá. Az első ezen ajánlást megvetette: de az utolsó felbízatta, hogy ha Magyar Királlyá lehet, ötet elveszi. Midőnn tehát a' temetési pompa Székesfejerváron végződvénn; a' Vice-Palatinus *Dóczy Orbán* által, ugyan azon 1490 dik efsz-tendőbenn, Május 15-dik napjára, Pestre Ország Gyűlés hirdettetett volna: abbann, a' Királyné, éppenn nem a' *Corvinus János*, hanem az *Uladislaus* válaftatásánn munkáló.

lódott. Megjelentek erre a' gyűlésre, az Uladislus követein kívül, a' Maximilián követei is, a' ki már ekkor *Római Király* volt. Jelentek meg követek *Albert*nek, a' Lengyel Király fiának és Ulásló testvérjének részéről is: sőt voltak abbann jelen, a' Nápolyi Királytól, *Ferdinánd*tól küldött emberek is; kik közzül mindenik azonn igyekezett, hogy a' maga Fejedelmét választassa Magyar Országai Királynak. E' szerint egyfzerre, *Corvinus* Jánosonn kívül, négyenn vetélkedtek Magyar Országonn. *Corvinus Jánosra* nézve, a' Királyné, és annak részénn lévő Fő emberek *Practicája* által, tsak hamar meghatározódott: hogy a' Királysághoz semmi reménysege nem lehet, minthogy Mátyásnak házasságonn kívül született fia. Mindazáltal, az Attya emlékezetéért, annyit ígértek neki a' Rendei, hogy, ha magát tsendesenn viseli, *Dalmáziának*, *Croáziának*, és *Slavoniának Bánjává*, vagy Vice Királyává fog tevődni. Azután a' Fejedelmek Követeinek kívánsági vevődtek vi'sgálás alá. De minek-előtte bizonyost végeztek volna: tettfzett a' Rendei, a' választás eránt megkérdezni *Zápolya Istvánt*, a' Bétsi Várbeli Kapitányt. Ez, hihető, *Bedtrixal* egyet értvénn, ilyen feleletet adott: olyan Királyt kell, úgymond, az időhözképpest, választani: a' kinek választódása által vagy minden hadakozás elkerülődjék: vagy legalább az ellenségeknek száma kevesedjék. Erre nézve, ő legjobbnak látja, ha a' Cseh Király *Uladislus* választódik: mivel ebbenn a' testvér öttse *Albert* nem fog ellenkezni; a' Császár is pedig *III. Fridrich* könnyebbenn szívelheti: de ha nem szívelhetné is valaki, és

azért hadat indítana: a' Cseh és Magyar erővel, könnyenn vízfzla lehetne verni. Vé-
vén ezen voksát Zápolya Istvánnak a' Ren-
dek: arra közönségesenn ráállottak, és *Ula-*
dislaus Julius 15. napján, még azon 1490-
dik esztendőbenn Királynak kiáltatott.

§. 193.

Mind az Egyházi, mind a' Világi Rend-
ből tehát Követek küldődtek Cseh Ország-
ba, a' kik ULÁSZLÓt ezen választásról bizo-
nyossá tennék, és meghívnák. Mely meghí-
vattatás után soká nem késvénn *Ulászló*,
10 ezer lovasoktól, és 5 ezer gyalogoktól
kísértetvénn, Magyar Országra, nevezetesen
Budára jött; ahol, megjegyzik felőle, hogy
midőnn a' Mátyás Király fényes és pompás
palotáját meglátta, annyira megörült, hogy
csak nem magán kívül vólt, és nagy öro-
mét tartóztatni nem tudván, azt mind fza-
vával, mind mozdulásival, szinte illetlenül
kijelentette: úgy, hogy sokann a' jelenlévő
Magyarok közül mindjárt ekkor kinevették.
Már a' koronázásnak kellett vólna követ-
kezni: de a' korona *Corvinus János* kezénél
vólt, ki azt Visegrádbann tartotta. Követek
küldettek tehát *Corvinus János*hoz, kik tőle
a' koronát kérnék el. Mely kérésnek enge-
dett is *Corvinus János*; és izent *Magyar*
Balázsnak, a' ki az ő eránta való hűségben
megmaradván, Visegrádot őltalmazta: hogy
mind a' koronát, mind a' várat adja által.
Ezen tselekedetét *Corvinus János*nak, azzal
juttalmaztatták ofztánn meg a' Rendek; hogy
ő nála, nem csak az Attyától neki adatott
birtokokat hagyták meg: hanem azok felett,
az

az ígéret szerint, *Illyricum Bónná*, vagy Dalmátziai, Croátziai, és Sclavoniai Vice-Királyá tétették Uladislauossal. Így oltzann Székesfejervárra vitetvénn *II. Ulászló*: még azon esztendőbenn, September 21-dik napján, a' *Zágrábi* Püspöktől, *Osváldt*ől, a' ki akkor legöregebb volt a' több Püspökök között, megkoronáztatott. Azt mondják, hogy ezenn a' koronázás alkalmatosságán, olyan számos, és egészenn felkészült Magyar sereg volt jelen; hogy, ha azzal Uladislau mindjárt az ő vetélkedő társai ellen ment volna: azokat minden bizonynyal leültethette volna. De ő ezt nem tselekedte: hanem Budára vízfzátérvénn, henyeségnek adta magát, és az említett sereget szélyyel hagyta oltzani.

§. 194.

Azombann, a' *II. Ulászló* testvére, *Albert*, nehezenn szenvedvénn elmellőztetését: az Attyától *Cazimirt*ől 12 ezer embert vévénn maga mellé; tsak hamar Magyar Országra ütött; és *Sáros* Vármegyébenn *Kis Szebent* 's *Eperjest* megvévénn, *Kassát* megszállotta. Ennek pártjára ment által Magyar *Baldzs* is, a' Mátyás Király alatt szolgált régi katonáknak nagy részével együtt. Más felől *Maximilián*, *Stiriábann* és *Carinhiábann* sereget gyűjtvénn, *Austriának* vízfzátételénn igyekezett. Midőnn azért látta *Zápolya István*, hogy *Austriának* mind más városi, mind kíváltképpen *Béts*, *Maximilián*:hoz szítanak: holmijét özfveszedvénn, és a' Várban 400 emberből álló Magyar őrizetet hagyván, a' feleségével *Hedvigével*, és gyer-

mekeivel együtt, Bétsét oda hagyta, és megparantsolván a' katonáknak, hogy a' Várat vitézül őltalmazták, maga Magyar Országgra lejött. Ezt megtudván Maximilián: mentenn Béts alá nyomúlt, és a' Városba minden ellentállás nélkül seregestül bétoltatott. Azután a' vár ostromához fogott: de azt a' Magyarok erősen őltalmazták, és ötet vízfizaverték; mely alkalmatossággal maga is Maximilián sebet kapott. De látván osztán a' Magyar őrizet: hogy II-dik Ulászlótól semmi segítség nem jön; és sokan közülök már meg lévén sebesítve: tisztességes feltétel alatt a' várat feladták, úgy tudnillik, hogy nekik szabad elmenetel engedtetett. E' meglévén, a' több austriai Várak is mind vízfizamentek Maximilián alá. Illyen nagy szerentséje lévén Maximiliánnak, a' II. Ulászló tehetetlensége miatt: arra is vetemedett, hogy Magyar Országgra bétűtött, és Sopront, Szombathelyet, (Sabaria) Vasvárt, (Castrum Ferreum) és Veszprémet elfoglalta; azután Székesfejérvárát is megfálotta, és falait lerontván, megvette. Sőt Budát is ostrom alá szorította volna: de a' katonái között, kik a' hópénzek ki nem fizetődéséért zúgolódtak, támadás lett; mely miatt kényszeritetett vízfizatérni Austriába.

§. 195.

Így két felől szorítódván II. Ulászló: *Albert* ellen *Zápolya Istvánt* küldötte, a' ki azt Kassa alól el hajtotta, és Eperjesbe szorította. Ekkor II. Ulászló; maga is a' táborba menvén, és személy szerint szólván *Alber-*

bettel: azzal megbékélt; Silésiából *Glogaut* és *Troppaut* néki igérvénn, 1491-benn. Maximilián ellen nagyobb erő kívántatván, minnekutánna 40 ezer emberből álló sereg állított talpra: Székesfejérvárt *Báthori István*; Veszprémet és Vasvárt *Kinisi Pál*; Szombathelyet *Bakats Tamás*, *) Zágrábot pedig *Corvinus János* **) vízfzavették. Sőt hogy Austriának is neki nem mentek: tsupánn az állott ellent; mert azt hallották, hogy a' Török Császár *II. Bajazet* Illyricumba béütött.

§. 196.

Ezen okból, mind a' két ellenséges fél az egyességre mutatván hajlandóságát: a' békelesség kötés helyévé válalztódott *Poson*: hová a' *II. Ulászló* részéről *Bakats Tamás*, *Báthori István*, *Ország László*, és *Rozogony László* mentek. Itt a' vetélkedés sokkal tovább tartott, mint gondolták volna: mivel a' Maximiliánus követei azt sürgették, hogy azok a' feltételek újjítódjanak meg, mellyek már egyszer, 28 észtentendővel az előtt, 1463 bann megállítódtak *Neustadt*bann. Erre pedig a' Magyar Követek, tellyességgel nem akartak állani; azt erősítvénn, hogy az a' kötés a' Magyaroktól erőszakkal fatsartott ki. Más részről a' Maximilián követei azzal fenyegetődztek, hogy külömbenn a' háború újra elkezdődik; nyilván kijelentvénn, hogy más mód nints az egyességre.

U 5

Már

*) Ez ekkor Győri Püspök volt.

**) *Corvinus János* nem soká élt azután; meghalván 35 észtentős korábann, kibenn a' *Corvinus* na *Familia* végződött.

Már szinte ahoz vólt közel a' dolog, hogy a' gyűlés eloszoljon; a midőnn a' Magyar Követek, rész szerint azért, mert az Országot új hadakozásoknak nem akarták kitenni, rész szerint azért, mivel reménylették, hogy, még leszsz *II. Ulászló*nak gyermeke: engedtek a' Maximilián Követeinek; és a' békességet azoknak kívánsága szerint megkötötték, ily feltételek alatt:

1. Hogy *II. Ulászló*, és a' Magyarok, minden Austriához, Stiriához, Carinthiához, és Carnioliához való jussokról lemondjanak, és a' mi még azokból nálok maradt, vízfzsaadják.

2. Hogy Magyar Országot, és azzal járó minden tartományokat *II. Ulászló*, és annak fiú ágonn leendő maradéki bírják: azok pedig kihalván, Maximiliánra, és annak maradékira szálljanak; úgy, mindazáltal, hogy a' Magyaroknak szabad legyen azok közül azt választani Királynak, a' ki nekik tetszeni fog; és az, minden ő jussait tartozzék megtartani. — Köttetett ez a' nevezetes békekesség, November 7-dik napján, 1491-benn.

§. 197.

Ezen békekességnek Czikkelyeinn, midőnn azok elolvasódtak; annyira tűzbe jöttek a' Magyar Rendek: hogy szinte roszszúl bántak a' Követekkel, kiknek tsendesítésére, *II. Ulászló* azt ígérte, hogy ő mentül előbb oly házasságra fog lépni, melyből az Ország örökösét reménylhessen. Azombann Beatrix, nem szűnt meg nála azt sürgetni, hogy a' neki tett ígéret szerint ötet végye el. Kit *II. Ulászló* kívánván nyakáról elvetni;
a'

a' következő 1492-dik esztendőbenn, dolgát a' Diaeta eleibe terjeszti. A' Rendekek ennek a' házasságnak, abból az okból, mivel *Beatrix* magtalan, egyenesenn ellenemondtak. Mellyet megértvénn *Beatrix*: Rómába *VIII. Innocentius*ra appellált; de a' ki, dolgábann szententziát nem hozhatott; mivel kevéssel azután megholt. A' következő *Pápa VI. Sándor* követet küldvénn Magyar Országra, és a' dolognak végirejáratván: 1493-bann ezt a' szententziát hozta: hogy *Beatrix* hallgasson el; II. Ulászlónak pedig szabad legyen mást venni feleségül. *)

§. 198.

Noha e' szerint, *Beatrix*nak tett fogadására alól felszabadított II. Ulászló: mindazáltal, azután is késett a' házassággal; mellyet kétség kívül az ő sok bajai okoztak. A' Törökök még azon esztendőbenn, (1493.) a' Boszniai Basa alatt, Dalmátziába, sőt túl azon, Carnióliába is béütöttek; kik midőnn nagy prédával tértek volna visszra: a' Horváth Országi Bán *Derentseni Demeter*, *Frangepán Miklóssal*, és másokkal együtt, el akarván útjokat állani: megverettek, és sokad magokkal elfogattak. Ebből a' szerentsétlenségből alkalmatosságot vévén némi Magyar Fő emberek, ugyan azon esztendőbenn, a' Budai Diaetánn, II. Ulászló ellen panaszolkodni kezdtek; és őtet nyílván restléggel, és tunyasággal vádolták.

Ki-

*) Ezekutánn *Beatrix* nagy nehezteléssel Nápoly Országába visszaköltözött, hol osztánn 1508-bann, az *Ischia* (Aenaria) nevű szigetbenn holt meg.

Kiváltképpenn *Ujlaki Lőrincz* nagyon kikelt ellene, sőt annyira vetemedett, hogy néki bestelen nevet is adott. Ezt büntetés nélkül nem akarván hagyni II. Ulásló: Ujlaki Lőrinczet bizonyos napra törvénybe idéztette; melyre midőnn meg nem jelent volna: pártosnak ítélődvénn, az Erdélyi Vajdára *Drágfi Bertalan*ra bízódott, hogy a' Száva és Dráva mentibenn lévő várait, és városit foglalja el. Ebbenn Drágfi Bertalan szorgalmatosonn eljárt; és *Kaposújvárt*, *Németújvárt*, (németül Güssingen) 's *Rohontzot*, Vas Vármegyébenn, megvette. Az utolsó várból Ujlaki Lőrincz esdekelve kijövénn, magát, és szerentséjét II. Uláslónak kegyelmességére bízta; és hibáját megvallván, 's annak főiskául az Auránai Perjelt, és Rhodusi Vitézek Rendinek Mesterét Berisló (Berislaus) Bertalant vetvénn, ő maga megfzabadult, a' jószágát is mind vízfzanyerte: hanem az Auránai Perjel, Istvánfi szerint, *) Budánál bór'sákba varródott, és a' Dunába vetődött, 1495-benn.

§. 199.

Ezzel mindazáltal nem szűntek meg a' II. Ulásló bajai. Mert egy darabig a' Világi Rend húzott újjat az Egyházzal; mely vízfzavonásnak magva, még 1493-bann elvette; midőnn *Bakats Tamás*, mint Cancellarius, Báthori Istvánnal az Erdélyi Vajdaságot letétette. **) Ezt követte a' Nemesi Rend-

*) Hist. L III. De ezt tagadja Práy *Dissert. de Prioratu Auranae*. p. 57. *sequ.* azt állítván, hogy Berisló Bertalan még 1508-bann is élt.

**) Lásd bővebbenn Pálma *Notit. rer. Hungar.* P. II. p. 474. *et sequ.*

II. ULÁSZLÓ. 1490 — 1516. 317

Rendnek a' Mágnásokkal való ízetlenkedése. *) És ilyen, 's hasonló zűrzavarokban tölt el a' XV-dik Századnak egész hátra lévő része; melynek végét a' hatalmas *Zápolya Istvánnak* **) 1499-benn lett halála is névezetessé téli.

§. 200.

Tágulván valamennyire bajai II. Ulászlónak: a' Rendeknek kérésére házasságról kezdett gondolkodni. Választott tehát egy *Anna* nevű, Navarrai Királyi vérből való leányt, és azzal, (minekutánna Olafz Országonn, és Velentzén által Magyar Országgra hozatta) egybekölt, 1502-benn; midőnn már idejére nézve 50 elztendő felé volt. Ettől lett másik elztendőbenn *Anna* nevű leánya Budánn. Két elztendő múlva ismét viselő kezdett lenni a' Királyné. Mindengyanúnak eltávoztatására, a' szülés idején, egy a' Fő Urak között ***) oda hívatott, hogy ha férfi gyermek születetné, arról tanúbizonytságot tehetne. Ennek jelenlétébenn szülte Anna, Julius 1. napján 1506-bann, *Lajos* nevű fiát. ****) De minthogy a'
Férj,

*) Lásd Pálmánál P. II. p. 479. et sequ.

**) Zápolya Istvánnak *Hedvigetől*, ki a' Tescheni Hertzegnek leánya volt, három gyermekei maradtak: *János*, *György*, és *Borbála*. Az utolsó a' Lengyel Országi Királyhoz 'Sigmondhoz menvénn feleségül: az elsőnek ösztön volt arra, hogy Magyar Ország i Királya lenni igyekezzen.

***) Ezt a' Historicusok Zápolya Jánosnak gyanítják.

****) Azt írják, hogy Lajos, minden bőr nélkül született; és hogy teste bébőrödön, ketté hasított alának testében melengtetődött.

Férjfi jelenléte miatt, a' bábák úgy el nem járhattak kötelességeikbenn, a' mint kellett volna; a' Királyné nagy fájdalomtól vétetvénn körül, kevés napok múlva megholt.

§. 201.

A' Királyfi születésénn, annyira megőrültek a' Rendeek, hogy az 1505-benn hozott *Rákosi Végezésről*, *) mely ízerint idegen Királyról hallani sem akartak vala, mintegy elfelejtkezvénn, Julius 19-dikénn 1506-bann Maximiliánnal olyan szövetséget kötöttek, mely által annak Magyar Ország-hoz való jussa újra megállítódott. Ezt követte 1508-dik esztendőbenn a' Kisded Lajosnak megkoronázatása, mely Székesfejerváronn Junius 4-dik napján, úgy ment véghez, hogy a' hitet a' kisded Lajos helyett az atya tette le. A' Magyarok példájára, Lajosnak, másik esztendőbenn (11. Mart. 1509.) a' Cseh Orzági korona is fejére tevődött.

§. 202.

Ezek így lévén: úgy látszott, hogy az Ország, jövődő állapotjára nézve, tellyes bátorságba helyheztesődött. Nem is volt annak kívülről semmi félelme, és háborgattatása; annyival inkább, mivel a' Török Udvarbann, melytől leginkább lehetett volna tartani, vilfízavonások, és öldöklések urak-

*) Lásd Pálma Part. II. p. 488, 489. és Práy Hist. Regum Hung. P. II. p. 541.

uralkodtak: *I. Selim* 1512-benn az Attyát *II. Bayazethet* méreg által elvesztvénn, azután pedig testvér bátyját *Achmetet*, és annak minden gyermekeit zsineggel megfojtatván. De éppenn ez, arra adott alkalmatosságot a' Magyaroknak, hogy magok magokra belső háborút vonjanak. Mert úgy vélekedvénn, hogy most jött volna el az az idő, melybenn a' Töröknél lévő birtokaikat legkönnyebbenn vízfzavehetik: arra határozták magokat, hogy *I. Selim* ellen haddal menjenek. Midőnn pedig erre se pénz, se katona nem vőlt volna kéfzenn: a' Pápához *II. Júliushoz* való folyamodást ítéltek fűükségesnek; hogy az, más fejedelmeket is erre a' hadakozásra indítson, és arra pénzt szedessen, vagy a' magáéból adjon. Illyen czéllal *Cardinális*, és *Esztergomi Érsek Bakats Tamás* Rómába ment, ámbár azt is mondják, hogy azért tselekedte volna, hogy ott pompáját, és gazdagságát mutogatván, magának a' Pápaságra útát kéfzítene. De, a' kettő is meglehetett együtt. Míg *Bakats Tamás* Rómábann mulatott; történt, hogy *II. Július*, Februarius 20-dikánn 1513-bann meghőlt. Hellyébe, a' *Cardinálisok* voksa által, tevődött *Mediceus János*, a' ki, mint Pápa, *X-dik Leó* nevet vett fel. Ez midőnn, a' *Kerefzyén Fejedelmek* között uralkodott egyenetlenség, és kintses házának fogyatkozási miatt, a' Magyarok kívánságát nem tellyesíthette volna: azt kérte tőle *Bakats Tamás*, hogy adjon neki hatalmat *Kerefztes Had* prédikáltatására; hogy mind azok, kik a' Török ellen fegyvert fognak, bűneikből megöldoztassanak. Melyet meg is nyert *Vízízátérvénn* tehát *Bakats Tamás*, és az

Or.

Ország gyűlésénn, az 1514-dik efsztendő elejénn, követségéről számot advánn; azt sürgette, hogy a' Pápától nyert közönséges Bútsú Levél mentül elébb hirdettessék ki, és az által, minden költség nélkül, elégséges sereg fog gyűjtődni a' Török ellen. Mikor erről tanakodtak a' Rendei: megjegyzi a' Historicusok, hogy a' Király II. ULÁSZLÓ, a' földre függesztvénn szemeit, halgatott. A' Fő emberek közzül a' Királyi Kintstartó, *Telegdi István* felette ellenzette a' Bútsú Levél kihirdettetését; azt állítvánn, hogy annál fogva a' parázatok Földes Uraikat elhagyják, és tartozó szolgálatjaikat nem teljesítvénn, ha azokra kényszerítődnek, a' Nemesség ellen támadnak, és azonn boszszújokat töltik. Azt javallotta azért, hogy az említett Bútsú Levelet, vagy egészen félre kell tenni; vagy pedig csak úgy kell kihirdetni, hogy a' ki pénzt ad a' Török ellen folytatandó hadra, annak ígérődik büne bocsátatja. De a' *Telegdi István* beszéde a' Rendei nagyobb részének nem tetszett. A' Pápa Diplómája azért, Királyi és Püspöki parantsolatok által, az egész Országban kihirdetődött. Kevés idő alatt, különböző helyekenn, nagy számú nép gyűlt öfzve a' Bútsús Hadra; nevezetesenn *Pest*, *Várad*, *Székesfejervár*, és *Kalotsa* környékeinn. Már tehát csak Vezérre vólt szükség, a' ki azon gyűlevész sokaságot tartóztatta volna, hogy vagy el ne öfzoljon, vagy valami gonofsága ne vetemedjen. Történetből egy *Dózsa György* nevű Székely, a' ki a' Belgrádbann lévő őrizetnél tisztléget viselt, ekkor Budánn vólt; hogy a' Királytól vitézségéért jutalmat kérjen, mivel valamely Török bajno-

nokot meggyőzött. Erre akadván *Bakats Tamás*, a' vezérseggel megkínálja, ki is azt örömet felvállalta. Altaladván tehát néki a' Rómából hozott fejer zászlót, mellyenn nagy bársony kereszt volt; azzal együtt a' Pest alatt öfzvegyült katonasághoz küldi. Ennek hírére még sokkal többenn gyülekeztek öfzve mindenünnen az Országból, úgy hogy egy hónap alatt, tsak a' Pest alatt fekvő táhorbann, többenn voltak 40 ezer-nél. Várad, Fejérvár, és Kalotsa körül meg annyinak híre hallatott. Vezéri hatalommal bírván *Dózsa György*, a' Pest alatt tanyázó kerelztes parasztlágnak gyakoroltatásához fogott, maga mellé vévén *Gergely* ötsét, és *Lórintz Papot*; kik közzül amatt *Székely Getzónak*, ezt pedig *nagy botú Lórintz Papnak* hívták a' katonák. Ezek mellett volt még egy másik, kinek *Balog Deák* nevét említik. De a' kerelztes katonák nem viselték soká tsendesenn magokat; hanem éppenn a' történt meg, a' mit Telegdi István előre megmondott. Mert a' Parasztok, elhagyván tsoportonként földes Uraikat, és a' falukbann tsak az afzfzonyok, gyermekek, 's megélemedett öregek maradván: a' Nemesek ezt nem szénvedhették. Azért a' kiket még otthon kaphattak, erővel letartóztatták, nem külömbenn azokat is, kik valami okra nézve a' táhorból haza fordultak. Melyről midőnn *Dózsa Györgynél* panasz tevődött volna: az, seregét egyenesenn az Urak, és Nemesség ellen fordította. Legelsőbenn is Pestenn és Budánn kezdett gyűjtogatni, puszttitni, és gyilkolni. Mellyet megtudván a' Király, és Tamás Cardinális: parantsolat által megtiltották, hogy

senki többé a' Keresztesek *) közzé ne álljon, és Dó'sa Györgyöt is, ha elfére nem tér, pártosnak hirdették ki. Ezt meghallván Dó'sa György, Buda tájékán tovább nem mulatott: hanem seregével Szegednek indult. Lórintz Papot pedig Bútsra küldötte, hogy arról a' részről is, a' keresztes parasztokat vezetné hozzá. Szegedet mindazáltal elkerülte, hallván, hogy ott a' lakosok felfegyverkeztek. Ment hát Csanádra, azt pusztította, és az oda való Püspököt Csáki Miklóst **) elfogván, elevenenn nyársba vonatta. Ifzonyú kegyetlenséggel ölték meg Telegdi Istvánt is, a' ki a' Pápa Bútsúlevelének kihirdetetését ellenzette. Azután Temesvárnak ment, és közel a' városhoz megtelepedvén, azt ágyúztatta. Benn a' várbann volt Báthori István. Dó'sa György abbann munkálódván, hogy a' Temes vizét a' város alól, más árokra vegye; Báthori István ugyan gyakorta való kiütéseivel akadályoztatta: mindazáltal, minthogy nagy számmal voltak a' dolgozó katonák: tsakugyan boldogultak volna. De Zápolya János, az Erdélyi Vajda, segítlégére érkezvén Báthori Istvánnak: a' parasztsággal szembe szállott, és azt vagy széljelverte, vagy leaprította, vagy a' Temes vizébe ölte. Dozsa Györgyöt, a' ki fél rélzegenn, lóhátonn nyargalt fel 's alá, hogy katonáit tartóztassa: Petrovits Pé-

*) Ebből a' Deák szóból *cruciatus*, ennek a' parasztok támadásának alkalmatosságával formálódott a' *Kurutz* név.

**) Istvánfi, L. V. 7. 44. Csáki Jánosnak mondja. De, in *Conclus. Decret. V. Uláislai II. Miklós*nak íródik.

Péter a' lováról letafzítja, és elevenenn elfogja. Elfogattatott *Getzö* is, de *Lörintz Pap*, Istváni Miklós szeriat *) gyors lóra kapvaun, elfzaladt, és ment Bátsra, a' hol a' több parasztok sereglettek. *Balog Deák* is meginenekedett, és a' Lengyel Király zsóldjánn hólt meg. Dó'sa Györgyöt Zápolya János oly kegyetlenséggel ölette meg, melyet irtódzás nélkül nem olvashatni.**) *Getzö* vel lágyabbann bánt, mivel az, a' bátya tanúbizonysága szerint, a' Kerefztes Katona-
ságra erővel vivódott; és társainak kegyetlenségétől, idegen vólt. Ennek tehát tsak fejét vétette. Azután *Váradnál*, és Erdélybenn

X 2

Ko-

*) *Historiarum* L. V. pag. 46. *Pethö Gergely* mindazáltal erről is azt mondja, hogy megfogattatott, és nyársonn süttetett meg.

**) Leirja ezt Istváni Miklós L. V. pag. 49. Tudnillik, Czigányokat vévén fel hóhéroknak, és kinczöknak, azok által számára, vashól Királyi Széket, koronát, és Királyi páltzát tsináltatott: azomba negyvent az elfogatott Kerefztes parasztok közzül, kik Dó'sa György körül szolgálatot tettek, setét tomlótzbe vettetett, és 15 napig éheztetett, kik közzül ofztánn, a' 15 nap eltelvén, tsak kilentz maradt életbenn. Dó'sa Györgyöt meztelen a' vas thronusba ültette, és a' vas koronát megtüzesítve fejébe tételvén; az éhség miatt elkényszeredett kilentz embernek azt parantsolta, hogy a' Dó'sa György testét, melyet tüzes vassal égettek a' Czigányok, harapdálják: paltost forgattatvann fejek felett, ha nem tselekednek. Meg is tselekedtek némellyek, és azért fzaadonn botsattattak: a' többek pedig álló helyekbenn megölettek. Azt mondja Istváni Miklós, hogy ő ezen emberek közzül még látott egy kovátsot, a' ki a' Dó'sa György lovait szokta vólt patkolni. — Azombann Dó'sa György, ilyen kinok között, nem jajgatott, nem sirt, hanem ezeket az

Kolosvárnál, ismét megverettetvénn a' Ke-
refztes paraftok: letsendesedett a' táma-
dás; melybenn együtt is, másutt is, mint-
egy 70 ezer ember öletett meg. Ekkor lett
az, hogy a' paraftilag terhesebb iga alá vet-
tetett.

§. 203.

A' *Paraszt támadásnak elnyomását* kö-
vette ugyan azonn 1514-dik esztendőbenn an-
nak a' *Törvény Könyvnek* megerősítése,
mellyel máig is él az Ország. Tudnillik, a'
Magyar Királyoknak Rendelése: (*Decreta*)
fzéllyel szórva lévén, a' Rendekek sokfzo-
ri kérésére II. Uláflzó, még 1507-benn, azok-
nak summásonn való egybeftzedését, elren-
delését, és a' matériák nemei fzerint, bizo-
nyos titulusok alá való vételét bízta, Itélő
Mester *Verbótzai Istvánra*, ki abbann az idő-
benn fzéles tudományjáról, és kivált a'
Törvényekbenn való jártasságáról esmeretes
ember vólt. Ez tehát, több esztendők alatt
készítette a' *Tripartítumot*, *) mely nevét a'
benne lévő elofztástól vette; minhogy az
egész munka, a' *Jus Romanum* fzerint, három
Rész-

ötet harapdáló emberekét tsúfosann ő tőle nevelte-
tett kutya kölyköknek nevezte; miglen végre a' tü-
zes fogók által letsipdestetvénn teste, meghólt.

Ettől az ifzonyú tselekedettől, mely gyalázat-
jára van az emberi nemzetnek, maga is Zápolya Já-
nos, úgy megirtódzott, hoy, a' mint mondják, két
esztendeig is a' Szentfögre, midőnn azt a' Pap az
óltáronn felmutatta, nem nézhetett.

*) A' munka egész titulusa, a' fzerint, a' mint azt
maga Verbóczy István Bétsbenn 1517-benn kiadta,
gy vagyon: *Tripartitum opus Juris consvetudinarii*,
Inclyti Regni Hungariae.

Részből áll; az 1-ső Rész *De Personis* v. *Juribus Personarum*; a' 2-dik *De rebus* v. *bonis et juribus possessionariis*; a' 3-dik *De Actionibus judiciariis* v. *de Processibus* tanítván. Ez a' munka osztánn megvizsgálás végett tíz Fő Hivatalokbann lévő, és a' Törvényhez jól értő Emberekre bízódvánn, és azoktól jóvá hagyódvánn: 1514 benn, Budánn, az Ország Gyűlésénn II. Ulászlótól megerősített, úgy hogy attól fogva, a' szerint kellett ítélni a' Törvényfzéseknek. Mely dolog II-dik Ulászlónak valóságos, és örökre fenn maradandó dítséretére ízólgal.

§. 204.

A' Keresztes Parasztokat, megtörvénn *Zápolya János*: azzal, oly nagy hírre 's névre kapott, hogy már ekkor sokánn méltónak ítélték őtet a' Királyságra. Ellenbenn a' II. Ulászló tunyaságát, és együgyűségét, mind jobbann jobbann emlegették, és utálták. A' honnan megtörtént, hogy kevésel azutánn, Budánn Ország Gyűlése tartódvánn, szobájába két golyóóbist lőttek bé; melyből azt gyanította a' Király, hogy az a' Zápolya János munkája. Azért, hogy magát, feleségét, és gyermekeit bátorságba helyheztesse: *Bornemisza János*nak, és *Bakats Tamás*nak javallására, Maximiliánnal szövetségre kívánt lépni. Erre a' végre, magához hívta Sigmondot a' Lengyel Országí Királyt; ki néki öttse vólt; és azzal együtt Július 16-dik napjánn, 1515-benn, Austriába indúlt; más nap Bétsbe is ért. Ott a' Szent István Templomábann, Lajosnak feleségül jegyződött *Mária*, a' Spanyol Királynak,

Filepnek Leánya, *Maximiliánnak* pedig unokája. Viszont *Anna* a' II. Ulászló leánya, úgy jegyződött el, hogy azt esztendő alatt, vagy *Károly*, vagy *Ferdinánd* vegye el, *Maximilánnak* *Fileptől* való unokái között. Mely eljegyzés, és szövetség mellett, az a' feltétel vólt, hogy ha *Lajos* mag nélkül hal meg: Magyar Ország azé az unokájáé legyen a' *Császárnak*, a' ki *Annát* elveszi. *)

Ezen szövetségnek, a' közvényes *Palatinus Perényi Imre*, *Posonnak* úttzáinn meghordoztatván magát, nagy felszóval ellene mondott, míg nem végre megverődvénn ő is, annak alá írta nevét. II. Ulászló, nyolcz Hónap múlva megholt, *Martiusnak* 6-dik napján, 1516-bann 62 esztendő s korában.

Miképpenn ment pedig véghez ez az egész dolog; lásd *Cuspianus Jánosnál*, in *Diario de Congressu Maximiliani, et trium Regum* apud *Struvium*. Scriptt. Rer. Germ. Tom. II. pag. 588. et seqq.

Ugyan ott van *Picardi Bartholini Hodoeporicon* i. e. *Itinerarium Mathaei Sancti Angeli Cardinalis Gurcensis; quaeque in conventu Maximiliani Caesaris Augusti, Serenissimorumque Regum, Uladislai, Sigismundi, ac Ludovici, memoratu digna gesta sunt*. Vesd egybe ezekkel: *Schedius Zeitschrift von und für Ungern*. I. B. 3. Heft. a' 324-dik oldaltól fogva a' 343-dikig. §. 205.

*) Az erről szóló Diplómát lásd *'Sambóki Jánosnál* (*Joh. Sambucus*) in *Appendice ad Bonfin. Decad.* pag. 738.

II. Ulászlónak üresenn maradt székibe II. LAJOS, annak fia ültetődött, ki még csak 10 elztendő volt. Mindjárt eleinte külömböző értelembenn kezdtek lenni a' Magyar Fő emberek. Némellyek az Igazgatást egészen által akarták adni a' gyermek Királynak; tsupánn oly Palatinust kívánván rendelni melléje, a' ki mintegy Viczéje lenne. Mások azt ítélték jobbnak, hogy Gubernátor tevődve: a' Király, míg nagyobb időkort nem ér; annak gondviselése alá bízódjék. Ez utólsóra hajlott kiváltképpenn *Zápolya János*, és a' kik ő vele tartottak. Mindazáltal, *Maximiliánnak*, és a' Lengyel Királynak *Sigmondnak* tanácsára, a' dolog az Ország Gyűlésére vitetett; mely is a' *Zápolya Jánostól* való félelem miatt, a' ki számos sereggel jelent meg, nem a' *Rákos* mezején, hanem Budánn a' Várban tartódott.*) Ebbenn a' Gyűlésbenn elvégeztetett, hogy a' gyermek Király maga, Gubernátor nélkül uralkodjék: Palatinussá pedig *Báthori*

X 4

ri

*) Azt írják, hogy midőnn a' Gyűlésbenn a' *Gubernator* nevet gyakran hallotta volna *II. Lajos: Cardinális Bakats Tamástól* azt kérdezte: *mitsoda név az? és mi annak hatalma, a' kit Gubernátornak neveznek?* Erre *Bakats Tamás* azt felelve, hogy a' Gubernátor olyan ember, a' ki az egész Országot, sőt a' Királyt is igazgatja: a' gyermek Király így szólott: *Millyen Király leszek hát én?* Melyre a' Cardinális: olyan, úgy mond, a' ki Törvényt nem szolgáltat, 's a' t. *De én, úgy mond a' gyermek Király, az illet nem szenvedhetem.* Lefsz gondunk rá, felele az Érsek, hogy mi se szenvedjük.

ri István tevődjék, a' ki a' Királynak segítségével legyen. Mindazáltal magának a' haldokló II. Ulászlónak javallása szerint, Bornemisza János, és a' Brandenburgiai Marchió, György, mintegy Tutorúl, és Nevelőül adódtak a' gyermek Király mellé. Bornemisza János igyekezett minden jóra formálni a' gyermek Királyt: de György csak a' roszsz erkölcsökre szoktatta; nevezetesen a' tántzra, vendégeskedésre, játékokra, és más gyönyörűségekre: úgy, hogy szánakozva kellett nézni Bornemisza Jánosnak, a' a' Királynak megromlott, és az Ország veszedelmére mutató erkölcsét. Ennek a' roszsz nevelésnek következése volt a' veztegetés is. *)

§. 206.

Azombann, míg a' Gyermek Király roszsz útonn vívódott; a' közönséges jövedelem veztegetődött; a' Fő emberek pedig, egy-

*) Példáját említi ennek Révai Péter de Monarch. et S. Coron. Regn. Hung. Cent. VI. p. 705. Egerbenn, úgymond, valamely Tisztjéhez, kit az Egri Püspökség jövedelmeinek bészédésére rendelt vala, elfordulván a' Király: meglátott annál egy saskeselyűt, mely a' madarakat igen mesterséggenn kapta el. A' Király belélsruetvénn, kérte, hogy adja néki. Az ember úgy viselvén magát, mintha tellyességgel nem akarna megválni a' madártól: annál nagyobb kívánságot gerjesztett az eránt a' Királybann. Ekkor azt kívánta, hogy a' Király engedje el néki, a' mivel az Ország tárházába (Aerarium) tartozik: melyre az mindjárt ráállott. Így a' saskeselyűnek elnyerése 40 ezer aranyba került a' Királynak; mert annyival volt adós az ember. E' pedig akkor esett, mikor a' Kintstártó Ház üresenn volt. Lásd Schwandt. Script. Rer. Hung. T. II. p. 705.

egymással ellenkezővén, az Országgal felhagytak: történt, hogy *I. Selim* a' Török Császár, a' ki tsak nem egész életét az Ásiai hadakozásokbann töltötte, megholt 1520-bann, Sept. 22-dikénn. Helyébe állott a' fia *II. Solimán*. Mindjárt uralkodásának kezdetibenn *Bergham* nevű követet *II. Lajoshoz* küldött, hogy véle egynéhány elzrendőre frigyét kössön, minémű frigye az Attyának is vólt a' Magyarokkal. De *II. Lajos*, a' Nemzetek jussa ellen, a' Követet, és a' vele lévőket megölette, és hogy nyoma se lenne megölettetéseknek, a' Tatai vár meggett lévő nagy halastóba vettette. Erre vitte *II. Lajost* vagy az, hogy *Berghamot* kémnek tartotta; mivel már ekkor Asiából a' Török seregek általjöttek Európába: vagy az, hogy a' békesség ideje alatt elfoglalt váraiért akart bocszút állani. Mert soká tartatvann Budánn *Bergham*: *II. Solimán*, a' Rumiliai Basát, *Serviába*, *Szabats* alá küldötte; ki azt, tsak hamar meg is vette: maga pedig *Belgrád* alá ment 1521-benn. És ez után esett a' *Bergham* megölettetése, mellyért *II. Solimán* idővel, egész Magyar Országonn bocszútállott. Először, Nándorfejérváranak elfoglalásánn igyekezett, mely a' Török felől legfőbb erőssége vólt Magyar Országnek. A' várbeli Kapitányok vóltak: *Hédervári Ferentz*, és *Török Bálint*. De ezek mind kettenn az ostromnak elkezdődése előtt, a' várat oda hagyták, és annak őltalmazását *Móré Mihályra* bízták. A' benn lévő őrizet hat hétig emberül forgatta magát; de sem ágyúja nem vólt elég, sem puskaporá, sem clesége. Azért a' Rátzok, tsüggedvén: a' vár feladásáról kezdték gondolkozni. A'

Magyarok egy darabig ellentállottak: reménylvénn, hogy segítségek érkeznek. Azomban két Rátság kilopódik a városból, és II. Solimánhoz menvénn, tudtára adja, hogy a városnak az a kőfala, mely mellett a Száva foly el, leggyengébb. Ekkor II. Solimán az ágyuk helyét változtatván, azokat egyenesen a Szávára fekvő falnak szegeztette, melyet nem sokára le is rontott. Így a város megvevődött. De hátra volt még a vár, mely magas helyen feködt. Erre húszszor mentek rá a Törökök; de a benne lévő őrizettől, melynek száma csak 400-ra ment, viszszeretettek. Utóljára, a várba bébetsátott Rátságok miatt, ennek is fel kellett adódn: mindazáltal oly feltétel alatt, hogy Solimán a benne lévőket feleségeikkel, gyermekeikkel, és jószágokkal együtt bántódás nélkül btsássa ki. De szavának nem állott: mert a Jantsárokkal, a Magyarokat mind egy lábba levágatta. A Rátságokkal kegyelmesebben bánt, hogy ez által is azokat magához hódítsa. Esett ez a Nándorfejérvára megvétele Augustus 29-dik napján, 1521-dik esztendőben. Ekkor mindazáltal II. Solimán Magyar Országára nem jött: hanem Belgrádba erős őrizetet tévénn, viszszerért Constantzinápolyba, Rhódus ellen szándékozván menni, melyet akkor a *Johanniták* Vitézi Rendje bírt.

§. 207.

Megértvénn Belgrád megvételét a Király, és a Rende: egy darabig közönséges volt az azonn való szomorúság; de kevés idő múlva, úgy látszik, mintha arról elfelejtkeztek

tek volna. A' Királyt a' *Brandenburgi Marchio György* régi játékira, és gyönyörűségire vitte viszlá. Az Egyházi Rend más dologra függesztette figyelmetességét. Tudnillik, már ekkor a' *Luther Márton* Reformatiója kezdvénn terjedni Magyar Országonn: annak kiirtásánn igyekezett; melynek következése volt az 1523-bann, és 1525-benn hozott rettenetes *Edictum*. Az Ország Világi Rendei is semmiről előre nem gondolkodtak, hanem egymással veszekedtek. Egyik rész tartott a' Királlyal, és *Báthori István*-nal, a' ki *Palatinus* volt. Másik pedig *Zápolya Jánossal*, kinek követői között voltak kiváltképpenn *Verbőtzi István*, és *Zobi Mihály*. Ezek látván, hogy *II. Lajosnak Mária* feleségétől, négy esztendei házasság után, gyermeke nem volt: azonn igyekeztek, hogy az Országot a' *Zápolya János* kezére játsszák. Ugyan ezek *Báthori Istvánt*, a' *Palatinust* sem szenvedhették. A' *Pesti Gyűlés* alkalmatosságával tehát, mely 1524-benn tartatott: *Verbőtzi István* arra vette a' Rende-
nek nagyobb részét, hogy az Ország állapotjának megjobbításáról gondolkodjanak. El is oízlott a' Gyűlés, és a' kik a' *Verbőtzi István* értelmére állottak, *Hatvanba* mentek. Ott *Báthori Istvánt* a' *Palatinusságból* kiteszik, és helyébe *Verbőtzi Istvánt* állítják. Azután *II. Lajos*hoz küldenek, és őtet a' *Hatvani Gyűlésre* meghívják. Meg is jelent a' Király. De midőnn *Verbőtzi István* azt kívánta volna, hogy ezen Gyűlésnek végzésit erősítse meg: parantsolta, hogy a' Gyűlés oízoljon el, azt ígervénn, hogy ő maga fog Gyűlést hirdettetni, melyre jelenjenek meg. Azzal *Budára* viszlátért. A' Királytól
hír-

hirdettetett Gyűlésre többire meg is jelen-
tek, *Verbótzinn* és *Zobinn* kívül. Amazok-
nak semmi szemére nem vetődött: hanem
Verbótzin, és *Zobi* kárhoztatódvánn, mint
pártosok számkivetésre büntetődtek; *Bátho-
ri Istvánnak* pedig a' Palatinusi hivatal viz-
fszaadódott, és minden, valami *Hatvanbann*
végződött, elrontatott.

§. 208.

Ily vizfszavonások, *) egyenetlenségek,
és zűrzavarok között vólt az Ország: midőnn
1526 nak az eleinn az a' hír vevődött, hogy
II. Solimán mind Európábann, mind Asiá-
bann hadhoz készül, és kikeletkor az ő meg-
ölettetett Követjéért, boszfszút kíván állani
Magyar Országonn. *Tomori Pál* Kalotsai Ér-
sek, nem elégedvénn meg azzal, hogy ezt
a' Királynak egynéhány ízben megírta, és
megizente: könnyű kotsira úlvénn, Mártius,
bann *II. Lajos*hoz ment, a' ki akkor a' Ki-
rálynéval *Máriával*, a' *Visegrádi* várban mű-
latott; hírül advánn néki, hogy *II. Soliman*,
rövid nap benn leszfsz Magyar Országban,
hanemha megakadályoztatódik, hogy a' Szá-
vánn, és Dunánn által ne jőjjön. Igérte is er-
re magát, ha mellé elegendő sereg adódik.
A' Király közönséges Ország Gyűlését hír-
det

*) Mennyire ment ebbenn az időbenn, Magyar
Országna legfővebb emberei között is a' vizfszál-
kodás: megtetfszik ebből az egy példából, mely Budánn
1524-benn történt: hogy az Esztergomi Érsek, *Szal-
kai László*, a' Királyi Tanács Gyűlésébenn, öfzve-
háborodvánn *Frangepán Kristóftal*, annak a' sza-
kállába kapott: ez pedig az Érseket artzúl verte.
Lásd Istvánfi Hist. L. IX. pag. 71.

det Sz. György napjára. A' Frantzia Királyhoz *I. Ferentzhez*; nem külömbenn *I. Ferdinándhoz*, a' ki ekkor a' *Spirai Gyűlésenn* volt; és *Sigmondhoz*, a' Lengyel Királyhoz segítségért követek küldetnek: de minden hafzon nélkül. Minthogy pedig az Ország *Tárházábann* pénz nem volt: mind az Egyházi, mind a' Világi Rendeiktől pénz kívánódik: a' Templomokbann lévő arany és ezüst edények öszvehordatnak, hogy pénzé veretessenek; a' Nemességnek pedig megparantsolódik, hogy jobbágyival együtt felkeljen. A' Király maga is megígérte, hogy a' táborba megy. Bizonyos napot is tettek, úgymint 1. Juliust, melyre minden fegyverbe öltözve *Tólnánál* legyen.

§. 209.

Azombann *II. Soliman* nagy sietléssel nem tsak a' Szávánn, és Dunánn jött által Nándorfejeváránál: hanem *Szerem Várme*gyébenn *Pétervárat* is elfoglalta; még pedig könnyű szerrel; mivel annak senki segítségére nem ment. Már Julius 1. napja elmúlt: még se gyűlt a' Nemesség *Tólnára*. A' Király tehát úgy gondolkozván, hogy majd serényebbenn gyűlnek öszve, ha az ő táborba lett indulását meghallják: Julius 15-dikénn, maga mellé vévén a' Palatinust, *Bíthori Istvánt*, és az Elsztergomi Érseket *Szalkai Lászlót*, mintegy három ezer emberrel Budáról *Tólna* felé indul, és igen lassann menvén, Augustus 16-dikára *Tólnára* ér. A' Nemesség ekkor kezdett ösztánn valamennyire gyülekezni. Azombann *II. Solimán*, *Péterváráról* fellyebb jövén, *Szerem Ujla-*
kot

kot elfoglalta; és már azonn volt, hogy *Eszék*nél a' Dráván is általjöjjon. A' Király a' Palatinust akarta elküldeni, hogy addig tartóztassa a' Törököt, míg nagyobb sereg gyűl öszve. De a' Nemesek nem akarták követni, azt mondván, hogy őket ne a' Palatinus vezesse, hanem a' Király. Így tehát ebből se lett semmi. Az ellenség mind inkább inkább közelgetvén: arról kezdettek tanátskozni: ki légyen a' Vezér? A' voksok leginkább két emberre mentek: úgymint *Tomori Pálra* *), és *Zápolya János*nak, az Erdélyi Vajdának testvérjére *Györgyre*; kik ösz-

*) *Tomori Pál* Gömör Vármegyében Nemes Familiából született; tanulván egy kevés Deákságot, katonává lett, és hadi vitézfégeről kezdett elhíresedni: a' midőnn a' Budai várnak Kapitányává lévén, a' Székelyek, és a' Parasztokellen a' Királynak hűséges szolgálatokat tett. Történt azombann, hogy ezen dolgoknak viselése után, valamely Putnoki Nemes leányt akart elvenni: de az, minekelőtte egybeköltek volna, megholt. Akkor ismét egy gazdag özvegy asszonyt akart elvenni: de az is megholt. Ezen két váratlan történet szívére hatván: elvégezte magában, hogy egész életében nőtelen lefűz, 's ennél fogva Szerem Újlakon Franciscanus Baráttá lett. Onnan mindazáltal, a' Klastromból, Belgrád megvétele, és a' Kalotsai Érsek halála után, kivétellett, és a' Rendeke megegyezésével Érsekké tétellett: az is bizódván rá, hogy fegyveres sereggel, az Ország batárát a' Török ellen őltalmazza. A' Király azt kérte Tomoritól: Hány ezer embert gondol a' Török táborba? Mintegy 200 ezeret, felele Tomori: de a' melynek nagy része halznavahetetlen. A' halznavahetők számát csak 70 ezerre tette. A' Király erre így szóllott: ez is, úgymond, sokkal több, mint a' Magyar sereg. Melyre Tomori: a' többit, úgymond, az Istenre kell bízni, a' ki az övének segítőlegül szokott lenni,

ofztánn táborjárás végett; *Mohátsra* küldődtek. Ezek a' rájokbízott dologbann eljárvánn; maga is a' Király *Mohátsra* megérkezvénn: minthogy már II. Solimán, seregét a' Drávánn általzállította; azt kellett megállítani: mitévők légyenek? Már ázelőtt *Zápolya János*, az Erdélyi Vajda, megizente a' Királynak, hogy az ő elérkezése előtt, ne hagyja ütközetre menni a' dologot; hanem őtet várja meg: mert 40 ezer emberrel rövid időnn jelen lesz sz segítségére. Hasonlót ízent *Frangepán Kristóf* is Horváth Országából, hogy ő 15 ezer emberrel útbann van. Magának is a' Királynak ez legjobban tett; hoha még kevés tapasztalása volt. Ahonnan, eleibe terjesztette a' Rendekek: minémű vezedelemre tevődnek ki az Ország, ha mindjárt megütköznének. De *Tomori Pál* ellenkezőt javallott, azt advánn okúl, hogy a' katonáknak nagy kedvek ván rá, hogy megütközzenek. Nem könnyenn engedvénn mindazáltal a' Király Tomorinak, és ezt mondvánn: „vigyáznunk kell, úgy mond; „hogy vakmerőségünk által magunkat veszedelembe ne ejtsük:“ Tomori Pál vállat vonított, és elhallgatott. De a' többi Fő emberek, nevezetesenn a' Palatinus, és az Elsztergomi Érsek, a' Tomori értelménn voltak. Azért megállítódott, hogy ne várják meg a' segítleget: hanem ütközzenek meg. *Brodericus*, a' Váczi Püspök emlékezetbenn hagyta, hogy erre a' végzésre, a' Váradi Püspök, *Perényi Ferentz* így szólott: „azt a' napot, úgy mond, mellyenn az ütközet fog lenni: a' 20 ezer Magyar Mar- „tiromok emlékezetére kell ízentelni, a' kik „Tomori Pál vezérsége alatt a' Kereszttyén „val-

„vallásért megölettek, és azoknak canoni-
 „zatiójáért *Brodericus* a' Váczi Püspök, és
 „Cancellarius, ha ugyan életbenn marad,
 „Rómába menjen a' Pápához.“

§. 210.

Meg lévén határozva az ütközet: a'
 Király maga is Mohátsra ment. A' tábor el-
 intéződvén: II. Lajosnak a' helye kimuta-
 tódik; bal keze felől a' Palatinus, jobbjá fe-
 lől *Szalkai László* az Elztergomi Érsek ren-
 delődik. Ezennkívül őrzésére, és őltalma-
 zására, három bátor férfiak: *Raskai Gás-
 pár*, *Török Bálint*, és *Kállai János* hagyód-
 tak. Közel a' Királyhoz állítódott *Drágfi
 János* is, azon ékes zászlóval, melyen
 Sz. Mária képe vőlt. Kinek is, hogy a' Ki-
 rály mellől el ne nyargalhatna: a' sarkan-
 tyúját levették. Így három nap tölt a' kézű-
 letbenn, míg nem olztánn ama vefzedelmes
 napra Augustus 29 dikére virradt, mely *Já-
 nos Fővételének* hívattatik. Ezenn esett a'
 Mohátsi hartz: melyet leír *Brodericus*:
Descriptio cladis Mohatsianae nevű könyvé-
 benn; és ő utánna *Istvánffi Hist. L. V. II.*

§. 211.

Nap felkölte után, a' Palatinus, a' Ki-
 rályt rendelt helyéről kivezetvén, az egész
 tábor körül meghordozta; hogy jelenlétéről
 senki ne kételkedne; és kezével rámuta-
 vánn, felfzóval mindeneknek értésére adta,
 hogy kész az, a' Hazáért való meghalásra:
 ők is tehát minden vitézségeket vennék elő.
 Azután dobbal, trombitával jel adódott a'
 had-

hadra: mindazáltal, nem tudni, mi okonn, Soliman a' táborából ki nem mozdult, egész délutánig. Estve felé, mintegy három óra tájban, seregének egy részét egy völgyben elindítja Soliman, oly czóttal, hogy az a' Magyaroknak hátok megé kerüljön, és a' tábori szekereket, bagázsiaikat, 's a' t. foglalja el, minekutánra a' Magyarok előbbnyomulván, azokat hátrahagyják. Ekkor Tomori a' Király mellé rendelt három vitéz embert helyéből kimozdítja, és a' Török sereg megfigyelésére, és megakadályoztatására küldi. Így a' Királyhoz ezek többé vívása nem térhettek. Mert ugvan azon időben, a' Török táborban is rettenetes lármával jel adódott, és egyenesen a' Magyarokra szembe nagy sereg indult. Akkor a' két Vezér, Tomori Pál, és Zápolya György, a' Királyhoz szaladván, jelentik, hogy jön a' Török, és hogy bátrann meg kell ütközni. A' Király sisakot kérévén, azt a' fejébe téteti, mely midőnn megesett, nagyonn elsárgult; és ez, a' körülötte lévőktől mindjárt roszsz jelnek tartatott.

§. 212.

Öszvetsapvann a' két tábor, úgy látszott, a' Magyarok részire hajlik a' győzelem: sokkal több esvén el a' Törökök, mint a' Magyarok közzül; azombann amazok hátrálván is. De ezt alig ha ravaltságból nem tselekedték, hogy így a' Magyarokat éppenn ágyúik eleibe tsalják. Ezt szaladásnak vélvén a' Magyarok: üzni kezdék a' Törököt, és így egész táborhelyekből kimozdultak, és éppenn a' Török

rök táborhelyhez mentek: hol megfordulván a' Törökök, és az ott lévő ágyúkat elsültvénn, szörnyű kárt tettek a' Magyarokbann. Azonbann, ugyan azon időbenn hírül hozódik, hogy az egész táborhely minden szekerekkel, bagázsiákkal, eleséggel együtt hátúlról elfoglalódott. Ekkor a' Magyar seregnek elébb ugyan a' jobb szárnya, azután pedig a' másik is, futásnak veszi a' dolgot. Ezt látván a' Török, vagy azért, hogy tsalárdságot gondolt a' dologbann, vagy azért, hogy nagyonn elfáradt, helyénn maradt, és a' Magyarokat soká nem űzte, annyival inkább, mivel béestveledett, és hirtelen rettenetes zápor eső lett, mely által némelyek megfzabadúltak. A' Király II-dik Lajos is futás által akarván megmenekedni a' veszedelemből, jobb kézre hagyván Mohátsot, Pétsfelé nyargalt. A' *Csele patakjához* érvénn, mely ekkor a' szörnyű zápor miatt, megáradt: midőnn sem a' nagy setétlég, sem az ellenségtől való félelem, időt nem engedett volna, hogy a' víznek tsekélyebb, és könnyebbenn általgázolható részét kikeresse: tsak egyenesen akart azonn kereftúlvágtatni. De midőnn a' pataknak túlsó partjára akart volna felkapni a' lovát: hátra esett, és a' Királyt a' sárba nyomta; ki, minthogy fel volt fegyverkezve, a' ló is nyomta, magánu nem segíthetvénn, oda holt.

Cetrinius nevű testőrző katonája a' Királynak, nagy nehezenn általgázoltatván; és vévénn észre a' Király veszedelmét; minthogy segítségére nem lehetett: annak veszedelmének helyét megjegyezte, hogy idővel holt teste megtalálhatótnék. Tomori Pál erősen hartzolvánn legelől: tsak hamar elesett; kinek fejét
más

más nap hofzfú dárdába húzánn a' Törökök: táborokhann fel's alá hordozták; azután pedig a' Soliman sátora eleibe tették ki. Elestek ezennkívül: az Egyházi Rendből: *Szalkai László*, Egertergomi Érsek; *Perényi Ferentz*, Váradi Püspök; *Móré Fülöp*, Pétsi Püspök; *Paksi Balás*, Győri Püspök; *Csaholyi Ferentz*, Csanádi Püspök; *Palina György*, Bosniai Püspök. A' Világi Rendből: *Zapolya György*, (Comes Scepusius) a' második Vezér ebbenn a' hartzbann; *Prágfi János*, Ország Birája, és sok más fő Nemesek, kiknek száma 600-ra mégyen. Elest ezenn kívül 10 ezer levas, és 13 ezer gyalog. Nagy ágyú 85, apróbb ágyú 600 nyerődött el. A' sok holt test temetetlen hevervén, és megbűzhödvén, a' levegőet úgy megrontotta, hogy pestistől lehetett tartani. Minekutána pedig az ellenség eltávozott: olyan sok kutyák gyűltek öfzve ezen holt testeknek evésére, hogy ott általjárni nem lehetett; veszedelembenn forogván az útazók élete; míg nem egy Fő Afzfzonság, t. i. a' megholt Palatinusnak *Perényi Imrének* Özvegye, Kani'sai Dorottyá, Keresztyni indulatból, a' maga pénzén 400 embert fogadott, kik nagy és mély gödröket ásván, az említett holt testeket eltemették.

A' hartzot követő éjszakánn és naponn, a' körül belől lévő helyekre kitsapván a' Törökök, mindent puszítottak, rablottak, égettek, senkinek nem kedvezvén, sem öregeknek, sem gyermekeknek, sem az afzfzonyi Némnek. Azután *Pétset* felégetvén, a' Balaton taváig meg nem állapodtak. Maga pedig Soliman, egynéhány nap az útközet helyenn ülátván, melybenn különös gyönyörűségét találta; és prédára kiküldött katonáit vízfzahívatván: *Buda* felé indult, és ment a' Duna partjann; minden útba eső városokat, falukat, és majonkat folgyútván, Budara érkezvén, azt minden érizet nélkül találta. Mert meghallván a' Szerentsélen útközet hírét *Mária*, a' Királyné: mindjárt mindenét öfzvezedte, és nagy sietve *Thurzó Elekkel*, *Bornemisza Jánossal*, és másokkal *Posonba* szaladt, és a' várat üresenn hagyta. Soliman Budáról kiküldvén prédálni mindenfelé a' katonáit, azt az egézf

földet, mely a' Duna és Balaton közt fekszik, egész Győr^{ig} elpusztította tüzzel, fegyverrel. Sokhol az egész Országban olyan ellentállásra nem találtak a' Törökök, mint *Maróthnán*, mely az Eftergemi Érsek municipiuma volt, a' hová az vadászni szokott elfordúlni maga mulatlagára. Ide a' füzölőd helyekről nagy számmal vették magokat a' lakosok, feleségeikkel, gyermekeikkel együtt, a' hely szoroságába bizván; és füzerekkel 's árkokkal megerősítették magokat. Innen midőnn semmi módon ki nem vehették őket a' Törökök: ágyúkkal lövöldöztek rájuk, és úgy veztek el mindnyájann, szám szerint 25 ezerenn, kiknek eltemetett testek, nagy halmot tsináltak a' *Vértesi Erdők* mellett, mely sok időközé bizonyosága volt az ott esett nagy öldöklésnek: Magyar Országban túl a' Dunán lévő része a' Drávától fogva Győr^{ig} így elpusztítottván: Soliman 15 nappal azután hogy Buddha ért, azt felgyújtatta, és a' Dunát Pést^él áthalhídalattván, áthaljött a' Dunán innen lévő Magyar Országban. Budáról semmit egyebet el nem hozott két rézből öntött képeinél Apollónak és Herculesnek. Azután a' Duna és Tisza között széllyelbatsította katonáit a' pusztításra, a' kile szerte széllyel mindent ölek, égettek, pusztítottak, rabloltak. Megelégedvén a' kegyetlenséggel Soliman, málján egész seregestül együtt, még tsak a' várbeli őrizeteket is elvivén magával, kiment Magyar Országból, és Constantinápolyba visszafutért. *Broderithius* a' Váci Püspök, a' ki a' Mohátsi veszedelemből megmenekedvén, ezeknek a' dolgoknak szemmel látó tanúja volt, azt mondja: hogy őszvevétvén a' megöletetteknek és rabságra vitetteknek számán, könnyen rámeegy 200 ezerre.

Ez az a' nevezetes *Mohátsi veszedelem*, a' mely által Magyar Ország régi dicsőségét, és Nemességének nagy részét elvesztvén, szánakozásra méltó állapotra jutott.